

ERDÉLYI MÚZEUM

LXXIII. KÖTET

2011. 3–4. FÜZET

„Egy kőhajításnyira kollégiumunktól és templomunktól...”
Néhai Csáki (VII.) István gyulafehérvári házaról (1649)

*

A magyar történetírás a dualizmus korában

*

Jakabffy és Mikó (1930–1973)

*

Képződő műalkotás

*

Kozmopolitizmus a felvilágosodás korában és ma,
avagy Kant békeelmélete 200 esztendő távlatából

*

A logikai azonosságkérdéstől az ontológiai identitásproblémáig

*

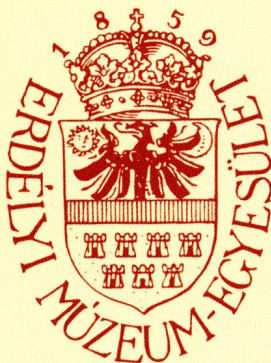
Műhely

*

In memoriam

*

Szemle

KOLOZSVÁR, 2011
AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KIADÁSA

ERDÉLYI MÚZEUM

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Elnökségének,
Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi,
valamint Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi
Szakosztályainak közlönye
A folyóiratot a CNCSIS a B kategóriába sorolta.

Szerkeszti

Kovács Kiss Gyöngy (felelős szerkesztő), Egyed Emese, Ilyés Szilárd-Zoltán,
Kerekes György (szerkesztőségi titkár), Kovács András (szerkesztőségi főtitkár),
Szász Alpár Zoltán, Tánczos Vilmos, Veress Károly

Szerkesztőségi tanácsadók

Barta János, Gebei Sándor, Konrad Gündisch, Monok István, Velkey Ferenc

Szerkesztőség: Kolozsvár, str. Napoca nr. 2. I. em. Telefon/Fax: 0264–595 176

Postacím: 400750 Cluj–1. C.P. 191 România, e-mail: titkarsag@eme.ro

www.eme.ro/erdelyimuzeum

A lapszám megjelenését támogatta:

BETHLEN GÁBOR
Alap

COMMUNITAS
ALAPÍTVÁNY

Felelős kiadó Biró Annamária

ISSN 1453-0961

Készült a kolozsvári

GLORIA–IDEA nyomdában

Felelős vezető

Nagy Péter

Kovács András

„Egy kőhajításnyira kollégiumunktól és templomunktól...”

Néhai Csáki (VII.) István gyulafehérvári házaról (1649)

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület által 2000-ben létrehozott Kutatóintézet kora újkori forráskiadványai, köztük a gyulafehérvári káptalan és a kolozsmonostori konvent levéltárát feldolgozó regesztagyűjtemények osztatlan sikert arattak a korszak kutatói között, mert elérhetővé tették ezeket a fejedelmi Erdély történetének megismerésében felmérhetetlen jelentőségű, javarészt azonban mindaddig hozzáférhetetlen, legalábbis igen nehezen kezelhető állagokat. Az említett kiadványok, amennyiben a sorozat elindításában döntő szerepet játszó néhai Jakó Zsigmond és Tonk Sándor elképzeléseivel összhangban ütemesen megjelenhetnek, valóságos megújulását idézhetik elő e korszak kutatásának, számos részlet pontosítását és sok kérdés újragondolását is lehetővé téve. A következőkben egy ilyen, újragondolásra ingerlő, a Kolozsmonostori Konvent Levéltárának kutatása során felbukkant forrást próbálunk meg értelmezni.

Szini István jezsuita misszionárius 1618-ban kelt latin nyelvű jelentésében¹ a címben idézett kifejezéssel jelölte gyulafehérvári szállását, özv. id. Csáki Istvánné Wesselényi Anna házát.² Annyira közel volt ez a ház – mint írta – 1603-ban kiürített, majd Báthory Gábor fejedelem akaratából kalvinista iskolává alakított egykori templomukhoz és rezidenciájukhoz, hogy áthallatszott onnan a tanításra szólító csengettyű hangja. Ma már sem az egykori kolostor épületegyüttese, sem a Csákiak gyulafehérvári háza nem létezik, a velük kapcsolatos forrás megismerése mégsem felesleges: nemcsak a fejedelmi székváros nevezetes helyeiről és épületeiről esik ugyanis benne szó, hanem mint alább kiderül, a topográfiai adatokon túl betekintést enged a házbecslés jogi intézményébe, és felvontatja a 1649-es becsű művelődéstörténetünk szempontjából korántsem érdektelen szereplőit is.

A *Függelékben* kivonatossan közzétett jegyzőkönyvi bejegyzés néhai id. keresztstzei Csáki István³ örökösei romos gyulafehérvári házának a helyszíni szemléjéről szól.⁴ Ez a ház, amint

Kovács András (1946) – művészettörténész, az MTA külső tagja, egyetemi tanár, BBTE, Kolozsvár, akovacs@hiphi.ubbcluj.ro

¹ *Erdélyi és hódoltsági jezsuita missziók. 1617–1625. I/2. S. a. r. Balázs Mihály et alii (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. Szerk. Keserű Bálint. 26/2) Szeged, 1990. (A következőkben: Adattár 26/2.) 306, 307/189. sz. Lásd Kovács András: *Gyulafehérvár, az erdélyi fejedelmi udvar színtere a 16. században. = Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században. Szerk. G. Etényi Nóra és Horn Ildikó. Balassi Kiadó, Bp. 2005. 249. (a következőkben: *Gyulafehérvár*)**

² A várfalakon belül, a „templom” közelében álló épület volt 1625-ben. Vö. *Oklevéltár a gróf Csáky család történetéhez. Bártfai Szabó László. I/2. Bp. 1921. 657.*

³ „Nagy” Csáky (VII.) István (sz. 1570 u. – mh. 1605), László (mh. 1579 e.) és Balassa Zsófia fia. Vö. *Politika és házasság. Mennyegzőre hívogató levelek a 16. századi Erdélyből. S.a.r. Horn Ildikó, Kreutzer Andrea, Szabó András Péter. Bp. 2005. (45. sz.) 75.*

⁴ Magyar Országos Levéltár (MOL) Erdélyi Kormányhatósági Levéltárak. A Kolozsmonostori Konvent Országos Levéltára (F15) A Kolozsmonostori Konvent Protocollumai (a következőkben: KmProt) XXXIII. 27^v–28^r). 1649. május 10. E fontos forrásra az EME Kutatóintézetének munkatársa, Bogdándi Zsolt hívta fel a figyelmemet.

szövegéből kiderül, a fentebb már idézett helyen, a falakon belül, azaz a várban, a kisebbik, kolostori templommal átellenes sarkon, délről a Gálfi-, keletről pedig a Kapi-ház szomszédságában fekszik.

A fejedelmi székvárosnak⁵ a gyulafehérvári vár külön negyedét képezte a korai újkorban, két kapuját (M, N) a várnegyed középtengelyét meghatározó kelet-nyugati irányú Szent Mihály utca kötötte össze (5). Ebbe az utcába torkolt északról az *Olasz alias Sidó*⁶ utca (6),⁷ melynek keleti sarkán emelkedett a domonkosok középkori kolostora és temploma (B). Ez utóbbit a székesegyház „öreg”, azaz nagy épületéhez viszonyítva nevezték „kisebb” templomnak. A reformáció következtében gazdátlanvá vált kolostoregyüttest Báthory István fejedelem akaratából a jezsuita rend kapta meg, épületeit helyreállították, ki is bővítették, s benne iskolát működtettek. Tervezték egy pápai szeminárium létrehozását is,⁸ akárcsak Kolozsváron, de erre 1588-ig, a rend kiűzéséig már nem került sor, s nem sikerült létrehozni 1594 és 1603 közötti rövid megszüntetésük alatt sem. A századforduló viharaiban ezt az épületegyüttest többször is kirabolták, le is égett, a jezsuita szerzeteseket elűzték, a katolikus vallásgyakorlat pedig jóval később a várfalakon kívül, az egykori plébániatemplomban indult újra (O).⁹

Általunk pontosan nem ismert körülmények közepette, Báthory Gábor fejedelem (1607–1613) akaratából és támogatásával kapta meg és állította helyre a kolostor és templom épületét a kálvinista iskola, s mint 1618-ban Szini István írja, a templomot és a kollégiumot (ez nem annyira az oktatásra szakosodott intézményt, hanem az egykori jezsuita rezidenciát jelentette a korabeli szóhasználat szerint)¹⁰ a kálvinisták „academiá”-nak nevezték, az ott tanulókból pedig lelkészeket képeztek.¹¹ Ebből az intézményből nőtt ki Bethlen Gábor *collegium academicuma*, melynek, a már emlegetett Szini István értesülése szerint, a fejedelem szándékai szerint az 1622-ben elpusztított heidelbergi egyetem utódává kellett volna válnia.¹² Csak később, a nagy fejedelem uralkodásának az utolsó éveiben kezdték el építeni a régi együttest kiegészítő, nevezetesen új épületét, ugyanannak a házsornak a Szent György-kapu felé eső keleti végén (D).¹³

A Csákiak háza (17) a kisebbik templommal átellenben állott 1648-ban, és ugyancsak saroktelekre épült, ennek megfelelően nem keleti és nyugati, hanem keleti és déli szomszédját említik. Kelet felől, tehát a Szent Mihály utca déli során az 1648-ban néhainak nevezett tanácsúr, Kapi András háza (19) volt az épület szomszédja. Aranyvári Kapi András 1622-től volt Kolozs vármegye főispánja és a fejedelmi tanács tagja, 1630-ban lett a fejedelemnek járó tizedek főrendátora is.¹⁴

⁵ A mellékelt ábrán betű jelöli az eredeti jelmagyarázatban meghatározott helyrajzi elemeket, míg az újonnan azonosítottakat arab számokkal jelöltük. Gyulafehérvár helyrajzáról a régebbi irodalommal Kovács András: *Gyulafehérvár város jegyzőkönyvei*. I. (Erdélyi Történelmi Adatok. Szerk. Jakó Zsigmond. III/2) EME, Kvár 1998. – <http://www.mek.oszk.hu/02800/02844/index.phtml>

⁶ A mi időnkben előbb Varga Katalin, jelenleg Andrei Şaguna nevével viseli.

⁷ Kovács: *Gyulafehérvár* 251.

⁸ Az 1585-re elkészült tervrajzok szerint a kibővítendő kolostor északnyugati udvarában. Vö. Kovács: *Gyulafehérvár* 84. jegyzet.

⁹ Kovács: *Gyulafehérvár* 246–249.

¹⁰ Molnár Antal–Siptár Dániel: *Egyetem volt-e a „kolozsvári Báthory-egyetem”? Acta Historiae Litterarum Hungaricarum* (Balázs Mihály köszöntése) 30(2011) 349.

¹¹ *Adattár* 26/2. 308/189. sz.

¹² *Adattár* 26/2. 433/314. sz. Lásd Kovács András: *Az építkező Bethlen Gábor és székvárosa. = Emlékkönyv Jakó Zsigmond nyolcvanadik születésnapjára*. Szerk. Kovács András, Sipos Gábor, Tonk Sándor. Kvár 1996. 290. skk. – <http://www.mek.oszk.hu/02700/02717/index.phtml>

¹³ Kovács: *Az építkező* 290.

¹⁴ Vö. Trócsányi Zsolt: *Erdély központi kormányzata. 1540–1690*. Bp. 1980. 29.

1634-ben bekövetkezett halála után az általa szerzett(?) ingatlan továbbra is a család tulajdonába maradt, Kapi-házként emlegették még a 18. század elején is, amikor az erdélyi református státus képviselői azt kívánták a római katolikus rendektől, hogy ebben az utcában kizárólag csak a református státus birtokolhasson házakat.¹⁵ Ez a forrás teszi lehetővé, hogy valamelyest magunk elé idézzük a Szent György-kapuhoz (M) vezető utca két házsorát is: az északon a jezsuita templom és a *collegium academicum* között a 17. század második felében az Apafi- (18) és a Kemény-ház követte egymást kelet felé. Velük átellenben, a Csáki-ház mellett, mint láthattuk, a Kapiak háza következett, az onnan keletre húzódó házsor pedig Küküllő vármegye (20) gyulafehérvári házával zárult.

Néhány adatból arra is következtethetünk, hogy mindkét soron igényes épületű, egykori kanonoki házak álltak. Erre utal az, hogy az Apafi-házat¹⁶ díszítő kereteken Szamosközy István „modern” – nem római, hanem humanista megrendelőre utaló elegáns latin feliratot – Phaedrus-idézetet látott bevésve a 16. század végén. Az Apafi-ház korábban Gyulaffy Lászlóé (mh. 1584), a középkorban pedig a szatmári főesperességé volt, benne egy időben Statileo János (mh. 1542) erdélyi püspök lakott. Folytatásában, hihetőleg iktári Bethlen Farkasnak, a fejedelem atyjának telkén és háza helyén Bethlen Gábor uralkodásának az elején a fejedelmi istállók és a pénzverő/pénzváltó ház állt.¹⁷ Utóbb ezek helyére épült a *collegium academicum* új épülete, a homlokzatába falazott római feliratok egyike azonban azt sejteti, hogy az épület-együttes előzménye oltáros ház lehetett: a tudós római epigráfus, Megyericsi János gyulafehérvári kanonok és kolozsi főesperes ugyanis, feljegyzése szerint, lakóházába, a székesegyház Szent András-oltárának a házába falaztatta be azt a feliratot.¹⁸

A Csáki-ház másik, déli oldalán szintén igényes épület állott, amelyet az általunk vizsgált forrás Gálfi-háznak (9) nevez. Kocsárdi Gálfi János (–1593) fejedelmi tanácsos egykori házáról van szó.¹⁹ Tulajdonosának kivégzése után ez lett a külföldi követek elszállásolására rendelt épülete a fejedelmi udvarnak. Innen származik Fredericus Monavius (Friedrich von Monau,

¹⁵ 1702. *Reformatae religionis in Transilvania [statuum] declaratio in negotio scholae, templi Bathoreo contiguae*. Az EME Kvt. a Kv Akad. Kvt-ban, Kemény Sámuel Gyűjtemény, ms. 3/X.(Religioasa). Latin fogalmazványa 81–89., magyar fogalmazványa 90–101.: „11. Az Apaffi Ház, Kemény ház, Kapi ház és azon a soron egész végig a várnak napkeleti kapuja felé, úgy a Küküllő vármegyei ház táján, ne vegyenek catholicus uraimék soha is páterek vagy professorok s mesterek számára való, vagy quemque nomine scholájokhoz tartozandó házakat propter meliorem quietam scholae utriusque.” [A latin változatban, 89.:] „XI. Domos Apafianum, Kapiam, Kemenianam et in linea domus Kapianae usque ad exitum plateae versus portam arcis Orientalem ut et in circa domum comitatus de Küküllő...”

¹⁶ Uo.: „a régi Apafi familia ős háza a két collegium szomszédságában...”; Kovács András: *Humanista epigráfusok adalékai Gyulafehérvár közép- és kora újkori helyrajzához*. = Szamosközy István: *Analecta Lapidum. 1593. Inscriptiones Romanae. 1598*. S.a.r. Balázs Mihály, Monok István. Bev. tanulmányok: Mihai Bărbulescu és Kovács András (*Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez*. Szerk. Keserű Bálint. 33.) Szeged 1992. (A következőkben *Adattár 33*) 30/13. sz. – <http://kovacs.adatbank.transindex.ro/belso.php?k=64&p=5138>; Kovács András: *Carlsburg, città delle iscrizioni romane. = Epigrafi romane di Transilvania raccolte da Giuseppe Ariosti e postillate da Scipione Maffei*. Biblioteca Capitolare di Verona. Manoscritto CCLXVII. Studi e ricerche a cura di Gian Paolo Marchi e József Pál. Szegedi Tudományegyetem–Università degli Studi di Verona, Verona 2010. 116–117/13.

¹⁷ Kovács: *Adattár 33*. 33/33. jegyzet; Kovács: *Gyulafehérvár 251*.

¹⁸ Kovács: *Adattár 33*. 28/7. sz.

¹⁹ Gálfi János, kocsárdi (mh. 1593). A nagyobbik kancellária irnoka (1567–1569), Aranyosszék királybírája, tanácsúr (1578–1593), főkincstartó (1578 k.–), főudvarmester (1583–), Báthory Zsigmond fejedelem nevelője, Bólya és Marosújvár birtokosa. Trócsányi: *Erdély központi kormányzata. 27*; Vö. *Politika és házasság. Memmögőre hívogató levelek a 16. századi Erdélyből*. S.a.r. Horn Ildikó, Kreutzer Andrea, Szabó András Péter. Bp. 2005. (45. sz.) 134–135. – Gyulafehérvári házának utolsó, általunk ismert említése 1703 előtti eseményekre utalóan: Bethlen Miklós *Élete leírása magától*. = Kemény János és Bethlen Miklós *Művei*. (Magyar Remekírók) A szöveggondozás és a jegyzetek V. Windisch Éva munkája. Bp. 1980. 895.

1592–1659) sziléziai orvos, a gyulafehérvári római feliratok egy másik gyűjtője által megörökített neve: „...aedes quae Turcicae dicuntur” – az épület, mely töröknek neveztetik. Ezt az elnevezést valószínűleg még a Monavius által forrásként használt Opitz Márton jegyezte le, tehát a 17. század húszas éveinek az elejéről származik.²⁰ Valamivel később, 1642. július 8-áról szólva egy névtelen magyar naplóíró²¹ a következőképpen örökítette meg a II. Rákóczi György fejedelemmé választására érkezett török követ fogadását:

„[...] Kapucsi passa is a [maros]váradjai hidon Serédy urammal és az több követekkel, s hozzá tartozó szolgálival, síposival, dobosival és trombitásival in summa personis no. 39 [...] által jövéen, és innét [ti. Gyulafehérvár felől] az ifjú fejedelem is szép lassan és illendő módon közelgetvén, egy felől az magyar gyalog, s más felől a német állván rendben, jutottak szembe egy alkalmas tisztás és téres helyen, az régen elpusztult Fejérvár [ti. Marosportus, az egykori Colonia Nova Apulensis] az hol volt. [...] az ifjú fejedelem is az kapucsi basával felülvén, azalatt az öreg lövő szerszámokkal löttek az [ti. délkeleti, Kendervár-] bástyán; azonban megindulván, az ifjú fejedelem jobb kéz felől, az pasa peniglen bal kéz felől egymás mellett, az Király-kútja mellett eljövő derék országútyján jöttek az Majorig, s ott alá térvén Sz. György kapujára menő hídra, jöttek be ugyan az Sz. György kapuján. [...] Beérkezvén azért az városba, és az magyar [testőr]gyalog bal felől, jobb felől pedig a német jövéen, mind egész az mezőtől fogva szép lassan, mikor az kapucsi basa szállásához jutottak, ki az Gállfi háznál volt, mindjárt az öreg lövő szerszámokkal viszont löttek [...]” A szöveg néhány további utalásából arra is következtethetünk, hogy ez az épület emeletes vagy legalábbis magasföldszintes volt.

Gyulafehérvár mellékelt, 1711-es, Visconti-féle alaprajzán négybe osztott, kétségtelenül korábbi, még a kuruc szabadságharc előtt létesített díszkertet is megfigyelhetünk a Gálfi-ház (9) homlokzata előtt. Azt is érzékelhetjük, hogy a vár belsejében, a 17. században kiterjesztett fejedelmi palota keleti oldalának meghosszabbításában szinte egyenes, kelet felé már szabálytalanabb, ívelt homlokzatvonalú házcsoport található, viszonylag nagy telken álló, többnyire az utcavonalba simuló homlokzatú házakkal. Ebből csupán a Csáki-ház (17) nyugati szomszédságában nyúlik ki egy épület, amely 1649-ben azonban még nem létezhetett. Az utcácskáról, mely a déli várfalhoz simuló házsorig ezt az épületcsoportot elválasztotta, 1591-ben megjegyzik, hogy nincs neve.²² Kelet felől pedig, egy 1620-as adat szerint a fejedelmi fegyvertár, a Kendervár utcája (22) határolta.²³

A Gálfi-ház másik oldalán a 17. század elején néhai Tornyi Tamás lugosi és káransebesi bán (megh. 1585/1588)²⁴ háza (26) állott 1607-ben,²⁵ ezt, már a házcsoport déli során Bedegi Nyári Pál fejedelmi tanácsos háza (25) követte. Az utóbbi szomszédsága bonyolultabbnak tűnik: Bocskai István 1606-os oklevelében néhai Petrychevich Horváth Kozmát (26, mh.

²⁰ Kovács: *Adattár* 33. 30/11; Kovács: *Gyulafehérvár* 251–252.

²¹ Szilágyi Sándor: *II. Rákóczi György fejedelemmé választása és beigtatása. = Uő: Rajzok és tanulmányok*. Bp. 1875. 211–246, különösen: 240–241. Szerinte – uo. 244. – a „gyulafehérvári levéltárban” található ez a névtelen napló: Ezt a kéziratot mindaddig nem sikerült megtalálnunk. Mivel adalékai döntő jelentőségűek Gyulafehérvár akkori helyrajzában a rekonstrukciójában, talán megbocsátható, hogy hosszabban idézzünk belőle.

²² *Az Erdélyi káptalan jegyzőkönyvei. 1222–1599*. Mutatókkal és jegyzetekkel reszesztában közléteszi Bogdándi Zsolt–Gálfi Emőke. (Erdélyi Történelmi Adatok. Szerk. Jakó Zsigmond. VIII.1.) Az EME kiadása. Kvár 2006. (A következőkben: EKJk ETA VIII/1.) 717. sz.:1590. május 7.

²³ Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára az Országos Levéltár Kolozs Megyei Fiókjának (A következőkben: KvNLt) Levéltárában. Kemény cs. csombordi levéltára, IX. 608. sz.:1620. november 29. – Ez a házcsoport így lényegében a mai Custozza-park és a III., azaz Károly-kapuhoz vezető utca területén állt.

²⁴ Életrajza: Horn Ildikó: *Hit és hatalom. Az erdélyi unitárius nemesség 16. századi története*. Bp. 2009. 225–231.

²⁵ Kemény cs. csombordi levéltára. V. 338. sz.:1607. augusztus 9.

1590), Sibrik Gáspárt (23, mh. 1599 u.) és Báthory Boldizsárt (24, mh. 1594)²⁶ nevezik meg szomszédaiként. Ez úgy lehetséges, hogy a délre néző telek hosszabbik, keleti oldalát határoló két szomszéd telek már keletre, arra az észak-dél irányú utcácskára nézett, amelyet 1620-ban Kendervár utcájaként, a 17. század közepén viszont már Pap utca gyanánt emlegettek (22).²⁷ Báthory Boldizsár háza helyének a meghatározását az is segíti, hogy az oklevélben szereplő s a déli soron található ház tulajdonosainak az egyik szomszédja a fejedelmi fegyvertár, a Kendervár (1) volt egy másik oklevél tanúsága szerint.²⁸ Sokkal korábban – tudjuk meg egy további oklevélből²⁹ – Gálfi János is tulajdonosa volt ennek a háznak, de őt a vajda egy másik épülettel, nyilván a szóban forgó házzal kárpótolta. Ezen a keleti oldalon 1643-ban „az orthodoxa [ti. a református] scholában járó út” – azaz a Szent Mihály utca (5) és Udvarhelyszék háza (20) között – Bethlen János (1613–1678) kancellár sarokházát (21) említik, s ezzel vissza is érkezünk a Szent Mihály utcába.³⁰

A Visconti-felmérés azonban az 1711-es állapotokat tükrözi, így amikor 1591-ben³¹ arról olvasunk, hogy Boronkai János vizaknai sókamarás sarokházának egyik szomszédja Kovacsóczy Farkas kancellár háza, vele szemben, az „úton túl” pedig Gálfi János háza áll, akkor arra kell gondolnunk, hogy a kancellár háza és szomszédja az Olasz utca (6) nyugati sorának meghosszabbításában állhatott, olyan helyen, amely az 1711-es alaprajzon már beépítetlen területnek látszik a fejedelmi palota keleti udvara (4) előtt, így az is kétségtelenné válik, hogy Kovacsóczy kancellár külön könyvtárszobás háza nem lehetett azonos, mint eddig hittük, testvérének, Jánosnak a Kendervárral szomszédos házával.³² Az eddig felsorolt, továbbra is csak bizonytalanul értelmezhető adatok arra mindenképpen utalnak, hogy az itt található igényes háznak az általunk ismert tulajdonosai valamennyien befolyásos udvaroncok, többen közülük a fejedelmi tanács tagjai voltak, lakóhelyük tehát a várnegyednek is kiemelkedően fontos és igényes része lehetett.

Gyulafehérváron tanulmányozhatjuk a házbecslés jogi intézményét is. A 17. század elejének sorozatos nagy pusztulásai, utóbb pedig a fejedelmi udvar időleges áthelyezése Nagyszébenbe jóformán elnéptelénítette a várost. Bethlen Gábor fejedelem – talán középkori gyulafehérvári előzményekre is támaszkodva³³ – kiváltságok sorával igyekezett székvárosát új életre kelteni.³⁴ Ezek sorába tartozott az elhagyott házak becsű által való kisajátítása is. Ezt az eljárást az

²⁶ EKJk ETA VIII/1. 717. sz.:1590. május 7.

²⁷ MOL. P 1951. 14. tétel. 14. csomó: 1643. május 3. Bethleni Bethlen János háza.

²⁸ Kovács: *Adattár* 33. 29.

²⁹ EKJk ETA VIII/1. 251. sz.:1578. július 10.

³⁰ Vö. 26. jegyzet.

³¹ EKJk ETA VIII/1. 829. sz.:1591. május 6.

³² Kovács: *Adattár* 33. 29.

³³ *Erdélyi okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez*. I. 1023–1300. Bev. tanulmány-nyal és jegyzetekkel regesztákban közzéteszi Jakó Zsigmond. Bp. 1997. 201. sz.: 1246. május 6.

³⁴ Benkő, Josephus: *Transilvania specialis*.... Kvár, az EME Kézirattára az Egyetemi Könyvtárban. Ms. nr. 217. 73; Benkő József: *Transilvania specialis. Erdély földje és népe*. Ford., bev. tan. és jegyzetek Szabó György. I. Buk.–Kvár, 1999. 185; 1618. április 12–25-i gyulafehérvári országgyűlés 14. tc. „Az mi, kegyelmes urunk, az Fejérvárratt lévő pusztá házakat nézi, végeztük egyenlő akaratból, hogy valakinek valamely házhoz közi vagyon, ez jövendő Szent Mihály napig hozzákezdjen, és úgy continuálja, hogy az más Szent Mihály napig megépítse. Ha kik pedig hozzá nem kezdenek, és rajta építeni semmiképpen nem akarnak, az ki fel akarja fogni és megépíteni, kőművesekkel, ácsokkal és hűtös bírákkal böcsültesse meg, és az ki afféle házat megböcsültet, az böcsűröl vegyen levelet, és jövendőben, ha mely haeres keresi, nem egyébbel, hanem az böcsűnek magadásával tartozzék az haeresnek.” *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*. Szerk. Szilágyi Sándor. VII. Bp. 1881. 88, 480. – 1625. augusztus 19. Lásd Veszely Károly: *Képek Gyulafehérvár múltjából*. Az Alsófehérmegyei Történelmi, Régészeti és Természettudományi Társulat Évkönyve 6(1894). 40–41.

1618-as gyulafehérvári országgyűlés 14. törvénycikke fogalmazta meg, s így jártak el három évtizeddel később, a Csáki-ház esetében is.

1649-ben bályoki Szénási Péter, a fejedelem erdélyi javai prefektusának az utasítására helyi, a fejedelem úriszékének ülnökei, illetve vármegyei tisztek, Mészáros Péter alispán és Szappanos Bálint alszolgabíró, valamint a fejedelem gyulafehérvári kőművesmestere meg a kolozsvári kőművescéh atyamesterei, továbbá pedig a fejedelem Itáliából nemrégiben érkezett építésze, Agostino Serena gyűltek össze a Csákiak elhagyott gyulafehérvári házának helyszíni szemlén alapuló becsűjére, melynek eredményét betegsége miatt nem a helybéli hiteleshely egyetlen munkatársa, hanem a kolozsmonostori konvent kiküldöttje rögzítette.

A fejedelem gyulafehérvári kőművesmesterét megnevezi a forrás: *Kwmwes*, azaz Kőműves (Fundáló) Benedek ő, akit a forrásokban szereplő magyarított neve okán Balogh Jolán³⁵ magyarnak is gondolt, s akinek a Farkas utcai szószerk lábázatának faragványait is tulajdonította. Valójában Benedictus Mueck volt a neve, s forrásaink szerint I. Rákóczi György fejedelemet és hasonló nevű utódát szolgálta 1637 és 1649 között. A fejedelem építkezéseiben dolgozott azokban az években, amikor képzett építész hiányában az építészekre háruló feladatokat tapasztalt, többnyire németnek titulált, tehát német anyanyelvű, a Habsburgok örökös tartományaiból vagy a Német Birodalomból származó kőművesekre és kőfaragókra bízta. Kőműves Benedek így részt vehetett I. Rákóczi György építkezéseinek a többségében, noha a jegyzetekben idézett adatok többnyire csak Kolozsvárra és Kolozsváron át vezető útjaira utalnak, s szinte bizonyos, hogy a szószerk elkészítésében nem volt szerepe.³⁶

A két kolozsvári atyamester, Szilágyi Mátyás és Vég György az ország legjelentősebb kőfaragó céhének a képviselőiként vettek részt a ház értékének a felmérésében. Szilágyi Mátyás a kolozsvári céh atyamestere volt 1643-ban, később, 1646-ban is, amikor társával, Kis Andrással együtt szakértőként szerepeltek Gyaluban, a fejedelmi kastély kaputornya leomlásának okait kivizsgáló bizottságnak.³⁷ Ismert szereplői ők a fejedelmi és a kolozsvári városi építkezéseknek

³⁵ Balogh Jolán: *Postrenaissance faragványok. Az erdélyi virágos renaissance.* = Uő: *A régi magyar és európai művészet kincsei.* Művészettörténeti Tanulmányok. Szerk. Szmodisné Esláry Éva. Bp. 2000. 145–149.

³⁶ Kőműves (Kőfaragó, Fundáló) Benedek megnevezésekkel (1637–1649 között működik Gyulafehérváron).

1637. III. 5.: Gyulafehérvárról a fenesi bányába megy követ faragni. – IV. 4.: A fejedelem két másik kőművesével Gyulafehérvárra megy. – VIII. 16.: Negyedmagával a szászfenesi bányába küldte a fejedelem pádimentumkövet faragni. – [...?]. 9.: Fenesen dolgozott, Cegébe viszik. 1645: A fejedelem kőfaragója, „Benedic(!) Mueck”. Vö. Gündisch, Gustav: *Der Hermannstädter Bildhauer und Steinmetz Elias Nicolai.* = *Studien zur Siebenbürgischen Kunstgeschichte.* Buk. 1976. 215–255, különösen 219.: „des Fürsten steinmetz Benedic Mueck.” 1646. III. 22.: „Kőfaragó Benedek” a /Farkas-utcai/ templom „látására” érkezik. Entz Géza: *A kolozsvári Farkas-utcai református templom.* Kvár [1948]. 45/n – VII. 5. „Fundáló Kőműves Benedek” Kolozsvárról Enyed felé megy.” KvNLT. Kolozsvár Város Levéltára. Számadások (a következőkben: KvSzám) 25a. I. 180. – VII. 12. „az Kőfaragó”, ki az asztalt csinálta, Enyed felé megy.” Entz: *i.m.* 45/v. –VII. 31.: A kolozsvári Tanács parancsára, kifizetnek „Fundáló” Benedeknek 2 ft-ot. KvSzám 25a. I. 247. Kovács András: *I. Rákóczi György fejedelem erdélyi építkezéseiről.* = *Erdély és Patak fejedelemasszonya Lorántffy Zsuzsanna.* Tanulmányok születésének 400. évfordulójára. II. Szerk. Tamás Edit (A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei 41. sz.) Sárospatak 2000. 63–96, különösen 76–80; Uő: *Képfaragók és dekorátorok a 17. századi Erdélyben.* Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából Ú.s. 1(11)/2006. 169.

³⁷ Szilágyi Mátyás kolozsvári kőműves céhmester. 1634–1649 között működött. 1634.: Szolgája [ti. legénye] két napot dolgozott a Szén-utcai vártán. KvSzám 19. XIII. 855. – VI. 22.: Kolozsvár gyulafehérvári házán dolgozott. 2 ft. Uo. 578. – 1635. V. 2. Dévai Nagy Pálhoz, I. Rákóczi György udvari hadainak a parancsnokához indul dolgozni [Székely]földre. KvSzám 20. III. 622. – X. 11, 29.: A városfalon dolgozott az inasa egy napot; ő maga is egy napot. Uo. 769. 1638. II. 28.: 28 d. napszámot kap a várostól [Szász]fenesen a kőbányában végzett munkáért. KvSzám 22. II. 330–331. – VI. 11.: Szamosújvárra megy ötödmagával. KvSzám 22. II. 161. 1640. VI. 5.: Szamosújvárra megy. KvSzám 23. VII. 196. – VIII. 19.: Szamosújvárra megy másodmagával. Uo. 204. –X. 11.: Görgénybe megy ötödma-

is, a jegyzetekben idézett adatok valamennyire a tevékenységüket is tükrözik. Szilágyi családnevű kolozsvári kőműves a 16–17. század fordulóján is szerepel³⁸ a kolozsvári céh mesterei között, nem tudunk azonban arról, hogy kapcsolat lett volna közöttük. Ilyen bizonyosság csupán a Vég család tagjaival kapcsolatos forrásokban mutatható ki, az ő családjukban legalább három nemzedéken át öröklődött a kőműves-kőfaragó mesterség is.³⁹

Végezetül szólnunk kell ennek az oklevélnek a legfontosabb szereplőjéről, Agostino Serenáról is. Az általunk vizsgált forrás jelentősége vele kapcsolatban abban áll, hogy meghatározza Erdélybe érkezésének az idejét. Felismerte ezt Balogh Jolán is, aki ennek az oklevélnek egy hibás keltezésű és – rossz jelzete miatt – visszakereshetetlen, tehát ellenőrizhetetlen kivonatára támaszkodva feltételezte, hogy az olasz építész 1646-ban érkezett a fejedelemségbe.⁴⁰ Ezt az immár alaptalanná vált feltevést elvetve csatlakozhatunk tehát Herepei János álláspontjához, ő ugyanis Serena Kolozsvárra érkezését számadáskönyvi adat alapján 1648.

gával. Uo. 210. 1642. V. 4.: Görgénybe megy. KvSzám 23. XI. 338. – VI. 2.: Napszáma 38 d. Uo. X. 240. –VII. 22.: Szamosújvárra megy. Uo. 174. – VII. 30.: Gyaluba megy. Uo. XI. 347. –IX. 21.: Gyaluba megy negyedmagával. Uo. 354. – X. 7.: Kolozsváron említik. Uo. X. 244. – 1643.: Atyamester, társa Kis András. – 1646. IX. 6.: Atyamesterként I. Rákóczi György parancsára Gyaluba megy szemlére. – 1649. Atyamester, társa Vég György.

³⁸ 1581–1606 között. Vö. Balogh Jolán: *Kolozsvári kőfaragó műhelyek. XVI. század*. Bp. 1985. 84, 366; Kovács András: *Szülőház az erdélyi régiségben. A kolozsvári Bocskai István-emléktábla (1606)*, Művészettörténeti Értesítő LV/2006/3–4. sz. 251–257; Uő: *Szülőház az erdélyi régiségben. A kolozsvári Bocskai István-emléktábla (1606)*. = *A reneszánsz Kolozsvár*. Szerk. Kovács András–Kovács Kiss Gyöngy. Kvár 2008. 146–161. 20. jegyzet.

³⁹ Vég (Wegh, Végh) György kolozsvári kőműves, céhmester.

Vég I. és II. György Kolozsvári kőművesek 1618–1649 között. A két személy adatait nem lehet pontosan elválasztani. 1618. III. 27.: „V. L. fia, a kőműves” Balázsfalván Pécsi Simon számára dolgozott. KvSzám 14b. XVIII. 38. – 1621. IV. 5–6.: A Közép-kapun dolgozott. Napszáma 25 d. KvSzám 15b. IX. 237. – 1642. X. 6.: A hidépítésen dolgozott. KvSzám 23. X. 244. 1646. III. 26–27.: A fiók kőfalon dolgozott. KvSzám 24. XV. 725. – IX. 25.: A városfalon dolgozott. Napszáma 38 d. Uo. 757. – IX. 26, 29.: Inasának a napszáma 28 d. Uo. 758. 1647. VI. 11.: Medgyesig viszik másodmagával. KvSzám 25a. I. 532. – VII. 23–24.: Tévesen (?) „V. J. fiát” említik. Napszáma 38. d. Uo. 299. – XI. 27–29.: A fejedelem szállásán dolgozott V. Gy. és fia. Uo. 302. 1648. IX. V. Gy. öccse, V. István padlóköveket rak. Napszáma 28 d. KvSzám 25b. VI. 733. –IX. 1.: Gyaluba viszik. Uo. 711.

Vég István. 1646–1655. 1646. IX. 25–26, 28–29.: Napszáma 38 d. KvSzám 24. XV. 757–759, 761. 1647. VII. 23–24.: „V. Gy. fia”. – VIII. 27.: Vég István Görgénybe megy (Szászrégenig viszik). KvSzám 25a. I. 536. – XI. 27–29.: „V. Gy. fia.” 1648.: A feredőház építésére 4 szekér követ ad el a városnak. KvSzám 25b. VI. 429. – IX.: „V. Gy. öccse, V. I.” gyámkövet faragott a fejedelem kolozsvári szállásán. KvSzám 25b. VI. 733. – XI. 27.: A fejedelem építkezésére megy Maros [?] Szent Györgyig: Görgénybe(?) Uo. 765. – 1655. II. 10.: A fejedelem kolozsvári szállásán dolgozott. KvSzám 28b. IV. 392.

Vég Lőrinc. 1616–1627 (?), 1629 (?)

1616. I. 29.: Céhmester. Gyulafehérvárra megy. KvSzám 14a. IV. 11. – 1618. III. 27: Említik a fiát: – I. Végh György. – IX. 6. Váradról Béltrekre szökött, a fejedelem parancsára visszaviszik. – IX. 9: Gyulafehérvárról küldenek „Kőműves L-ért”(?) KvSzám 14b. XXI. 121. – 1619. VI. 14: Marosújvárra megy (K.L.!). KvSzám 15a. XI. 186. 1622. VII. 18: Bethlen István vitéi Husztra. KvSzám 15b. XXII. 219. – IX. 19.: A váradi építkezés számára faragott köveket kíséri el Váradig. KvSzám 15b. XXI. 76., XXII. 280. 1624. V. 28: Gyulafehérvárra megy. KvSzám 16. XXIV. 129. 1627. V. 24: A gyulafehérvári palota grádicsának oszlopait és íveit faragta más kolozsvári kőművesek segítségével. KvNLT Kolozsvár Város levéltára III. 276. – 1629. IV. 23.: Nagy (!) Lőrinc céhmester (feltételeles azonosításunk csupán a keresztnév azonosságán és a céhmesteri címen alapszik) hatodmagával Balázsfalvára megy. KvSzám 18a. IV. 282.

A Vég család feltehető leszármazása:

Lőrinc (aktív: 1616 e.–1627 v. 1629)

I. György (aktív: 1618–1649)

II. György (aktív: 1648) István (aktív: 1646–1655)

⁴⁰ Balogh Jolán: *Varadinum. Várad vára*. I–II. (Művészettörténeti Füzetek 13/1–2. A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutatócsoportjának Kiadványai. Szerk. Aradi Nóra) Bp. 1982. 379–393, különösen 380.

április 23-ára tette.⁴¹ 1649 tavaszán, úgy véljük, még írhatták róla, hogy nemrégiben érkezett Erdélybe.

Serena erdélyi működése mégsem szűkül az 1648 áprilisa és 1653 januárja közötti időre. Biztosan állíthatjuk ugyanis, hogy akkor már másodszor fordult meg Erdélyben. Első erdélyi szereplésére nézve, nemrégiben bukkant fel új adat a velencei levéltárból. Velence konstantinápolyi követe 1630-ban jelentette megbízóinak, hogy három velencei fiatalember kérte segítségét, akik Erdélyből szöktek török földre.⁴² Egyikük, írja, velencei kőfaragó, Francesco Serena fia, Agostino volt. Mesterségét Velencében, a Rio di San Polo elején tanulta. Onnan szegődött Erdélybe, Gábor fejedelem udvarába, de nem fizették kellőképpen. A fiatalember 1630 októberében hagyta el hazájába utazva Konstantinápolyt. Ez az adat egyrészt megerősíti Georg Kraus *Erdélyi krónikájának*⁴³ azt a mindeddig alaptalannak, legalábbis fogalmazási hibának tekintett állítását, mely szerint Serena már Bethlen Gábor fejedelmet is szolgálta volna, másrészt igazolja az építésznek az általa fogalmazott radnóti feliratból⁴⁴ is kivilágító velencei származását. Valószínű ugyanis, hogy arognói (Como) születése, amelyet Aldo Crivelli állított, inkább az apjára, a Velencében már kőfaragóként megtelepedett Francesco Serenára nézve lehet elfogadható. Ezek az adatok nem módosítják lényegesen tudásunkat a velencei építész erdélyi működéséről, inkább azért fontosak, mert biztos támpontot kínálnak egy másik, ugyancsak Erdélyben tevékenykedő olasz építésznek az elkülönítéséhez. Így kétségtelen, hogy az 1647-ben Danzigból érkezett névtelen olasz építész nem azonos Serenával.⁴⁵

Függelék

1649. május 10. (XVI. d. executionis et aestimationis). A kolozsmonostori requisitorok bizonyítják, hogy II. Rákóczi György – Balyogh-i [Szénási] Péter (g),⁴⁶ a fejedelem erdélyi javainak prefektusa és tizedarendátora által közvetített – parancsára 1649. április 25-én (f. V. in B. Marci ev.) kiszállt közülük Kaszony József⁴⁷ (n) – mert HerczegSzeoleosi János (n) a gyulafehérvári

⁴¹ Herepei János: *Scholabéli állapotok Apáczai Kolozsvárra jövelele előtt*. Erdélyi Múzeum 48/1943. 376–388. – Kovács, Andrei–Țoca, Mircea: *Arhitecti italieni în Transilvania în cursul secolelor al XVI-lea și al XVII-lea*. Studia Universitatis Babeș-Bolyai SH 18(1973) 17/93. jegyzet: 1648. április 23.: „Erk(eze)k egy Örmény György neuw görög Velenczéből három olaz kömiesekkel es fundalokkal marhajokkal es ket szolgakkal.” KvSzám 25/b. VI. 199; Kovács András: *Artisti del settentrione italiano in Transilvania nella prima metà del Seicento*. = *Maestri ticinesi in Transilvania tra Cinquecento e Settecento*. A cura di Nicolae Sabău. Cluj-Napoca, 2007. 34–37.

⁴² Ciure, Florina Mariana: *Interferenze culturali veneto-transilvani nel cinque-seicento*. Crisia 37(2007). 141–157, különösen 147–148.

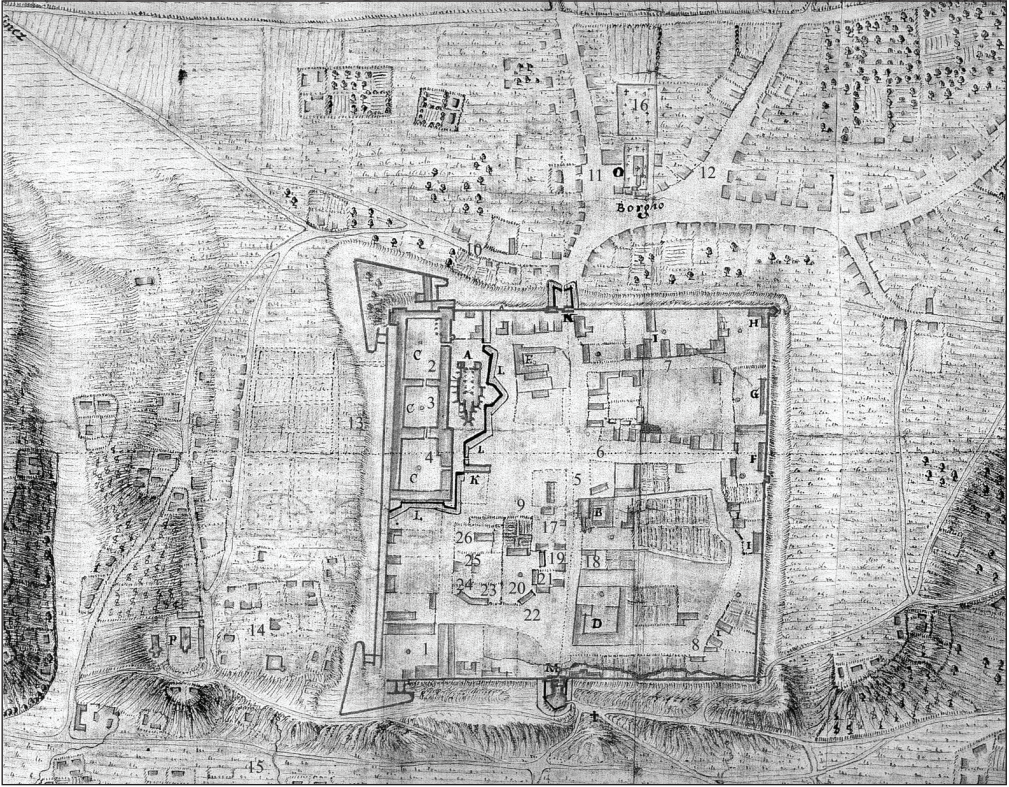
⁴³ Georg Kraus: *Siebenbürgische Chronik*. (Fontes Rerum Austriacarum, I. Abt., IV. Bd.) II. Wien, 1864. 57. Magyar fordítása: Georg Kraus: *Erdélyi krónika. 1608–1665*. Ford., bev., jegyzetek Vogel Sándor. II. kiadás. Csíkszereda 2008. 122.

⁴⁴ AVGVSTINVS SERENA ARCHITECTVS VENETVS OPERA REGIT – a radnóti kastély kapujának zárókövében.

⁴⁵ A kérdésre vonatkozóan vö. Kovács: *Artisti del settentrione italiano in Transilvania nella prima metà del Seicento* 34.

⁴⁶ A fejedelem erdélyi birtokainak a prefektusa (1639–1651, mh. okt. 3. előtt, okt. 8. után temették).

⁴⁷ Kászoni József I. 1641–1642 között a fejedelmi kisebb kancellária irnoka. Vö. Trócsányi: *Erdély központi kormányzata*. 368/407; Bogdándi Zsolt: *A kolozsmonostori konvent fejedelemség kori levélkeresői*. Erdélyi Múzeum 72.(2010) 3–4. sz. 67.

Giovanni Morando Visconti 1711-es felméréseinek a javasolt azonosítások sorszámaival kiegészített részlete. Kovács: Gyulafehérvár város jegyzőkönyvei után

Az eredeti jelmagyarázat	6. Olasz utca
A. Chiesa Cathedrale posseduta da Reformati	7. Piacszeg utca (?)
B. Chiesa de R ^{di} Padri Giesuita (!)	8. Szász utca
C. Palazzo o sia Residenza de S ^{mi} Principi di Transilvania	9. Gálfi-ház
D. Colegio de Reformati	10. Vinci, Nyíró vagy Szent Miklós utca
E. Casa del su sig ^r Gouvernatore [ti.Bánffy György]	11. Téglá utca
F. Casa del su sig ^r Conte Apor.	12. Boldogasszony utca
G. Casa del sig ^r Nicola Bethlem.	13. A fejedelmi kertek
H. Casa de sig ⁿⁱ conti Teleki.	14. Felső Major
I. Case spetanti alle Sedi Sassone.	15. Alsó Major

K. Magazeno al presente di farina.	16. A jezsuiták 16. század végi Szent Mihály-kápolnája és temetője (?)
L. Trinciamento fatto per conseruazione de Magazeni che sono nel Palazzo.	17. Csáki-ház
M. Porta din S' Giorgio.	18. Az Apafiak ősi házának a helye
N. Porta di S' Michele.	19. Kapi-ház
O. Chiesa din S' Michele a P ^{ri} Gesú.	20. Udvarhelyszék háza(1643) = Küküllő vármegye háza (1703)
P. Chiese Valacche.	21. Bethlen János háza (1643)
Javasolt azonosítások.	22. Kendervár utcája (1620) = Pap utca (1643)
1. Kendervár (a fejedelmi fegyvertár)	23. Sibrik Gáspár háza (1607)
2. A fejedelmi palota konyhaudvara	24. Báthory Boldizsár háza (1607)
3. A fejedelmi palota középső udvara	25. Bedegi Nyári Pál háza (1607)
4. Prépostság, a palota istállóudvara	26. Petrichevich Horváth Kozma háza = Tornyi Tamás háza (1606–1607)
5 A várbeli „piac”, Szent Mihály utca	

káptalan egyetlen hivatalban levő tagja (nunc unica et singularis persona in officio capitulari ibidem existens) súlyos betegsége miatt nem mehetett – Gyulafehérvárra, ahol az erdélyi Fehér vármegyei Meszaros Péter alispán (e), Szappanos Bálint (n) alszolgabíró, nemkülönben az őfensége (celsitudo) gyulafehérvári udvarbírói székének ülnökei: Bagosi alias Szabo György, Fothi Márton és Belesi/Bekesi? János, hasonlóképpen Augustinus Serena, őfensége Italiából nemrégiben érkezett fundátora, valamint a gyulafehérvári (Alba Iulia) Kwmwes Benedek (c, pr), illetve a Colosvar-i kőműves céh oda rendelt atyamesterei: Szilaghi Mátyás meg Weg György jelenlétében megbecsülték id. keresztszegi (de Keresztszeg) Cziaki István (sp, m) örökösei romos gyulafehérvári házát. Ez a ház Gyulafehérváron (Alba Iulia, Fehér vm), a falakon belül, a kisebbik, kolostori templommal átellenes sarkon épült, szomszédjai kelet felől néhai Kapi András (m), dél felől pedig a Gálfi-ház. Ezt a házat Szénási Péter jelenlétében alaposan megvizsgálták s arra az egyöntetű következtetésre jutottak, hogy az soha helyre nem állítható, legfeljebb anyaga hasznosítható. Kőanyagát így 400 mft-ra, a telek másik, boltozott, jó pincéjű, a Gálfi-ház felé eső épületét pedig 300 mft-ra értékelték. Kollégájuk hiteles tanúságát írásba foglalták és kiadták a becst követő 16. napon. **KmProt XXXIII. 27°–28°.**

On the History of the Deceased Stephen (7th) Csáki's House from Gyulafehérvár – Alba Iulia (1649)

Keywords: Stephen (7th) Csáki, Alba Iulia, capital of the principate, assessment of a ruined house

The present study is based on the minutes dating from 1649 referring to the assessment of a ruined house in Alba Iulia. The record makes it possible to reconstruct the topography of a significant part of the erstwhile fortified town, as well as to identify the 16-17th century owners of the houses that once stood there. At the same time, this document depicts the procedure of the assessment of abandoned properties carried out in the capital of the principate. In the presence of the prefect of the princely goods in Transylvania, the abandoned house was estimated at 700 Hungarian forints. The estimation was based on the expertise carried out by Benedictus Mueck (court-mason of both princes George Rákóczi the 1st and the 2nd, active between 1638–1649), the head masters of the masons' guild from Cluj: Matias Szilágyi (active between 1634–1649) and George Vég (active between 1618–1649), as well as Agostino Serena (born cca. 1610 – died 1654), the princes' Venetian architect, who arrived in Transylvania not long before.

Erős Vilmos

A magyar történetírás a dualizmus korában

A dualizmus kori magyar történetírás egyik legfontosabb hozadéka, hogy ekkor alakult ki ennek intézményrendszere.¹ A folyamat lényeges elemei a Századok megindulása (1867)², valamint a Magyar Történelmi Társulat megalakulása, szintén a kiegyezés évében. Ez utóbbi elődei, a Dunántúli Történetkedvelők Társasága, illetve a Nagykőrösi Történetkedvelők Társasága már a korábbi, az ötvenes években megalakultak. Az intézményrendszer kiépülésének fontos eleme volt 1875-ben az Országos Levéltár felállítása (első vezetője Pauler Gyula),³ valamint a Monumenta Germaniae Historica mintájára még az ötvenes években megindított nagy forráskiadvány, a Monumenta Hungariae Historica is. Ez utóbbi négy fő részből állt: a főként a 16–17. századi rendi országgyűlések iratait tartalmazó Országgyűlési Emlékek, illetve párja az Erdélyi Országgyűlési Emlékek, a diplomáciai iratokat magában foglaló Diplomataria, valamint a mindenekelőtt a 16–17. századi elbeszélő forrásokat tartalmazó Scriptores című sorozat volt. A Monumenta Hungariae Historica sorozaton kívül jelentős forráskiadvány volt a Thaly Kálmán által gondozott Archivum Rákócianum, a Knauz Nándor által istápolta Monumenta Ecclaesiae Strigonensis vagy a Tagányi Károly gondozásában kiadott Erdészeti Okmánytár is.⁴ Dualizmus kori történetírásunk fejlődésében nagy

Erős Vilmos (1960) – történész, egyetemi docens, Debreceni Tudományegyetem, eros.vilmos@vipmail.hu

Részlet egy készülő historiográfiai összefoglalóból. A publikáció elkészítését a TÁMOP 4.2.1./B-09/1/KONV-2010-0007 számú projekt támogatta. A projekt az Új Magyarország Fejlesztési Terven keresztül az Európai Unió támogatásával, az Európai Regionális Fejlesztési Alap és az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

¹ A dualizmus kori magyar történetíráshoz átfogóan vö. Flegler Sándor: *A magyar történetírás történelme*. Bp. 1877; Thienemann Tivadar: *A positivismus és a magyar történettudományok*. Minerva 1922. január–március. 1–28; *Hongrie*. Par Henri Marczali. = *Histoire et historiens depuis cinquante ans. (Méthodes, organisation et résultats du travail historique de 1876 à 1926.)*. Librairie Félix Alcan, Paris 1927. 209–218. Erre válasz Hóman Bálint: *Hazai történetírásunk csődje*. = Uő: *Történetírás és forráskritika*. Magyar Történelmi Társulat, Bp. 1938. 537–542. (Eredetileg Magyar Szemle V. 1929. 131–134.); Baráth Tibor: *L'histoire en Hongrie. (1867–1935.)* Extrait de la Revue historique. L. CLXXVII, 1936; Varga Zoltán: *A Széchenyi-ábrázolás fő irányai a magyar történetírásban*. Bp. 1963; Léderer Emma: *A magyar polgári történetírás rövid története*. Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1969; R. Várkonyi Ágnes: *A pozitívista történetészlelet a magyar történetírásban II. (A pozitívizmus gyökerei és kibontakozása Magyarországon. 1830–1860.)* Akadémiai Kiadó, Bp. 1973; Uő: *Historiográfiai törekvések Magyarországon a XIX. században*. Századok 1969.(103) 939–987; Unger Mátyás: *A történelmi tudat alakulása középiskolai történelemtankönyveinkben*. Tankönyvkiadó, Bp. 1976; Steven Bela Vardy: *Clio's Art in Hungary and Hungarian America*. East European Monographs. Distributed by Columbia University Press. 1985. Általában a korszakról különösen a *The Social and Ideological Make-Up of Hungarian Historiography in the Age of Dualism* című fejezet. Uo. 1–16; Gunst Péter: *A magyar történetírás története*. Csokonai Kiadó, Bp. 1995; Csíki Tamás: *Társadalomábrázolások és értelmezések a magyar történeti irodalomban. (1945-ig)* Debrecen 2003; Csíki Tamás–Halmos Károly–Tóth Árpád: *A magyar társadalomtörténet-írás története a kezdetektől napjainkig*. = *Bevezetés a társadalomtörténetbe*. 208–240; Gyurgyák János: *Ezzé lett magyar hazátok. (A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története.)* Osiris Kiadó, Bp. 2007.

² Glatz Ferenc: *Szerkesztői munka az induló Századoknál*. Századok 1967. 233–267; Uő: *Kísérlet történeti folyóirat indítására 1865-ben*. Századok 1966. 1278–1299.

³ Vö. ehhez még például Lakos János: *A Magyar Országos Levéltár történetének vázlatja 1970-ig*. Levéltári Szemle 2006/2. 36–42.

⁴ Vö. erre Benda Kálmán: *A magyar történeti forráskiadás története. = A magyar történettudomány kézikönyve*. Bp. 1987. 7–21.

szerepet játszott a segéd- és rokontudományok ebben az időszakban végbement fejlődése. A segédtudományok közül a legfontosabbak ekkor a diplomatika (Fejérpataky László) és a genealógia (Nagy Iván: *Magyarország családjai* című klasszikus műve), de jelentős a heraldika (Iványi Ede), az insignologia (a koronakutatók közül Ipolyi Arnold nevét említhetjük), illetve a paleográfia és a numizmatika is. A segédtudományok ügyén meg kell persze jegyeznünk, s ez a felsorolásból is kitűnik, hogy ennek művelése, intézményrendszere (a „szemináriumok”) hiányos volt, a legkiemelkedőbbek közülük Fejérpataky László és Marczali Henrik diplomatikai és paleográfiai szemináriumi voltak. A magyar történészek (maga a szakma is lényegében ekkor alakult ki) így elsősorban külföldön, leginkább a Sickel vezette *Institut für die österreichische Geschichtsforschung*ban sajátították el a kútfőkritika elemeit. Néhányan közülük (Marczali mindenekelőtt) megfordultak Berlin és Párizs hasonló intézményeiben is. A rokontudományok, illetve társ- vagy társadalomtudományok szintén jelentős fejlődésen mentek keresztül ebben az időszakban. A történetírás szempontjából különösen jelentősnek tekinthetjük a néprajz (Hermann Ottó, Orbán Balázs, Kandra Kabos), a földrajz és a kartográfia (Hunfalvy Pál, Lóczy Lajos, Kogutovicz Manó), a nyelvészet (Vámbéry Ármin, Gombocz Zoltán, Melich János), a közgazdaság (Kautz Gyula, Beöthy Leó), a szociológia (Jásziék, illetve a Huszadik Század köre), de az irodalomtudomány (Toldy Ferenc, Gyulai Pál, Beöthy Zsolt, Riedl Frigyes, Péterfy Jenő vagy a filozófia (Alexander Bernát, Böhm Károly, Schmidt Jenő Henrik, Pauler Ákos), illetve a pszichológia (Ferenczi Sándor, Róheim Géza) eredményeit. Hozzátehetjük mindehhez az archeológia (Pulszky Ferenc, Rómer Flóris, ekkor indul folyóiratuk az Archeológiai Értesítő), az antropológia (Török Aurél, Jankó János, az előzővel közös szervezetük az Országos Embertani és Régészeti Társulat), valamint mondjuk a statisztika (Fényes Elek nyomán Keleti Károly) fejlődését is. A történetírás általános jellegének érzékeltetése szempontjából igen fontosak a nagy összefoglaló szintézisek, melyek közül a legjelentősebb a Szilágyi Sándor szerkesztésében 1896-ra megjelenő tizkötetes *A Magyar Nemzet Története*⁵ (a szakma tolvajnyelvén a Millenáris Történet) volt a legkiemelkedőbb, s ez tükrözi leginkább a korszak szemléletét is. Szerzői a kor legjelesebb történészei, Marczali Henrik, Fraknói Vilmos, Acsády Ignác, Angyal Dávid, Márki Sándor, Schönherr Gyula, Beksics Gusztáv. A munka optimizmust, az ezeréves magyar birodalom megdönthetlenségének gondolatát sugározza. Alapvetők benne a nemzeti romantika (Erdély, protestantizmus, alkotmányosság), politika és eseménytörténeti elemei, de bizonyos részeiben (különösen Marczali) megtalálhatók a modern társadalomtörténet szempontjai is.

Dualizmus kori történetírásunk összképéhez feltétlenül hozzátartozik a nagy port felvert vita Szekfű Gyula *A száműzött Rákóczi* (1913) című könyve körül.⁶ A még pályája kezdetén álló ifjú történész a Thaly Kálmán vezette történetírói iskola kedvenc alakját „kezde ki” e művében, rámutatva Rákóczi emigrációs működésének addig nem publikus vagy mellékesnek tekintett részleteire. A könyvnek természetesen – mint Szekfű minden munkájának – elsősorban aktuális vonatkozása volt, általában az emigrációs politikát, konkrétan a Kossuth névvel fémjelzett nemzeti függetlenségi irányzat valóságtól elrugaszkodott ábrándjait, üres jelszavait pellengérezte ki. A könyvet durva támadások, parlamenti interpellációk érték Pethő Sándor, Ballagi Aladár, Polonyi Géza és

⁵ Vö. részletesen pl. Mann Miklós: *A milleniumi Magyar Nemzet Története szerkesztési munkálatairól*. Századok 1968. 1117–11148.

⁶ Vö. Dénes Iván Zoltán: *A realitás illúziója. (A historikus Szekfű Gyula pályafordulója)*. Akadémiai Kiadó, Bp. 1976.

mások részéről. A polgári radikálisok inkább megvédték, míg a „szakma” képviselői – Károlyi Árpád, Takáts Sándor, Angyal Dávid, Békefi Remig, Áldássy Antal, Domanovszky Sándor – a professzió szempontjából kifogástalannak minősítették, noha politikai üzenetével nem egyöntetűen értettek egyet. Szekfü e támadások hatására kezdte meg a „kismagyar”–„nagy magyar” lelki alkak szembenállásának egész történelmünkre való adaptálását.

Történetírásunk dualizmus kori intézményrendszerének bemutatásához még a következőket érdemes a fentiekhez hozzáfűzni: a Századok című folyóirat mellett (amelynek elődje volt pl. a Budapesti Szemle vagy a Tudományos Gyűjtemény is) igen fontos volt a későbbiekben még említendő Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle (erdélyi pendantja az Erdélyi Gazdaságtörténelmi Szemle), a Történeti Tár, valamint az 1912-ben indult Történelmi Szemle, illetve az 1924-ben alapított Levéltári Szemle is. (Utóbbi már a két világháború közötti időszakra esik persze, de indításának tervei, előzményei az első világháború előtti periódushoz köthetők.) A Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle Európa egyik első gazdaságtörténelmi folyóirata volt, a különböző ilyen jellegű tanulmányai közül ki lehet emelni például a középkori uradalomtörténetre vonatkozókat, amelyeket majd (igaz, a 16–18. századra helyezve a hangsúlyt) a nevezetes Domanovszky-féle mezőgazdaság-történelmi iskola követ a két világháború közötti időszakban. A Történeti Tár elsősorban forrásokat tett közzé, míg a Történelmi Szemle alapvetően egyetemes történelmi tanulmányokat publikált, de a történelem elméleti kérdéseivel is behatóbban foglalkozott, pl. a szellemtörténelmi szempontok első adaptációja is itt történt meg.

Az említett intézményeken kívül még meg lehet említeni az Erdélyi Múzeum-Egyesületet is (folyóiratával, az Erdélyi Múzeummal együtt),⁷ ahol igen jelentős történelmi forrásfeltáró és kutatómunka folyt, természetesen a hazai, erdélyi múlt, a hagyományok és a szülőföld történetének, kultúrájának megismerése és megszerettetése céljából. Kevés szó esett még korábban a Nemzeti Múzeum és az Akadémia felállításáról, amelyek természetesen ebben az időszakban is a múltra vonatkozó bűvárkodás fellegvárai voltak. S hasonló céllal, a nemzeti múlt megkedveltetése és a művelődés, a kultúra emelése céljából jöttek létre. Feltétlenül szóba kell hozni az intézmények közül az Eötvös Kollégiumot, amely a francia École Normale Supérieure mintájára jött létre, s olyan kiváló tanárai voltak, mint Marczali Henrik, Riedl Frigyes, Bartoniek Géza, Gombocz Zoltán, Mika Sándor. A századfordulón végzett növendékei közül ki lehet emelni Kodály Zoltánt, Szabó Dezsőt, Horváth Jánost, Szekfü Gyulát, Eckhart Ferencet és Sándort, akik a két világháború közötti szellemi-irodalmi és tudományos élet vezető (alkalmanként európai rangú) képviselői lettek.

(Igen lényeges még utalnunk a segédtudományok és rész tudományok fejlődésében/kialakulásában eddig még nem említett folyóiratokra, pl. a Turulra és mondjuk a Hadtörténelmi Közleményekre [vö. pl. Salamon Ferenc, Takács Sándor közleményei ezekben], amelyek jelentős mértékben jelezték és segítették a specializálódást. Rájuk is érvényes lehet persze a részben a korszak egészére is érvényes szempont, miszerint a nemzeti múlt megismerése és megkedvelése, a múlt iránti lelkesedés felkeltése volt az egyik fő céljuk. Ez a retorikus elem figyelhető meg akár a forráskiadványok tekintetében is, hiszen nem véletlen, hogy a Monumenta Hungariae Historica köteteiben az egyik igen lényeges hangsúly a 16–17. századi rendi függetlenségi harcokon van, amelynek a köznemesség volt a vezető ereje és megtettesítője.

⁷ Vö. mindezekhez Egyed Ákos: *Gróf Mikó Imre – Erdély Széchenyije*. Debrecen University Press, Debrecen 2005.

Utalni lehet azután arra is, hogy a segédtudományok alakulásában is jelentős későbbi fejlemények előzményei figyelhetők meg ebben az időszakban. A numizmatika és paleográfia ugyanis immár nem egyszerűen csak a forrásfeltárás és forráskritika eszköze (bár bizonyos esetekben – vö. Hóman Bálint 1916-ban megjelent műve – az is rendkívüli teljesítmény lehet, hanem a gazdaság- és társadalomtörténeti háttér, illetve problémák feltárására szolgál, azaz egy modernebb, elemzőbb szociologisztikus szemléletmód kialakításának eszköze).

Befejezésül utalni kell a Szekfü-vitán kívül egyéb, a kor történetírását, történetiszemléletét alapvetően befolyásoló disputákra is. Például Pauler Gyula két Századok-beli írására, amelyek Comte követésére szólítanak fel, azaz arra például, hogy a politikatörténet helyett a kollektív jelenségek és a művelődéstörténet, a törvényszerű jelenségek vizsgálata, elemzése legyen a történetírás fő munkaterülete. (A kor azonban – vö. az 1885-ös történészkongresszus, Lánffy Gyula felszólalása – inkább a rankei mintákat választotta követendő példaként.) Másrészt utalni kell persze a nevezetes ugor–török háborúra, amely a régi kérdést, a magyarság finnugor vagy törökös eredetének problémáját feszegeti. Az utóbbiak (pl. akár Beöthy Zoltán irodalomtörténetében) úgy vélik, hogy a fenyegető pánszláv és pángermán imperialista törekvések közepette a magyarság erejének gyengítését jelentené a „halszagú” rokonság tézisének elfogadása, s ezért a harcos, nagy népekben és keleten látják a magyar nép rokonait, ősi kapcsolatait. (Ami persze egyúttal faji alapú történetiszemléletet involvál, valamint azt, hogy a magyarság egyenlő a honfoglalást végző harcos lovas, török eredetű nemességgel, s a parasztság az alávetett, meghódított idegen, főleg szláv népekből rekrutálódik.)

Utalni lehet végül a szintén nevezetes *Erdélyi–Tagányi*-vitára is, amely részben kapcsolódik a korábbiakhoz, hiszen ennek során a feudális magyar társadalom kérdései kerültek terítékre. Például az, hogy az alávetett rétegek milyen viszonyban álltak a királlyal, illetve az intézmények kialakulásában milyen szerepe volt a szláv mintáknak és előzményeknek.

A történetírás hivatalos irányzatai közül először az időben is elsőként kitapintható ún. „népies realista” iskolát emelném ki.⁸ Ennek tagjai mindenekelőtt Ipolyi Arnold, Pesty Frigyes, Ráth Károly, Révész Imre, Szabó Károly, Nagy Iván voltak. Az irányzat – elnevezése egyébként R. Várkonyi Ágnes műszava – onnan kapta minősítését, hogy a nemzeti kultúra legfontosabb hordozójának és fenntartójának a „népet”, a parasztságot tartotta, s bemutatta a történetírás feladata is főként a nép múltbeli anyagi kultúrájának, művelődésének bemutatása. Az irodalmi műveken kívül nagy szerepet szántak az egyéb forrásoknak (személynevek, dülönevek), a néprajzzal, nyelvészettel, antropológiával való együttműködésnek, a nagy egyéniségek s a politikai eseménytörténet helyett a kollektív jelenségek vizsgálatának, a művelődéstörténeti kérdéseknek. Az iskola így több tekintetben a 19. századi nyugat-európai pozitivizmus, különösen Buckle téziseinek követője, alkalmazója volt. Eredményei közül érdemes kiemelni a Pesty, Tagányi, Fraknoi és mások által tervezett, illetve részben meg is valósított vármegyei monográfiasorozatot, mely egy-egy megye történetének feldolgozását tűzte ki célul, de ebben a politikai eseménytörténet helyett inkább a földrajzi és néprajzi viszonyok bemutatásának, a népesedési, társadalmi, és birtokviszonyoknak, a közigazgatási, egyházszervezet leírásának stb. tulajdonított nagyobb jelentőséget. Az irányzat gyökerei így egészen Bél Mátyásig nyúlnak vissza, legtekintélyesebb folytatójaként viszont Mályusz Elemér népiségtörténeti iskoláját tekinthetjük.

⁸ Vö. R. Várkonyi Ágnes: *Buckle és a magyar polgári történetírás*. Századok 1963.(97) 610–644.

A népies realista iskola mellett dualizmus kori történetírásunk jelentős és jellemző irányzata a nemzeti romantikus irányzat volt.⁹ Fő reprezentánsai mindenekelőtt az irodalmár Toldy Ferenc, Thaly Kálmán, Timón Ákos, bizonyos mértékben Szilágyi Sándor, Beksics Gusztáv, Grünwald Béla, Márki Sándor, Berzeviczy Albert, valamint a Szekfü-vita vehemens harcosai (Ballagi Aladár, Pethő Sándor, Kacziányi Géza) voltak, de a felfogás többé-kevésbé a korszak valamennyi történészén nyomot hagyott. Nem véletlen, hogy a periódus alapvető forráskiadványában, a *Monumenta Hungariae Historica*ban is a 16–17. századi rendi országgyűlések, rendi függetlenségi mozgalmak játszották a vezető szerepet. A nemzeti romantikus iskola fő jellegzetessége az volt (jóllehet ezt teoretikusan soha nem fejtették ki, hiszen egyik fő gyengéje is a teoretikus kérdések iránti tökéletes közömbösség volt), hogy a történelem célja a múlt iránti lelkesedés felkeltése, s különös szerepet tulajdonított a nagy egyéniségeknek (hősöknek), valamint a politikai eseménytörténetnek. A felfogás kedvenc tézisei közé tartozott Erdély, a protestantizmus, a nemzeti és vallásszabadságért folytatott küzdelem, a 18. századi Habsburg-ellenreformációra és -gyarmatosításra zúdított ösztűz (Grünwald Béla) s így a 18. század hanyatlásként való megfestése, Kossuth szerepének idealizálása az áruló Görgeyvel szemben, a kiegyezés elutasítása vagy a korábbi időszakokból a magyar rendiség, a magyar parlamentarizmus kialakulásának már a 12. századra való helyezése.

Az irányzat zászlóvivőjének Thaly Kálmánt tekinthetjük, aki mindenekelőtt a Rákóczi-korszak történetével foglalkozott (Vö. Archivum Rakóczianum, *II. Rákóczi Ferenc fejedelem ifjúsága, Bottyán János. II. Rákóczi Ferenc fejedelem vezénylő tábornoka, Ocskay László, Társadalmi, művelődési és művészeti viszonyok II. Rákóczi Ferenc fejedelemsége alatt* című művei), de az ő személyes ügyének tekinthető Rákóczi hamvainak hazahozatala is 1907-ben. Felfogása szerint Rákóczi már kora ifjúságától a nemzeti szabadság kivívására készült, s ennek megvalósításában csak a Habsburgokkal lepaktáló árulók (Ocskay) akadályozták meg. Thaly téziseinek igazolásához nem tekintette nélkülözhetetlennek az elsődleges forrásokat és a forráskritikát, ennek szellemében a Rákóczi idejére keltezett balladák, énekek és költemények tekintélyes részét saját kezűleg írta.

A nemzeti romantikus iskolához köthető dualizmus kori történetírásunk egy másik kedvelt tézise, az ún. Szent Korona tanának megfogalmazása, Timón Ákos tollából. Timón nézete szerint ez a magyar nemzeti génusz veleszületett alkotása volt, mely már – jóllehet erre kevés történeti bizonyíték van – a vérszerződésben vagy a pusztaszeri gyűlésben, de például a királyi tanács, később a nemesi vármegyékben vagy a rendi országgyűlések intézményében is megnyilvánult, hogy tetőpontját és kodifikálását Werbőczy Hármaskönyvében találja meg. A magyar alkotmányfejlődés így unikum, egyedülálló jelenség Európában, s még Nyugat-Európát, Angliát és Franciaországot is megelőzi. Ennek az „extra Hungariam” szemléletnek az ellensúlyozója az alkotmánytörténet terén Hajnik Imre volt, aki a hungarocentrikus szemlélettel szemben európai összefüggéseiben igyekezett bemutatni a jelzett fejlődést.

Timónnak a Szent Korona ügyében kifejtett nézetével a legvehemensebben Eckhart Ferenc szállt szembe a két világháború között, pontosabban (első alkalommal) a Hóman Bálint által szerkesztett, *A magyar történetírás új útjai* című kötetben. Eckhart legfontosabb újítása az volt, hogy (részben Mályusz Elemér ösztönzésére, illetve felvetései nyomán) a Timón által

⁹ A nemzeti romantikusok fogalmához vö. Várdy Béla: *The National Romantic School.* = Uő: *Modern hungarian historiography.* 121–128.

megfogalmazott problémákat – illetve a Szent Korona-tant – társadalom- és eszmetörténeti szemszögből vizsgálta. Ennek alapján jutott arra a következtetésre, hogy a Szent Korona-eszme nem a magyar nemzeti génusz vele született, időtlen jellemzője és megnyilvánulása, hanem történetileg, meghatározott történeti-társadalmi feltételek között kialakult jelenség. A Szent Korona-eszme ugyanis alapvetően Werbőczyhez köthető, tehát a 16. században alakult ki, s végeredményben a köznemességnek a hatalmi-politikai igényeit és törekvéseit testesíti meg. Mindebből következően viszont a magyar alkotmányos fejlődés, a parlament nemhogy megelőzi a nyugat-európai (a franciát vagy az angolt), hanem éppenhogy későbbi képződmény. Ráadásul azokhoz képest csonkábbnak is tekinthető, hiszen a Szent Korona-tanban megfogalmazódó társadalmi szuverenitás eszménye főleg a köznemességre terjed ki (minthogy nálunk ez a réteg a rendi országgyűlés hangadó közege), tehát ebből lényegében kimarad a polgárság, a parasztságról nem is beszélve. Eckhart végső summája szerint így a magyar kormányzati, parlamentáris és alkotmányos rendszer (mint ahogy a magyar társadalom is) Nyugat és Kelet között valamiféle átmeneti képződmény, és a cseh, valamint a lengyel fejlődéssel mutat hasonlóságot, párhuzamokat. Igen jellemzőnek tarthatjuk, hogy Eckhartot mindezért szinte a *Száműzött Rákóczi*val felérő politikai hajszá fogadta, s a magyar parlament számos tagja felhördült az állításon, miszerint a dicső és ősi magyar alkotmányos intézményeket holmi cseh és lengyel (tehát szláv) párhuzamokkal csúfolják meg.

Dualizmus kori történetírásunk egy további jelentős irányzata az ún. gazdaság- és társadalomtörténeti iskola volt.¹⁰ Mint erről a korábbiakban már szó esett, folyóirata az Európában szinte egyedülálló, elsők között induló Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle volt (1894–1906 között jelent meg), melynek fő munkatársai – az irányzat fő képviselői – Takáts Károly, Takáts Sándor, Acsády Ignác voltak. A folyóirat (és így az iskola) jelentősége abban állt, hogy a Thalyék-féle nemzeti romantikus megközelítéssel (s így alapvetően politikai történettel) szemben sokkal inkább gazdaság- és társadalomtörténeti kérdésekkel foglalkoztak. A nemzeti történelem lényegét is egyfajta civilizáció- és művelődéstörténetként fogták fel, forrásbázisát kibővítették, s preferálták a rokontudományokkal (néprajz, nyelvészet, szociológia, közgazdaságtan, földrajz) való kooperációt. Takáts Sándor mindenekelőtt művelődéstörténeti tanulmányaival tűnt ki (*Rajzolatok a török kori magyar művelődésből, Kémvilág Magyarországon, Régi magyar asszonyok, Bajvívó magyarok*). A török korról kapcsolatos tanulmányainak sajátlagos (s főként a későbbi Szekfü Gyulától gyökeresen elütő) véleménye, hogy a török–magyar viszony nem is volt olyan ellenséges, s a két nép művelődésében sok közös vonás található. Takáts Károly – egyebek mellett – a földközösség magyarországi történetét írta meg, de írt vármegyei monográfiát is, Acsády Ignác pedig *A magyar jobbágyság története* című munkájáról híres, melyet a polgári radikálisok is pártolólággal fogadtak és forgattak. De kutatásai kiterjedtek a 18. századi demográfia-történetre (*Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában*), a 16. századi pénzügyi viszonyok történetére is. Sőt ő írta a Millenáris Történetben ezen időszak történetét, s készített összefoglaló történeti munkát is, melyben – közeledve a nemzeti romantikusokhoz – a birodalmi szempontok játszottak koncepcióalkotó szerepet. A társadalom és művelődéstörténeti kutatásokhoz kapcsolódott Békefi Remig is, aki a budapesti egyetem első művelődéstörténeti tanszékét alapította. Itt mindenekelőtt a középkori iskolázási viszonyokat analizálta

¹⁰ Vö. Várdy Béla: *The Hungarian Economic History School: Its Birth and Development*. = Uő. *Clio's Art*...55–74. Ugyanott részletes irodalom is.

(*A népoktatás története Magyarországon 1526-ig*), valamint egyháztörténeti kérdésekkel foglalkozott (*A pilisi apátság története, A széki, cikádori apátság története* stb. című művei). Tanszékének majd Domanovszky Sándor lesz folytatója a két világháború közötti időszakban.

Külön kérdés, hogy jelentkezett-e a 19. századi európai történetírás nagy áramlatát jelentő pozitívizmus a dualizmus kori történetírásunkban. Pauler Gyula ugyanis két, a Századokban 1871-ben és 1873-ban megjelent cikkében teoretikusan is megfogalmazza, hogy a Comte által szorgalmazott történettudomány szerint a kollektív, a tömegszerű és anyagi jelenségek vizsgálata, a civilizációtörténet és a progresszió fő alapjainak bemutatása az igazi történetíró feladata. Ehhez képest Pauler műveiben kevés köszön vissza e magasztos elvekből, hiszen fő művében (*A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt*), bár alkalmaz társadalomtörténeti szempontokat, alapvetően a leíró politikatörténet, valamint bizonyos katolikus elfogultság dominál. Amennyiben a pozitívizmust a faktológiával azonosítjuk, mégis beszélhetünk ilyen jellegű törekvésekről. Legfontosabb követőit egy csírájában alakuló településtörténeti, történeti földrajzi iskolában fedezhetjük fel Teleki Józseftől kezdve Ortway Tivadaron keresztül Csánki Dezsőig, a népies realista iskola egyes képviselőiig, illetve a Borovszky Samu által szerkesztett *Magyarország vármegyéi és városai* című sorozatig.

A hivatalos történetírói iskolák között, bár központja nem Magyarországon volt, fontos szerepet töltött be a főként Károlyi Árpád köré szerveződő bécsi magyar történetírói kör is.¹¹ Tagjai Károlyn kívül Thallóczy Lajos, Kállay Benjámin, Angyal Dávid, majd a fiatal Szekfű Gyula és Eckhart Ferenc voltak, de gyakran megfordult itt a korabeli történészek jelentős része. Károlyi maga a Haus-, Hof- und Staatsarchiv igazgatója lett végül, s „különítményének” fő feladata a bécsi levéltár magyar vonatkozású anyagának kezelése, kutatása volt. (Ebből alakult később a Bécsi Magyar Történetkutató Intézet.) Az intézmény, illetve iskola jelentősége mégis inkább az volt, hogy képviselői látogathatták a bécsi egyetem előadásait (ennek tanárai ekkor pl. Dopsch, Redlich, Roscher, Inama Sternegg) s különösen a Sickel alapította Institut für die österreichische Geschichtsforschung szemináriumait. Itt elsajátíthatták a rankei típusú, ún. „szakszerű”, professzionális történetírás fogásait – különösen a segédtudományokban való jártasság, a kútfőkritikai képzettség játszott fontos szerepet, de igen alapos alkotmány- és intézmény-, valamint gazdaság- és művelődéstörténeti képzettséget is szerezhettek. Politikai nézeteiben az iskola nagy vitákat folytatott az osztrák alkotmánytörténészekkel, melyben a magyar állami élet önállóságát védelmezték. Ezzel egyidejűleg nem voltak ellenségei a dualista berendezkedésnek, sőt hittek a Monarchia világtörténelmi szükségszerűségében, az osztrák és magyar érdekek egymásrataltságában, hiszen felfogásuk szerint a közös „pángermán” és „pánszláv” veszedelem ellen a Habsburgok történelmi alakulata nyújthatott igazán védelmet.

Fontosnak tekinthetjük a szóban forgó időszakban az egyháztörténeti stúdiumokat is, ezen a téren különösen Ipolyi Arnold, Rómer Flóris, Fraknoi Vilmos, valamint Karácsonyi János, Pokoly József, Zsilinszky Mihály, Bunyitay Vince és Zoványi Jenő kutatásai jelentősek. Közöttük természetesen alapvető választóvonalat húz a katolikus–protestáns ellentét, saját felekezetének szempontjait mindkét fél érvényesíti, már a témaválasztásában is. A legnagyobb talentumnak közülük talán a már máshol is emített Fraknoi Vilmost tarthatjuk, aki a Millenáris Történet Hunyadiakkal kapcsolatos fejezetét, elsőrangú Pázmány-életrajzot is írt,

¹¹ Vö. például Glatz Ferenc: *Alkotmányos önállóság és történetírás. (A 'bécsi' magyar történetírók köre.)* = Uő: *Nemzeti kultúra – kulturált nemzet 1867–1987*. Kossuth Könyvkiadó. Bp. 1988. 82–103.

Martinovics-monográfiájában pedig elsődleges források segítségével tisztázta (persze nem célzatosság nélkül) a magyar jakobinusok vezére tevékenységének bécsi árnyoldalait. (Rómában magyar történetkutató intézetet is létesített.)

Meg lehet itt még említeni azt is, hogy az egyháztörténet mellett a szakosodó, specializálódó történetírásnak számos egyéb ága (részint résztudománya) indult nagyarányú fejlődésnek ebben a korban. A korábban említettek mellett elég csak a hadtörténetre utalni, amelynek kiváló művelője a már szintén felidézett Takács Sándor, de például a még nem tárgyalt Salamon Ferenc is, aki ráadásul ebben az időszakban indította meg a hadtörténeti kutatások máig vezető orgánumát, a Hadtörténelmi Közleményeket. De ugyancsak ebben a korban indul meg nagyobb arányúan a mezőgazdaság- vagy akár a településtörténet, illetve a történeti földrajz is. A mezőgazdaság-történet kitűnő művelője az egyéb (pl. a forráskiadás területén) is kiemelkedő Wenzel Gusztáv, de ide kapcsolódik a már említett Acsády vagy általában a Magyar Gazdaságtörténeti Szemle köre is. Utóbbiak megkezdték többek között a középkori uradalmi, nagybirtokviszonyok feltárását, s részben ezt folytatta a még említendő Domanovszky-féle mezőgazdaság-történeti iskola, immár a kora újkori fejlődésre koncentrálva.

A településtörténeti kutatások közül (a már említett népies realista iskola s a vármegyei monográfiák, monográfiatervezete mellett) különösen is kiemelkedik Csánki Dezső monumentális munkája *A Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában* című sokkötetes monográfia. Ez részben folytatása, de inkább beteljesítése Teleki József korábban megkezdett vállalkozásának, amelynek végül Fekete Nagy Antal készítette el utolsó kötetét 1941-ben, s előzménye és mintaképe Györfly György háború utáni, szintén monumentális vállalkozásának, amely viszont immár az Árpád-kort célozta meg.

Az egyes rész- és segédtudományok közül meg lehet említeni azután a régészetet vagy akár a művészettörténetet s olyan valóban speciális tudományzakok kialakulását, mint a russzisztika, balkanisztika, de akár az italianisztika, a már részben érintett orientalisztika, így a japanisztika, indológia, turkológia, sőt az afrikánisztika is. A régészet leginkább kiemelkedő képviselői (művelői Pulszky Ferenc, Ipolyi Arnold, Hampel József) s a tudományág alapvető szerepet játszott a honfoglalás kora komolyabb kutatásának megindulásában (pl. az itt talált népek számaránya, a honfoglalás kori magyarság társadalma, életformája, nomád-félnomád kérdés stb.)

Az említettek egy részének – pl. Ipolyinak – igen jelentős hatása volt a kiterjedő művészettörténeti kutatásokra, de emellett joggal említhetjük pl. Fülep Lajos vagy akár Hauser Arnold nevét is, akik már egyenesen szellemtörténeti szempontokat érvényesítettek a századfordulón.

A russzisztika és a balkanisztika hazai képviselői közül pedig említsük meg Hodinka Antal¹² és Thallóczy Lajos nevét, az orientalisztikából pedig a világhírű Stein Aurélt és Zerffi Gusztávét (bár mindkettőjüknél felvetődik a magyar tudományos élettel való közvetlen kapcsolat kétségessége), valamint az egyiptológus Mahler Edét, akinek a kérdéskörben tartott előadásai igen nagy népszerűségnek örvendtek a pesti egyetemen.

Bizonyos fókig a történeti-földrajzi, illetve a településtörténeti irányhoz kapcsolhatók az igen kiterjedt helytörténeti kutatások, amelyek részint összefüggnek a Borovszky-féle sorozattal is, de (a korviszonyokhoz mérve) meglehetősen magas színvonalú, mindenképpen roppant anyaggazdag, sokkötetes monográfiák készültek pl. Szeged (Reizner János), Hódmezővásárhely

¹² Vö. mindezekhez pl. *Hodinka Antal Emlékkönyv. (Tanulmányok Hodinka Antal tiszteletére)* Szerkesztette Udvari István. Nyiregyháza 1993.

(Szeremlei Samu), Miskolc, Kecskemét, Kolozsvár (Jakab Elek), Debrecen (Szücs István), vagy akár Szigetvár (Németh G. Béla), később pedig Sopron (Házi Jenő) vagy Eperjes (Iványi Béla) stb. történetéről.

Természetesen számos történetst nem lehet besorolni az említett irányzatokba (illetve egyes történetsek, mint pl. Marczali számos területen alkottak kiemelkedőt), de feltétlenül fel kell még idéznünk a korábbiakon kívül Márki Sándor, az ókortörténész Schwarcz Gyula, valamint Angyal Dávid vagy éppen Erdélyi László és Kerekes György nevét is.

Az egyik legismertebb közülük Márki Sándor volt, akit monumentális Dózsa- és Rákóczi-monográfiái tettek ismertté, de nagy hatású egyetemes történeti kurzusokat is tartott. Mindezek során bizonyos népi/népiségtörténeti szemlélet megfogalmazója volt, hiszen Dózsa-monográfiája egyfajta szociális politikai program is volt, ugyanakkor a turáni eszmék sem álltak távol tőle, hiszen a magyarság török eredetének és a török–magyar kapcsolatoknak harcos képviselője volt a finnugristákkal szemben.

Dualizmus kori történetírásunkban kiemelném még az egyetemes történeti kutatások jelentőségét is, különösen Vámbéry Ármin (turkológia), Marczali Henrik és a szintén zseniális Goldzieher Ignác (orientalisztika) tünt ki e területeken.

A nem hivatalos irányzatok közül legnagyobb hatása a Jászi-féle polgári radikális irányzatnak volt.¹³ Jásziék, mint köztudott, 1900-ban indították folyóiratukat, a Huszadik Századot, melynek bevezető tanulmányát a polgári radikálisok egyik fő spiritusz rektora, Herbert Spencer írta. (Jásziék jelentős szervezetei és intézményei még a Társadalomtudományi Társaság vagy pl. a Galilei Kör, illetve részben a Vasárnap Társaság voltak.) Az irányzathoz mindenekelőtt jogászok, közgazdászok, szociológusok, politikusok tartoztak, így Jászin kívül Pikler Gyula, Somló Bódog, Ágoston Péter, Kunfi Zsigmond, Varga Jenő vagy a később még részletesebben említendő Szabó Ervin. Jásziék legfontosabb tudományos célkitűzése a modern magyar társadalomtudomány megteremtése volt. Úgy gondolták, hogy ennek fő instrumentuma a pozitívizmus eszméinek széles körű alkalmazása lett volna. Ennek megfelelően – Comte, Herbert Spencer, John Stuart Mill nézeteit követve – a tudományos megközelítés fő céljának általános elméletek, törvényszerűségek megfogalmazását tartották, döntő terrénük a társadalom kutatása, az anyagi, mérhető jelenségek vizsgálata volt, amit aktuális politikai követelésekkel is összekötöttek (a társadalom demokratizálása, a szocializmus eszméinek bizonyos körű alkalmazása), s fő szövetségésüknek a szociológiát tekintették. Jászi tudományos tevékenységének egyik fő terrénuma a történelem volt, ahol mindenekelőtt a nemzetiségi kérdés történelmi alakulásával, illetőleg a probléma megoldási lehetőségeivel, és a Habsburg Monarchia felbomlásával foglalkozott. (Vö. *A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés* – 1912, *A monarchia jövője* – 1919, *A Habsburg monarchia felbomlása* – 1929 című művei.) A nemzeti problémával való viaskodásában Jászi főként Herbert Spencer evolúcionista elméletére támaszkodott, azaz szerinte a társadalmi fejlődés törvényszerűsége az integráció és dezintegráció ellentétére épül. Ennek lényege, hogy a társadalomban – a természethez, a biológiához hasonlóan – egyre nagyobb, de egyre bonyolultabb, egyre összetettebb és így hatékonyabban működő egységek jönnek létre, s a nemzet kialakulása is ezzel magyarázható. A középkori, rendies eredetű széttagolódás után ugyanis a nemzeti összpontosítás a fejlődés szükségszerű

¹³ A polgári radikálisokhoz vö. *A Huszadik Század körének történetfelfogása*. (Válogatta, sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta Pók Attila.) Gondolat, Bp. 1982.

mozzanata, hiszen magasabb egység és előnyösebb keret a gazdasági haladás (árucsere, munkamegosztás, pénzforgalom) szempontjából. A modernizáció további következetes végigvitele megköveteli azonban a nemzeti határok lebontását, hiszen a nagyobb integrációs egységek (időbeli sorrendben: Mitteleurópa, Európai Egyesült Államok, Habsburg Monarchia, Keleti Svájc) jobban kedveznek a szóban forgó fejlődésnek. Azaz a fő cél a Monarchia/Magyarország modernizálása, mely automatikusan magával hozza a térség nemzeti egymásrautaltságának, a nemzeti kérdés megoldásának felismerését.

A hivatalos történetíráson többé-kevésbé kívül álló irányzatok közül még kettőt említenék itt meg. Az egyik az egyes elemeiben már szintén felidézett turanista felfogás volt,¹⁴ amely viszonylag egységes, kompakt (pl. önálló folyóirattal és szervezettel – vö. Turán, Turáni Társaság – rendelkező) irányzattá a huszadik század első évtizedeiben szerveződött. Az irányzat előzményei természetesen egészen Horvát Istvánig (sőt tovább) nyúlnak vissza, de igen fontos előzménynek tekinthető akár az ugor–török háborúban részt vett Vámbéry Ármin vagy a jogtörténész Bartal György, a már érintett Márki Sándor és mások. A turanisták (részben a szociáldarwinizmushoz is kapcsolható) felfogása szerint a történelmet – a természethez hasonlóan – a fajoknak a létfenntartásért folytatott küzdelme határozza meg, amelyben a magyarság fennmaradása úgy biztosítható, hogy a pángermán és a pánzláv fenyegetéssel szemben ősi gyökerei, tehát Kelet és a Turán vidékei felé fordulva keres magának nagyszámú s nagy hatalommal rendelkező, vérségi, leszármazási alapon igazolható szövetségest. Ebben az akár Kőrösi Csoma Sándorig visszanyúló szövetségkeresésben azután többen egészen Kínáig és Japánig is eljutottak, s a magyar és japán (később persze a sumér) nyelv hasonlóságát igyekeztek kimutatni. Hozzá kell tenni, hogy e nézetek és intézmények felbuklásában alapvető szerepet játszottak a földrajztudósok, például a részben már említett Cholnoky Jenő, Lóczy Lajos, illetve Teleki Pál, s intézményes formájukat a két világháború között Paikert Dezső vezetésével és pl. Sebestyén Gyula közreműködésével teljesítették ki. A földrajzok nagy expedíciókat indítottak a török, belső-ázsiai, mongol, tibeti, kínai hegyvidékekre, s utazásaik pozitív hozadéka természetesen e népek és területek alaposabb megismerése, valamint a magyar kultúra és művelődés keleti elemeinek hangsúlyozása/behatóbb tárgyalása volt.

Az iskola egyik alapvető tézise a magyarság török jellegének hangsúlyozása és bizonyítása volt, amely szerint a honfoglalás műve is a török fajú, harcos és harcias erényeket felvonultató nemességhez köthető, míg a jobbágyság az alávetett és földművelő idegen, főként szláv szolganépekből verődött össze. (Ebből vezette le az irodalomtörténetben Beöthy Zsolt a „volgai lovas” metaforáját.) E történeti interpretáció meghosszabítása azután az a tézis volt (ami viszont, mint láthattuk, Takács Sándornál is felbukkan), hogy a török hódítás egyáltalán nem volt olyan pusztító és ártalmas a magyarságra nézve. Sőt a rokon, török–magyar együttélés számos pozitív öröksége mutatható ki például a kultúra, a civilizáció (építészet, kert-, virág- és fürdőkultúra) területén, s a magyarság fő ellenségei inkább Nyugaton találhatók ez ideológia szerint, akik közül leginkább a Habsburgok voltak ártalmasak. (Így azután Szent István sem annyira pozitív számukra, inkább Koppány, de mindenekelőtt Attila vagy Árpád.)

¹⁴ A turanizmushoz vö. Gyurgyák János: *i.m.* passim, valamint pl. Németh Gyula: *A magyar turánizmus*. Magyar Szemle XI. 1931. 132–139.

A hivatalos történetíráson kívül jelenik meg a történelmi materializmus ideológiája is, amelynek leginkább ismert képviselője a neves teoretikus Szabó Ervin.¹⁵ Szabó Marxék számos művét lefordította magyarra, s teóriájukat az 1848/49-es magyar forradalom és szabadságharc újszerű megközelítésében kamatoztatta. Szerinte ugyanis ez egyfajta osztályharc, a főnemesség és a köznemesség egymással szemben több évszázadon keresztül folytatott elkeseredett küzdelmének a záróaktusa volt, amelyben végül utóbbiak győzedelmeskedtek. A köznemesség így nem általános, nemzeti érdekekért küzdött, hanem osztályszempontok, osztályérdekei mozgatták, s amennyiben ezen a polgári haladás irányába túlhaladt, azt csak Petőfiék parasztlázadással való fenyegetése kényszerítette ki; ráadásul ezt a nemesség az első adandó (számára kedvező) alkalommal vissza is vonta. (A baloldali történetírás megemlítendő képviselője ekkor még például Pogány József és Bolgár Elek is, bár utóbbi később, Moszkvában és persze legfőképpen 1945 után teljesíti ki tevékenységét.)

Hungarian Historiography in the Age of Dualism

Keywords: Hungarian Historical writing, dualism, institutions, historical journals, source collections, “scientific” historiography

The above study analyses the hungarian historical writing in the age of “dualism” (1867–1918). In the first part the author introduces the most important institutions, historical journals, source collections, auxiliary sciences, debates ... etc. In the second part he treats the main schools/trends of the period, among them the national romantic, the “populist realist”, the social and economic history schools and the so called “Vienna circle”. Beside the currents of the official historiography the study has a glimpse of the “outsiders” of the period, f.e. of the bourgeois radicals and of the beginning of the historical materialism in Hungary. According to the author, the most important feature of the age was the break through of the so called “scientific” historiography in the vein of the Rankean professionalism.

¹⁵ Vö. mindehhez pl. *Szabó Ervin történeti írásai*. Válogatta, sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta Litván György. Gondolat Kiadó, Bp. 1979.

Csapody Miklós

Jakabffy és Mikó

(1930–1973)

„A húsvéti ünnepeket a magyar fővárosban töltöttem – írta Jakabffy egyik 1930-as beszámolójában. – Felkerestem itt régi ismerőseimet és barátaimat és így történt, hogy megjelentem abban a kis körben is, amely Horánszky Lajos vendégszerető házában egyesíti a Tisza-kultusz lelkes apostolait. Ebben a társaságban ott üdvözölhettem Szász Károlyt, a képviselőház volt elnökét, Almásy Lászlót, annak jelenlegi elnökét, Szabolcska Mihályt, Vojnovich Gézát, Nagy Miklóst, a képviselőház könyvtárának igazgatóját, Kenedy Gézát stb. E felsorolásból látható: ez a kis társaság nem annyira politikusokból, mint akadémikusokból állt. Természetes tehát, hogy a Tisza-émlékek felidézésén kívül főleg tudományos és irodalmi problémákkal foglalkozik.

Amikor az erdélyi tudományosságról és irodalomról is szó esett, Szász Károly így szólt: Igazán régen örvendtem valami sajtóterméknek úgy, mint a nekem tegnap kézbesített Erdélyi Múzeumnak. Nagyon örvendek, hogy ez a folyóirat redivivált,¹ hiszen mind a harmincnégy évfolyama könyvtáramban van, így most módomban lesz, hogy folytatólagosan figyelhessem azt a munkát, amelyet az Erdélyi Múzeum-Egyesület évtizedeken át olyan nagyszerűen folytatott. Hogy pedig a folyóirat szerkesztése kifogástalan lesz, azt igazolja ez az első szám és a szerkesztő egyénisége. Vojnovich Géza pedig a következőket mondotta: Szinte büszkén emlékszem vissza arra, hogy György Lajos két szemeszteren át az én tanítványom is volt. Remélem, a tudós kis társaság nem veszi zokon, hogy magántársalgása ezen részeit nyilvánosságra hozom. De ezzel bizonyíthatom legjobban, hogy az a célkitűzés, amely az Erdélyi Múzeum újraélesztéséhez vezetett, nemcsak itt Erdélyben, de a magyar tudományosság legjobbjai előtt is teljes elismerésre talált.”²

Ma már ugyanilyen elismerő megbecsülés övezi Jakabffy és Mikó, mester és tanítvány, az erdélyi és az egyetemes magyar kisebbségvédelem, politika és történetírás két nagy alakjának munkásságát is. Életművük a 20. századi magyar szellemi teljesítmények legjavához tartozik, noha pályafutásuk tragikus fordulataiban, meghurcoltatásuk idején történelmi osztályuk, az erdélyi magyar értelmiség, sőt tömegek sorsában osztoztak.

Az Erdélyi Múzeum harmadik folyamában, Jakabffy Elemér (Lugos, 1881. május 17. Szatmárnémeti, 1963. május 19.) születésének százharmincadik és Mikó Imre (Bánffyhunyard, 1911. március 27. – Kolozsvár, 1977. március 21.) századik évfordulóján „párhuzamos életrajzuk” eseményein végigtekintve idézzük fel kapcsolatukat és termékeny együttműködésüket.

Jakabffy örmény eredetű, a 18. század végén magyar nemességet nyert, római katolikus bánsági földbirtokos családban született, felmenői Krassó-Szörény vármegye és a kormány

Csapody Miklós (1955) – irodalomtörténész, PhD, Budapest, miklos.csapody@yahoo.com

¹ Új életre kelt (lat.). Az Erdélyi Múzeum (1874–1917) második folyama 1930-tól havonta György Lajos, 1941-től negyedévente Szabó T. Attila szerkesztésében jelent meg 1947-ig.

² Erdélyi Múzeum. Magyar Kisebbség (a továbbiakban MK) 1930. május 1. IX. évf. 9. 338.

szolgálatában álltak, parlamenti képviselők, vezető politikusok voltak. Mikó nevezetes bölöni, kismemesi székely unitárius családból származott, polgárosult kolozsvári elődei hosszú sorában nemzedékeken keresztül a magyar közjogi hagyományt követő bírókat, egyházjogászokat találunk. Mindkettőjük neveltetését családi tradícióik, a múlt és az alkotmányosság tisztelete mellett a katolicizmus, illetve az erdélyi unitarizmus történelmi öröksége határozta meg. Egyházukhoz mind a ketten erősen kötődtek: Jakabffy az Erdélyi Katolikus Akadémia tagja, a lugosi egyházközség elnöke, Mikó huszonöt évesen az Erdélyi Unitárius Egyház Főtanácsának tagja volt, később két ciklusban főgondnok, a legmagasabb unitárius világi tisztség betöltője. Mindketten alapos történeti, közjogi, politikai és irodalmi műveltséggel, széles európai látókörrrel bírtak, és olyan közéleti vezető szerepeket vállaltak, melyekben szaktudományukat a politikában is érvényre juttatták. A klasszikus műveltségű „kisebbségideológus”³ Jakabffy, csakúgy, mint a korabeli magyar diákmozgalmak egyik népszerű vezetője, a tehetségét korán megmutató Mikó, nagy formátumú intellektus és koncepciózus demokrata volt – Jakabffy, a liberális konzervativizmus tekintélyes alakja, Mikó a baloldal felé is nyitott modern szabadelvű. Jakabffyt Genfben, az európai kisebbségi küzdelmek idején, 1939-ig a legtekintélyesebb politikai szereplők között tartották számon,⁴ Erdélyben (1940 ősztől Dél-Erdélyben) a közélet egyik legnívósabb közszereplője és publicistája volt, Mikóra kezdettől úgy tekintettek, mint a hivatására ébredő utódnemzedék legtöbbszörre hivatott tehetségére.

A genfi kisebbségi kongresszus, ahol Jakabffy hírnevet szerzett, azután jött létre, hogy „A kisebbségek kultúraautónómiájáról szóló eszt törvény megjelenése után dr. Ewald Ammende esztországi német újságíró a törvényt megküldötte dr. Iosip Wilfan olaszországi szlovén kamarai képviselőnek és összekötötést keresett dr. Szüllő Gézával, a csehszlovákiai Magyar Népszövetségi Liga elnökével, valamint dr. P. Schiemann lettországi képviselővel. A kisebbségi kultúraautómia gondolatától áthatva Ammende bejárta mindazokat az államokat, ahol szervezett kisebbségi csoportok éltek, és megnyerte őket az európai kisebbségi kongresszus tervének [...]. Az erdélyi magyarság kiküldöttei kezdettől fogva tevékeny részt vettek a kongresszus munkálataiban. Balogh Arthur mint kisebbségi jogász külföldön is jól ismert szakmunkáival döntő súllyal lépett fel a vitás jogi kérdésekben. Jakabffy Elemér – »az erdélyi magyarság külügyminisztere« – diplomáciai tapintatával és szónoki lendületével vezető szerepet biztosított magának a kongresszus munkálataiban. Úgy is mint a kongresszus állandó kiküldöttei s úgy is mint a népszövetségi panaszok szerzői ők ketten irányították az erdélyi magyarság külpolitikáját, rajtuk keresztül szerzett tudomást Európa az erdélyi magyar kérdéssről.”⁵ Jakabffy rendkívüli szellemi képességei, hasonlóan a megfontolt, éleslátó Mikóhoz, páratlan szorgalommal és erős gyakorlati érzékkel párosultak. Az a különleges mentalitásformáló hatás, amit az erdélyi magyarság reális kisebbségi helyzetadatának kialakulására gyakorolt, csak a korszak legjobb szépíróinak és az Erdélyi Fialalokhoz, Mikó nemzedékének munkásságához fogható. Műveltségük fontos része volt széles körű nyelvismeretük; Jakabffy klasszikus görög–latin nyelvi alapjaira elsősorban a német, később az angol és a francia épült, Mikó a hadifogságban a „hazai három nyelv s a nyugatiak mellett” oroszul is megtanult.

³ Balázs Sándor: *Identitástudatunk zavarai*. Kriterion Könyvkiadó. Buk. 1995. 70.

⁴ Eiler Ferenc: *Magyar résztvevők és kapcsolati hálók az Európai Nemzetiségi Kongresszuson (1925–1939)*. Kisebbségkutatás XVI. évf. 2007. 1. 19–50.

⁵ Mikó Imre: *Huszonkét év*. Studium, Bp. 1941. 83–84.

„Elegáns szónok, emelkedett szellemű egyéniség, európai látókör” – írta Jakabffyról a negyvenes években Ligeti Ernő,⁶ a korabeli ifjúsági mozgalmak valóságos sztárja, a higgadt és munkabíró Mikó pedig a hetvenes évek végén Erdély talán legutolsó polihisztor írástudójaként távozott. Noha fiatalon halt meg, megadatott neki elődei között visszatekinteni Jakabffyra is, akinek, amint lehetett, „rediviválása” érdekében sokat tett. Jakabffy „középtermetű volt, de a karcsú emberek mindig magasabbnak látszanak, s ezért a pódiumon ő is kitűnt társai közül – írta Mikó a hetvenes évek első felében, nemzedéke általa és László Dezső által kezdeményezett redivivusa kezdetén. – Nemcsak az alakja, hanem állandóan fürkésző tekintete, élénk gesztusai, szónokias hanglejtése is ráterelte a figyelmet. Született szónok volt, mint jó barátja, a tőle félbalra álló Krenner Miklós. Nevelését olyan időben kapta, amikor az »oráció« külön tantárgy volt a középiskolában, a szónoklat pedig külön irodalmi műfaj. Magánbeszélgetései során is szerette szépen, választékosan, kellő eleganciával kifejezni magát, s ezért volt, aki modorosnak tartotta. De a kifejezőmód sohasem vált a mondanivaló kárára, csak elfogadhatóbbá tette a gondolatok játékát, »külcsín«-nel ruházta fel a »belbecs«-et. Hogy érveinek nagyobb nyomatékot adjon, szeretett idézni, főleg verseket, szeretett párhuzamot vonni történelmi személyek és helyzetek között, s szívesen szőtt bele írásaiba, beszédeibe megtörtént vagy kiszínezett eseteket. Kitűnő memóriája egész anekdotakincset tárolt. Életformája, modora a századfordulón alakult ki, mesterei Mikszáth és Eötvös voltak. A nagy liberális hagyományokat nemcsak a szabad véleménynyilvánítás, az ellenvélemény iránti türelem, később az anyanyelvi műveltség sérthetlenségének szellemében folytatta, hanem a stílus tekintetében is, ami nemcsak írályt, hanem viszonyulást is jelentett a közülethez. Fölényes volt fölényeskedés nélkül, az érvelés szármalása vesztesen is a szócsatátér fölé emelte őt.”⁷

Mikó ösztönzésében családjának jogásztradíciója, személyes szellemi útkeresése mellett Jakabffy közügyi-kisebbségvédelmi tevékenysége játszott meghatározó szerepet. Munkakapcsolatuk kezdete a harmincas évek elejére esett, pályafutásuk Jakabffy férfikorában, műve kiteljesedése idején és az ifjú Mikó mozgalmi, tudományos-közügyi pályakezdekésekor kapcsolódott össze. Mikó Jakabffyt „példaképeként tisztelte, s jórészt az ő szellemében művelte a »nemzetpolitikának« nevezett kisebbségi jogot és politikát”,⁸ Jakabffy pedig úgy tekintett Mikóra mint „műhelytársára”.

Jakabffyéék első kisebbségi nemzedékét már akkoriban is „*elszakadt magyarságnak* nevezték. Itt lényegében az 1918 előtti, otthon maradt regionális politikai elitekről van szó [...] Romániában az OMP bal- és jobbszárnyáról beszélhetünk. Akkoriban az előbbihez sorolták – többek között – Kós Károlyt, Paál Árpádot, Krenner Miklóst, Bernády Györgyöt, míg a másik oldalhoz Grandpierre Emilt, Bethlen Györgyöt, Gyárfás Elemért, Jakabffy Elemért, Pál Gábort.”⁹ Ami a nemzedéki kérdés megjelenését illeti, 1930-ban László Dezső állapította meg elsőként, hogy „Az erdélyi magyar intelligencia megritkult soraiból hiányzik tizenöt korosztály [...] Egy világ választja el a mai húszéveseket a negyven éven felüliektől: hiányzanak

⁶ Ligeti Ernő: *Súly alatt a pálma*. Fraternitas R. T., Kvár, é. n. [1944] 63.

⁷ Mikó Imre: *Jakabffy Elemér és a Magyar Kisebbség* (1973). = *Akik előttem jártak*. Kriterion Könyvkiadó. Buk. 1976. 131.

⁸ Gáll Ernő: *Mikó Imre – a „nemzetiségi jogász”*. = Mikó Imre: *Változatok egy témára*. Tanulmányok. Uo. 1981. 11.

⁹ *A romániai magyar elit generációs csoportjainak integrációs viszonyrendszere (1918–1989)*. = *Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében*. Szerk. Bárdi Nándor és Simon Attila. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja 2006. 43. (Kiemelés itt és a továbbiakban tőlem – CS. M.)

az összekötő harmincévesek.”¹⁰ A Jakabffyék után következő csekély számú, már a román egyetemeken próbálkozó magyar ifjúság Venczel József szerint még „Feltétlen függvénye az apák nemzedékének”.¹¹ Albrecht Dezső az 1905–1910 között születetteket nevezte „második nemzedéknek”.¹² Ők a tagjai annak a Jakabffyék utáni első generációnak, amelyik a magyar diákmozgalmak kibontakozása idején már valódi nemzedéket alkot, és amelyik Vita Sándor szerint „a világháború kitörésekor még iskolaévei kezdetén volt, az összeomlást serdülő fejjel élte át, de pályája, munkája már az új rendszerben kezdődött”.¹³ Később Jakabffy maga is őket nevezte „második nemzedéknek”, akikről (a harmincas évtized húszéveseiről) már a Hitelben Venczel úgy vélte, hogy „a változásra ítélt s meg is változott erdélyi magyar körülmények első nemzedéke vagyunk.”¹⁴ Amint Mikó összefoglalóan írta: „A kisebbségi sorsban felnőtt vagy megöszült két erdélyi nemzedék politikai nevelését és gyakorlatát [...] nem az államvezetés kérdéseiből merítette, mivel abban sohasem vehetett részt, hanem politikai problémái a román államhoz és a magyar néphez való viszonyából adódtak.”¹⁵ Jakabffy kezdetől nagy hangsúlyt fektetett a magyar értelmiségi utánpótlás felkarolására, a nemzedék teljesítményének számon-tartására, amiben Mikóval létrejött kapcsolatai különösen fontos szerepet játszottak.

A „nemzetkisebbségi politikában”

Jakabffy, aki 1910–18 között a magyar parlament munkapárti képviselője volt, az impériumváltás után sem lépett ki a politikából. „Az 1921. július 7-én Kolozsvárott megtartott első magyar szervezkedő nagygyűlés sikere és ennek következtében Jósika Sámuel báró elnöklete alatt a »Magyar Szövetség« megalakulásának öröndetes híre Krassó-Szörény vármegyébe is eljutott, természetesen itt is mozgalom indult, hogy e vármegyének magyarsága is a »Magyar Szövetség«-be jusson. A megindult mozgalom vezetői Jakabffy Elemér, Sulyok István és Willer József, tekintettel arra, hogy a politikai szervezkedésben rejlő erőt elsősorban a Bega-völgye magyar telepes népe igényelte, ennek beszervezését tűzték ki célul.”¹⁶ 1922 nyarán ők hárman alapították meg a Magyar Kisebbség című nemzetpolitikai szemlét, mely bár nem volt a Magyar Párt hivatalos lapja, de miután a „lugosi triumvirátus” két tagja, Jakabffy és Willer vezető pártpolitikus lett, a lapot az OMP félhivatalos elméleti orgánumaként tartották számon.¹⁷ Jakabffyval, a párt elkötelezettjével, későbbi alelnökével és képviselőjével a fiatal Mikó hamar megtalálta a közös hangot,¹⁸ ugyanis kezdetől úgy ítélte meg, hogy „A kisebbségi sérelmek jelentős része megalapozott volt. Ez hozott közel a Magyar Párthoz.”¹⁹ Amikor apja 1922-ben

¹⁰ *A hiányzó tizenöt korosztály*. Erdélyi Fialatok (a továbbiakban EF) 1930. november. I. évf. 8. 126.

¹¹ *Az erdélyi magyar főiskolai ifjúság mozgalmának kibontakozása*. MK 1933. február 16. XII. évf. 3–4. 99.

¹² *Az erdélyi magyar ifjúság tíz éve*. Uo. 1929. május 1. VIII. évf. 9. 323.

¹³ *A harmincévesek problémái*. Uo. 1933. február 16. XII. évf. 3–4. 108. E nemzedék gondolkodásáról lásd Parecz György: *A mai magyar ifjúság eszmevilága*. Uo. 1929. július 1. VIII. évf. 13. 481–488.

¹⁴ *Határnemzedék: erdélyi magyar húszévesek*. Hitel 1935. 1. = *Erdélyi föld – erdélyi társadalom*. Összeállította Székely András Bertalan. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1988. 43.

¹⁵ *Erdélyi politika*. = *Hitel*. 1935–1944. I. Szerk. Záhony Éva. Bethlen Gábor Könyvkiadó, Bp. 1991. 149.

¹⁶ Jakabffy Elemér: *A bánási magyarság húsz éve Romániában 1918–1938*. Studium, Bp. 1939. 126.

¹⁷ Horváth Sz. Ferenc: *Elutasítás és alkalmazkodás között. A romániai magyar kisebbségi elit politikai stratégiái (1931–1940)*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda 2007. 61.

¹⁸ Balázs Sándor: *Mikó Imre. Élet- és pályakép. Kéziratok, dokumentumok (1933–1968)*. Polis Könyvkiadó, Kvár 2003. 86.

¹⁹ Mikó Imre: *A csendes Petőfi utca*. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár-Napoca 1978. 148.

megérkezett az orosz fogságból, a tizenegy éves Mikó Imre a kolozsvári Unitárius Kollégium diákja.

A Magyar Szövetség betiltása után két új párt jött létre: a Magyar Néppárt és a Magyar Nemzeti Párt. Jakabffy egyik alakulathoz sem csatlakozott, ám amikor 1922 decemberében a két párt egyesült, elfogadta az új, egységes politikai erő bánsági alelnöki tisztét.²⁰ A párt belső ellentétei nemegyszer kiéleződtek, majd bizonyos változások a Bánságban indultak meg. Mikó összegzése szerint „Az 1926–27. években szereplő reformcsoport a párt szervezeti szabályzatát vette ostrom alá és követelte, hogy a központi elnöki tanácsba vonják be a parasztság, munkásság és kisipar képviselőit. Ez azonban csak néhány intellektuel kegyes óhaja volt, akiknek a nép széles rétegeivel szintén nem volt mélyebb kapcsolata.”²¹ Noha az erdélyi fiatalok kezdettől szemben álltak az OMP politikájával, a párt temesvári szervezetével elsősorban Mikó és Méliusz József, majd Tóth Zoltán (a későbbi I. Tóth Zoltán történész) közreműködésével jó kapcsolatot építettek ki. Jakabffy tevékenysége különösen közel állt hozzájuk, a bánsági tagozatot pedig, mely a tömegszervezésben egyedülálló eredményt ért el, irányvonala pedig némileg különvált a centrum merevebb politikájától, kulturális tekintetben is követendő ellenpéldának hozták fel.²² „Temesvár vidékén, a Bánátban a Magyar Párt tényleg a magyarság legfelsőbb irányító fóruma lett, amely a magyarság tevékenységének minden ágát magába öleli és egységesen vezeti [...] – írta Vita Zsigmond 1933-ban. – A temesvári Magyar Párt kulturális szakosztálya irányíthatja a vidék egész kulturális életét, egységes program szerint előadásokat tart, és meddő tanácskozások helyett tudja, hogy mi a teendője a falvakban [,] és annak ifjúsági csoport[ja] útján igyekszik is megfelelni. A központi Magyar Pártnak is ilyenformán kellett volna megszerveződnie, tudjuk, hogy ehelyett az egyházak külön-külön vették kezükbe a kulturális nevelést, és a Magyar Párt a meglévő erőket nem tudta felhasználni és azokat egységbe fogni.”²³

Az 1927. június 7-i választásokra a magyar és a német párt választási megállapodása révén jött létre a Kisebbségi Blokk. „Ezt követően az OMP nemcsak önállóan indult a választásokon – írta Jakabffy –, hanem alapvetően az *önálló* (döntően pozícióvédő) *politizálás koráról* beszélhetünk, 1938-ig, a királyi diktatúra bevezetéséig.”²⁴ Jakabffy a paktum értelmében lemondott aradi mandátumáról a németek jelöltjének javára.²⁵ A temes-torontáli tagozat 1928 júniusában alakult újjá Jakabffy vezetésével, akit októberben választottak ismét alelnökké,²⁶ a decemberi választásokon pedig Háromszék képviselőjeként először jutott be a román törvényhozásba.

Mikó és a Magyar Kisebbség – Jakabffy és az Erdélyi Fiatalok

Miután az Unitárius Kollégiumban – mivel román vizsgabizottság előtt románul kellett vizsgázni, végzős évfolyamából mindössze másodmagával – Mikó sikerrel tette le a bakkalaureátust, 1928 őszén beiratkozott a kolozsvári egyetem jogi karára. „Pályafutásomat az

²⁰ *A bánsági magyarság húsz éve Romániában 1918–1938.* Írta Jakabffy Elemér és Páll György. Studium, Bp., 1939. 123.

²¹ *Erdélyi politika.* = *Hitel 1935–1944.* 148.

²² Csapody Miklós: *Egy nemzedék iskolája: az Erdélyi Fiatalok.* Tiszatáj 1984. 7. 53.

²³ *Kulturális szervezkedésünk egysége.* EF 1933. IV. évf. III. negyed, őszi szám. 78.

²⁴ *Lugostól Hátszegig.* Közel hét évtized életéből. Hátszeg 1949. 155. A kézirat másolata a szerző birtokában.

²⁵ Mikó Imre: *Huszonkét év 73.* Lásd még a könyv *Magyar törvényhozók a román parlamentben* című táblázatát.

²⁶ *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929.* I. Szerk. Sul yok István és Fritz László. Juventus, Kvár 1930. 259.

egyetemi és főiskolai diákéletben én is egy felekezeti diákszervezet, a Dávid Ferenc Egylet kezei között kezdtem – írta visszatekintve. – 1928 őszén ugyanis nemcsak a jogi karra, hanem az unitárius teológiára is beiratkoztam. Ennek több oka volt. Apám egyházi titkár volt. Gondoltam arra, hogy egyházjogász is lehet belőlem, arra is, hogy mint teológus Angliába és Amerikába kijuthatok, ahol az unitáriusokat ösztöndíjak várták. De az egyháznak is szüksége volt reám. Az első évre ugyanis négy olyan hallgató iratkozott be, akiknek még nem volt érettségije. Az a veszély fenyegetett, hogy ilyenformán az államsegélyes teológiai akadémia elveszti főiskolai jellegét. Beiratkoztunk hát még hárman érettségizettek, akik ugyanakkor egyetemi hallgatók is voltunk, de pap egyikünkől sem lett. A teológia kezdetben nagyon elnéző volt velünk, vizsgáztattam is, de amikor a másik négy is megszerezte az érettségi bizonyítványt, egyre szigorúbban léptek fel velünk szemben. Tanáraink egy része a Dávid Ferenc Egyletben kifejtett programomért is neheztelt rám, különösen *Vallás, fajtság, szocializmus* című előadásom talált heves ellenzésre.²⁷

Mikó pályakezdésének első nagy küzdelme a magyar egyetemisták országos egyesületéért vívott harc irányítása volt. Ő vezette több mint négyszáz hallgató gyűlését, ahol elfogadtak egy memorandumot. A Magyar Kisebbség legelőször ezt az emlékiratot közölte.²⁸ Jakabffy folyóirata hamarosan az Erdélyi Fiatalok folyóiratról is hírt adott: „A Magyar Kisebbség f. évi ápr. 16-i száma elismerőleg bár, de némi tartózkodással ismerteti lapunkat.”²⁹ Miután utalt rá, hogy a megelőző számban a magyar diákság egyesületi petícióját közzölték, Jakabffy ezt írta: „Főiskolai hallgatóink ilyen megmozdulását épp olyan rokonszenves figyelemmel kísérjük, mint azt a másik törekvésüket, hogy egy általuk szerkesztett és kiadott folyóirat hasábjain igyekezzenek gondolatainknak és törekvéseiknek hangot adni. Folyóiratuknak, mely [az] Erdélyi Fiatalok címet viseli, immár négy száma fekszik előttünk s örömmel látjuk, hogy lankadás nélkül dolgozik ez a kis gárda, amelynek vezetői: László Dezső, Balázs Ferenc, Bíró Sándor, Debreczeni László, Demeter János, Jancsó Béla, dr. Jancsó Elemér, László József és dr. Péterffy Jenő. Azt a célt, melyet megindulásukkor meghirdettek, hogy keresni akarják problémáik megértésének és megértetésének útját az együtt élő népek fiataljaival, kikkel közösen folyik a munka a főiskolák padjain, és közösen fog folyni az életük,³⁰ csak helyeselni tudjuk éppen úgy, mint azt a megállapításukat, hogy nem menthetik át magukat Isten büntetése nélkül a szabadabb, könnyebb fejlődést és magasabb ívelésű karriert ígérő magyar egyetemekre tisztán egyéni, kényelmi szempontból.”³¹

Ezek és az ezekhez hasonlóak hangoztatása feltétlen tetszésünket nyerik. Vannak azonban az első számokban is néha-néha olyan megjegyzések, megállapítások, sőt reméljük csak elírások, amelyeket ugyan ma még szóvá nem teszünk, de amelyekhez hasonlóakat figyelemmel kell kísérnünk, hogy teljesíthessük ifjúságunkkal szemben azt a kötelezettségünket, amelyet programunkban maguk állapítanak meg ilyenek, hogy t. i. megmutassuk a sebeket is. Egyelőre tartózkodunk ugyan az egyes cikkek bírálatától, ám nem hagyhatjuk megjegyzés nélkül, hogy igaz lelki gyönyört okoznak az olyanok, mint amilyen [a] dr. Jancsó Eleméré, mely [a] »Miért

²⁷ *Quartier Latin*. = *A csendes Petőfi utca* 116–117.

²⁸ *A kolozsvári tudományegyetem magyar hallgatóinak emlékirata*. MK 1930. április 1. IX. évf. 7. 253–259.

²⁹ *Hogyan fogadták az Erdélyi Fiatalokat*. EF 1930. május. 1. évf. 5. 77.

³⁰ [Jancsó Béla:] *Erdélyi fiatalok*. EF 1930. január. 1. évf. 1. 2. (név nélkül)

³¹ László Dezső: *Az erdélyi magyar ifjúság lelki arca*. Uo. 3.

kell ismernünk a magyar irodalmat?« címet viseli,³² de viszont egy kissé túlságos önbizalomra vallónak gondoljuk az olyat, amely »Nép, nemzet, faj«³³ cím alatt ezen fogalmakat és azoknak egymáshoz való viszonyát hatvanhat sorban megmagyarázhatónak véli.³⁴

Érdekes, hogy Jakabffy Mikó nevét meg sem említette, pedig ha a kolozsvári unitárius ifjúsági-egyházi sajtóból nem is ismerte, a Keleti Újság vagy az Erdélyi Szemle hasábjain 1928 óta már találkozhatott vele. Ennek talán az volt az oka, hogy a legelső számban még nem találta a főmunkatársak sorában.³⁵ Pedig Mikó, miközben a többi szemlézett számban már ott volt a szerkesztők között, a szóban forgó füzetek közül háromban is terjedelmes írásokat közölt, ezek egyike éppen a Jakabffy által méltányolt ügyről, a kolozsvári hallgatók szervezkedéséről hírt adó *Egyetemi egyesület felé* című összefoglalója volt.³⁶

Jakabffy az 1931. és 1932. évi választásokon, most már mindkét alkalommal Szatmár megye képviselője lett. 1931-től a Magyar Kisebbségben helyet adott a másodéves jogász Mikó írásainak is, akinek addigi ifjúsági beszámolóit, kisebb cikkei az Erdélyi Fialatok színrelépéséig javarészt unitárius folyóiratokban és a napisajtóban láttak napvilágot. Szakmai közleményeit Jakabffy lapja kezdte közölni: 1931–38 között tucatnyi ismertetése, kisebbségvédelmi jogi tanulmánya, történeti áttekintése jelent meg a Magyar Kisebbségben mindaddig, amíg fő publikációs fóruma a Hítel lett (1936–44).³⁷ Jakabffy tehát mégis megjegyezhetette a nevét: kapcsolatuk azzal kezdődött, hogy *A Magyar Népliga Szövetség emlékirata a „Lés Minorités Nationales”-ban* cím alatt írt (vagy íratott vele Jakabffy) összefoglalót.³⁸ Kevéssel ezután Kiss Árpádnak a Magyar Kisebbségben három részben közölt *A kisebbségi kérdés román irodalmának bibliográfiája* című munkáját³⁹ ismertette az Erdélyi Fialatokban.⁴⁰ A lap munkatársai a Bánság városaiban is programjuk ismertetését tervezték. Méliusz József meglátogatta „a Magyar Párt ifjúsági tagozatát, ahol is 1 hét múlva valami előadást tartok az Erdélyi Fialatokról, és Tóth Zoltán tanárjelölt 2 hét múlva a kisebbségi ifjúság helyzetéről [...]. A körút beszerzése majd személyes megbeszélésünk után történik meg, de amennyiben lehet, Aradon és Lugoson személyesen fogok még tárgyalni.”⁴¹ Első „kultúrdélutánjukra” 1932. szeptember

³² EF 1930. február. I. évf. 2. 20–23.

³³ Balázs Ferenc írása uo. 17–18.

³⁴ *Erdélyi Fialatok*. MK 1930. április 16. IX. évf. 297.

³⁵ A 2. szám szerkesztőségi híre: „Örömmel üdvözljük főmunkatársaink sorában: Dsida Jenőt, Mikó Imrét és Nagy Józsefet és köszöntjük minden munkatársunkat.” EF 1930. február. I. évf. 2. 32.

³⁶ EF 1930. április. I. évf. 4. 49–50.

³⁷ *A romániai magyar kisebbség panaszai a Nemzetek Szövetsége előtt* (1936. 3. 197–223.); *Románia új alkotmánya* (1938. 1. 49–57.); *A román kisebbségi statútum* (1938. 3. 177–192.); *Erdélyi politika* (1940–1941. 2. 176–182.); *Kormányzó és kormányzó-helyettes* (1942. 8. 453–462.); *A nemzeti kérdés a képviselőházban* (1942. 8. 491–498.); *Az országgyűlés elnapolása – közjogi megvilágításban* (1943. 7. 440–442.); *A magyar országgyűlés* (1943. 11. 751–760.); *Széchenyi és Wesselényi nemzetiségi politikája* (1943. 9. 537–551.); *Angolszász hadicélok a két világháborúban* (1943. 10. 624–627.); *Eötvös és Deák nemzetiségi politikája* (1944. 3. 143–148.) és *Wesselényi Szózata* (1944. 6. 323–332.).

³⁸ 1931. október 16. X. évf. 20. 746–749.

³⁹ MK 1931. április 1. X. évf. 7. 270–277. (I); 1931. április 16. X. évf. 8. 309–317. (II); 1931. május 1. X. évf. XI. 342–346. (III)

⁴⁰ Különlenyomat a Magyar Kisebbség X-ik évfolyam 7–9. számaiból. Lugos 1931. 8°, 30 l. EF 931. november; december. II. évf. 8–10. 161.

⁴¹ *Méliusz József levele Jancsó Bélához*. Temesvár 1931. szeptember 5. = *Erdélyi Fialatok*. Dokumentumok, viták (1930–1940). Közzéteszi László Ferenc és Cseke Péter. Kriterion Könyvkiadó, Buk. 1986. (A továbbiakban: EF-dok.) 154–155.

10-én, Temesváron került sor⁴² Méliusz már ekkor felhívta a fiatalság figyelmét a jogi pályára, megelőlegezve Jakabffynak a fiatal ügyvédekkel kapcsolatos, 1936-os kezdeményezését.⁴³

1932 januárjában Mikó, megszakitva egyetemi tanulmányait, Kolozsvárról tíz hónapra Bukarestbe ment, hogy az OMP ottani parlamenti irodáját vezesse. Kiválasztásában szerepe lehetett Jakabffynak is,⁴⁴ akivel ez időtől folyamatos kapcsolatban állt. Az Erdélyi Fiatalok éppen 1932. január 31-én, Mikó első bukaresti periódusa kezdetén tartotta meg temesvári estjét, „melynek keretében lapunk főmunkatársai: Dsida Jenő, Demeter Béla és dr. Jancsó Elemér ismertették a lap programját”.⁴⁵

Az Erdélyi Fiatalok 1932. április 3-án mutatkozott be Lugoson,⁴⁶ ahol bukaresti munkája miatt Mikó nem lehetett jelen. Az estet Jakabffy így vezette be: „Aki mai meghívónkat figyelemre méltatta, észrevehette, hogy az erdélyi fiatalok mellett a rendezőség Önök elé olyanokat is állít, akik az irodalom vagy a dalkultúra terén a »fiatalok« közé már nem számíthatók. A műsor ilyenén összeállításra célzatosan történt. Célunk volt, hogy ezzel is kifejezésre juttassuk: a magyar kultúrmunkában nem akarunk válaszfalakat sem térben, sem időben. Nem akarjuk, hogy a magyar kultúra országhatárokat ismerjen, nem akarjuk, hogy ennek a magyar kultúrának munkásai között a harminc év vagy bármilyen más korhatár éket verjen [...]. Talleyrand, a nagy francia államférfiu mondotta egyszer: »akik a francia forradalom előtt nem éltek, nem tudják, mi az élet.« Mi, a tizenkilencedik század neveltjei szintén úgy érezzük, hogy akik a világháború előtt nem éltek, nem tudják, mi az élet. A mi egész gondolkodásunkat az a vágyakozás determinálja, vajha az egész világon ez a régi nagy élet újból valóra válnék, és szent áhítattal gondolunk azokra a tényezőkre, amelyek számunkra ezt a nagy életet lehetővé tették. Ezt a vágyakozást és ezt az áhítatot a fiatalok alig érthetik és a kultúralkotásokban ezeket kellőképpen nem is méltányolhatják. Ők csak – amint Dsida Jenő írja – »e rémület vigyorba züllött időszakán« azt a korhadó görbe küllőt hallják zörögni, »mely a futó föld kerekét [/] tétován fogta eddig össze s már szétomol, hogy utasát [/] árkok szennyében megfűrössze».⁴⁷ Vágyakozás a visszasírhatalan múlt után és áhítatos tisztelet annak tényezőivel szemben egyrészt, reményvesztettség a ma társadalmának berendezkedéseiben és a kétségbeesett küzdelem úgyszólván már csak a fizikai lét feltételeiért másrészt, ezek hoznak elkülönülést, amelyet ha át nem hidalhatunk: nemzeti kultúránk sírjává mélyül. És ha ennek megismerése mellett fel tesszük a kérdést, mivel hidalhatnánk hát át ezt az elkülönülést, talán erre is megfelelhetünk.

A fiataloknak le kell számolniuk a régi értelemben vett »állás« mindinkább délibábosabb fogalmával, nekik egyenként kell kitalálni különleges, sajátos »állást«, azaz foglalkozást, létesíteni új munkakereteket, felfedezni új egzisztencia lehetőségeket. Mi öregek pedig segítségükre kell hogy siessünk még akkor is, ha a felfedezett új munkakör, »új állás« régi ideológiákkal egészben össze nem egyeztethető, ha úgy érezzük, hogy mi annak idején ilyenre aligha vállalkoztunk volna. Nekünk segíteni kell akkor is, ha az új munkakör, »új állás« betöltése azzal a nemzeti felfogással tökéletesen össze nem vág, melyben mi nevelkedtünk [...] és amelyet

⁴² Az EF kulturális rendezvényei. EF-dok. 480.

⁴³ Méliusz József levele Jancsó Bélához. Temesvár 1931. szeptember 16. EF-dok. 157.

⁴⁴ Csatári Dániel: „Erdélytől Európáig”. Mikó Imre életútja. = Mikó Imre: *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika*. Optimum Kiadó, Bp. 1989. (Az 1944. évi első kiadás reprintje) V.

⁴⁵ Az „Erdélyi Fiatalok” Temesváron. EF 1932. január–február. III. évf. 1–2. 27.

⁴⁶ Az Erdélyi Fiatalok kulturális rendezvényei. EF-dok. 480.

⁴⁷ Tóparti könyörgés. A Nagycsütörtök c. kötetben (1933).

érinthatetlenül szentnek hittünk. Mert ahogyan búcsút kellett vennünk az államszuverenitás azon fogalmától, amelyre tanítottak, mert eszünk a változott viszonyok között azt a maga korlátlanágában a közületek fejlődésére károsnak észlelni, úgy szívünk szavát is meg kell béklyóznunk, hogy nemzeti érzésünk tökéletes kiélésének igénylésével az egyes nemzettagokat tönkre ne tegyük. És ha a fiatalok kultúrmunkájában is olyan jelenségeket észlelünk, amelyek régi felfogásunkkal nem egészen összeegyeztethetők, ezeket se vegyük túlságosan zokon, hanem Arany János szelídségével figyelmeztessünk: »Légy, ha bírsz, te világgöltő! / Rázd fel a rest nyugatot: / Nékem áldott az a bölcső, / Mely magyarrá ringatott.«⁷⁴⁸

Erről a Jakabffy és az Erdélyi Fiatalok kapcsolatát meghatározó találkozásról a folyóiratban ez a beszámoló jelent meg: „Lapunk Lugoson április 3-án, az ottani Magyar Párt Kulturális Szakosztálya által rendezett irodalmi délután keretében mutatkozott be. A semmi fáradságot nem kímélő rendkívüli áldozatkészséggel előkészített ünnepély megrendezéséért elsősorban *Szombati Szabó István* író, lugosi református lelkészről a köszönet, melyet ez alkalommal nem mulasztunk el hálnak és ragaszkodásunkkal együtt kifejezni. A magas színvonalú műsoron *dr. Jakabffy Elemér* képviselő az ifjúság mai generációs helyzetéről beszélt, nagy hozzáértéssel és melegséggel fejtve ki az apák és fiak gondolkozási különbségeinek okait. *Szombati Szabó István* néger költők versfordításával, *Markovits Rodion*, a »Szibériai garnizon« szerzője pedig a volt magyar hadifoglyok szibériai helyzetéről szóló előadásával szerepeltek. Lapunk főmunkatársai közül *Bíró Sándor* a lap programját, az erdélyi magyar ifjúság életéhez való viszonyát ismertette; *Demeter Béla* a falumunkáról beszélt, míg *B. Bányay* [Bányai-Baumgarten] *László* verseiből olvasott fel [...] Úgy Jakabffy dr., mint Szombati Szabó rendkívüli elismeréssel nyilatkoztak az »Erdélyi Fiatalok«-ról, annak programjáról és képviselőinek munkájáról.⁷⁴⁹

Jakabffy és Mikó kapcsolatában *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés* 1932. év végi megjelenése hozta a fordulópontot. Jakabffy ítélete szerint Mikónak munkája során „Kétségtelenül a legnehezebb feladat a nemzetiségi kérdés múltjának összeállítása volt. De éppen ennél kapunk olyan értékes anyagot, amely nemcsak a nevezett községek, hanem egész Erdély nemzetiségi történetére értéket jelent. Mikó és munkatársai ugyanis az »Erdélyi Múzeum Egyesület« páratlanul gazdag levéltári anyagának gróf Bánffy, Mikó és Rhédey levéltári csomóiból rekonstruálták a tanulmány tárgyává tett községekre vonatkozólag a XVII–XVIII. századokbeli nemzetiségi átalakulások képét. Bonchida, Válaszút, Doboka, Bádok és Borsa községekre vonatkozólag megkapjuk e tanulmányban a fennmaradt okmányokból a jobbágy-, helység- és határnevek olyan sorozatát, amelyekből elvitathatatlanul megállapítható, hogy a XVII-ik századnak szinte kivétel nélkül még magyar hangzású nevei helyébe később milyen rohamosan kerülnek románok. Mikó Imre igen tapintatosan jelzi, hogy az úgynevezett kontinuitási elmélettel a románság települését illetően vitába nem száll; adatai azonban a leghangosabban kiáltanak ez elmélet ellen. Szerintünk ez az összeállítás Mikó művének legértékesebb része. Mindaz azonban, amit még kapunk, ugyancsak nagy fáradság, az adatokból levont következtetések pedig logikus és elfogulatlan gondolkodás eredményei.⁷⁵⁰

⁴⁸ *Fiatalok és öregek*. Megnyitóbeszéd az Erdélyi Fiatalok irodalmi délutánján Lugoson, 1932. április 3-án. *Ünneplő beszédek*. Második sorozat. Husvéth és Hoffer Könyvnyomdája. Lugos 1934. 13–19. Hasonlóan nyilatkozott meg az OMP marosvásárhelyi nagygyűlésén is (1933. július 1.), I. MK 1933. július 16. XII. évf. 14. 433–434.

⁴⁹ *Az „Erdélyi Fiatalok” lugosi estélye*. EF 1932. március–április. III. évf. 3–4. III. borító.

⁵⁰ *Mikó Imre: Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés*. MK 1933. január 1. XII. évf. 20–21.

Mikó 1934-ben szerezte meg a jogi diplomát, *A székely közületi kulturális önkormányzatról* írott disszertációját Jakabffy magyarul és románul is közölte.⁵¹ Mikó 1935 januárjában érkezett Párizsba. Jakabffy nemzedéki kezdeményezései *Fiatalságunk bevezetése a politikai életbe* cím alatt folytatódtak 1935-ben. Az Erdélyi Fiatlok egyik közleményére, Kiss Árpád *A jogvégeztet fiatalság lehetőségeiről* című összefoglalójára⁵² utalva világossá tette, hogy az utánpótlásnak ezt a nemzedéki vonulatát sokra értékeli, legjobb képességű tagjait hajlandó föl is karolni. Felidézte az 1932-es lugosi délutánt, megerősítve, hogy „a mai fiatalok” nem a már beérkezettek helyére pályáznak, hanem a korábbi indulási lehetőségekre vágnak, s közben legjobb képviselőik még ezek hiányában is olyan teljesítményekre képesek, mint Mikó, Albrecht, Petrovay, Venczel és a Vita-testvérek. „Mikó Imre doktort az erdélyi közéletben ismertté tette az a műve, amelyet »Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés« címen adott ki [...] második nagy értékű tanulmánya »A székely közületi kulturális önkormányzat« címen doktori disszertációja volt. Ezt román nyelven leközlölte a szerkesztésében megjelenő »Glasul Minorităților« és erről különnyomatot is adtunk [...] Mikó Imrétől most Párizsból kaptam újévi üdvözlőt. Azt hiszem, ahhoz a lehetőséghez, hogy most Párizsban folytatja tanulmányait, szintén valamelyik öregnek segítő keze juttatta.»⁵³

1936-ban, a Párizsi Magyar Diákegyesület fennállásának 10. évfordulóján jelent meg *A franciaországi magyarság* című könyv, melynek írásai közül „bennünket kétségtelenül leginkább az érdekelhet, amelyet dr. Mikó Imre írt. Ennek jelentékeny részében a fiatalság szemüvegén át vizsgálja az erdélyi magyar politika problémáit, történelmi és statisztikai, nemzetiségi és szociális vonatkozásban. Azután jellemzően festi meg, hogy az átlag intelligenciájú külföldiek hogyan gondolkoznak a magyarokról, a románokról, Magyarországról, Romániáról és ebben Erdélyről. Tanulmányának e részében többek között a következőket írja: »Az átlagintelligenciájú külföldinek a magyarságról a pusztaság, a csárdás és a cigány jut eszébe, s ha politikailag is tájékozott, hozzáteszi, hogy Magyarország ugye most kisebb, mint a háború előtt volt [...]. A kisebbségi tudat pedig az államhatalom nélküli nacionalizmusokat a feltörekvő nemzetiségek valóságos internacionáléjává kovácsolja össze.»⁵⁴

A Magyar Kisebbség harmadik nemzedéki vállalkozása Parecz György felhívásával kezdődött, aki az 1900–1917 között született, felsőfokú végzettségűek listájának összeállítását kezdeményezte. „Ugyanezt a kérést intézte [...] Jakabffy Elemér dr. mint az Országos Magyar Párt alelnöke az egyes megyei tagozatok vezetőihez. Eredeti tervünk az volt, hogy az így kapott névsorok alapján majd felkérjük az azokban szereplőket életrajzi adataik beküldésére, és így közölni fogjuk minden főiskolát végzett és magát magyarnak valló férfit rövid életrajzát.»⁵⁵ A kolozsváriak között ott van „Dr. Mikó Imre ügyvédjelölt” is.⁵⁶

⁵¹ 1934. július 1. XIII. évf. 13. 365–378. (I), 1934. augusztus 16. XIII. évf. 15–16. 441–464. (II), *Autonomia culturală a comunității secuiești*. Glasul Minorităților. Különnyomat. 1934.

⁵² EF 1934. V. évf. IV. negyed, téli szám. 113–116.

⁵³ MK 1935. január 16. XIV. évf. 2. 37–43.

⁵⁴ *Erdélyről Európáig* MK 1936. január 1. XV. évf. 1. 30–31.

⁵⁵ Parecz György: *Az új nemzedék seregszemléje*. MK 1936. március 1. XV. évf. 5. 118. (I); 1936. május 16. XV. évf. 9–10. (II); 1936. június 1. XV. évf. 11. (III); 1936. augusztus 16. XV. évf. 15–16. (IV); 1936. november 16. XV. évf. 21–22. (V); Mikó Imre újabb neveket is küldött, lásd Parecz György: *Az új nemzedék seregszemléje*. Uo. 1936. november 16. XV. évf. 21–22. 581.

⁵⁶ Uo. 1936. április 1. XV. évf. 7. 178.

A negyedik nemzedéki megmutatkozással „az erdélyi fiatal magyar ügyvédek egy csoportjának ugyanilyeszerű kívánságának tesztek eleget – írta Jakabffy. – Kétségtelen, hogy nemzetpolitikai szempontból és elsősorban a nemzetvezetés jövője szempontjából nagy jelentőségű az, vajon egy kisebbségi sorsban élő népnek jogászilag legtökéletesebben képzett egyedei milyen erkölcsi alapon állnak, milyen tehetségük van [,] és milyen tudással rendelkeznek. Ez a füzet is tanúbizonyságot tehet arról, hogy e tekintetben nem reménytelen a jövő.”⁵⁷ Mikó egyik nevezetes írása *Elzász-Lotharingia, a nyugati Transzilvánia* címmel jelent meg.⁵⁸

A fiatal magyar ügyvédek füzeté után Jakabffy ezt írta: „Még csak tíz napja, hogy szemlének utolsó száma olvasóink elé került, és máris megállapíthatjuk, hogy »A fiatal magyar ügyvédek füzeté« meglehetősen feltűnést keltett kisebbségi közéletünkben [...]. Mikó Imre dr., Parecz György dr. és Szilágyi Olivér dr. tanulmányairól csak a legnagyobb elismeréssel emlékezhetem meg [...].”⁵⁹ Mikó újabb tanulmányát *A reform előtt álló népszövetségi alapokmány* cím alatt közölte.⁶⁰ „Azzal a gondolattal jártam Berlint, Párizst, Londont, Genét, hogy országgrésznünk nagy összefüggéseit keressem, s az eredmény az volt, hogy megismertem az erdélyi kérdésnek egy új arcát, ahogy tudniillik a külföld látja – írta *Az erdélyi kérdés az európai közvélemény előtt 1865–1920. években* című összefoglalóban. – A külföld előtt ugyanis a külpolitikai propaganda és idegen nyelveken megjelenő szakirodalom alapján kialakult az erdélyi kérdésnek egy második arca, amit ha szemügyre veszünk, kiderül, hogy az az európai tükör, amiben ez a kérdés visszaverődik, görbe tükör.”⁶¹ Jakabffy ezután így írt: „Mikó Imrét nem kell bemutatnunk olvasóinknak. Úgy ennek a folyóiratnak a hasábjain, valamint máshol megjelent tanulmányai eléggé igazolják: az erdélyi fiatal magyar értelmiség egyik legértékesebb tagja. Aki a hasábjainkon most megjelenő bibliográfiáját végignézi, az megállapíthatja, mennyire nem kímél fáradtságot akkor, ha kötelességérzete céltudatos munkára serkenti.”⁶² Jakabffy büszkén állapította meg, hogy „ebben a politikai szemlében az önálló tanulmányoknak közel negyven százalékát fiatal nemzedékünk tagjai írták”.⁶³

Jakabffy ötödik, az új nemzedéket támogató kezdeményezése folyóiratának Kisebbségi Jogélet című melléklete volt, melynek szerkesztését Mikóra és Asztalos Sándorra bízta.⁶⁴ 1937 januárjától ebben a műhelyben sorakozott föl az Erdélyi Fiatalok jogi szemináriumában indult fiatal jogásznemzedék.⁶⁵ „A fiatal képzettekkel hosszas levelezésem volt az általuk szerkesztett »Kisebbségi Jogélet« tárgyában, amelyet a »Magyar Kisebbség« mellékleteként adtam ki. Ők szereztek arra

⁵⁷ Jakabffy Elemér: „*A fiatal magyar ügyvédek füzeté*” elé. Uo. 1936. augusztus 16. XV. évf. 15–16. 401. Lásd erről: Balázs Sándor: *Lugosi üzenet. A Magyar Kisebbség című folyóirat monográfiája*. Szatmárnémeti Kölcsey Kör, Szatmárnémeti 1995. 94–95.

⁵⁸ MK 1936. augusztus 16. XV. évf. 15–16. 416.

⁵⁹ Uo. 1936. szeptember 1. XV. évf. 17. 456.

⁶⁰ Uo. 1936. október 1. XV. évf. 19. 522–532.

⁶¹ Uo. 1936. október 16. XV. évf. 20. 543. (I); uo. 1936. november 16. XV. évf. 21–22. 588–598. (II); uo. 1936. december 1. XV. évf. 23. 614–628. (III)

⁶² Dr. Mikó Imre: *A romániai magyar kisebbség panaszai a Nemzetek Szövetsége előtt*. MK 1936. december 1. XV. évf. 23. 636. *A romániai magyarság panaszai a Nemzetek Szövetsége előtt. Népszövetségi eljárás kisebbségi panaszok ügyében*. A Hitel 1936. 3. számában (197–223) megjelent közlemény újraközlése az MK 1936. december 1. XV. évf. 23. számában (581–585).

⁶³ Jakabffy Elemér: *Derülátó visszapillantás*. MK 1937. január 1. XVI. évf. 1. 1–5.

⁶⁴ Balázs Sándor: *Mikó Imre* 87.

⁶⁵ Cseke Péter: *Tudományművelés – egyetem nélkül*. In: *Metaforától az élet felé. Kisebbségi értelmiség – kisebbségi nyilvánosság*. Tanulmányok (1987–1997). Kriterion Könyvkiadó, Buk.–Kvár 1997. 155.

előfizetőket és látták el anyaggal. Sajnos mind a kettő nehézségekbe ütközött.⁶⁶ Itt jelent meg Mikó *Az ügyvédi arányszám kérdése* című tanulmánya is.⁶⁷ Jakabffy közölte Mikónak *A népkisebbségi jogok érdekében megkötött kétoldali szerződésekhöz* tett tanulságos hozzászólását, mely a kisebbségi szakosztály 1937. május 30-i kolozsvári ülésén hangzott el. Mikó a nemzeti kisebbségek kollektív jogalanyként való elismerését és nemzetközi védelmét sürgette: „Lapradelle professzor 1922-ben írta Hugo Duparc-nak azt a sokat idézett és vitatott kitétel – mondta –, hogy a békeszerződésekkel Európában új jogalany lépett be: a nemzeti kisebbségek mint szervezett kollektívumok. Nekem alkalmam volt őt megkérdezni, hogy miképp érti e kitétel, melyet különbözőképpen kommentáltak. Ő diplomatikusan kitért a határozott állásfoglalás elől azzal, hogy e kisebbségek inkább ilyen kollektív jogi személyek kellene hogy legyenek, de a mai tételes törvények szerint még nem azok. A kisebbségi jogi személyiség kérdése azért is érdekkel mindnyájunkat, mert ahogy az ember külföldön jár, abba a helyzetbe kerül, hogy úgy könyvelik el, mintha a többséghez tartoznának [,] és sokan csodálkoznak azon, hogy mi Romániában vagyunk [,] és mégis magyarok vagyunk. Aki franciaországi iskolán nevelkedett fel, az nem érti meg ezt a helyzetet.”⁶⁸

Az 1937. évi decemberi választásokon „Temes-Torontál és Szörény megye is magyar képviselőhöz jutott Willer József dr., illetőleg Jakabffy Elemér dr. személyében”.⁶⁹ Képviselő lett Mikó is, aki Udvarhelyen nyerte mandátumát, mégsem lettek törvényhozók, mert II. Károly feloszlatta a pártokat és a parlamentet, majd bevezette a diktatúrát. Mikó nagy hatású választási beszédét⁷⁰ azért Jakabffy Udvarhely vármegye választási szociográfiájával együtt utóbb közölte.⁷¹

1938-ban „Jakabffy Elemér dr.-t népkisebbségi politikai műveiért a Magyar Tudományos Akadémia 1938-ban külső tagjává választotta. Zaguzsényi könyvtára különösen politikai és történelmi, valamint nemzetkisebbségi forrásművekben gazdag, számos munkája és tanulmánya tárgya e körökből való”.⁷² Nevezetes művét, *A bánási magyarság húsz éve Romániában 1918–1938* című monográfiáját azoknak ajánlotta, „akik méltónak ítélték arra, hogy a Magyar Tudományos Akadémia külső tagja legyenek”. Ez alkalmából Mikó így méltatta: „Dr. Jakabffy Elemér már jóval a hatalomváltozás előtt feltűnt a magyar parlamentben Tisza István mellett, akiről halála után ki is adta emlékeit, s mint bánati képviselő a nemzetiségi kérdés szakértője volt akkor, amikor még igen kevesen látták a nemzetiségi elv új Európát alkotó jelentőségét. A nemzetiségi törvénytervezet fiatal előadója őszintén szabadelvű felfogásával már akkor súlyos erkölcsi tőkét szerez a románság előtt ahhoz, hogy a háború után a magyar kisebbség szószólója lehessen. A hatalomváltozás után – amint néhai Borbély István Jakabffy székfoglalója alkalmával, az Irodalmi Társaság elnöki székéből mondotta – ketten választottak maguknak új nevet Transzilvániában: Reményik Sándor a »Pásztortűz«, Jakabffy Elemér a »Magyar Kisebbség« nevet vette fel.”⁷³ *A romániai magyarság panaszai a Nemzetek Szövetsége előtt* című összeállítása 1938 végén jelent meg.⁷⁴

⁶⁶ Jakabffy Elemér: *Szemelvények Dr. Parecz György hátrahagyott írásaiból*. 2. Gépírat a szerző birtokában.

⁶⁷ Szilágyi Olivérrel közösen. MK 1937. július 16. XVI. évf. 14., továbbá *Problema proporționalității etnice în barourile României*. Glasul Minoritățiiilor. A Magyar Kisebbség melléklete. 1937. 11.

⁶⁸ MK 1937. szeptember 16. XVI. évf. 18. 485.

⁶⁹ *Lugostól Hátszegig* 145.

⁷⁰ *Fiatalságunk hitvallása. Mikó Imre dr. programbeszéde Székelyudvarhelyen, 1937. december 14-ikén*. MK 1938. január 1. XVII. évf. 1. 32–36.

⁷¹ *Az Odorheiu megyei választások mérlege*. Uo. 1938. április 16. XVII. évf. 7–8. 169–175.

⁷² *A bánási magyarság húsz éve Romániában...* 168.

⁷³ Mikó Imre: *Két új magyar akadémikus*. Pásztortűz 1938. 5. 306.

⁷⁴ MK 1938. december 16. XVII. évf. 24. 581–585.

1939 januárjában a Magyar Párt belépett a Nemzeti Újjászületés Frontjába, így jött létre a Magyar Népközösség,⁷⁵ melyben Jakabffy már nem vállalt politikai szerepet, Tătărescu 1939 végi programnyilatkozatára azonban újabb kisebbségi törvénytervezetével válaszolt.⁷⁶ 1940–44 között a dél-erdélyi Magyar Népközösség elnöki tanácsának tagja, alelnöke lett,⁷⁷ Mikó pedig 1940 októberében, miután Bukarestet elhagyta,⁷⁸ a magyar parlament erdélyi párti képviselője lett. E képviselők életrajzát, köztük Mikóét is,⁷⁹ Jakabffy a Magyar Kisebbségben közölte.

Kapcsolatuk a legnehezebb körülmények között is megmaradt: *A román törvényalkotás és a kisebbségi magyarság* (1940) című írását, mely a *Huszonkét év* előtanulmányaként szolgált, Mikó Jakabffynak is elküldte véleményezésre.⁸⁰ Amikor Jakabffy 1941 őszén iratait rendezte, összeírta *Az erdélyi magyar politikai, tudományos, irodalmi és társadalmi tényezők* hozzá írott leveleit is: ebben a 353 tételes lajstromban „Mikó Imre ügyvéd, a Magyar Népközösség főtitkára, Kolozsvár” a 205. helyen szerepel.⁸¹ Hányattatásai során megsemmisült levelezése is; Mikó hagyatékában Jakabffy-lelél nem lelhető fel, mint ahogy a Jakabffy Alapítványban sincs Mikónak hozzá írt levele.⁸²

Egy korszak lezárul

Jakabffy utolsó nemzedéki kezdeményezése *A második nemzedék seregszemléje* volt,⁸³ amely a különösképpen mostoha viszonyok mellett is főként a szociográfia terén hozott várakozáson felüli eredményeket,⁸⁴ Mikó azonban ebben már nem működött közre. Jakabffyt 1944 augusztusában internálták Zaguzsénból Lugosra, onnan Bukarestbe, 1945 áprilisáig. Mikó augusztus végén kereste föl Horthyt Vita Sándorral, októberben pedig Kolozsvárról elhurcolták az oroszok.⁸⁵ Jakabffy 1945-ben került haza Zaguzsénbe, ám amikor a MADOSZ közreműködésre kérte, a politikai életbe való visszatérését elhárította.⁸⁶ „Teli aggodással néztünk a végzetes 1949. év elé – írta naplójában. – Januárban már azon töprengtünk: vajon díszkertünk vagy konyhakertünk egy részét adjuk-e el, hogy az ismét 35 000 lejre emelkedett adóhátralékunkat és a 45 000 lejnyi

⁷⁵ Lásd Hámori Péter: *Magyar társadalomszervezési kísérletek Észak-Erdélyben (1938–1944)*. Korall 18. (2004. december) 69–75.

⁷⁶ *Tervezet a „kisebbségi törvény” javaslatához*. MK 1940. január 16. XIX. évf. 2. 29–66. Az elgondolásról lásd Varga Attila: *A közintézményi rendszer Jakabffy Elemér kisebbségi törvénytervezetében*. = *Nulla pax sine iustitia*. Kalota Könyvkiadó, Kvár 2002. 134–140.

⁷⁷ Kacsó Sándor: *Nehéz szagú iszap fölött*. Önéletrajzi visszaemlékezések III. Kriterion Könyvkiadó. Buk. 1993. 421–422.

⁷⁸ *Gyárfás Elemér levele Jakabffy Elemérhez*. Dicsőszentmárton, 1940. október 5. Jakabffy Elemér: *Szemelvények Dr. Parecz György hátrahagyott írásaiból* 5.

⁷⁹ *Az átszatolt keletmagyarországi és északerdélyi részek képviselői a magyar törvényhozásban* II. MK 1940. november 16. XIX. évf. 21–22. 504.

⁸⁰ Elküldte Albrecht Dezsőnek, gróf Bánffy Miklósnak, Inczédi-Joksman Ödönnek, báró Jósika Jánosnak, Pál Gábornak, Szász Pálnak és az erdélyi magyar történelmi egyházak vezetőinek is. Balázs Sándor: *Mikó Imre* 446.

⁸¹ *A Jakabffy család zaguzsényi ágának irattár-jegyzéke*. Összeállította Jakabffy Elemér dr. 1941. év őszén. XXXV. 33. Gépiratos másolat a szerző birtokában.

⁸² A Mikó családnak és Balázs Sándornak, illetve Györgyakab Izabellának, a Jakabffy Alapítvány vezetőjének szíves közlése (2011).

⁸³ Fodor József: *Felhívás a fiatal magyar nemzedékhez!* c. felhívása után, lásd MK 1941. január 1. XX. évf. 1. 2–4.

⁸⁴ A kilenc igényes falutanulmányról lásd Balázs Sándor: *Szociográfia a Magyar Kisebbségben*. Korunk 1981. május. XL. évf. 5. 358–362.

⁸⁵ *Autonómisták és centristák* 307, 364. Az oroszok Mikót név szerint keresve, Petőfi utcai házából vitték el (Mikó Lőrinc szóbeli közlése, 2011.).

⁸⁶ Lásd Szekernyés János: *Jakabffy Elemér és a MADOSZ*. Korunk 1981. október. XL. évf. 10. 791–793.

adósságunkat kifizethessük. Loránd az Állami Fakitermelő Vállalat alkalmazottjának segédjeként járta a zaguzsényi és zsuppai erdőt is, ezzel néhány ezer lejt szerzett. Ebből fizetett le március 1-jén adóba 4000 lejt, hogy a továbbira néhány nap haladékot kapjunk. Teljesen elfásultak, reményvesztettek voltunk, amikor elérkezett a nagy fordulat, azaz a reánk mért legnagyobb gazdasági csapás”: 1949 tavaszán, hamvazószerda hajnalán „háromnegyed háromkor álmunkból vert fel az a bizottság, amely tudomásunkra hozta, háromnegyed óra alatt el kell hagynunk nemcsak házunkat, de a községet is [...]”.⁸⁷ Sarmisegethuzán nem maradhattak, ezért Hátszegre toloncolták őket: „március 5-én [,] reggel szánon indultunk abba a városba, amelyben – a londoni rádió június 8-i bemondása szerint – éhen pusztulhatnék, ha családtagjaim, barátaim és ismerőseim anyagilag nem támogatnának.”⁸⁸ 1957-ben fiához költözött Szatmárra.

Mikót 1948-ban engedték haza a fogságból, orosz tanított, az '56-os forradalom után rakodó, könyvügynök, bolti eladó volt. Jakabffy az 1957–58-as koholt perekben elkerülte, hogy a szekuritáté a Fodor Pál-csoport „hazaárulási perének” előkészületeibe bevonja.⁸⁹ Mikó a hatvanas évektől visszatérhetett az erdélyi magyar szellemi életbe, élete utolsó évtizedében a Kriterion Könyvkiadó kolozsvári szerkesztőségében dolgozott. *Jakabffy Elemér és a Magyar Kisebbség* című tanulmányát a Korunk levelezési rovatában Jakabffy özvegye így köszönte meg: „Mikó Imrét, néhai férjem lelkes műhelytársát ismeretlenül is tisztelve köszöntöm. Jakabffy Elemér szerepe a Korunk 1973. 8. számában megjelent tanulmányában⁹⁰ tárgyilagos, elismerő méltatásra talált; fogadja ezért az elégtételért magam és egész családom köszönetét.”⁹¹

Elemér Jakabffy and Imre Mikó (1930-1977)

Keywords: Elemér Jakabffy, Imre Mikó, ethnic minority politicians and historiographers, 20th Century, Transylvania

This essay is based on the cooperation of two determining ethnic minority politicians and historiographers of the 20th Century, Elemér Jakabffy (1881–1963) and Imre Mikó (1911–1977). Jakabffy was a Member of the Hungarian Parliament before World War I. He remained at his homeland in Banat after the eastern part of Hungary was annexed to Romania. He became a vice president and a parliament delegate of the Romanian Hungarian Party and founded in 1922 a journal of minority studies called *Magyar Kisebbség* (Hungarian Minority, published until 1942). Young Mikó associated with his work as a student. Jakabffy appreciated his well-known work (*Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés*, The Transylvanian village and nationality issues, 1932) very highly, and commissioned Mikó to be a columnist in his review later. It was also Mikó who directed the Bucharest bureau of Jakabffy's party and became also a Member of Parliament after North-Transylvania was re-annexed to Hungary. Jakabffy stayed in South-Transylvania again and had to face losing his estate and library (which was destroyed) and being interned after the war. Mikó was deported to the Soviet Union and had to live as an excluded person under very difficult circumstances after his return home. He immortalized his ideal Jakabffy's memory in the 1970's.

⁸⁷ *Lugostól Hátszegig* 163–164.

⁸⁸ Uo. 165.

⁸⁹ Tófalvi Zoltán: *1956 erdélyi mártírjai IV*. A Fodor Pál-csoport. Mentor Kiadó, Marosvásárhely 2010. 20.

⁹⁰ *Jakabffy Elemér és a Magyar Kisebbség*. Korunk 1973. augusztus. XXXII. évf. 8. 1198–1209; *Akik előttem jártak*. Kriterion Könyvkiadó, Buk. 1976. 116–132. és *Változatok egy témára*. Tanulmányok. Gáll Ernő bevezető tanulmányával. Uo. 1981. 148–162.

⁹¹ Korunk 1973. november. XXXII. évf. 11.

Jakab András

Képződő műalkotás

„Sokszor előfordul, hogy késő éjszakáig rajzoló, mert lerögzíteni akarok néhány emléket, és tisztázni akarok néhány gondolatot, melyek a dolgok látásakor akaratlanul feltámadnak bennem ”

Van Gogh

Az itt olvasható szöveg kísérletet tesz a művészi értelemképződés működésének felfedésére, tekintetbe véve a filozófiatörténetből kiemelt elképzeléseket. A kutatás célja az, hogy olyan beszédmódot találjon, amelynek segítségével leírhatóvá válik az említett folyamat.

*Az ítéldőerő kritikájának*¹ szerzője az esztétikai izlésítélet lehetőségét az érdek nélküli tetszésben mutatja ki, amit különválaszt a kellemes és a hasznos, célszerűségében meghatározott célra irányuló, érdekelt tetszéstől. Az érdek nélküli tetszés megnyilvánulását azokban az értelem és a képzelet szabad játékában feltalált, megtalált sémákban látja, amelyek spontán módon, bármely fogalom vagy vágy által meghatározott képzettől függetlenül jönnek létre. Ennek az esztétikai tapasztalatnak egy formális célban megvalósuló spontán sémaképződést feleltet meg, a cél nélküli célszerűség, azaz az önmagának szabályt teremtő és önmagát szabályként meghatározó képzeleőrőt. A zseni, a természet kegyeltje, aki képes a műalkotásokra érvényes, egyediségében megteremtett művek létrehozására. Ez az alkotónak egy olyan képét mutatja, amely bizonyos képességek birtokában létrehozhatja az egyszeri műalkotásokat. A zseni és az izlés fogalmának tárgyalásához Nietzsche megmondolásait is hozzávesszük, melyekben a kantai alkotásfogalomnak egy szélsőségesebb változatával találkozhatunk. *A tragédia születése*² és *Az értékek átértékelése*³ alapján ez a filozófiai feltárás a zsenifogalom kapcsán részben egyeztethető *Az ítéldőerő kritikájának* szerzője által papírra vetett megfontolásokkal, leginkább azonban az izlés alapzatát felmondó elméletként mutatkozik meg. Az apollóni és dionüszoszi jellemek meghatározottságában az egy és megismételhetetlen tétele valósággal lemossa a befogadót az esztétikai tapasztalat terepéről.

A habitualitás husserli fogalma,⁴ amelyet ebben a dolgozatban határfogalomként használunk, a megmaradó értelmek előállítását a perceptuális viszonylatokban írja le, összekapcsolódik a redukció fogalmával, mivel ezen beállítódás híján nem juthatna el az én, mondja Husserl, a tiszta érdek nélküli tapasztalás síkjához. A redukció hasonló tulajdonságokat mutat, mint a Paul Cézanne leveleiben kidomborodó művészi alkotás állapota. Ugyanakkor mind a habitualitás,

Jakab András (1986) – doktorandus, BBTE, Kolozsvár, jkbandras@yahoo.co.uk

A tanulmány (recenzió) az Európai Szociális Alap által 2007–2013 között a POSDRU/107/1.5/S/76841 számú szerződés alapján társfinanszírozott „Modern doktori képzések: nemzetköziesítés és interdiszciplinaritás” című projekt keretében készült.

¹ Immanuel Kant: *Az ítéldőerő kritikája*. Bp. 2003.

² Friedrich Nietzsche: *A tragédia születése*. Bp. 2003.

³ Friedrich Nietzsche: *Az értékek átértékelése*. Bp. 1998.

⁴ Vö. Edmund Husserl: *Karteziánus elmélkedések. Bevezetés a fenomenológiába*. Bp. 2000. 80–82.

mind a redukció fogalmai összekötődnek Husserlnél az intencionalitás fogalmával,⁵ amely tudatban lévő tárgyi értelemet jelent, vagyis olyan előstruktúrát, a tapasztalatot megelőző feltételeket, amelyek a tudat sajátosságainak bizonyulnak, az intencionalitás keretein belül.

Mindezen elméleti megfogalmazások kritikájaként és egyesítéseként, Merleau-Ponty alapján a „primordális nyitottság” fogalmához kapcsolva egy harmadik álláspont is feltárható. Ez a fogalom is egyfajta redukcióra, a husserlire utal, amelyben a transzcendentális én, ahogy Szabó Zsigmond írja, a *A szem és a szellem* szerzője után, önmagát redukálja, és eljut az eredeti „önmagátlanság” „hús-vér” tapasztalati mezejére.⁶ A sematizmushoz köthető megfontolások az egyediben feltáruló világ, a képzelet spontán működését nyilvánítják ki a nyitott tapasztalat síkján. Merleau-Ponty és Kant is a képzelőerőt, sőt mondhatnánk a képzelőerő szabad játékát tartja az esztétikai beállítódás elsődleges irányítójának. Az egyediből így válik, a fölösleges tudás kiiktatásával, temperamentummá a tapasztalás mint pusztán a szem eseménye. Mivel a művésznek el kell tekintenie a realitás tudásától, és át kell alakítania a természetet a művészet, a színek nyelvére, ennek a távolságnak az áthidalásában áll a művészet nehézsége, a realizálás, mondja Cézanne.

Továbbá említhetünk még egy a pszichológiai kutatásokban gyökerező megfontolást is, mely a tapasztalatfelbomlás Merleau-Ponty által felvezetett síkját összekötheti azokkal a cseccsemőkori tapasztalatokkal, amelyekben az emlékezés vagy a saját magaság felismerése még a csírájában van. Ennek a feltételezésnek, mely szerint annak a tapasztalati rétegnek, melyet itt eredeti önmagátlanságnak nevezünk, megélt talapzata van, olyan önszerveződő folyamatra mutat, amely gyökereként szolgálhat a fogalmi sémáktól elszabadult alkotói módusznak.

Az alkotói beállítódás

A zseni szerepe a műalkotásban

A művészetet Kant két felosztás szerint rendezi, az egyik lenne a mechanikus, amelyet az jellemez, hogy a tárgyat a tárgyról szerzett ismeret alapján valósítja meg, illetve az esztétikai művészet, amely az öröm érzésének a felkeltésében teljesedik ki. Az esztétikai művészeteket is két részre osztja, kellemes és szép művészetekre. Ezek közül a szépművészetről alkotott gondolatokról fogok beszélni, amely „önmagáért véve célszerű, és noha cél nélkül való, mégis előmozdítja az elme erőinek kultúráját a társias megosztás érdekében”.⁷ A szépművészet alkotása olyannak kell hogy tűnjön, mintha a természet alkotása lenne. A művészi alkotásban a célszerűségnek nem szabad szándékosnak látszania, jóllehet a művész előtt ott lebeg a szabály, amely által megteremtheti a képet, mégsem szabad ennek a tudatos teremtésnek a nyomai fellelhetőek legyenek a befogadó számára. „A zseni – írja Kant – az a tehetség, amely a művészetnek a szabályt adja. S mivel maga a tehetség, mint a művész veleszületett produktív képessége, a természethez tartozik, ezért úgy is fogalmazhatnánk, hogy a zseni a született elméleti diszpozíció, amely által a természet a művészetnek a szabályt adja.”⁸

Az alkotói beállítódásban tehát olyan törvényszerűségek mutatkoznak meg a képzelőerő fennhatósága alatt, amelyek a célszerűség formáját magukra öltve e szabad mozgásban

⁵ Vö. uo. 56–65.

⁶ Vö. Szabó Zsigmond: *A keletkezés ontológiája. A végtelen fenomenológiája*. Bp. 2005. 17–21.

⁷ Immanuel Kant: *i. m.* 221.

⁸ Uo. 222.

aktiválják az értelemet. Itt egy olyan értelemképződésről beszélünk, amely egyesből indul ki, ellentétben a meghatározó ítélőerő munkájával, mely az általánost az egyes alá rendezi. Ez annyit jelent, hogy adott szemlélet által a képzelőerő olyan sémákat hoz létre, amelyek mutatnak bizonyos rendszerességet, de ez sokkal inkább specifikus, mintsem általános. Ezáltal a zseni adja a szabályt a szépművészetnek, „mégpedig a szubjektum képességeinek a hangoltsága által”.⁹ E képességeket a szépművészetet alkotó pedig a természettől kapta, ezáltal nem megszerthető fogalmakban, és elvész az adott személy halálával. A szabály átörökíthető az utánpótlás és/vagy az absztrahálás útján. A zseni, aki a „természet kegyeltje”,¹⁰ képes a képzelőerő által előtárt képzetek megvalósítására az alkotásban. Kanti értelemben tehát képzet és érzékiség egymásba vetítésére kerül sor a vászon felületén. Azaz a képzelőerő által magvalósított képzet, amely tetszik, kivétel az alkotó munkája során, és újra az érzékiség kereteiben tárul fel. Tehát a zseni munkája során a szemlélet a meghatározó, amely által az alkotó képzelőerő szabad játékát megkezdi. Meghatározó abban az értelemben, hogy elindítja annak a folyamatnak, amelynek végeredménye az alkotás. Abban az értelemben viszont nem meghatározó, hogy az adott szemlélet végigkísérné a folyamatot, és így befolyásolná a képzelőerő munkáját, mert ezáltal csorbítaná a szabadságot, melyet e képzelőerőnek tulajdonítunk az esztétikai tetszésben. A képzet a képzelőerő termékeként mindenképpen szemléleti a festő esetében, de nem a folyamatot elindító adott szemlélettel azonos, vagyis minden alkotás keletkezésében tételezünk egy olyan benyomást, amely nem határozza meg végérvényesen a művet.

A kanti esztétikai megfontolások alapján tehát az alkotói beállítódásról három dolgot mondhatunk el: a) a szemlélet a meghatározó a képzelőerő munkájában, b) a művész, a zseni, aki képességének köszönhetően meg is tudja valósítani, vissza képes helyezni az érzékiségbe a képzetet, mely tetszik, ugyanakkor c) az értelemképződés olyan formáját találjuk itt, amely a képzelőerő szabad játékaként előállt értelmet tételez.

Nietzsche adalékai a zseni fogalmához

„...»a játék«, a haszontalan – az erőtlől duzzadó mint ideál, mint »gyermekded«. Az »isteni gyerekesség« – paidón” – írja Nietzsche.¹¹

Nietzsche kétféle forrását mutatja fel a művészetnek, az apollóit és a dionüszoszit, a *vizionáriust* és az *organiztikust*. E jellemvonások művészi erőket szabadítanak fel. Mindkettőben működik a nemiség, a kék, amely „a hatalom legnagyobb érzése”.¹² Ez a hatalom ösztönökből származik, és ezek érvényesüléséből. Az említett állapotok megváltoztatják az ember idő- és térérzékelését: a mámoros vagy az álmodó ember kiesik a világból, amelyet megköt az igazság hajhászása, és a képek, képzetek világában új életre hívja az érzékeket. Szexualitás és művészet egymásból merítkeznek, abban az értelemben, hogy az elemi vágyak szintjén található az alkotóerő. Ez nem azt jelenti, hogy a művész az élvezet tobzódásában élne ki alkotóerejét. Az erő, melyet az ösztönből merít, az alkotásra teszi képessé. „A művészek soha nem olyanok látják a dolgokat, amilyenek, hanem teljesebbnek, egyszerűbbnek vagy erősebbnek; mindezekért osztályrészük az életben egyfajta örök ifjúság és tavasz, egy-

⁹ Uo. 223.

¹⁰ Uo. 225.

¹¹ Friedrich Nietzsche: *i. m.* 139.

¹² Uo. 140.

fajta állandó mámor.”¹³ A művészen a „primum mobile”¹⁴ mindig az állati vágy és a kiejérés finom árnyalatának keveréke, ez az esztétikai beállítódás. Mind a befogadás, mint az alkotás feltétele eme gazdagság megléte, amely a művészre jellemző „öserő”.¹⁵ A tökéletesség, mely az ösztönszerűben mutatkozik meg, ilyenképpen gyökere az erőnek, mely kényszerítő jellegű. A művészt saját belső gazdagsága és e gazdagság folyamatos megfogalmazási kényszere teszi képessé az alkotásra, illetve teszi szükségessé számára a folyamatos alkotást.

A szépnek, a jónak és az igaznak a tételezése értelmetlen, mondja Nietzsche, mert nem más ez, mint próbálkozás a csordaember és a zseni közötti szakadéknak az áthidalására, ami nem szolgál mást, mint a csorda lelki békességét. Az ízlésre vonatkoztatva itt egy Kant elképzelésével ellentétes gondolatot találunk. Kant az ízlést, amelyből a művész alkotását is levezeti, nem tagadja meg a befogadótól, azaz attól, aki alkotásra képtelen. Habár a zsenit tételezi a művészi alkotás természetszerű megvalósítására alkalmasnak, az élvezet lehetősége mindenki számára adatott, aki kiművelt ízléssel rendelkezik. Nietzsche viszont a zsenit úgy tartja alkotónak, hogy közben ő az egyetlen lehetséges befogadó is egyben.

Ugyanakkor a két elmélet a zseni viszonylatában ugyanazokra az alapokra helyezkedik. Elsősorban a Kant által a megismerő erők összhangjára alapozott művészet nagyon közel állóként jelenik meg a nietzschei ösztönökhöz, melyeket szükséges jellemzőknek tart az alkotáshoz. Másodsorban pedig, mindketten a természettől kapott képességek alapján tartják elképzelhetőnek a művész mint alkotó létének lehetőségét.

Az „esztétikai ösztönt”¹⁶ úgy határozhatjuk meg, mint a szépnek és a csúfnak az ösztönszerűség vak láncolatában való kikristályosodását. Ez pedig, a következmények tekintetében, nem az értelemnek, a továbbhaladó látásnak a terméke. A szép látása esetében állandóan váltakozik a pillanatnyiság kiterjesztése és a továbbhaladás megfékezése. Az „esztétikai ösztön” az ebből származó erő következtében lép működésbe. Adott tárgy esetén szükségszerűen a tárgyat annak lényegéhez nem tartozó tulajdonságokkal ruházza fel a művész. Minden esztétikai tárgylátás idealizált látásban teljesíti ki tárgyát. A művész beteges, abban az értelemben, hogy „a mámor: a fölfokozott hatalomérzés; belső kényszer, hogy a dolgokból saját teljességük és tökéletességük visszfényét teremtsék meg...”¹⁷ – ezzel jár együtt az érzékenység felfokozottsága és a jelek különös használata, így alkotnak a művészek. A belső impulzus készíteti őket arra, hogy minél több jelen keresztül mintegy kiadják, odaadják önmagukat, és ezt a belső tobzódást, aminek következménye a megjelenések sokfélesége, képtelenség visszatartani. A közvetlen átvitel megtestesüléseként áll elő a munka, egyfajta „akaratkikapcsolás”¹⁸ révén.

A művészen nem kell körülnéznie, visszanéznie, értelmeznie önmagát, csupán mindazt, ami benne megjelenik, azt kell folyamatosan megmutatnia. E tehetség, mely a leirtakat előidézi, foglyul ejti a művészt. A szenvedélyektől akkor szabadul meg, mondja Nietzsche, amikor ábrázolja őket, vagyis abban a folyamatban, melynek egysége a művészi alkotást képezi.

A természet, amelyet mind Kant, mind Nietzsche tételeznek és tehetségnek, bőségnek, kényszerítő erőnek neveznek, nem valami olyanra mutat rá, ami az embertől független. Abban

¹³ Uo. 141.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Uo. 142.

¹⁶ Uo. 143.

¹⁷ Uo. 145.

¹⁸ Uo. 146.

az értelemben nem, hogy ez a természet egyfajta általános irányelv, amely összeköti a lények sokaságát – leginkább emberi természetként. Kant fogalmával élve, a priori tényezőkről van itt szó, amelyek az ember helyezetszerűségéből, viszonyulásának lehetőségéből adódnak, illetve a tapasztalati lehetőségeinek teljes köréből származnak. Abból az ellentétes állapotból, amely a megfogalmazás és a megfogalmazás tárgya között feszül. Ez az ellentét a taktilis, akusztikus, vizuális, szaglási, vagyis érzékszervi közvetítés eredményeként előállt világ és a vele szembe, ezáltal önmagával szembe állított én, mint ezt vizsgáló vagy ezzel kapcsolatot teremtő között jön létre.

A festő szemszöge

A bevezetőben említettem a *redukció*, illetve *habitualitás* fogalmát, amelyeket Edmund Husserl fenomenológiai vizsgálódásaiból kölcsönzök. Az előbbi arra a folyamatra utal, amelyen keresztül a fent említett szerző elérhetőnek tartja a fenomenalitás terepét. Az utóbbi pedig azokat az értelemegéseket hivatott jelölni, amelyek az egymásra épülésben felmerülő azonosságfelismerés eredményeképpen fogalmazódnak meg, igazolódnak be. A redukció alatt azt a léttételezésektől mentes tapasztalási alapot érti Husserl, mely a már megszerzett információk által felépített világértelmet nem veszi igénybe. A világot a maga adódásában, a közvetlenség kereteiben találja. Az egymást követő észlelésekben így jelenik meg az a horizont, az intencionalitás, amely összekapcsolja, a későbbiekben (az *Előadások az időről* című szövegben¹⁹) pedig átíveli a tapasztalás teljes szerkezetét. A tudat tárgyra való irányultságában merül fel a test mint saját test gondolata – amely itt még csak e tudati intencionalitás határfelületeként kerül a figyelem középpontjában. Ezzel a következő részben Merleau-Ponty kapcsán foglalkozom behatóbban, és a következő kijelentés ott majd világosabbá is válik. A redukció a művészi alkotás folyamatának elemzésében fontos tényező. Ezt beláthatjuk akkor, ha a következő elemzésekben azt az elszabadult, tiszta terepet tekintjük alapul, amelynek kiegészítéséül vagy felülírásául létrejön a műalkotás, ahogy arról a nietschei gondolatok kapcsán is volt már szó. Most azonban nézzük a festő szemszögéből azt a folyamatot, amelyet vizsgálunk.

Cézanne két fogalmába látszik sűrűsíthetőnek a festő egész teljesítményének struktúrája, ezek pedig a temperamentum és a realizálás fogalmai. „Réaliser mes sensation!” – idézi Németh Lajos Cézanne-t a levelek magyar kiadásának előszavában.²⁰

„A realizálás először is nem jelent mást – mondja G. Boehm –, mint az átvitel ama folyamatát, amelynek köszönhetően a festő a látott dolgokat színes látásadatokká fordítja le [...] a szokások irányával való szembeszegülés e fáradozását Cézanne olykor a felejtés aktusának nevezte.”²¹

Itt azzal a husserli redukcióval találkozunk, amely elsődleges feltételként a tiszta tapasztalás területére való belépésnek a zárójelezést tekinti. Vagyis el kell némítani a tudás azon kontextusát, Husserlnél a tárgyakat, elsősorban létezésük tekintetében, itt viszont fogalmiságuk tekintetében kell elhallgatni, mivel korlátot jelentenek a szemléletnek.

¹⁹ Edmund Husserl: *Előadások az időről*. Bp. 2002.

²⁰ John Rewald: *Paul Cézanne levelei*. Bp. 1971. 11.

²¹ Gottfried Boehm: *Paul Cézanne: Montagne Sainte-Victorie*. Bp. 2005. 40.

„Van egy szín-logika is; a festő csak ennek kell engedelmeskedjen, és soha nem az agy logikájának. Ha elhagyja, elveszett. Mindig a szem logikájának. Ha pontosan érez, pontosan fog gondolkodni. A festészet mindenekelőtt látás. A művészetünk matériája ott, abban van, amit a szem gondol.”²² A szem e függetlensége a fogalmiságtól és egyben függősége a látványtól képezi a lehetőségét annak, hogy bármilyen műalkotás létrejöhessen. A látvány terepe, az érzékelés nyitottsága maga lesz a művészi tapasztalat. „Minden fejlődést csak a természet révén lehet elérni, a szem is annak érintésétől nevelődik.”²³ Az alkotás a folyamatos koncentráció, a figyelem és a szem beállítódásának a kialakítása. Ez csak a folyamatos gyakorlás útján valósulhat meg. Tehát a festő munkája egy permanens kínlódás e mesterséges beállítódás kialakításának érdekében.

Miért fest mégis a festő? – tehetnénk fel a kérdést. Merleau-Ponty azt mondja, hogy a festő munkájában van valami sürgető, valami, ami nem várhat: „hisz tudod, milyen megpróbáltatás a festőnek, ha nem tud festeni”²⁴ – írja Cézanne. Vagyis van valami készítés, ami arra buzdítja, hogy minden tettét ennek a sürgető megvalósítására szentelje. „Mert [...] a természet erős benyomása – s az enyém feltétlenül igen élénk – elengedhetetlen alapja minden művészi alkotásnak...”²⁵ „A benyomások tartanak hatalmukban – vallja –, és korom ellenére is minden percem a festészeté.”²⁶

A benyomás az, ami ilyen módon nyilvánul meg. Benyomáson itt azt érthetjük, hogy az adott kontextus sokszínűségében feltűnik valami, ami nem szerkezetében, nem formájában, nem színeiben, hanem mindezek játékának soha le nem tisztázható bujaságában hívja fel magára a figyelmet. Ezt nevezhetnénk, sőt Cézanne ekként is nevezi intenzitásnak. A látvány rabjává válik a festő, mely felkelti a láthatók között egészében és változékonyságában a szem kíváncsiságát a *primordiális tapasztalatban*. Sürgető ennek a benyomásnak a kifejezése, s mintha az élet nem lenne elegendő ezen kifejezés megvalósítására. Cézanne is egész életében a motívum (saját szóhasználat, amely művészetkonceptiójának célkitűzését jelöli) fele törekedett, de az ő elmondása szerint soha nem érte el ennek betöltődését. „Azt hiszem – írja –, hogy a régi mesterek képei, melyek tájba helyezett dolgokat ábrázolnak, nem természet után készültek, mert nem ébresztik az igazinak és az eredetinek azt az érzését, melyet a természet mindig kelt bennünk.”²⁷ A motívum, a kifejezés értéke az alkotásnak az ő esetében. Ez nem azt jelenti, hogy másolta volna a természetet az utánczás értelmében, hanem a benyomásnak a megtestesítését, a természetet a maga intenzitásában, tobzódásában akarta megjeleníteni a színek nyelvén. Ezt jelenti a realizálás fogalma, és ehhez köthető a temperamentum is. De „a temperamentum, vagyis az alkotó erő ugyanaz”²⁸

Ez a fogalom elsősorban Cézanne-nál – Gottfried Boehm szavaival – „a szubjektív oldalt jelenti, ahol az erő, elszántság és kitarás művészi cselekvéssé érik”²⁹ Vagyis a realizálás fogalmával szemben, amely tulajdonképpen az elvet adja a művészi alkotás keletkezésének,

²² John Rewald: *Paul Cézanne levelei*. 10.

²³ Uo. 217.

²⁴ Uo. 100.

²⁵ Uo. 217.

²⁶ Uo. 216.

²⁷ Uo. 84.

²⁸ Uo. 112.

²⁹ Gottfried Boehm: *i. m.* 41.

a temperamentum a kitarult szubjektum, vagyis a „vad észlelés”³⁰ terepén levő alkotó azon jellegzetességeire utal, melyek szintén meghatározó tényezői a benyomás és a látvány mellett a keletkezésnek.

A test munkája

A „primordiális nyitottság” terepén

A továbbiakban a dolgozatnak a célja valami szabadabbnak, a sematizáló tevékenységtől megszabadult talapzatnak a felkutatása. Merleau-Ponty elmélete erre mutat lehetőséget.

„A látás – írja Merleau-Ponty – nem a gondolkodás egy bizonyos módja vagy ön-prezencia, hanem az az eszköz, amely megadja nekem, hogy magamtól távol kerüljek, hogy belső részesevé váljak Lét felhasadásának, amelynek végén egyszerűen visszazárulok önmagamra.”³¹ Ha eltűnik az a megközelítés, mely engem a tárgytól elválaszt, vagyis nem tudom, hogy mit kell látnom, akkor a világ kitarul előttem, mivel én is kitarultam a világra. Ekkor hagyom, hogy az előttem feltáruló minőségek maguktól kibontakozzanak, engedem a létet szóhoz jutni, hogy feltárhassa önnön értelmét. Így a minőségek egy velem közös térben jelennek meg, nem tölem elválasztottként, ahol együtt mozgunk és létezünk, így kommunikálva. A test, mely lehetővé teszi ezt az érintkezést, a szemmel együtt ugyanaz a szövet, melyből a világ is felépül. Így lát és alkot a festő. A test és a dolgok közvetlen egymásra vonatkozásának és egymás mellett, egymásban létének a helyzete az a pozíció, mely meghatározza ezt a folyamatot. Látása nem gondolkodás vagy még inkább néma gondolkodás, mely a fogalmi struktúrák szintjén nem jöhet létre. Teljesen más nyelvezet a színek, a vonal, a tér és idő, melyek új lehetőségekként, megvalósításuknak új horizontjaként mindig feltárulnak és feltárulkoznak a szem előtt, melynek nem a passzív elszenvedés, hanem a közvetlen megélés, az átélés a szerepe, melyen keresztül a világ beáramlik, és a festő kitarul a világra. A test, mely saját testem a létben, úgy terül ki a dolgok közé, mint közülük való és általuk felismert test, s mely dolgokat is e test révén, szövetéből felépülőként ismerem. A festő mindig a „primordiális nyitottság” ezen nyílt terepén van, abban az állapotban, amikor az *én* tudata azzal szemben, amit néz, oldódik fel az alkotóban. Vagyis ennek a tapasztalásnak nincs alánya. Ez Merleau-Ponty szavaival az eredeti „önmagátlanság” állapota, amikor az én részesevé válik a „Lét felhasadásának”. A terep, amelyre az én felmondása által kerül így az alkotó, a folyamatos „keletkezés”, „születőben levés” a „vad lét” terepe. A tapasztalásnak ezt a formáját, melyet nem korlátoznak fogalmi keretek, fejezi ki a „vad észlelés” fogalmával. Ezek között a keretek között csak az érzéki minőségek mutatkoznak meg, nem intencionális tárgyak.³² „Merleau-Ponty ezt gyakran úgy fejezi ki – mondja Szabó Zsigmond –, hogy az értelem mindig egymással kölcsönös összefüggésben keletkező értelemsokaság diakritikus rendszereként bomlik ki.”³³

A minőségek sokaságának terepén tehát így jönnek létre értelmek, amelyek nem egyértelműen és véglegesen elhatárolhatóak és kifejezhetőek. Egyetlen értelem sem teljeseedik ki elhatá-

³⁰ Maurice Merleau-Ponty: *A látható és a láthatatlan*. Bp. 2006. 237.

³¹ Maurice Merleau-Ponty: *A szem és a szellem*. = Bacsó Béla szerk.: *Fenomen és mű. Fenomenológia és esztétika*. Bp. 2002. 74.

³² Vö. Maurice Merleau-Ponty: *A látható és a láthatatlan* 191–256.

³³ Szabó Zsigmond: *i. m.* 25.

rolt, lezárt rendszerré, mindig nyitva marad az útja a képződésnek. Ezt jelenti a folyamatosan „születőben levés” elgondolás is. Minden értelem így többlettérrel hordoz magában, azaz az összefüggések sokszínűségében, valami más meglátásának a lehetőségét. A diakritikus fogalma ebben az értelemben azt jelenti, hogy a megkülönböztetések viszonylagosak, egymásra vonatkoztatott értelmük van. Vagyis akárcsak a festészetben, attól függően, hogy milyen szint teszek a már felvitt színek mellé, tónusok, érdekközpontok változnak, s minden egyes szín hozzáadásával változik az egész kép, a teljes rendszer.

Ezen egymásba kulcsolódás eredményeképp jön létre az a lenyomat, mely e lebegő létben talált együttállás: „Ők a belsőnek a külsője, és a külsőnek a belsője.”³⁴ A festmény a látható hiányaira válasz és egyben kérdés a hiány új lehetséges válaszaira. Egyetlen mű sem fejeződik be, teljesül ki önmagában a megalkotás pillanatában, és mégis mindig magára zárul. Mindig hiányban és mégis teljességben létezik. Részként és egészként kapcsolódik mindig az addigi kérdés és válasz folyamatos keletkezéséhez. A lét e nyitott terepén a festő eltűnik a mű alkotása közben, illetve mindig ott van valahol a háttérben, de „a szín nézi önmagát, a hang hallja önmagát, a tapintás érinti önmagát. Vagy inkább a lét látja önmagát a színben és hallja önmagát a hangban, tapintással és illattá válik, ritmussá alakul.”³⁵

A festmény mint „lapos tárgy” magában hordozza a mélységet. „Amit mélységnek nevezek valójában semmi, illetve az én részesedésem egy korlátozásoktól mentes Létben, mindenekelőtt a tér, minden nézőpontra túli létében.”³⁶ A mélység az itt és ott viszonyában megmutatózó különbség és együtt létezés nyugvó terepe, a perspektívában egy mesterséges rendteremtés, amelynek valójában semmi köze a tapasztalás azon vonulatához, amelyben a szimultaneitás inkomposszibilitása tör felszínre. Ezt a tapasztalási horizontot mindig is a jelenben értelmezzük. *A szem és a szellem* szerzője felhívja a figyelmet arra, hogy a szimultaneitásban megnyilvánuló inkomposszibilitás az, ami rámutat ezen rendező keretek felszámolására a festői tapasztalatban, amely a tiszta tapasztalásban, az önmagátlanságban valósul meg.

„A mélység egy feloldhatatlan kötöttséget teremt – mondja B. Waldenfels Merleau-Ponty kapcsán – a dolgok és mi magunk mint testileg szituált észlelés-objektumok között.”³⁷ Ugyanis a látvány kereteiben a dolgok nem a békés együttlétben nyilvánulnak meg, hanem takarják egymást, rivalizálnak a láthatóságért. Az inkomposszibilitás a cselekvés szimultaneitásából fakad, „ide tartozik a dolgokhoz és személyekhez való odafordulás is az egyidejű elfordulás árán, ami miatt a látás már mindig több mint puszta nézés, ugyanis hatás és visszahatás is”³⁸ Husserlrel ellentétben, aki a tárgyak e rivalizálását a megjelenésben, a perspektíva viszonylatában az egymás mellé rendeződés módozatában, az időhöz kötötten határozza meg az ében összeálló konstruktumként, Merleau-Ponty az én felszámolásával összekötötten mutatja be. „Az így megértett mélység inkább a dimenziók átalakíthatóságának tapasztalata, egy globális »lokális«-é, ahol minden egyszerre van, aminek a magassága, szélessége, távolsága absztrakta, egy kiterjedése, amit egy szóval fejezünk ki akkor, amikor azt mondjuk, hogy egy dolog »ott van«.”³⁹ „Többé már nem állok szemben ezzel a globális lokalitással (localité globale),

³⁴ Maurice Merleau-Ponty: *A szem és a szellem* 57.

³⁵ Uo. 36.

³⁶ Uo. 63.

³⁷ Bernhard Waldenfels: *A lét szétrobbanása*. = Bacsó Béla szerk.: *Kép. Fenomén. Valóság*. Bp. 1997. 180.

³⁸ Uo. 183.

³⁹ Maurice Merleau-Ponty: *A szem és a lélek*. Enigma. 1994/4. 110.

sokkal inkább bele vagyok vonva (englobé) a lét globalitásába, mely immár nem *előttem* van, hanem *körülöttem*.⁴⁰ A látásban a dolgok és jegyeik sokfélesége, és ezek rivalizálásban való megmutatkozása az én egységét felbontóként nyilvánulnak meg. Így válik kiterítetté a szubjektum, és tűnik el a tapasztalásban a lét mezején, válik a dolgok közöttivé és nem velük szembenállóvá.

A látás a távolba hatás gyanánt mutatkozik meg, a tér, amely körülöttünk van, s amelyet nem teremtünk, hanem megélünk, mint a festészet újabb kérdéseinek és válaszainak lehetőségfeltétele, mert a látás visszakerült a léttel való közvetlen kapcsolat kitüntetett helyére, így újra lehetősége van többet mutatni önmagánál. „A világ – mutat rá Szabó Zsigmond –, már nem a reprezentáció által áll előtte: sokkal inkább a festő az, aki a dolgokban megszületik, mintegy a koncentráció révén a láthatóból önmagához megérkezve...” A festmény „csak úgy láttat valamit, hogy közben »semminek sem a látványa«, mintegy felhásítja a »dolgok bőrére«.”⁴¹ A színek kavalkádja, rivalizálása egymásra rakódása, különbsége és hasonlása által felbukkannak a dolgok, melyeknek ábrázolása nem a vonal és a forma által meghatározott, hanem a színek játékanak a terméke. Vagy akár a vonal játékosága. Minden alkotói forma ilyen értelemben már használt és használható, csak nyelvét kell felfrissíteni, újra fel kell tölteni alkotóerővel.

Mindez egy olyan szintre mutat vissza, amely nyelv előtti, ugyanakkor mindannak talapzata, ami megfogalmazhatóként a későbbiekben megmutatkozik. Időiségről van szó, a tapasztalat kialakulásának és fejlődésének a világba való betagozódással egybekötött időiségéről. De minden ez irányba vezető kutatás, mint a Martin Heideggeré vagy az Edmund Husserlé, amelyek ezt a világtapasztalatot valahogy egységesíteni akarják, olyan szervezési módokkal szolgálnak, amelyek nem veszik figyelembe ennek kiterjedését, és legfőképp nem mutatnak rá a gyerek világának a fontosságára az önszerveződési folyamatok értelmezésének leírásaiban.

Habár már Descartes abból az előfeltevésből indul ki, hogy a világban való bizonyosság csak akkor lehet teljes értékű, ha önmagából meríti azt. Ez a feltevés természetesen azóta árnyalódott, és Kanton keresztül megpróbált visszatérni a szubjektivitásból a külvilág kapcsolatrendszerébe, de nála sem vált többé az általa megteremtett világnál. Nem is az önmagából merítettség, vagyis az önvonatkozás az elsődleges, hanem az, hogy olyan formaiságokat keressenek, amelyek kimondják az alaprendszer burjánzó születését. Egyikük sem tételezte fel azt az együtt szerveződést, aminek az említett elméletek kapcsán és a következőkben tanú lehetünk.

Vissza az időben

A Merleau-Ponty által felvetett „primordiális nyitottság”-ban a tapasztalatnak egy olyan formájával találkozunk, amit Daniel N. Stern ír le *A csecsemő személyközi világa* című könyvében.⁴² A bontakozó önérzékelés időszakában lehetséges az újabb kutatások fényében egyfajta elkülönbötetési viszonyulást tételezni a környező behatások tekintetében. Itt különálló élményekről beszélhetünk, tehát helyzetszerű felismerésről, megkülönbötetésről, nem pedig ennek egy egységes – önmagával tisztában levő képhez – viszonyulásként való megvalósulásáról. Épp

⁴⁰ Maurice Merleau-Ponty: *Signes*. Paris 1960. 59.

⁴¹ Szabó Zsigmond: *i. m.* 70.

⁴² Vö. Daniel N. Stern: *A csecsemő személyközi világa*. Bp. 1985. 3–69.

annak a problémának a feloldását találjuk, amely a betagozódást úgy tárgyalja mint az én által irányított folyamatok egyvelegét. A „motivációs” mutatók a csecsemő korai fejlődésszakaszaiban a feszültség és indulat keretiben működnek. Azaz a csecsemő alapvető emóciói az első pillanattól válaszreakcióként valamilyen szerveződési formát mutatnak a külvilág rendszerezésével kapcsolatosan, a további kérdés az, hogy magának a szerveződésnek a folyamatát képes-e a csecsemő végigkövetni. Ezt nevezi Stern bontakozó önérzékelésnek. A fent említett különálló élményeknek nincs egységes önvonatkozásuk ebben a korban, mert az csak a magaérezékelés egységesítő szakaszában jelenik meg – mondja Stern. Két fontos alkotóelme van itt az önérzékelésnek: az elszigetelt élmények között formálódó kapcsolatok termékei és a folyamat. Az amodális észlelés egyike az elszigetelt élmények által feltárt belső valóságtapasztalatról alkotott kép kiindulópontjának, amely azt hivatott bizonyítani, hogy a taktilis és a vizuális észlelés nem oly módon vannak kapcsolatban, mint amelyek csakis egymásra épülésük folyamodványaként válnak egy bizonyos tárgy leírásának lehetőségévé, hanem egyfajta tranzitív átültetés eredményeképpen az egyik érzékelési módozat elegendő a másik által való felismeréshez. Tehát itt intermodális kapcsolatokról beszélünk, amelyek átívelik a 2-3 hetes csecsemő esetében a különböző érzetmódozatokat, mind a forma, mind az idő és az intenzitás tekintetében. Ugyanakkor megegyezés alapú felismerés tételezhető az audiovizuális terén is. Ez a transzmodális tapasztalattételezés, az egyik módja a baba világtapasztalatának a megközelítésére, ebben az esetben egyfajta globális, amodális észlelésről beszélünk, amelyből Stern kizárja az asszociáció kognitív tartalmát, és sokkal inkább egy közvetlen átültetődést tart megvalósulónak. A másik a „fiziognómiás” észlelés, ez kategorikus affektusokkal dolgozik, nem észlelési sajátságokkal. Az egyik egy formálódó felismerésalapúságot tételez, a másik szigorú elkülönböződések statikus képéhez igazodik. A vitalitásaffektusok a harmadik módozat, amellyel leírhatónak tűnik ez a korai szakasz. Ennek a megközelítésnek a tételezése az, hogy minden életfolyamatot végigkövet valamelyes érzelmi meghatározottság, „élettani érzések”, és azok a kijelölt szerepet kapott kategóriák, amelyeket említésre méltónak tartunk, csak ezeknek a szélsőséges formái, amelyek szintén, bizonyos skálán írhatók le. Az öröm, szomorúság, félelem, harag, utálat, érzelmeit két dimenzió mentén éljük meg: aktiváció és hedonikus tónus. Az aktiváció az intenzitás mértékére vagy az érzelmi minőség sürgető mivoltára vonatkozik, míg a hedonikus tónus arra a fokra, ameddig az érzelmi minőség kellemes vagy kellemetlen. Lényegében mindenféle affektusban benne rejlik az együtt történés, amelyet a babák személyi világának a felkutatására irányuló módszer feltételez, vagyis a testi és érzelmi síkok együttes működése. Ez valami születéstől fogva meglévő együttese a testi mivoltnak és az érzelmi kifejezéseknek. Az aktivációs kontúr fogalma tulajdonképpen egy habitualizációs folyamat kereteit írja le, illetve annak a transzmodális affektivitásnak a formai fennmaradását, amely az érzékszervi globális amodális szerkezet. Vagyis egy olyan folyamatot, amelyben a csecsemő a kibontakozó szerkezetet átéli bizonyos kapcsolatteremtés átmeneti fázisaiban, amely az „*arousal*” állapot mérésével bizonyítható. Az „*arousal*” tulajdonképpen egy fiziológiai állapotmeghatározás, a test – szíverés és vérnyomás – változásainak megfelelően.

Az eddigiek alapján elmondhatjuk, hogy a gondolkodás történetében azok a szerzők, akik a művészi alkotás folyamatát vizsgálódás tárgyává tették, mind egy olyan állapot megfogalmazásához jutottak, amely mélyebb vonatkozásokkal rendelkezik, mint a tudat, az ész, a szellem által meghatározott vonalak mentén leírható felépülések. Ezt a terepet nevezhetnénk olyan mélystruktúrának, amelybe minden más szervezési forma betagozódik, olyan módon, hogy leszűkíti, bizonyos kiindulópontokat kijelölve leírhatóvá, komplex módon összerendezhetővé teszi a

világtapasztalatban felmerülő módozatok egymáshoz való viszonyát. Ennek a mélystruktúrájának a megsejtését és leírását érthetjük Merleau-Ponty megfogalmazásaiban is. Ha az egész emberi életet a maga időszerű horizontjában tekintjük, és elfogadjuk azt, hogy az előrehaladás – annak a tárgyalásába, hogy az „előre” pontosan mit jelent, most ne vágjunk bele – kezdőpontját nem lehet határozottan kijelölni, akkor azt kell mondanunk, hogy talán nem is a csecsemőkortól kellene indulnia a vizsgálódásnak annak a gondolatnak a tekintetében, amely az önmagátlanságot elsődlegesebbnek tartja, mint az énnel felruházott világot. Az embrionális állapot, illetve a fogantatás vagy még inkább a genetika kérdései képeznének hiteles kiindulópontot. Ez a kutatás további szakaszaiban szerepet kaphat, de a mostani szöveg nem megy túl a csecsemőkoron. A „*primordiális nyitottság*”, „*affektivitás*”, „*amodális*” észlelés fogalmai összekötődnek. Az elsőrendű nyitottság már önmagában valami előzetességre utal, amelynek a lehetősége akkor teljesebbé válik, ha az adott ponton levő tapasztalati struktúrákat megpróbáljuk felbontani. Azt mondja Merleau-Ponty, hogy ha kiszabadítjuk a tárgystruktúrát a maga habitualizált keretfeletételei közül, azaz a fogalmiságban neki rendelt szerkezeti együttlevéséből, akkor eljutunk a lehetségesség azon szintjére, ahol a tárgyak nem magukként mint számunkra adottakként nyilvánulnak meg, hanem magunkként mint a részesei azon nyitott egésznek, amely beleköltözik a külsőbe. Vagyis az érzékek együttese révén a benne-lét állapotáról van szó annak tudata nélkül, hogy miben és hogyan érthető ez a bent-lét, mert nincs szükség a kapcsolat e közvetlenségének a keretein belül arról beszélni, hogy miként és miben találjuk magunkat. A leírásnak ebben a környezetben a legegyszerűbb módja a kérdés-válasz nem kimondott, hanem affekciószerű, azaz kihatás és elkülönböztetés értelmében végbement észlelés együttese. A teljesen másnak a befogadásaként nyilvánul meg ez a csecsemő esetében – ha nem vesszük figyelembe azt a lehetőséget, hogy a kapcsolatteremtés csecsemő és világ között már az anyaméhben elkezdődik. Az idegen ekkor annyira idegen, hogy ismerősként válik önmagammá. Ez az affekció úgy bonyolódik le, mint az érzékek egymásba folyásának a sokasága, intermodalitás, vagyis olyan hordozó, amelyben az intenzitás határoz meg mindent. Szenzibilitás, amely kiterjed minden érzékszervi tapasztalatra, és a kapcsolatokat abban találja meg, ahogy ezek a megjelenésükben váltakoznak.

Következtetések, összefoglalás

Hétköznapjainkban egy olyan világ vesz körül bennünket, amelynek jellemvonásait folyamatosan érzékeljük. Betölti minden egyes cselekedetünk terét a dolgok sokfélesége és a tulajdonságok variációi. Az így összeálló környezetben élünk, és megfogalmazunk történeteket önmagunk és a másik számára, ami e tevékenységünk nélkül is adott. Az önmagunk számára való feltárás, közvetlen hozzáférés nem követel feltétlenül nyelvi továbbítást, a másik kényszeríti ezt ki belőlünk a megértés léptékeként. Így jutunk a teremtéshez, amelynek kereteibe férközik a tudomány mint a teremtő erő mértéket adó és követelő velejárója, az értelem közösségének képét szem előtt tartó, mérlegelő eszköz és cél. E teremtés során a tudomány hozzáfüzte a fogalmakat a tárgyi valóhoz, melyeknek összessége saját kereteiben zárva tart minket, így távol kerültünk a természetes alapzattól. Látásunk legtöbbször úgy határozható meg Husserl szavaival mint fogalomlátás, abban az értelemben, hogy fogalmi rendszerünk önkénye szerint épülünk a világba. A szemléletben minden tárgyat az adódás pillanatában megnevezünk, vagy – ha nem vagyunk képesek, az ismeret hiánya miatt megnevezni, akkor – kitöltünk. Így tagozódik be a gondolkodásunkba a világ mint térkép, melyen eligazodni csakis a magunk történeteiben

tudunk. De néha a már felbecsült és útra indított történetek érvényességüket veszítik, az újonnan adódott vagy már régről ismert újabb oldalainak megjelenésével, ezért átértelmezni kényszerülünk minden eddigi mesefonalat, ez mutatja a megélt történetek elsőbbségét, az elmeséléssel ellentétben. Kant ezt látja a művészi tapasztalatban, amikor a zsenit úgy határozza meg mint a megvalósítás képességével felruházottat, aki a megnevezhetetlent bírja szóra. Husserl ugyancsak fenntartja a lehetőségét a kialakult értelmek újra és újra feltörésének. Ugyanakkor a tapasztalatnak egy olyan formájához fordul, amelyben az értelemhatárok, a fogalmi keretek felbontása és újra felépülése válik lehetségessé, amely a bizonyosság tekintetében valósul meg. Ez hozza létre a fenomént, a jelenséget, vagyis annak a megtapasztalása, hogy értelmünk rendező tevékenysége nem fedheti le a nagy egészet. A világ, amelyben élünk, a mienk, de nemcsak fogalmak összekovácsolt egészeként, hanem mindig megjelenőként, a folytonos kapcsolat közvetlen szintjén is. Kant a priori elvei szerint a tapasztalás szubjektumjellegű, az emberi elme helyzetéből és jellegéből kiindulva még sokkal inkább ezen elmére hagyatkozva határozza meg a kapcsolatot szemlélet és értelem között, és a látványban rejlő fogalmiságra hívja fel a figyelmet. Husserl a közvetlen tapasztalás szerkezetéből a transzcendentális én folytonos jelenléte mellett felépülőként vezeti be a megismerés lehetőségét. Merleau-Ponty vezet túl az én tudatának keretén, és a kitérültségben megmutatókozó lehetőséget tartja szem előtt.

A hétköznapi tapasztalat megszakítása, a világ kereteinek a kitérása a művészi értelemképződésben érhető tetten, ugyanis a felsorolt szerzőknél a figyelem iránya a nyitott, kiszélesített értelem összefüggéseiben vonatkozik a világra. Kantnál a művész szerepe elsődlegesnek tűnik minden környezeti behatás ellenében, de mivel a megvalósítás lehetőségét a természet ajándékként írja le, így tulajdonképpen a természet megnyilvánulásaként fogható fel a művész munkája. Ugyanakkor ebben a kifejezésben van valami kontrollálhatatlan, ugyanis nem megtanulható. Azon értelmek, melyek a képen megjelennek a festő esetében, olyan tevékenység eredményei, amelyet Kant az értelem és képzelőerő összhangjaként ír le, ezáltal olyan valamiként, ami a kontrollálhatóság és a mesterkélttség látszatát kelthetné, hiszen az elméleti képességek tevékenységeiről beszélünk – ezzel együtt hangsúlyozza itt a képzelőerő fennhatóságát –, ha nem tenné hozzá, hogy a zseni alkotásának nagyszerűsége és tehetségének megnyilvánulása pont abban áll, hogy képes úgy festeni, hogy az a természet alkotását idézze. Mivel ez egy ember lehetősége, aki a természet kegyeltje, nem átadható, tehát esetleges, amely esetlegesség mutatja a folyamat kontrollálhatatlanságát. Esetleges abban az értelemben, hogy a művész maga választhat az adott összefüggések között, amelyet a megvalósításban kivitelezni próbál, de nem változtathat képességén, nem nyomhatja el, mert ez egy kényszerítő erővel rendelkezik, azért, mert nem saját teljesítményének eredménye. Következtetésünk tehát az, hogy ha van ebben a művészi alkotásban valami kontrollálhatatlan, akkor talán a művész maga is kevésbé nyomatékos szerepben tűnik fel az alkotás folyamán. Amennyiben visszavezetjük az alkotási folyamatot a képzelőerő különös voltára, vagyis tevékenységének egyedi mivoltára, amely ha természettől adott is, de mégiscsak az egyénben valósul meg, akkor talán elsiklik valami. Mindazon lehetőségek köre, amelyet a művészi alkotásban a tapasztalás folyamatossága nyújt, a folyamatosságot itt a közvetlen kapcsolat értelmében használva mint a folytonos jelenlét a megjelenésben, mely megjelenés sohasem a megjelenítővel szemben helyezkedik el.

Husserl tulajdonképpen nem foglalkozik a művészet problémájával, mert elsődlegesen a megismerési lehetőségek tisztázását tűzi ki célul, de az elsődleges tapasztalat, amelyhez kapcsolódva megvalósítja gondolatait, az alkotási folyamat terepeként felhasználhatónak mutatkozik.

Ebben a redukcióban, amit leír, olyan mezőt találunk, ahol minden rendezés az én tudatával összekapcsolódva, az evidencián keresztül betöltődik, és részévé válik az ének. Számomra az alapul szolgáló tapasztalat volt a fontos annak megvilágítására, hogy ez olyan mesterséges beállítódás kereteit szabja meg, amely keretekben egyáltalán lehetővé válik a tiszta, vagyis a fogalmak nélküli tapasztalás. Ugyanakkor Husserl a tiszta tapasztalást a fenomenépítés lehetőségeként használja fel, illetve a tudatszerkezetek feltárásának talajaként, nem vonatkoztatva őket azokra a lehetőségekre, amelyekben a habitualításra, azaz a megmaradó értelmek lehetőségének kizárására irányul a figyelem. Abban a folyamatban, amelyet a művészi alkotás létrejöttéként jelölünk, egy olyan képződést látunk megvalósulni, amely nem tartja meg e specifikus értelmeket. Merleau-Ponty fedezi fel ezt a lehetőséget a mesterséges beállítódás szükségességét illetően, kapcsolódva az előbb említett fenomenológushoz. Annak a lehetőségét, hogy a közvetlen tapasztalatban megvilágítható a kitérülködés, vagyis egy olyan értelemképződési mező megteremtése, amely csak a felbontásban irányított, az én folyamatos bizonytalanságban tartása útján. Mindez az értelemképződés azon szakaszában megy végbe, amely a beállítódás kialakítására vonatkozik. Adott ponton viszont a tapasztalat veszi át az irányítást, vagyis az értelemképződések sokkal inkább a láthatatlan határán jönnek létre, mint a láthatóhoz fűzött folytonos kitöltődések középpontozott felépülésében. Ebben áll a diakritikai módszer jelentősége a művészi alkotás kapcsán. A folytonos elkülönöződés mindig a viszonyt tartja fent, ami megakadályozza az ént abban, hogy véglegesként vagy akár egyetlen pillanatig is teljesként gondoljon el valamit. A mindent átható bizonytalanság és feloldódás terepén találjuk magunkat, ahol csakis a lehetőségek mutatkoznak meg, és e lehetőségek folytonos kérdés-válasz kettségében feltáruuló mezején minden szembenállás mellette- vagy közötte-állássá válik.

A művész szerepére vonatkozó kérdés kapcsán azt mondhatjuk, Kanttal és Husserlrel ellentétben, hogy nem úgy tételeződik az egyén ebben az értelemképződési folyamatban mint akár a szemlélettel szemben álló vagy a szemléletet követő és folytonosan tudatosító én, hanem olyan köztes helyzetben találja magát itt a festő, amely meghatározatlanságában függ mind a látvány viszonylatában felmerülő érzéki minőségtől, mind azon lehetőségektől, melyek a mű keretein belül foglalnak helyet. Egyrészt a szemlélet oly mértékben határozza meg az alkotás folyamatát, hogy az nem szorítható vissza sem a folyamatot elindító, sem a tisztán anyagot kölcsönző szerepébe. Ugyanis a képződés itt összekulcsolódásként, egymásba kulcsolódásként határozható meg. Másrészt a mű alakulása, meghatározottságában és meghatározatlanságában, a megjelenített és a megjelenítendő viszonylatában egyaránt maga is olyan lehetőségek forrása, mely csak annyiban meghatározott, amennyiben lehetőséget találunk benne az értelemképződések sokszínűségének megjelenítésére. Az affektivitás nyelvén úgy fogalmazhatnánk, hogy visszanyúlásról van szó, annak a dimenzióknak a felkutatásáról, amelyben részünk volt egyszer, sőt most is minden tapasztalás alapjaként járul hozzá az értelmek kialakulásának lehetőségeként az építkezéshez, csak olyan módon, hogy háttérbe szorul, teret engedve azon elsődleges szükségesszerűségeknek, amely a világban való eligazodáshoz elengedhetetlenek. A megragadó benyomás minden esetben tehát egy intenzitási együtttható viszonylatában mutatható fel, amelyben az elkülönöződés úgy valószínűleg meg, hogy a maximális koncentráció lehetőségét fenntartsák. Ezt nyugalmi és feszültségi állapotok együtteseként írhatnánk le. Ennek a berendezkedésnek úgy része a test, mint ami felhívja a figyelmet a szerkezeteknek az egymásba rendeződésére, sőt megvalósítja azt a kérdés-válasz együtttest, amelyet a tapasztalás alapzataként tételezhetünk.

Self-generating Sense in Art

Keywords: sense, concept of genius, phenomenology, experience of the artist, goodwill of nature, instinct, perception, reduction

The ultimate purpose of the research is to elaborate the philosophical problem of the artist's experience and his way of understanding. However it is first of all a historical summary of the concepts which have emerged encountering this question. First, Kant's *Critique of judgment* and the concept of the genius, which by definition is a state derived from the goodwill of nature. Nietzsche's idea of the work of a genius arises from the instinctive pulsation of his affluence. By giving the power of artistic creation in the hand of nature, these two authors demonstrate that the work of an artist cannot be understood only deducing it loosely from the „I". Edmund Husserl's notion of reduction sets the perception free from the notions which enslave it. Conclusively the paper presents some of Paul Cézanne's concepts as counterpoint to the philosophical theories, and the need for a more loose theory of sense. Eventually I dwell on *The visible and the invisible* written by Maurice Merleau-Ponty, the French philosopher who argues for the self-generating sense, which creates the basis of the artistic creation.

Ferencz Enikő

Kozmopolitizmus a felvilágosodás korában és ma, avagy Kant békeelmélete 200 esztendő távlatából

„A legfőbb vezetőnek azonban igazságosnak kell lennie önmagában, s mindazonáltal embernek kell lennie. Minden között ez a feladat tehát a legnehezebb; s nem is lehetséges tökéletes megoldás – az olyan görcsös fát, amilyenből az ember van, nem lehet teljesen egyenesre faragni. A természet tehát ennek az eszmének csupán megközelítését szabta ki feladatunkul.”

Immanuel Kant

Bevezetés

Túlzás nélkül állítható, hogy Immanuel Kant békeelmélete a huszadik század második felétől kezdődően, különösen 1989-et követően igazi reneszánszát éli. Kortársai körében nem provokált ilyen szerteágazó kritikai állásfoglalásokat, bár Kant életében sem maradt visszhangtalan az elmélet, hiszen olyan szerzők reagáltak rá, mint Fichte¹ vagy Schlegel² – hogy csak a legnevesebbeket említsem. Összevetve azonban a 19. századi recepcióval a különbség még inkább szembeszökő, hiszen abban az időszakban a kanti elmélettel érdemben alig foglalkozott az akadémiai közösség. A huszadik század élénk fordulatot hozott Kant béketeóriájának recepciójában, különösen igaz ez az 1989-et követő időszakra. Egyesek a hobbesi megfontolásokon álló nemzetközi rend logikáját meghaladó szemléletmód érvényre jutásaként ünneplik, míg mások ezzel ellentétben mint teljességgel alkalmazhatatlant utasítják el vehemensen. A két sarkalatos álláspont közti skálán azonban a kanti elmélettel szemben támasztott mai kritikák rendkívül széles választékát találjuk, amelyek lényegében az elmélet lektüri és normatív elemei mindegyikére kiterjednek. Kantnak a kozmopolita intenciójú politikai rendről alkotott felfogásához való élénk odafordulás oka, hogy Európa politika eszménye átalakulóban van. Politikai eszményen azt a társadalmi intézményeink alapszerkezetét meghatározó víziót értem, amely a klasszikus európai (liberális demokratikus) politikai eszméink – a szabadság, az egyenlőség – viszonyainak valamiféle elrendezését rögzíti egy bizonyos közösség vonatkozásában. Ilyen értelemben azonosította Pierre Manent az európai politikai eszményt a nemzettel.³ Tény,

Ferencz Enikő (1982) – doktorandus, BBTE, Kolozsvár, kollazs@yahoo.com

A tanulmány az Európai Szociális Alap által 2007–2013 között a POSDRU/88/1.5/S/60185 számú szerződés alapján társfinanszírozott „Újító jellegű doktori tanulmányok a tudáselvű társadalomban” című projekt keretében készült.

¹ *A természetjog alapjai* c. munkájában

² Schlegel Kant *Az örök békéről* c. tervezetéről írott ismertetőjét hivatkozva Pauline Kleingeld: Kant's Theory of Peace. = Ed. P. Guyer: *Cambridge Companion to Kant and modern philosophy*. Cambridge University Press, 2006. 477–504, 497.

³ P. Manent: *Mi a nemzet?* Kommentár 2008/5. 5–15; eredeti megjelenés: Uő: *Democracy without Nations? The Fate of Self-Government in Europe*. ISI Books, 2007.

hogy a liberális demokráciák érvényre jutását a modernitástól errefelé a nemzetállami keret biztosította. A huszadik század folyamán azonban a nemzeti elv konfliktuspotenciálja miatt diszkreditálódott, hiszen e legitimációs elv nem csupán a meglévő államok területi integritását garantálta, hanem önálló államisággal nem rendelkező nemzeti közösségek követeléseinek is táptalajt adott. Az európai demokratikus rendszerek e paradox szerkezeti sajátossága még inkább kihangsúlyozódott az identitáspolitikák egyre erőteljesebb térnyerése nyomán.⁴ E fejleményeknek köszönhetően alakult ki az a kívánság az európai és amerikai politikai elitben a második világháborút követően, hogy a demokratikus értékek érvényre juttatását a nemzeti elvtől leválasztva biztosítsa.⁵ Ez pedig egy döntően kozmopolita irányba való elmozdulás révén látszott lehetségesnek, amely az európai politikai szférában az EU létrejöttének történetére képződött le, míg a teóriában a liberális demokráciák másmilyen megalapozási lehetőségeinek felkutatásában jutott kifejezésre. Röviden összegezve: e kontextusban értelmezhető a Kant politikai filozófiájához való visszanyúlás.

Kant politikai filozófiáját illetően meg kell említenem, hogy Kritikái sikeréhez képest hosszú időn keresztül háttérbe szorult. Feltehetően ebben az is szerepet játszott, hogy viszonylag későn, az 1780-as évektől kezdődően kezdett el politikai kérdésekkel foglalkozni, és e területen nem alkotott rendszerfilozófiát. A művelt közönség köreiből a legismertebb politikai filozófiai írása *Az örök békéhez* című tervezete, amelyet 1795-ben írt meg, majd egy évvel később, csekély módosításokat eszközölve rajta, meg is jelentette. A szikár, Kantra jellemzően nehézkes – bár a Kritikákénál lényegesen könnyedebb – stílusban íródott tervezet nyelvezete ellenére felvetéseit illetően meglepően ismerősnek tűnik. Ennek oka, hogy a felvilágosodás korában meglehetősen lelkesedéssel üdvözölt kozmopolita szemléleti keretben íródott. A Kant által kimunkált gondolatok újszerű hatása ellenére azonban számot kell vetnünk bizonyos – rendkívül lényeges – különbségekkel, amelyek részint az eltérő társadalmi és politikai körülményekből, részint pedig az eltérő fogalomhasználatból adódnak. A kanti és a mai kozmopolita felfogás közti döntő szemléletbeli és fogalomhasználati különbségek felvázolása képezi ezen írás célkitűzését.

A felvilágosodás kori és a mai kozmopolitizmus szemléleti és fogalomhasználatbeli különbségeit a következőképpen kísérlem meg illusztrálni: egyrészt rekonstruálom a kanti kozmopolita teóriát, felvázolva néhány lényeges társadalmi és politikai körülményt, amelyek vonatkozásában világossá válik a kanti gondolkodás kontextusa, másrészt pedig beazonosítom azokat az előfeltevéseket, amelyek a mai kozmopolita gondolkodás kontextusát biztosítják. E célkitűzést döntően két aspektus vonatkozásában érvényesítem, válaszolva az alábbi két kérdésre: 1. Mit gondolt Kant, miért van szükség az örök békére, avagy milyen külső kényszerek hatására instituáljuk a béke intézményrendszerét? Ehhez képest hogyan vélekednek a Kantot kritizáló mai kozmopoliták? 2. Hogyan lehetséges a béke intézményrendszere Kant szerint, illetőleg milyen mai kritikai észrevételek fűződnek e kérdéshez?

A kanti békeelmélet rekonstruálásában Kantnak *Az örök békéhez* c. írására, valamint *Az erkölcsök metafizikájában* kifejtett békeelméletére koncentrálok elsősorban, hiszen e munkában találjuk a világméretű béke rendszerének legátfogóbb és legalaposabb kifejtését. Ennek

⁴ Lásd erről bővebben Demeter M. Attila: *Republikanizmus, nacionalizmus, nemzeti kisebbségek*. Kvár 2005; Uő: *Szabadság, egyenlőség, nemzetiség*. Kvár 2009.

⁵ Lásd erről J. W. Müller: *On the Origins of Constitutional Patriotism*. = I. Primoratz and A. Pavkovic: *Patriotism, Philosophical and Political Perspectives*. Ashgate Publishing Company, 2007. 95–112; illetve K. Jaspers: *The Question of the German Guilt* (1947) c. esszéjét. Fordham University Press, 2001.

ellenére komoly érvek szólnak amellett, hogy a vizsgálódást kiterjesszem egyéb politikai filozófiai tárgyú írásainak vizsgálatára is. Az egyik ilyen érv például az, hogy egyes szerzők Kant politikaelméleti gondolkodásában egy lényeges elmozdulásról számolnak be, amely békeelméletét sarkalatos ponton érinti. Szokványos olvasatban Kant az államok laza szövetségének álláspontját védelmezi. Kritikusok egy csoportja azonban úgy vélekedik, hogy Kant premiszáiból tulajdonképpen egy kényszerítő hatalommal rendelkező föderatív szervezet eszméje következne, mely következtetést Kant – saját módszertani megfontolásaihoz képest következtetlenül⁶ – óvakodik levonni. Ez a kritika arra késztetett, hogy az említett szövegeket Kant politikai filozófiai szövegeinek corpusában vizsgáljam. Kronológiai sorrendet követve ez a következő írásokat érinti: elsőként említem az 1784-ben megjelentetett *Az emberiség egyetemes történetének eszméje világpolgári szemszögből* c. írását, a szintén 1784-ben keletkezett *Mi a felvilágosodás?* c. esszéjét, az 1785-ben írott *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése* c. munkáját, az 1788-ban írott *A gyakorlati ész kritikáját*, a jóval később, 1793-ban keletkezett *Ama közönségesen használt szólásról, hogy ami igaz az elméletben, a gyakorlatban mit sem ér* c. írását, illetőleg a viszonylag későn, 1797-ben keletkezett *Az erkölcsök metafizikája* c. munkáját.

Mi a kozmopolitizmus?

A kanti kozmopolita szemlélet, valamint a mai szemlélet szemrevételezéséhez induljunk ki a kozmopolitizmus fogalmának egy provizórikus definíciójából. A kozmopolitizmust illetően általában közkeletű feltételezés, hogy nem pártfogolja a partikuláris kötődéseket, de legalábbis ellentétben áll a nemzeti érzéssel. Gyakran a gyökértelenség állapotának tekintik, a család, a közösség és az országtól való elidegenedés irányzatának. A Francia Akadémia szótára 1762-es IV. kiadásában a következő meghatározást adja a kozmopolitizmusra: „Aki nem tartozik egy országhoz. A kozmopolita nem jó polgár.”⁷ Rousseau *A társadalmi szerződés* genfi kéziratában írja, a „kozmpoliták azzal kérkednek, hogy mindenkit szeretnek, hogy joguk legyen senkit sem szeretni”.⁸ Míg azonban szép számmal találunk Rousseau-hoz hasonlóan kritikusan nyilatkozókat a kozmpoliták partikuláris kötődéseiről, addig a kozmpoliták maguk kivétel nélkül patriotának tekintik magukat. Ez mind Kant, mind pedig napjaink kozmpolitái esetében érvényes. A kozmpolitizmus e gyanakvó, távolságtartó megítélése döntő módon mára sem változott meg: mai kritikusai is igen gyakran tekintik vértelen, absztrakt jelenségnek, amelynek szokványos ellentett párja a nemzeti érzés.⁹ A kozmpolitizmus hívei¹⁰ pedig ezzel szemben – hasonlóképpen 18. századi elődeikhez – gyakran rámutatnak a politikai kötődés partikuláris módozataira saját gondolkodásukban. A lényegi kérdés az, hogy ez a kötődés milyen természetű, és mire irányul?¹¹

⁶ Lásd erről: I. Kant: *Ama közönségesen használt szólásról, hogy ez talán igaz az elméletben, ám a gyakorlatban mit sem ér* (1793). = Uő: *Történefilozófiai írások*. Ford. Mesterházy M. Szeged 1997. 167–204.

⁷ „He who does not adopt a country. A cosmopolitan is not a good citizen.” – P. Kleingeld: *Kant's Cosmopolitan Patriotism*. = *Kant Studien*. 2003. 94 (3). 299.

⁸ Idézi: P. Kleingeld: *i.m.* 299; J.-J. Rousseau: *Du Contrat Social*. Manuscrit de Genève. = *Oeuvres complètes*. Ed. M. Launay Vol. 2. Paris 1971. 395.

⁹ J. Lacroix: „For a European Constitutional Patriotism”. *Political Studies*. 2002. 50. 944–58.

¹⁰ J. W. Müller: *Three Objections to Constitutional Patriotism*. *Constellations* Volume. 2007. No. 2. 14.

¹¹ Lásd erről P. Kleingeld: *i.m.* 299–316.

Tény tehát, hogy a kozmopolitákkal szemben nem új keletű az a gyanú, miszerint a partikuláris identitások védelmét elhanyagolják. Az is tény, hogy a kozmopoliták általában – éppen Kant óta – a jogelvű megoldásokat részesítik előnyben. Kant volt ugyanis az első olyan következetes gondolkodó, aki felismerte, hogy a liberális jog megalapozásának logikájából olyasminek is következnie kell, mint a világpolgári jog.¹² Tehát azt is mondhatjuk, hogy a jog uralma iránti lelkesedés Kanttal kezdődött. Tökélyre e gondolat azonban csupán a huszadik században jutott. A jog *egyeduralma* iránti túlfűtöttség, azaz annak a vágya, hogy a jog egyedüli uralmát biztosítsuk, mai fejlemény.¹³ Kant még tisztában volt a jog egyeduralmában rejlő zsarnoki uralom fenyegetésével, illetőleg az emberi jogok és az állami szuverenitás (népszuverenitás) összefüggéseit is világosan látta.¹⁴ A kozmopolitizmus 20. századi reneszánsza a globalizáció néven emlegetett jelenségegyüttes előterében zajlik, amely egy jellegében ellentmondásos folyamat, hiszen egyrészt felerősíti az univerzális értékek iránti rajongást, másrészt pedig a lokális identitásokhoz való merev ragaszkodásra sarkall: egyszerre homogenizáló és erőteljesen differenciáló hatású folyamat. A kozmopolitizmus 20. századi válfajában olyan eszmei irányzatként fogalmazódott újra, amely kifejezetten ellenséges a partikuláris identitások nemzeti keretben való formájával szemben, és a politikai közösségek ügyét általában biztonság- és stabilitási szempontokat követve veszi szemügyre. Ezzel szemben vessünk pillantást Kant megoldására, amely a jogokat a hatalom korlátozásának eszközeként fogja fel.

Egy felvilágosodás kori kozmopolita teória történeti, eszmetörténeti kontextusa

A 18. század, avagy ahogyan gyakran emlegetik, a fény évszázada az egyetemes emberi közösségekben való gondolkodás időszaka volt. Olyan szerzők foglalkoztak a kozmopolitizmus gondolatával, mint Hugo Grotius, Pufendorf, Vattel, Rousseau, Abbé de Saint-Pierre. Ez utóbbi szerző például tervezetében az európai keresztény hatalmak számára javasolt egy föderatív szerkezetet, amelynek állandó szenátusa van, saját bírósággal, valamint nemzetközi katonai erőkkel rendelkezik, hogy szabályozza a tagállamok közti viszonyokat.¹⁵ Az Abbé de Saint-Pierre által megfogalmazott követelmények sorában már megtaláljuk a Kantnál is megjelenő, állandó hadseregek csökkentésére vonatkozó kívánalmat, valamint a területi terjeszkedés és a más államok belügyeibe való beavatkozás tilalmát. De Saint-Pierre munkája lényegében Rousseau-n keresztül vált ismertté a szélesebb intellektuális közönség számára, hiszen ő foglalta össze és tette közzé azt.¹⁶ Munkáiban maga Kant is említi Abbé de Saint-Pierre-t, illetve Rousseau-t mint szellemi elődeit.¹⁷ Ami Kantot egyértelműen kiemeli kortársai köréből, az az, hogy a probléma átfogó, filozófiai

¹² Vö. Demeter M. A.: *Szabadság, egyenlőség, nemzetiség*.

¹³ Vö. P. Manent: *Politikai filozófia felnőtteknek – A demokratikus társadalom látlelete*. Ford. Kende Péter. Bp. 2003.

¹⁴ E kapcsolat értelmezésével kimerítően foglalkozik Hannah Arendt: *A totalitarizmus gyökerei*. Bp. 1992.

¹⁵ Eds. J. Bohman–M. Lutz-Bachman: *Perpetual Peace*. Cambridge, Massachusetts, London 1997. 2.

¹⁶ Erre történő utalást találunk *Az örök békéről* írott tervezetében is.

¹⁷ Lásd továbbá az *Ama közönségesen...c.* írását, avagy *Az emberiség egyetemes történetének eszméje világpolgári szemszögből c.* írását.

igényű tárgyalását kínálja, illetőleg egy lényeges ponton eltér kortársai javaslataitól, mégpedig a világpolgárjogot illetően, amelyet Fichte kritikájában a joghoz való jogként interpretált.¹⁸

Míg azonban a 20. századi kozmopolitizmus elsősorban a nacionalizmus és a totális háború tapasztalatával szembehelyezkedve,¹⁹ a stabilitás és a béke vágyától vezetve, illetőleg a globalizáció vélt és valós kihívásaira reagálva jött létre, addig a felvilágosodás korának kozmopolitizmusa egy ettől homlokegyenest eltérő történelmi kontextusban jött létre. A béketervezet megírásának idején, azaz 1795-ben a fiatal Francia Köztársaság katonai sikereinek időszakát élte: a franciák bevonultak Hollandiába, és bevették Amszterdamot, az európai hatalmak Franciaország elleni koalíciója pedig széthullóban volt. Poroszország 1795-ben a bázeli béke megkötésére kényszerült, amely a Rajna bal partján levő területei elvesztésével fenyegetett. A poroszok tudomásul veszik Belgium osztrák fennhatóság alól francia kormányzás alá való átkerülését, annak reményében, hogy ők majd veszteségeikért Bajorország területével kárpótolhatják magukat. E reményük azonban a nemzetközi jog súlyos megsértésével váltható valóra. Mindemellert Poroszország hozzájárult Lengyelország harmadik, Ausztria és Oroszország közti felosztásához. E politikai események adják meg – rendkívül leegyszerűsítve – a keretét Kant a béke általános kérdéseire irányuló munkájának. *Az örök békéről* írott tervezet formájában és szerkezeti elemeit tekintve is egy szokványos békeszerződés logikáját követi, tartalmát illetően pedig egyértelműen szemben áll a bázeli egyezményvel. Az átmeneti hadiállapot szüneteltetését célzó békeegyezmények gyakorlata helyett a tartós béke lehetőségének kérdése foglalkoztatja Kantot. Válaszában ironikusan két opciót állít föl, amelyek az áhított örök béke állapotába juttathatják el az embert. Az egyik egy viszonylag kellemes és különösebb erőfeszítést nem igénylő megoldás: *Az örök békéhez* címzett hollandus fogadós cégérére festett temetőben fellelhető utat kínálja. A másik javaslat az örök béke evilági – azaz a társadalmi viszonyok közepette jogi és politikai eszközökkel megvalósítható – alternatívájának kidolgozását célozza.

Elméletében Kant egy egymással kölcsönös összefüggésben álló háromszintes jogrend eszméjét állítja elének a béke szükségszerű követelményeként, melynek idealitásából kül- és belpolitikai elvek egyaránt levezethetőek.²⁰ Hiszen először is megválaszolja az államok belső struk-

¹⁸ Említi P. Kleingeld: *Kant's theory of Peace*. = Ed. P. Guyer: *Cambridge Companion to Kant and modern philosophy*. Cambridge University Press, 2006. 477–504. Fichte *A természetjog alapjai* c. munkájában ad helyet a kozmopolita jognak, és mint a joghoz való jogot értelmezi.

¹⁹ Lásd erről bővebben az alkotmányos patriotizmus létrejöttének történetét és a német értelmiség második világháborút követő militáns elköteleződését a demokratikus értékek védelme mellett. Példa erre Karl Jaspers, Adolf Sternberger és mások.

²⁰ A gondolat megvilágítására hadd idézzem Kant 3-as számú lábjegyzetében mellékelt magyarázatát: „Közönségesen föltételezik, hogy az embernek senki ellen sem szabad ellenségesen eljárnia, csak aki már tetteleg is megsértette. S ez egészen helyes is, ha mind a ketten a *polgári-törvényes* állapotban élnek. Mert mindenik fél azáltal, hogy ebbe az állapotba lépett, a másiknak a kívánatos biztosítékot megadta. (Tudniillik a felelősség közvetítésével, amelynek mindkettőjük fölött hatalma van.) Az az ember (vagy nép) azonban, akinek állapota még tisztán természeti, megvonja tőlem e biztosítékot. Így már éppen ezen állapota által, amelyben mellettem él, megsért engem – hogyan nem is tetteleg (*facto*), de mindenesetre állapotának törvénytelenége által (*statu injustu*), mert ezáltal én tőle folyvást fenyegetett helyzetbe kerülök. Kényszeríthetem tehát, hogy vagy egy velem közös törvényes állapotba lépjen, vagy pedig térjen ki szomszédságom elől. Eszerint a posztulátum, amin minden következő cikk alapul, így hangzik: Minden embernek, akik egymás életét kölcsönösen befolyásolják, valamilyen polgári alkotmányhoz kell tartoznia. Minden jogos alkotmány azonban – ami a személyeket illeti, akik benne élnek – a következő szempontok szerint igazodik: 1. az emberek *állampolgári joga* szerint valamely népben: *jus civitas*, 2. az államok *népjoga* szerint egymáshoz való viszonyukban: *jus gentium*, valamint *világpolgári jog* (*ius cosmopoliticum*) szerint, amelyben emberek és államok külső, egymásra ható viszonyokban állva, egy általános emberi állam polgárainak tekintendők: *ius cosmopoliticum*.” – I. Kant: *Az örök béke*. Ford. Babits Mihály. Buk. 1971. 55, 56–57.

túrájára vonatkozó kérdést, leszögezve, hogy a kormányformát tekintve köztársaságinak kell lennie, vagy még pontosabban a képviseleti eszmének érvényre kell jutnia (ez a követelmény nagyjából megfelel annak, amit ma képviseleti demokrácián értünk). Másodszor számot vet az államok közötti kapcsolatok természetére vonatkozó követelményekkel, leszögezve, hogy jogi alapokra kell helyezniük a köztük létező viszonyokat – azaz valamilyen típusú föderatív szerkezetet kell létrehozniuk. Harmadszor pedig – és ez a korabeli gondolkodás számára merőben újszerű javaslat – a jogi gondolkodás egy sajátosan új dimenziója kialakításának szükségességét veti fel, mégpedig az egyének és az idegen államok viszonyának kérdését, amelyet ma emberi jogokként emlegetünk. Kant leszögezi, hogy a jogállapot kiterjesztésének kötelességét a három szint között fennálló kölcsönös egymásrautaltsági viszony indokolja, illetőleg azt is világossá teszi – bár érvényesülési sorrendet nem állapít meg –, hogy a tartós béke céljának sikere előfeltételezi, hogy az egyes szinteken támasztott követelmények egyaránt érvényre jussanak. Vélekedése szerint egy ilyesfajta jogrend gyakorlatba ültetése nyomán remélhetjük a világszintű béke és stabilitás létrejöttét. E bemutatás természetesen rendkívüli módon sematizálja és ebből adódóan torzítja is a kanti elméletet. Azt a célt azonban kitűnően szolgálja, hogy első látásra világossá váljon számunkra, miért válhatott Kant neve olyan gyakran hivatkozási alappá olyan nemzetközi szervezetek kapcsán, mint az ENSZ például, vagy olyan nemzetek fölötti politikai szervezet kapcsán, mint az Európai Unió.

A béke jogi és politikai alternatívájának kidolgozása mint cél

A kanti jogrendszer kiterjesztésének alapjaiban – amint azt már említettem – a kölcsönös összekapcsoltság tényének felismerése áll (a föld bármely pontján bekövetkezett igazságtalanságot megérzik valahol). Az örök béke pedig három lehetőségfeltétel szükségszerű érvényesülése nyomán alakulhat ki, mégpedig: egyrészt ha az államok szintjén a köztársasági forma és a képviseleti elv érvényre jut, másrészt ha az államok közötti együttműködés föderatív szerkezetben zajlik, harmadrészt pedig ha az idegen státusa az egyes államokkal és azok polgáiraival való viszonylatában jogi formát ölt. Úgy tűnik, azon okból kifolyólag, hogy az emberek egymás közelében élnek, és ezáltal lehetőségük nyílik egymás bántalmazására, indokoltnak tűnik, hogy viszonyukat szerződéses alapokra helyezték. Induljunk ki egy kulcsfontosságú gondolatból, amelyet *Az örök békéhez* írott tervezet második végleges cikkelyében találhatunk. Ez pedig a következő: „A népekről mint államokról akként ítélnünk, ahogy az egyes emberek felől is ítélnünk, akik természeti állapotukban (azaz külső törvényektől való függetlenségükben) már csak hogy egymás közelében élnek, egymásnak azzal is sérelmet okoznak, s akiknek mindegyike saját biztonságáért megkövetelheti, és meg is kell hogy követelje mástól, hogy vele valamilyen, a polgárihoz hasonló alkotmány kötelékébe lépjen, mely képes mindegyikük jogaiért szavatolni.”²¹

Kant tehát analógiát von az emberek természeti állapotból való kilépése és az államok természeti állapotból való kilépése között. A összekapcsoltság tényénél fogva az államoknak fel kell függeszteniük a háborúskodás állapotát, és meg kell találniuk azt az államok fölötti politikai formát, amely a békés együttműködés keretfeltételeit szolgáltatja. Kant példa nélküli következetességgel gondolja végig e problematikát: felismeri, hogy a jog állapotának az egyének

²¹ I. Kant: *Az örök békéhez*. Ford. Mesterházy Miklós. Bp. 1991. 269–270.

és államok minden lehetséges viszonylatára ki kell terjednie. Azaz egyrészt az emberek és az államok, másrészt az államok egymással való viszonylatára, harmadrészt pedig az államok és olyan személyek viszonyaira, akik polgárai az adott államnak. Ez utóbbi a jognak egy olyan viszonylata, ahol szembetűnővé válik a jog politikumon kívüli megalapozása.

Kantnál a szerződés gondolata, avagy a természeti állapotból való kilépés szüksége nem hasznossági szempontok alapján történik, sőt az egyes emberek boldogságához, valamint magáncéljainak jobb érvényesíthetőségéhez sincs köze. Érvelésében a jog kiterjesztése, amely a béke megvalósításának egyetlen eszköze a kanti javaslatban, erkölcsi kötelességünk. Miként értendő a béke mint erkölcsi kötelesség? Ha szemügyre vesszük a béke célkitűzését, hasonlóképpen feltűnik, hogy a politika logikáján kívüli, lényegében politika előtti, morális cél-tételezésről van szó. Ez a logika eltér a klasszikusokétól. Arisztotelész még úgy gondolta, a jó rezsím teszi lehetővé azt, hogy az ember emberi minőségében manifesztálódhasson. Az ő megfogalmazásával élve az ember *zoón politikon*, azaz politikai lény. „Világos, hogy a város-állam természet szerint előbbre való, mint az egyes ember; ha ez utóbbi külön-külön nem tud önmagának megfelelni, csak úgy viszonylik az egészhez, mint minden egyéb rész; viszont aki nem képes társas egyesülésre, vagy akinek az *autarkeiája* folytán semmire sincs szüksége, az nem része az államnak, akárcsak az állat vagy az isten.”²² Arisztotelész gondolkodásában a jog forrása nem a természet, hanem a politikum. A modernitás politikai rendszereiben a kérdés megfordul, és úgy tevődik fel, hogy melyik az a politikai rendszer, amely lehetőséget teremt arra, hogy jó emberként lehessünk jó polgárok. Kant tehát azt vizsgálja, hogy miként érhető el, hogy egy morális célkitűzés (ilyen értelemben mondjuk morális kozmopolitának Kantot) a politika eszközeivel megvalósítható legyen. Kant elméletében a béke célkitűzése nem csupán mint a konfliktus kiküszöbölésének kívánalma értelmeződik, hanem egy lényegesen szigorúbb összefüggésben mint *kötelesség* tételeződik. Ilyen értelemben mondhatni morális – azaz belső – kötelességünk a békére való törekvés, amelynek megvalósítására *külső lehetőségünk* a jog intézményrendszere által nyílik.

Kötelességről beszélni azonban csak akkor van értelme, ha az emberről feltételezzük, hogy szabad, abban az értelemben, hogy rendelkezik a választás szabadságával. Kant szerint a polgári állapotban, azaz a jog állapotában élő ember három *a priori* elv mentén értelmezhető: a szabadság, az egyenlőség és az önállóság elvei mentén. A szabadság kanti formulája pedig a következő: „senki nem kényszeríthet rá, hogy egy bizonyos módon legyen boldog (úgy, ahogy más emberek javáról ő gondolkodik), hanem mindenki úgy keresheti a boldogságát, ahogyan jónak látja, ha nem csorbítja ezzel mások abbéli szabadságát, hogy hasonló cél felé törekedjenek, mármint ha e szabadságuk mindenki más szabadságával valamely általános törvény szerint összefér (vagyis ha nem csorbítja más jogát).”²³ A kanti gondolatrendszerben az én nem egy empirikus erkölcsi személyként aktualizálódó entitás, aki szabadon választ, hanem az erkölcsi lényként való megnyilvánulás képességével felruházott lény, aki emberi méltóságát e racionális képességére alapozva nyeri el. Márpedig ha a béke ügye azon múlik, hogy az egyes egyének milyen mértékben válnak a kanti értelemben vett autonóm választások meghozatalára képes erkölcsi lényekké, akik a béke ügyének előmozdítására irányuló kötelezettségüknek maradék-

²² Arisztotelész: *Politika*. Bp. 1984. 1253a. 74.

²³ I. Kant: *Ama közönségesen használt szólásról, hogy ez talán igaz az elméletben, ám a gyakorlatban mit sem ér.* = i. m. 187.

tanuln eleget tesznek, akkor feltehetően az általa megjelölt első – a hollandus fogadós cégéreére festett – alternatíva valósul meg. Kant azonban tökéletesen egyértelművé teszi, hogy kutatásai nem a morális öntökéletesedés nemes emberi feladatának előmozdítására irányulnak, hanem kimondottan politikai orientációjúak.

A béke céljának nyomatékosítása mellett azonban Kant az erkölcsi kényszer mellett bizonyos külső tendenciákra is hivatkozik, amelyek mintegy jótállnak a föderális szerkezeti forma kialakulásáért. Négy ilyen tényezőt említ Kant: az első, amely legkorábbi politikai tárgyú írásaiban is jelen van, egy antropológiai fogantatású észrevétel, mégpedig az emberek önző hajlamaiban gyökerező kereskedőszellem térnyerésére.²⁴ A második az emberi nem fejlődésének, civilizálódásának gondolata, a harmadik a szabadság rendszereinek tekintett köztársaságok békéltető hatásába, a negyedik pedig a nyilvánosság funkciójába²⁵ vetett hite.²⁶

A köztársaságok békéltető hatására vonatkozó mai érvekre visszatérek a későbbiekben, e helyütt csupán a másik három érv áttekintésére összpontosítok.

Elsőként tekintünk át az emberi nem tökéletesedésének kanti föltételezését. A gondolattal kimerítően foglalkozik 1784-es *Az emberiség egyetemes történetének eszméje világpolgári szemszögből* c. esszéjében.²⁷

„Mit tesz a természet ebben a szándékban [ti. az örök békére vonatkozóan], tekintettel azon célra, melyet az embernek saját esze kötelességévé tesz, tehát az ember *morális szándékának* pártolására? És hogyan nyújtja a biztosítékot, hogy az, amit az embernek a szabadság törvényei értelmében tennie *kellene*, de nem tesz, erre a szabadságra kiható kár nélkül, a természetnek egy kényszere által is biztosítva legyen, hogy meg fogja tenni, és pedig biztosítva a nyilvános jog mindhárom viszonya szerint, az *állam-, nép-, és világpolgárjog* viszonyai szerint?”²⁸

Kant e történetfilozófiai argumentációját ma már a globalizáció egy lényegesen dialektikusabb jelenségére vonatkoztatott hipotézisével helyettesítjük.²⁹ Martha Nussbaum kétségbe vonja, hogy Kant ezen érve szervesen kapcsolódna garanciális rendszeréhez.³⁰ Kant maga a természeti teleológiai garanciát illetően meglehetősen egyértelművé teszi, hogy lényegében egy hasznos fikcióról, semmint egy tényállás konstatálásáról van szó: elképzelní, hogy ez így van, teoretikus értelemben túlzás volna – mondja –, azonban praktikus szempontból olyan, mint egy dogma, és a maga realitása szerint jól megalapozott.³¹ E fikció értelmében a természet az ember természetesen rejlő antagonizmust, azaz „társas társiatlanságát” használja fel a társadalmi rend kialakításának eszközeül. A természet minden földtájon gondoskodott az emberek

²⁴ I. Kant: *Válasz a kérdésre: mi a felvilágosodás?* (1784). Ford. Vidrányi Katalin. = Uő: *Történetfilozófiai írások*. Szeged, 1997. 13–22. A kereskedőszellem békéltető hatásának ünneplése egyébként jellemző volt a felvilágosodás kori gondolkodókra. Lásd még erről Benjamin Constant írásait.

²⁵ Lásd erről kifejtett gondolatait *Az örök békéről* írott esszéjének *Titkos* cikkében.

²⁶ Kant gondolkodása az idők folyamán vált egyre komplexebbé. Kezdetben *Mi a felvilágosodás?* c. írásában csupán az emberi hajlamokból következő tendenciákat jelölte meg, később azonban további argumentumokkal is kiegészült a gondolkodása.

²⁷ I. Kant: *Az emberiség egyetemes történetének eszméje világpolgári szemszögből*. = Uő: *Történetfilozófiai írások*. 41–58.

²⁸ I. Kant: *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése* (1795). = Uő: *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése, A gyakorlati ész kritikája, Az erkölcsök metafizikája*. Ford. Berényi Gábor. Bp. 1991. 83.

²⁹ Eds. J. Bohman–M. Lutz-Bachmann: *i.m.*, különösen: James Bohman and Lutz-Bachmann, valamint Jürgen Habermas írásai.

³⁰ M. Nussbaum: *Kant and Cosmopolitanism*. = Eds. J. Bohman–M. Lutz-Bachmann: *i.m.* 25–58.

³¹ I. Kant: *Az örök béke*. 1971. 78.

megélhetéséről, a háború által szétszórta őket, illetőleg ugyancsak a háború által gyakorolt külső fenyegetés által kényszerítette őket a törvényesség keretei közé lépésre.³²

Napjainkra a természeti, társadalmi és gazdasági kényszerek egyértelműen elmélyítették a kölcsönös függőség már Kant által is megfigyelt jelenségét. Némely ponton azonban lényegesen megváltoztak a nézeteink. Bár részben helytállóaknak bizonyultak Kantnak a kereskedőszellem békéltető hatására vonatkozó megfigyelései, az is tény, hogy ma e tekintetben lényegesen bonyolultabb konstellációban kell gondolkodnunk. Ugyanakkor azonban azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy egy háborút is motiválhatnak erőteljes üzleti érdekeltségek – elegendő csupán a hadikereskedelemre vagy a lerombolt országok újjáépítésében rejlő üzleti potenciálra gondolnunk.³³ További lényeges tényező, hogy Kant a háború korlátozott fogalmával rendelkezett: mai értelméhez társítjuk a terrorista akciókat és gerillaharcokat,³⁴ rendelkezünk továbbá a totális háború huszadik századi tapasztalatával.³⁵

1793-as *Ama közönségesen használt szólásról, hogy ez talán igaz az elméletben, ám a gyakorlatban mit sem ér* c. írásában Hobbesszal vitázva azt írja Kant, hogy „a népjogok egyetlen védpalástja a toll szabadsága”.³⁶ Későbbi, 1795-ös béketervezetének titkos cikkében hangsúlyozza, hogy a jog érvényesüléséhez a felvilágosult értelmiségnek – a filozófusoknak – garantálni kell a szabad véleménynyilvánítás lehetőségét. Maximája: a háborúba vonuló államok kötelesek bevonni a filozófusok maximáit a nyilvános béke lehetőségének feltételeiről. Ironikus módon – miközben a titkos cikkben a publicitás elvének megvalósulásához kínál javaslatot – rávilágít a titkos cikkek beillesztésének logikájára, rámutatva, hogy léte a közjogi alku pontok közt objektíve ellentmondás, szubjektíve azonban jelen esetben igazolható.

Tény, hogy a globális nyilvánosságra vonatkozó intuíciójában Kant nem tévedett nagyot. E folyamat azonban Kant lehetőségeihez képest teljesen más alakot öltött. A burzsoá nyilvánosság átalakulását Kant nem láthatta előre, mint ahogyan azt sem, hogy a 19. századi történelmi kritizmus nyomán már nem hihetünk olyan mértékben az ész erejében, miként Kant tette.³⁷ A kiterjedt tömegdemokráciákban a kommunikációs eszközök révén már nem egy művelt elit privilégiuma az eszmecsere.

Hogyan lehetséges a béke állapota?

Eddigi kérdésem az volt, hogy milyen külső és belső kényszereknek köszönhetően merül fel a globális béke problémája. Az elkövetkezőkben viszont az örök béke lehetőségének a kérdését tekintem át. Említettem már korábban, hogy Kantot, bár szemléletében a béke kérdése egyértelműen morális kérdés, mégis annak szigorúan társadalmi-politikai megvalósítási lehetőségei foglalkoztatják. Kant úgy véli, ha a polgárokat racionális lényeknek tekintjük, akkor mindössze azt kell elérnünk, hogy olyan politikai keretfeltételeket szabjunk, amelyek érdekeltté teszik az

³² Uő, uo. 75–82.

³³ P. Kleingeld: *Kant's theory of Peace*.

³⁴ J. Habermas: *Kant's Idea of Perpetual Peace, with the Benefit of Two Hundred Years' Hindsight*. = Eds. J. Bohman–M. Lutz-Bachman: *i.m.* 113–154, 116.

³⁵ P. Kleingeld: *i.m.*

³⁶ I. Kant: *A gyakorlati ész kritikája*. = Uő: *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése, A gyakorlati ész kritikája, Az erkölcsök metafizikája*. Bp. 1991. 105–289, 201.

³⁷ J. Habermas: *i.m.* 123–124.

embereket a kötelességük megcselekvésében. Megoldásjavaslatában tehát intézményszervezési kérdésként merül fel.

„Az államalakítás problémája, akármily keményen hangzik is ez, de még az ördögökből álló népre is megoldható – csak értelmes ördögök kell legyenek – s így hangzik: Adva van oly eszes lényeknek tömege, akik összességükben, fenntartásuk érdekében általános törvényeket kívánnak, akiknek mindenike azonban titokban hajlandó magát azok alól kivenni. Ezeket úgy kell rendezni és alkotmányukat úgy kell igazítani, hogy ámbár magánérzéseikben egymás ellene törnek, azok egymást mégis úgy feltartóztassák, hogy nyilvános viselkedésükben az eredmény ugyanaz legyen, mintha semmi ilyen rossz érzületet nem táplálnának.”³⁸ „Egy ilyen problémának megoldhatónak kell lennie. Mert nem az emberek erkölcsi javítását kívánja a feladat. Hanem csak a természet mechanizmusa az, amelyről tudunk követeli, hogyan lehet az emberekre alkalmazva használni, hogy békeellenes érzületeiknek egymás elleni irányait egy népben úgy irányozzuk, hogy maguk kényszerítsék egymást kényszerszabványok alá adni magukat, és így akarva, nem akarva előidézzék a békeállapotot, amelyben a törvényeknek erejük van.”

Tulajdonképpen azt is kérdezhetnénk, hogy vajon milyen politikai rendszert kell létrehozunk ahhoz, hogy előmozdítsuk a jog univerzumának projektjét. Melyik az a politikai konstrukció, amely lehetővé teszi, hogy erkölcsi lények szabadon – azaz önnön elhatározásukból – teljesítsék a béke állapotának létrehozására és fenntartására irányuló kötelességüket?

A kérdésre adandó válasz logikáját a polgári társadalom megalapozásának kanti fikcióját áttekintve vázolhatjuk föl. A második, végleges cikket tartalmazó szakasz indító gondolatában Hobbeshoz hasonlóan – de lényegében Hobbesszal polemizálva) –³⁹ abból a gondolatból indul ki, hogy a természeti állapot a háború állapota. A békeállapot következképpen „szereésre vár”⁴⁰ Hobbes rendkívül erőteljesen ragadja meg az emberi állapotot a természeti viszonyok közepette, „magányos, szegényes, undorító és rövid” életként jellemezve. Azonban a természeti állapotban az emberek szabadok, és a kölcsönös fenyegetettség állapotát tekintve egyenlők. A fenyegetettség állapotának felszámolása, illetve a természetes szabadság biztosításának igénye rejlik az emberi élet közösségi alapokra helyezése mögött.

A társadalmi szerződés logikája szerint a társuló felek tehát közös megegyezéssel maguk fölé emelnek egy szuverént (lehet ez az isteni törvény, amelynek reprezentációját az uralkodó személye képezi, lehet ez a nép általános akarata, illetőleg lehetnek ezek a szabadságjogaink), amely kényszerítő hatalmának egyaránt alávetik magukat – ennek folytán alattvalókként egyenlő mértékű szabadságot élveznek, illetőleg a szuverénnek köszönhetően szabadságuk külső védelmében is részesülnek. Nehézséget általában a polgárok szabadságának a szuverénnel szemben való védelmezési mechanizmusainak kidolgozása jelent, amelyre Hobbestól Rousseau-n keresztül Kantig meglehetősen eltérő megoldásokra láthatunk példákat. Rendkívüli mértékben leegyszerűsítve ez a logika határozza meg a modernitás európai politikai rendszereit.

Hobbes argumentációjában az emberi élet fenyegetettségének ténye a szuverén korlátlan hatalmát alapozza meg.⁴¹ Kant azonban épp ellenkezőleg, Rousseau nyomdokaiba lépve jár

³⁸ I. Kant: *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése* 85.

³⁹ *Az ama közönségesen...* c. esszéjében e kapcsolat még nyilvánvalóbb: kifejezetten Hobbesnak ajánlja a népjogi fejezetet.

⁴⁰ I. Kant: *A gyakorlati ész kritikája* 264.

⁴¹ Th. Hobbes: *Leviatán*. Kvár 2001. 193–198.

el, és olyan helyzetet vázol, amelyben a felek egyenlőként kötnek egyezséget a társadalmi együttműködés feltételeit illetően. Rousseau szerint a társadalmi szerződésben a nép általános akarata jut kifejezésre.⁴² E gondolatot egészíti ki Kant a jog eszméjével, azaz egészen pontosan *transzcendálja* a népakarat gondolatát.

Kant a szabadság garanciális rendszerét oly módon teremti meg, hogy a szerződő felek fölé emeli a szuverént, amely Hobbes javaslatától eltérően nem egy uralkodó személy, még csak nem is a Rousseau által megénekelt általános népakarat, hanem a jog. Kant a jog fogalmát a szabadság fogalmának a személyek közötti viszonyokra való alkalmazásából vezeti le.⁴³ A jog tehát a szabadság korlátozása mások hasonló szabadságával való összeegyeztethetőségig, mely határokat szentesíti a törvényekben testet öltő jog.⁴⁴ Ugyan feltételezhetnénk, hogy talán a többség zsarnokságának fenyegetését kívánta kiküszöbölni a rousseau-i felfogásból (Rousseau-nak egyébként mély tisztelője volt, ő volt az egyetlen, akinek portréja ott függött a dolgozószobájában). Ennél azonban többről van szó. Kant gondolkodásában a jogfogalom szorosán tapad a kötelesség fogalmához. Kant fogalmaira hozva a kérdést, az általános népakarat törvényerőre emelésével az lehetett a legfőbb probléma, hogy a nép empirikus akarata (amely a szavazásban juthat kifejezésre például) szükségképpen heteronóm: hiszen a boldogság és a jólét biztosításának célkitűzésére is irányulhat. Márpedig ez a kanti konstrukcióban nem képezheti egy politikai közösség együttműködésének alapját. Ő ezzel szemben az autonóm akaratképzés mechanizmusát vezérlő kötelesség eszmét tekinti az egyetlen érvényes eszmének az általános akarat rögzítését illetően. Kant számára a társadalmi szerződés nem egy utilitárius paktum mindannyiunk általános jólétének növelésére, hanem az eredeti szerződés aktusával létrehozott törvényes szabadság állapota fenntartásának és kiterjesztésének kötelessége. Ennek vonatkozásába állítva a béke szintén az észeszméből fakadó kötelesség, hiszen a szabadság állapotának kiterjesztését célozza, a világszintű összekapcsoltság okán. Amikor Kant a szabadság rendszereiről beszél, akkor a végső vonatkoztatási pont az egyének autonóm választási szabadságának biztosítása. A morális kötelesség teljesítésének végső instanciája az egyén. A jogokban foglalt kötelességek érvényesítéséhez pedig olyan szervezet áll rendelkezésünkre, amely igazságos törvényei számára érvényt is tud szerezni: ezt a funkciót hivatott betölteni az állam. Könnyűszerrel belátható, hogy e kényszerítő erővel bíró igazságos jogrend híján senki külső szabadsághoz való joga nem garantálható.⁴⁵

Kant tehát nem csupán azt látta világosan, hogy a liberális jognak megalapozásából fakadóan univerzális jellegűnek kell lennie, hanem az is világos volt számára, hogy a jog mindig valamilyen kényszert rögzít, amelynek érvényre jutásához nem elégséges annak deklarálása, hanem olyan erőszakszervezetre is szükség van, amely révén konkrét, partikuláris vonatkozást nyerhet az egyetemes jog.

⁴² „Mindegyikünk alárendeli a személyét és teljes erejét a közakarat legfelsőbb hatóságának, és minden egyes tagot az összesség elválaszthatatlan részének tekintünk.” J.-J. Rousseau: *A társadalmi szerződés*. Bp. 1947. 29.

⁴³ „Az általában vett külső jog fogalma azonban teljességgel az emberek között fennálló viszonyokban élvezett *szabadság* fogalmából folyik, és semmi köze sincs sem ama célhoz, melyet mindenki természetes módon vall a magáénak (a boldogság óhajához), sem pedig az elérésének eszközeit illető előírásokhoz; úgyhogy meghatározásuk alapjaként ez utóbbi cél ennél fogva nem is vehető a mondott törvényekhez semmiképp.” I. Kant: *A gyakorlati ész kritikája*. 186.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ Lásd Kant: *Ama közönségesen...*, illetve Uő: *Az erkölcsök metafizikája*.

A béke elméletének normatív tézisei

A továbbiakban felmerülő kérdés tehát az, hogy a külső szabadságkorlátozás állapotát kiküszöbölni kívánó szerződő felek milyen politikai rendszer elvei mellett kötelezzék el magukat? Kant úgy véli, hogy az intézményes szabadság biztosítására irányuló legmegfelelőbb eljárás a *köztársasági alkotmány*. Az első feltételre vonatkozó argumentumokat az első definitív cikkben találjuk, ahol is leszögezi, hogy a polgári alkotmánynak minden államban köztársaságinak kell lennie. Mégpedig azon oknál fogva, mert ez az alkotmány a politikai közösség tagjainak a *szabadságán*, a közös törvényhozástól való *függőségén*, illetve az állampolgárok *egyenlőségének* elvén alapul, azaz a tiszta jogfoglalomból ered.⁴⁶ Arra a kérdésre, hogy mi az alapja annak a gondolatnak, hogy a köztársasági alkotmány esetén megvan a kilátás az örök békére, Kant a következő érveket hozza fel: a háború esélye egy olyan rendszerben, amelynek ügyeiben való döntéshozáshoz a polgárok hozzájárulása szükséges, minimalizálódik. Hiszen a polgárok minden bizonnyal alaposan megfontolnának minden ilyesfajta lépést, hiszen a háború terheit maguknak kellene viselni. Más a helyzet egy olyan alkotmány esetében, ahol az alattvaló nem állampolgár. Az állam feje ugyanis nem társ ott, hanem tulajdonos, ebből kifolyólag a háborút kevésbé kell megfontolnia, hiszen a háború megszorításai közvetlenül nem érintik az ő életminőségét.

A demokrácia általános békéltető hatása elvének (*democratic peace-thesis*) ma is vannak hívei. Egyes szerzők úgy vélik, hogy a nemzetközi intézményszervezés kérdése szükségtelen, hiszen a világbéke problémáját az általános demokratizálódás oldhatja meg.⁴⁷ Ez az állítás azonban önmagában túlságosan erősnek bizonyult, hiszen mindössze az igazolható, hogy a demokráciák egymással szemben kevésbé ellenségesek, mint a nem demokráciák egymással való viszonyukban.⁴⁸ Kantnak a köztársaságok békéltető hatásának érvelésével szemben hozta fel Pauline Kleingeld, hogy az emberek akár érdekeiknél fogva is dönthetnek a háború opciója mellett. Példának okáért egy erős demokrácia polgárai juthatnak arra a következtetésre, hogy célszerű a fenntartásuk alá vonni a szomszédos kisállamot.

A második definitív cikkben Kant a *népjogra* (*ius gentium*) vonatkozóan megállapítja, hogy szabad államok föderalizmusára kell helyezni alapjait. Van az államoknak – érvel Kant – egy vonásuk, amelynek köszönhetően – az egyénekhez hasonlóan – saját igazságukat keresik. Míg az egyének e törekvésüknek békés úton, az igazságszolgáltatás igénybevételével szerezhetnek érvényt, addig az államoknak a háború lehetősége marad. Azonban a háborús győzelem nyomán csupán az erőviszonyok jutnak kifejezésre: a jog nem. Az ész viszont elmarasztalja a háborút mint jogi folyamatot, ellenben a békét – kötelességként – előírja. E kötelességben alapozza meg Kant a népek egymás közötti szerződésének gondolatát, mondván, hogy „e kötelességnek eleget tenni azonban a népek egymás közti szerződése nélkül nem lehet”.⁴⁹ E megfontolásokra alapozva egy sajátos *békeszövetségnek* (*foedus pacificum*) a lehetőségét

⁴⁶ I. Kant: *Az örök béke*. 1971. 56–57.

⁴⁷ J. Rawls: *The Law of People* (Harvard University Press, Cambridge 1999. 8.) c. munkájában találunk példát erre.

⁴⁸ M. W. Doyle: *Kant, Liberal Legacies and Foreign Affairs*. Philosophy and Public Affairs. 1983. 12. 205–235 (part I.), and 323–253 (part II.). Az argumentációt illetően Pauline Kleingeld érvelését követem. (Lásd P. Kleingeld: *Kant's theory of Peace*. 2006. 494–495.)

⁴⁹ I. Kant: *Az örök béke*. 1971. 67.

feltételezi, amely lényegében a föderalizmus eszméjét karolja fel, és amelynek rendeltetése a hagyományos békeszerződéséhez képest annyiban más, hogy míg az egy háborút zár le, ez egyszer s mindenkorra véget vetne a háborúnak.⁵⁰ E szövetség célja nem valamely állam részére való hatalom megszerzése, hanem az állam szabadságának megnyerése és biztosítása önmaga és a szövetséges államok részére, anélkül hogy bármely érintettnek nyilvános kényszer alá kellene vetnie magát.⁵¹ E megfontolásból eredeztethető Kant határozott állásfoglalása a népállam gondolatával szemben. Kant hangsúlyozza, hogy „a népállam ellentmondás lenne”, mégpedig azért, mert „minden állam egy felsőségnek (törvényhozónak) egy alsóbb rétegéhez (az engedelmességekhez, ti. a néphez) való viszonyát foglalja magában. Sok nép azonban egy államban csak egy népet tenne, ami a kiindulásnak ellentmond. Itt ugyanis a népeknek egymással szemben való jogát annyiban kellene fontolóra vennünk, amennyiben megannyi külön állammá kellene összeolvadniuk.”⁵²

Kant egyértelműen elhatárolódik a föderalizmus kiterjesztésében bármilyen kényszer alkalmazásától, előírva, hogy „a föderalitás eszméjének lassanként minden államra ki kell terjednie.”, mert nézete szerint ez elvezet az örök békéhez.⁵³ Kant szembe elötte – feltehetően francia példára⁵⁴ – egy hatalmas és fölvilágosult nép köztársasággá alakulása lebegett, amely középpontot szolgáltathat a föderatív egyesülésnek más államok számára, hogy hozzá csatlakozva az állami szabadság állapotát a népjog eszméje szerint biztosítsák.⁵⁵

Az eddigieket röviden összegezve úgy tűnik, hogy az államok számára más kiút a háborúskodás állapotából – az ész szerint – nincs, csak ha mindannyian föladják törvénytelen szabadságukat, és magukat világos, kényszerítő törvényeknek alávetve megalapítják a *népek államát*. E *civitas gentium* pedig növekedne, míg végül a föld összes államát magába foglalná. „Ezt azonban a népek jogáról való saját fölfogásuk értelmében egyáltalán nem akarják: s így ami *in thesi* helyes, azt *in hypothesi* elvetik. Ekként a világköztársaság pozitív eszméje helyett – ha nem akarjuk, hogy minden elvessen – csupán a háborút elhárító, állandóan fönnálló és mindig terjeszkedő szövetségnek *negatív* szurrogátuma tartóztathatja föl a jogtól iszonyodó, ellenséges hajlamok áramát: még az is csak a kitörés állandó veszélye mellett.”⁵⁶

A kanti elmélet e szöveghelye kapta napjainkban a legtöbb bírálatot.⁵⁷ Úgy tűnik, Kant azt állítja, hogy az államok föderalizmusának eszméje kínál kiutat az államok természeti állapotából. Azonban a megvalósításra vonatkozóan az önkéntes csatlakozás kritériumát hangsúlyozza, melynek folytán a létrejövő intézményi forma sokkal inkább tekinthető államok laza szövetségének, semmint egy központi hatalom irányítása alatt álló föderációnak. Kant érvelése e ponton már kortársai körében is számos nehézséget okozott. A nemzetközi kapcsolatok realista irányzatának védelmezői Kant elveit a nemzetközi arénában mint alkalmazhatatlanokat utasították vissza, szembeállítva az államok közti háború állapotát. Ezzel szemben a kantiánus gondolkodók eszméit a nemzetközi szervezetek létrejöttében látták beigazolódni. Az elégedet-

⁵⁰ Uo. 66–67.

⁵¹ Uo. 67.

⁵² Uo. 63–64.

⁵³ Uo. 67.

⁵⁴ P. Kleingeld: *i.m.* 479.

⁵⁵ Kant: *i.m.* 69.

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ P. Kleingeld: *i.m.* 484.

lenség egyik sarkalatos pontját az képezte, hogy úgy vélték, Kant túl sok, illetőleg túlságosan kis teret biztosított az államok szövetségének törvényei foganatosításához. Fichtétől Jürgen Habermasig számos szerző felrója, hogy tévesen ítélte, amikor megfosztja az államok szövetségét a kényszerítő katonai erőttől. A romantikusok ezzel szemben – Schlegellel kezdődően – a kényszer kérdésének az egyáltalában vett felvetéséért marasztalták el Kantot. E kritikai megfontolásokat alapvetően három érvelésmintába csoportosítva ragadhatjuk meg – követve ebben Pauline Kleingeld eljárását.⁵⁸ Ezen érvelésmódok mindegyike egy standard olvasaton alapszik, mégpedig azon, hogy Kant a föderalizmus eszméjének normatív tézisééről lép vissza az államok laza szövetségének gondolatához, mivel normatív téziseinek alkalmazása gyakorlati akadályokba ütközik.

Az első standard olvasat kritikusai Kantot Kant ellenében támadják. Kant kortársai közt Fichtét kell megemlítenünk, míg kortárs kritikusok közt Otfried Höffe, valamint Jürgen Habermas munkásságát tekinthetjük mérvadónak. Jelen írásban Habermas kritikai észrevételeinek ismertetésére szorítkozom. Habermas kritikai észrevételei alapjául Kant két évvel korábban keletkezett írásának módszertani elve szolgál, melyre hivatkozva állítja, hogy Kant a módszertani következetlenség éppen általa nehezményezett hibájába esik, amikor meghátarálva az észesme által diktált világföderáció erős tézisének követelménye előtt az államok kényszermentes föderációjának eszméjét javasolja. 1793-ban Kant az *Ama közönségesen... c.* esszéjében az elmélet és a gyakorlat egymásra vonatkoztathatóságának viszonyát fejtegeti a humán tudományok, különösképpen a filozófia vonatkozásában. Kant elutasítja azon közkeletű princípium helytállóságát, amelyet különösen a filozófiával szemben szokás felróni: „ami az elméletben szépen cseng, a gyakorlatban érvényét veszíti. (Úgy is szokták ezt mondani, ez vagy az a tétel *in thesi* érvényes ugyan, *in hypothesi* azonban nem.)”⁵⁹

Habermas olvasatában Kant érvelését a következőképpen foglalhatjuk össze: a nemzetközi jogot csupán ideiglenes hatályúnak tekinthetjük, mivel az államok a természeti állapotban vannak. Ezzel szemben a kozmopolita jog az állam által kikényszerített polgári jogra hasonlít, hiszen véget vet a természeti állapotnak. Kant, a kozmopolita rendre való áttérésről beszélve gyakran hivatkozik az ember természeti állapotból való kilépésének analógiájára, amely aktuálisan keresztül létrejön az állam, amely lehetővé teszi egy bizonyos területen élő polgárok számára, hogy a törvény által garantált szabadság állapotában éljenek.⁶⁰ Habermas azt nehezményezi, hogy míg az elmélet és gyakorlat viszonyáról írott szövegében Kant szigorú párhuzamot von a két folyamat között, addig *Az örök békéről* írott tervezetében, illetve *Az erkölcsök metafizikájában* gondosan különbséget tesz az „államok szövetsége”, illetve az „államok állama” közt.⁶¹

Kantot olvasva azonban világossá válik, hogy e kritikai észrevétel figyelmen kívül hagy egy lényeges körülményt. Tény, hogy Kant gyakran él a kétféle természeti állapot közti analógia eszközével. Mind az egyének, mind pedig az államok viszonylataira nézvést igaz, hogy külső törvényektől való függetlenségük folytán pusztán egymás mellett élésük állandó kölcsönös fenyegetettség forrását képezi. E helyzetből fakadó kötelesség mindenki számára, hogy saját

⁵⁸ P. Kleingeld: *i. m.*

⁵⁹ I. Kant: *Ama közönségesen használt szövegről, hogy ez talán igaz az elméletben, ám a gyakorlatban mit sem ér* 170.

⁶⁰ J. Habermas: *Kant's Idea of Perpetual Peace, with the Benefit of Two Hundred Years' Hindsight.* = Eds. J. Bohman–M. Lutz-Bachman: *Perpetual Peace – Essays on Kant's Cosmopolitan Ideal.* 113–154, 116.

⁶¹ Uo.

biztonsága érdekében a másikkal valamely alkotmányba lépjen. Ez a gondolatmenet alapozza meg az egyének esetében az államalapítás fikcióját, az államok esetében pedig a provizórikusnak tekintett nemzetközi jogról a kozmopolita jog rendjére való áttérést. Az egyének esetén a szabadság logikájának megfelelő államforma a köztársasági államforma, a népek esetén az észeszme szerint ez a megoldás a *népszövetség* volna. Érvelésének e pontján teszi Kant a fentiekben már idézett, vitatott megállapítást. Amely értelmezhető úgy is, hogy az örök békét biztosító intézményes rend lehetőségét az államok önérdekei, illetve intézményesített öndefiníciója veszélyezteti, melynek következtében nem hajlandóak korlátozni saját külső szabadságukat. E tény alapján két föltevés lehetséges: érvényteleníteni kell az államok szuverenitására vonatkozó tételt,⁶² vagy pedig felül kell vizsgálni az előfeltevéseinket. Látszólag Kant ez utóbbi eljárást választja.

Ha azonban Pauline Kleingeld javaslatát követve tágabb kontextusban tekintjük az említett szövegrészt,⁶³ világossá válik, hogy találunk filozófiai érveket a cáfolatára. Tény, hogy Kant valóban az észeszme által diktált erős föderáció tézise helyett a szövetség mellett foglal állást. Ennek azonban az oka nem a gyakorlatban való kivitelezhetetlenség felismerése, hanem annak felismerése, hogy a két szint közti analógia nem tökéletes: „az államokról a népjog szerint nem állhat éppen az, ami a törvénytelen állapotban élő emberekről áll a természeti jog szerint: hogy ebből az állapotból kilépni tartoznak.” Az indok pedig a következő: államokként nekik már törvényes belső alkotmányuk van, következésképpen nem kényszeríthetők bele egy tágabb érvényű alkotmányba. Azaz: ha a szabadság logikája meghatározó volt a politikai rend létrejöttében, akkor ez visszamenőleges hatállyal nem érvényteleníthető. Úgy tűnik, Kant állásfoglalása mögött lényegében az észeszmék konfliktusának a felismerése rejlik: az egyik a kategorikus imperatívusból levezethető békére törekvés kötelessége, amelynek az elérésére rendelkezésünkre álló eszközkészletet egy másik, hasonlóan erőteljes, ámde negatív követelmény határolja be, melynek forrása szintén az ész, és amely a szabadság védelmében az univerzális despotizmus irányából jelöli ki a politikai dimenzióját. Kant megfogalmazásában: „De az észeszme szerint még az is jobb (mármint a háború), mint azoknak összeolvasztása egyetlen, a többiek fejére növekvő és univerzálmonarchiába átmenő hatalom kezében. Mert a kormányzat terjedelmének növekedésével a törvények mindjobban veszítenek nyomatékukból, s a lelketlen despotizmus, miután a jónak csíráit is kiirtotta, végre is anarchiába dől.”⁶⁴

Annak bizonyításához, hogy ez az eszme nem bírhat kényszerítő erővel Kant ismét a természet akaratának gondolatát hívja segítségül. Két lényeges, az elkülönülést tartósító tényre hívja fel a figyelmet: az egyik a vallások, a másik pedig a nyelvek különbözőségének ténye. A vallások különbözőségének ténye tulajdonképpen a morálok különbözőségét rögzíti.⁶⁵ Ezek a tényezők alapvetően a kölcsönös gyűlöletre hajlamosítanak, azonban Kant a 18. századi intellektuális optimizmussal állítja, hogy ugyanezen tényezők elvezetnek majd a kölcsönös meg-

⁶² Gyakorlatilag ezt a megoldást választják napjaink Kantot e tekintetben kritizáló kozmopolita követői.

⁶³ P. Kleingeld: *i.m.* 477–478.

⁶⁴ I. Kant: *Az örök béke*. 86.

⁶⁵ Lásd a 13. lábjegyzetet: „Vallások különbözősége: csodálatos egy kifejezés. Éppen mintha valaki különböző morálokról is beszélne. Lehetnek különböző fajai a történeti, nem a vallásban, hanem a vallás előmozdításának történetében használt, s a tudományosság mezejébe vágó eszközöknek. Lehetnek különböző vallási könyvek is: Zandaveszta, Vedam, Korán stb. De *Vallás* csak egy egyetlen: minden emberre s minden időben érvényes. Amazok tehát semmi mást nem tartalmazhatnak, mint a vallás vehikulumait, ami véletlen dolog, és az idők és a helyek különbözősége szerint különböző lehet.” I. Kant: *i.m.* 87.

értés fokozódásához és az elvi egyetértések kimunkálásához. A természet ily módon – eme elkülönböződésekkel akadályozza meg, hogy bármely állam hatalmi ambícióktól vezetve csellemel vagy erővel egyesítse a népeket.⁶⁶ Másrészt a természet egyesít is olyan népeket, amelyeket a világpolgárjog fogalma nem biztosított volna erőszakosság és háború ellen. „Éspedig egyesíti őket a kölcsönös haszonlesés által. Ez a kereskedőszellem, amely háborúval nem létezhetik.”⁶⁷

Az örök béke olyan normatív (egyszersmind erkölcsi) eszmény, amelynek politikai megvalósítása további megfontolásokat igényel. Ilyen értelemben Kantnak a politika dimenziójában vetve fel a béke kérdését annak a szabadság rendszerével való összehangolását kell megoldania. Márpedig ez a létező szuverén államiség gyakorlatával való összehangolást jelenti.

A következő standard kritika a kényszer hiányából fakadóan a béke célkitűzésének megvalósíthatatlanságát rója fel, mondván, hogy az államok, mivel kényszermentesen csatlakozhatnak, csupán addig kívánják a szövetség kötelmeit, amíg ez érdekeikkel egybehangzik. Ellenkező esetben – kényszerítő erő híján semmi sem gátolhatja meg őket a kilépésben. E kritika Friedrich Gentz⁶⁸ nevéhez kapcsolódik. Tény, hogy Kant meglehetősen kevés fogódzóval látott el bennünket a szövetség működését illetően. Azt azonban sehol sem állítja, hogy a nemzetek szövetségének intézménye szükségképpen és önmagában elvezetne a béke létrejöttéhez.⁶⁹

A harmadik cikkben a jogrend harmadik szintjével kapcsolatosan meglehetősen lakonikusan a következőket mondja Kant: a világpolgári jognak az általános hospitalitás kötelezettségére kell szorítkoznia. A hospitalitás joga ugyanis nem azonos a vendégjog jogkörével – jogról, nem pedig filantrópiáról beszélünk – teszi hozzá morózusan Kant. Ha azonban a hospitalitás kötelezettségének semmi köze a felebaráti szeretethez, avagy a másik sorsáért való felelősségvállaláshoz, akkor egészen pontosan mire is vonatkozik? Kant világos tartalmi ismérveket kínál, melyeknek értelmében e jog „egy idegennek azt a jogát [jelenti], hogy másvalakinek a földjére való megérkezése miatt ez nem bánhat vele ellenséges módon”. Életének veszélyeztetése nélkül kiutasíthatja, ha azonban békességben tartózkodik helyén, nem támadhatja meg ellenségesen. Kant azonban megjegyzi, hogy ez csupán a látogatás joga, amely csupán arra terjed ki, hogy az ott élőkkel kapcsolatba lépjen.⁷⁰

A kozmopolita jog illetén definiálásának a béke szempontjából lényegében negatív szerepe van: az idegenek és az államok viszonyait szabályozva bár nem csökkenti, de nem is növeli a konfliktusok számát, ezáltal mozdítva elő a világpolgári alkotmány ügyét.⁷¹ „Ilyenformán a Föld népei között egyszer s mindenkorra teljesen beállott valami (szűkebb vagy tágabb) közösség. Annyira jutott a dolog, hogy a Föld *egyetlen* pontján történt jogsértés valamennyi helyén megérzik. Ekként a világpolgárjog eszméje nem valami fantasztikus és túlcsigázott módja a jog elképzelésének, hanem szükséges kiegészítése úgy az állam, mint a népjog megíratlan kódexének a nyilvános emberi joghoz általában s így az örök békéhez.”⁷²

⁶⁶ Uo.

⁶⁷ Uo. 88.

⁶⁸ Idézi P. Kleingeld: *i.m.* 498.

⁶⁹ Uo.

⁷⁰ I. Kant: *i.m.* 71.

⁷¹ Uo. 72.

⁷² Uo. 74–75.

Egyértelmű ezek alapján, hogy a fentiek maradéktalan megvalósulása képezi a szükséges előfeltételeket az örök béke létrejöttéhez.⁷³

A kanti jogrend harmadik szintjével⁷⁴ kapcsolatosan hosszú ideig az egyetlen feltűnő dolog a kritikák teljes hiánya lehetett. Fichte olyan alapjogként értelmezi, amely a jogokhoz való jogosultságot mondja ki. A 19. századra azonban a kozmopolita jog iránti érdeklődés elhalványult, majd a 20. században került a politikaelméleti gondolkodás fókuszába. A huszadik századi nemzetközi jog erőteljesen kantiánus irányú fejlődést követ: gondoljunk csak az emberi jogok instituálására, illetőleg a menekültek jogainak kodifikálására.⁷⁵

Következtetések

Mindezek értelmében tehát Kant gondolkodásában a béke célkitűzése a törvények által körülzárt szabadság viszonyainak kiterjesztése nyomán valósítható meg. Ha ugyanis mindenki mindenki elleni háborújának (ahogyan Hobbes fogalmaz, a természeti állapotot jellemező) az egyéneknek a társadalmi szerződés eszméjében kifejezésre juttatott megegyezése vethet véget, akkor e logikának megfelelően az államok természeti állapotának, azaz az államok közti háborúnak egy hasonló megállapodás vethetne véget. Problémát e helyzetben az okoz, hogy amennyiben a társadalmi szerződés analógiáját kiterjesztjük az államok szintjére is, akkor ez a maga során államok fölötti szuverén létrehozását indokolná, ami azonban az eredeti szerződés vonatkozásában képtelenség. Következésképpen a másik rendelkezésre álló logikai alternatíva, ha a természeti állapotból kilépő államok sikerét az önkorlátozástól tesszük függővé. Röviden így foglalható össze a dilemma, amely Kant gondolkodásának keretét szolgáltatta. Ha azonban a jogot abszolút erőre emeljük, akkor ennek a következménye – ahogyan Pierre Manent fogalmazott – nem lesz más, mint bírói abszolutizmus.⁷⁶ Ez pedig a kanti javaslatok túlságos sikere eshetőségének a veszélyét illető aggodalom világos megfogalmazása. Kant az univerzális monarchiában koncentrálódó politikai hatalom veszélyét látta, és a szabadság ügye melletti elköteleződése indította arra, hogy az erős föderalizmus tézise ellen érveljen. Kétségkívül azonban a kanti megoldás, a jog univerzalizálásának eszméjét állítva továbbra is fenntartja a problémát, hiszen a deklarált jog érvényesülése garanciáinak kijelölése feladatával szembesít. A társadalmi szerződés eredeti eszméje egy kényes egyensúlyi állapotot hozott létre, amely a bizonyos területen élő polgárokat megővta a külső és belső fenyegetettségől – ekként politikai pluriverzumok⁷⁷ világát hozva létre. Pierre Manent-nak kétségkívül igaza van, amikor megjegyzi, hogy bár bíráljuk a kanti természeti teleológia gondolatát, bizonyos értelemben szemléletünk mégsem esik olyan távol attól. Ma minden bizonnyal óvakodnánk úgy fogalmazni, miként Kant tette: azaz kétségbe vonjuk, hogy a természet ellenállhatatlanul akarná, hogy

⁷³ A kialakítás sorrendjére vonatkozóan Kant nem állapít meg semmiféle követelményt. Elképzelhetőnek tartom, hogy ez akár lényeges kérdés is lehessen.

⁷⁴ Lásd Kant: *Az örök béke, illetve A morál metafizikája*.

⁷⁵ Lásd erről bővebben P. Kleingeld: *Kant's Cosmopolitan Law: World Citizenship for a Global Order*. Kantian Review. 1998. 2. 72–79; Sankar Muthu: *Justice and Foreigners: Kant's Cosmopolitan Right*. Constellations 2000. 7. 23–45; Seyla Benhabib: *Of Guests, Aliens, and Citizens: Rereading Kant's Cosmopolitan Right*. = Eds. W. Rehg–J. Bohman: *Pluralism and the Pragmatic Turn: The Transformation of Critical Theory*. MIT Press, MA, 2001. 361–387.

⁷⁶ P. Manent: *Politikai filozófia felnőtteknek – A demokratikus társadalom látlelete* 276.

⁷⁷ Carl Schmitt kifejezése, lásd *A politikai fogalma* című írását. C. Schmitt: *A politikai fogalma*. (1932) = Uő: *A politikai fogalma*. Bp. 2002. 15–47.

„végre a jogé legyen a hatalom”, a jog primátusára vonatkozó tétel érvényét azonban teljes mértékben elfogadjuk: nem az erkölcs eredményez jogot, hanem a jog érvényesülése vezet az erkölcs kialakulásához. Hozzátennem: ebbéli igyekezetünkben messze túlszárnyaljuk Kantot.

Kant's Theory of Peace: a Cosmopolitan Theory in the Enlightenment and its Relevance Today

Keywords: Kant, cosmopolitanism, peace, sovereignty, federation of states, league of states, the rule of law, liberty

The main concern of this paper is to reread the Kantian theory of peace in the light of some recent critical notes. The Kantian cosmopolitanism today is often seen as a model and in the same time is highly debated due to some major changes in the European ideal of politics. After a 200 years period of the national democratic paradigm, the European leading political and academic elite is seeking for a new paradigm, what makes possible the realization of the liberal democratic values but without the nationalism's destructive power. This intellectual mission lies behind the aim of the redefinition of politics in cosmopolitan terms. The connection between nowadays' cosmopolitan and Kant is assured by an alleged kantian heritage. It is true that one of the most powerful thinkers of this orientation was Kant during the Enlightenment. He was who systemized the political philosophy of lasting peace, criticizing the then and now existing practice of peace treaties. Kant – as we know – defended a loose federation of states, without any coercive power. In this paper my aim is to show that this heritage is not problematic: some recent critics are motivated by the desire of the deconstruction of state sovereignty, and by an exclusive commitment towards the legal solutions.

Lurcza Zsuzsanna

A logikai azonosságkérdéstől az ontológiai identitásproblémáig

„Vajon a jelenvaló lét eredendő ontológiai interpretációjának nem kell-e zátonyra futnia magán a témává tett létező létmódján?”

Martin Heidegger

Hogyan köthető össze az azonosság mint logikai probléma az identitás fogalmának ontológiai, fenomenológiai és hermeneutikai vizsgálatával? Miben áll a dolgok azonossága és a dolog önazonossága, mit fejeznek ki a tartalomazonosság, felcserélhetőség, reláció fogalmait? Állítható-e egyáltalán az azonosság mint olyan? Mennyiben akadályoz minket az identikusság megértésében az azonosság létmódjának differenciálatlansága? Az azonosság létmódjának differenciálatlansága – mint logikai kérdés – éppen az identitás és az önmagaság fogalmának ontológiájához vezet el, és ezzel egyidejűleg az azonosság és az identitás *létszerűségének* feltárását szorgalmazza.

Azonos és önazonos

A logikában az azonosságot és az önazonosságot kifejezhetjük úgy, hogy $a=b$; $x=y$; $a=a$; $x=x$, a kérdés viszont az, hogy vajon mennyire tág, vagy éppen mennyire szűk az azonosság és az önazonosság e logikai meghatározása? Adódhat-e úgy, hogy két dolog különállóként létezzen, amennyiben ugyanazok, illetve ugyanegyek? Hogyan nem egyek ezek, ha ugyanazok? Lehetséges-e, hogy egy dolog egyáltalán azonos lehessen egy másik dologgal vagy önmagával? Mindenekelőtt azt kell tisztáznunk, hogy amikor logikai azonosságról beszélünk, akkor az egyenlőségjel két oldalán található értékek azonossága milyen vonatkozásban merül fel?

A logikai értelemben tételezett azonosság és önazonosság – egy dolog különböző fejlődési szakaszaiban vagy más dolgokhoz való viszonyában, s végső soron az emberi lét különböző életszakaszaiban vagy más létezőkhöz való viszonyában – a valóságban nem létezik. Következésképp elmondható, hogy a logika egyfajta *absztrakt azonosságrendszer-elméletből* közelít a dolgokhoz, létezőkhöz, értékekhez, még akkor is, ha a valóságban nem találkozunk ilyen azonossággal. Ennek az a magyarázata, hogy a logika azonosságkonceptiójából nyíló problematizálás a megismerésben fontos szerepet kap. A logikai megközelítésmód így arra alapoz, hogy még ha a valóságban nem is beszélhetünk teljes azonosságról – sem a dolgok közötti azonosságot, sem a dolog önazonosságát illetően – a dolgok között vagy egy dolog különböző fejlődési szakaszainak vonatkozásában, mégis fellelhető egyfajta *viszonylagos* azonosság. Ez

Lurcza Zsuzsanna (1985) – doktorandus, BBTE, Kolozsvár, lurcza_zsuzsa@yahoo.com

A tanulmány az Európai Szociális Alap által 2007–2013 között a POSDRU/88/1.5/S/60185 számú szerződés alapján társfinanszírozott „Újító jellegű doktori tanulmányok a tudáselvű társadalomban” című projekt keretében készült.

az azonosság azon a feltevésen alapul, hogy amennyiben a dolgok fejlődési szakaszaik folyamán állandóan megváltoztatnák minden tulajdonságukat, akkor nem lenne lehetőség az illető dolgot a maga sajátos dologiságában megragadni, és végső soron nem tudnánk fogalmat alkotni róla. Éppen ezért van az, hogy fogalmaink bizonyos fokig absztraktnak és egyoldalúan fejezik ki a valóság többpólusúságát és sokféleségét. Ekképp a logikai megközelítés arra alapoz, hogy egy dolog azonos lehet egy másik dologgal, vagy pedig azonos lehet önmagával, azonban mindig csak bizonyos vonatkozását/vonatkozásait illetően.

A dolgok közötti azonosság

Az azonosság klasszikus meghatározása G. W. Leibnizhoz köthető. $x=y$ akkor és csak akkor, ha x -nek és y -nak minden tulajdonsága megegyezik, vagyis ha x -et y -nal felcseréljük vagy fordítva y -t x -el, akkor az igazságérték nem sérül. Már Aquinói Tamás is felismerte, hogy „ha két dolog azonos, akkor a másiktól ugyanazt állíthatjuk, mint az elsőről”.¹ Leibniz az identitás fogalmának definíciószerű megfogalmazását kísérelte meg, amikor kijelenti, hogy azonosság akkor áll fenn, amikor az értékek felcserélése után a kijelentés igaz marad.² Elgondolása szerint így akkor állíthatjuk az azonosságot, amikor a kijelentések értékei a felcserélés és behelyettesítés után továbbra is megőrzik igazságukat, és éppen ezt tekinti Leibniz az igazság legfőbb kritériumának.³ Logikai azonosságról tehát – leibnizi értelemben – akkor beszélhetünk, ha x -et vagy y -t, a -t vagy b -t felcserélve egymással a művelet igazságértéke nem változik, ez pedig úgy lehetséges, hogy a művelet alanyai ugyanazokkal a tulajdonságokkal rendelkeznek.⁴

A dolgok azonosságának vonatkozásában gyakran vonunk párhuzamokat, azonban a különböző dolgok között tételezett azonosság egy bizonyos vonatkozásban tételezett azonosság, más vonatkozásban pedig *különbözőség* áll fenn a dolgok között. Következésképp, a dolgok azonossága mindig csak *valamilyen vonatkozásban* tételezett azonosság, nincsenek olyan dolgok, amelyek minden vonatkozásukat illetően azonosak lehetnének másokkal, illetve önmagukkal. A dolognak a valamilyen vonatkozásban tételezett azonossága, és az azonosság mint olyan, akkor tehet szert érvényességre, ha egyáltalán léteznek különböző dolgok és a különbözőség mint olyan.

A dolog önazonossága

Egyrészt felmerül a dolog önmagával való azonossága, másrészt viszont a dolog önmagától való elkülönöződése, elválása, ennek pedig ugyanolyan lényeges státusa van, mint az azonosságnak. Az állandóság és a változás az időbeli folyamatokhoz való hozzárendelődésükben gondolhatóak el, a dolog önazonossága tekintetében felmerülő állandóság pedig sohasem tekinthető abszolútnak, mivel a tárgyak, a jelenségek s végső soron mi magunk is állandó változásban és fejlődésben vagyunk. Viszont ez sem irányadó, mivel amíg a dolgok bizonyos tulajdonságai megváltoznak, addig más tulajdonságai meghatározott ideig megőrződnek. A dolog önazonosságának tekintetében is leszögezhető, hogy ez csak egy viszonylagos állandóság, a dolognak az önmagával

¹ Aquinói Tamás: *Summa Theologica*. 1. XL. Art 1–3.

² Vö. G. W. Leibniz: *Fragmente zur Logik*. Berlin 1960. 317.

³ Vö. G. W. Leibniz: *Philosophische Schriften und Briefe. 1683–1687*. Berlin 1992. 43.

⁴ Vö. G. W. Leibniz: *Fragmente zur Logik*. 249. „Daß aber A dasselbe ist wie B, bedeutet, daß in jedem Satze eins für das andere eingesetzt werden kann, ohne daß sich das Wahrheitsattribut [der Sätze] ändert.”

való viszonylagos azonossága különböző fejlődési szakaszaiban. Következésképp a dolognak az önmagával való azonossága is csak egy bizonyos vonatkozásban tételezett öazonosság.

Dialektikus megközelítése szerint a dolog belső ellentmondástól terhes, vagyis ellentmondást zár magába: egy dolog *ez* a dolog, de ugyanakkor *nem ez* is, tehát A is és $\sim A$ is, azonban nem oldódik fel a másságban, $A \sim A$ -ban vagy fordítva, hanem egysége A -nak és $\sim A$ -nak. A dolog, amely egy bizonyos konkrét formában létezik, egy bizonyos konkrét dologban létezik, és ebben a vonatkozásban lehet azonos önmagával.⁵

Legyen szó a dolgok közötti azonosságról vagy a dolognak az önmagával való azonosságáról, ez az azonosság mindig absztrakt, elvonatkoztatott azonosság. Ez az absztrakt azonosságrendszer, amely alapján a logika működik a valóságban nem tapasztalható, sem a dolgok közötti azonosság tekintetében, sem a dolognak az önmagával való azonosságának a tekintetében, sem az emberi lét vonatkozásában.

Frege azonosságkonceptiója

Jelentés és jelöllet

Frege az azonos szót és az egyenlőségjelet az „ugyanaz, mint”, „nem más, mint”, „identikus azzal, hogy” értelemben használja. Az azonosság fogalmának elemzésekor abból a kérdésből indul ki, hogy „reláció-e az azonosság, és pedig tárgyak vagy pedig a tárgyak nevei, illetőleg jelei közötti reláció?”⁶ Frege ez utóbbi mellett érvel, ti. hogy az azonosság tárgyak jelei közötti azonosság. Az $a=a$ és $a=b$ különböző ismeretértékkel rendelkező mondatok, $a=a$ *a priori* érvényes és analitikus, az $a=b$ alakú mondatok viszont ismereteink bővítését eredményezik, és nem mindig alapozhatók meg *a priori* módon. Felhívja a figyelmet arra, hogy kézenfekvő lenne, hogyha egy jellel, névvel nemcsak azt kapcsolnánk össze, amit megjelöl, és amit a *jelölétének* hívunk, hanem azt is, amit *jelentésének* nevezünk, a kérdés viszont az, hogy a megjelöltek értelme is azonos-e vagy pedig inkább különböző.

Frege a logikai szemantika perspektívájából a jel és a jel mögötti kapcsolatot problematizálva kihangsúlyozza, hogy „egyrészt a jel megjelöl egy tárgyat, ez a denotátuma, másrészt ezt meghatározott módon jelöli, s ez alkotja a jel értelmét vagy jelentését”.⁷ Két jel jelölheti ugyanazt a tárgyat különböző módon, ekképp megegyezik denotátumuk, de az értelmük különbözik, így egy jel nem a denotátumára, hanem az értelmére referál. Példaként felhossa, hogy az Alkonycsillag és a Hajnalszillag jelölete azonos, jelentése azonban különbözik.⁸ „A Hajnalszillag a Vénusz” mondatban ugyanazon tárgy két tulajdonnévvel van dolgunk, „A Hajnalszillag bolygó” mondatban egy tulajdonnévet (Hajnalszillag) és egy fogalomszót (bolygó) találunk. Nyelvileg az történt, hogy „a Vénusz”-t „bolygó”-val helyettesítettük, tárgyilag azonban a kapcsolat egészen mássá vált.

Frege tehát az azonosságot nevek közötti *relációnak* tekinti, kihangsúlyozva, hogy a tartalom kétdimenziós, így megkülönbözteti egyrészt a jel jelölését (denotátumát), másrészt a jelentését. „A jel *jelöl* valamit, ez a *jelölete* (Bedeutung), és *valamilyen* módon jelöli ezt, miáltal

⁵ Vö. Havas Katalin: *Az azonosság törvénye a hagyományos és a modern formális logikában*. Bp. 1964. 40–45.

⁶ F. L. G. Frege: *Logikai vizsgálódások*. Bp. 2000. 118.

⁷ Uo. 8.

⁸ Vö. uo. 118–119.

kifejez egy *jelentést* vagy *értelmet* (Sinn).⁹ Frege rámutat, hogy az azonosság fogalmának megértésére való törekvésünkkel el kell különíteni a jelentést és a jelölést.

A tartalomazonosság

Frege elgondolásában a *fogalmi tartalom* az, aminek előtérbe kell kerülnie. Fogalmi tartalomnak nevezi azt, ami a következő két kijelentésben ugyanaz: „Plataénál a görögök legyőzték a perzsákat”, „Plataénál a perzsák vereséget szenvedtek a görögöktől”. Értelmükben különbséget vélünk felfedezni, azonban a megegyezés van túlsúlyban, s ezért nem kell különbséget tennünk két olyan mondat között, amelyek fogalmi tartalma megegyezik.¹⁰

A tartalomazonosság Frege logikájában a nevekre vonatkozik, Frege abból indul ki, hogy a jelek csupán tartalmuk képviselői, azaz a jelek a tartalmuk valamilyen *vonatkozását* fejezik ki. Ha a tartalomazonosság jelével kötjük össze a jeleket, akkor saját maguk lépnek előtérbe, s ezzel azt a tényt jelöljük, hogy két névnek ugyanaz a tartalma. A tartalomazonosság jelének bevezetésével tehát kettősség adódik minden jel jelentésében, mivel azok hol tartalmukat, hol pedig saját magukat jelentik.¹¹ Ez azonban nem jelenti azt, hogy itt olyasvalamiről van szó, ami csak a kifejezéshez, nem pedig a gondolathoz tartozik, sem azt, hogy ugyanazon tartalomhoz nincs szükségünk különböző jelekre.¹² A tartalomazonosság jelének szükségszerűsége azon alapul, hogy „ugyanazt a tartalmat különféleképpen is meg lehet határozni; azt azonban, hogy egy különös esetben *két meghatározási móddal* valóban *ugyanazt* adjuk meg, már egy ítélet tartama”.¹³

Az azonosság kérdésének vizsgálatában – fregei értelemben – a *fogalmi tartalom* az, aminek előtérbe kell kerülnie, így a dolog lényege nem lehet egy tartalom formája, hanem csak a tartalom maga. Felmerül kérdésként, hogy mi pl. a $2 \cdot 2^3 + 2$ tartalma? Vajon ugyanaz-e, mint 18-é vagy $3 \cdot 6$ -é. A $2 \cdot 2^3 + 2 = 18$ egyenlőségben azt fejezzük ki, hogy a jobb oldalán levő jelkapcsolat jelölete ugyanaz, mint a bal oldalon levő jelkapcsolaté. Frege emellett érvel, miszerint nem igaz, hogy a $2+5$ és $3+4$ egyenlő ugyan, de nem ugyanaz. A vélekedésnek, miszerint a $2+5$ és $3+4$ egyenlő, de nem ugyanaz, az alapja az, hogy a formát és a tartalmat, a jelet és a megjelöltet összecserélik. Arra a következtetésre jut, hogy a jelölés különbözősége önmagában nem lehet elegendő alap a megjelöltek különbözőségéhez. Így ha a számjelektől megkülönböztetjük jelölésüket, akkor elmondhatjuk, hogy pl. a 2 ; $1+1$; $3 - 1$; $6:3$ kifejezéseknek ugyanaz a jelölésük, mivel nem lehet látni, hogy miben állhatna a különbözőségük,¹⁴ értelmük viszont különbözik.

Értékmenetek azonossága

Frege kiemeli, hogy a $2^4 = 4^2$, $4 \cdot 4 = 4^2$ is teljesen különböző gondolatokat fejeznek ki, és mégis lehetséges az első példát a másodikkal helyettesíteni, mivel a két jelnek ugyanaz a jelölete. Frege logikai azonosságkoncepciójának következtetése, hogy a jelölés azonosságának

⁹ Uo. 74.

¹⁰ Vö. uo. 22.

¹¹ Vö. uo. 35.

¹² Frege kiemeli, hogy „a jelnek megfelel egy meghatározott jelentés, s a jelentésnek egy meghatározott jelölés, azonban egy jelöléshez több jel is tartozhat, mivel ugyanazt a jelentést különböző nyelveken vagy ugyanazon a nyelven különbözőképpen is ki lehet fejezni”. Uo. 121.

¹³ Uo. 36.

¹⁴ Vö. uo. 76–77.

nem lehet következménye a gondolat azonossága. Ha azt állítjuk, hogy „»az Alkonycsillag olyan bolygó, melynek keringési ideje kisebb a Földénél«, akkor más gondolatot fejezünk ki, mint abban a mondatban, hogy »a Hajnalcsillag olyan bolygó, melynek keringési ideje kisebb a Földénél«, hiszen aki nem tudja, hogy az Alkonycsillag nem más, mint a Hajnalcsillag, az egyiket igaznak a másikat hamisnak vélheti”.¹⁵ Ez esetben is meg kell különböztetni a jelentést és a jelölést. A $2^4 = 4^2$ jelölete azonos, mivel ugyanannak a számnak a tulajdonnevei, így jelölésük megegyezik, jelentésük azonban különbözik.¹⁶ Frege azonosságkonceptiója tehát arra alapoz, hogy az azonosságjel két oldalán található értékek nem lehetnek minden vonatkozásukat illetően azonosak, mivel a jelölés és a jelentés az értékeknek két különálló vonatkozását fejezi ki.

Leibniz és Frege azonosságkonceptiója közti különbség

Leibniz szerint „*azonosak* (vagy *egybeesők*) azok, amelyek mindenütt helyettesíthetők egymással az igazság megsértése nélkül; *különbözőek* azok, amelyek nem”.¹⁷ Frege elgondolásában $a = b$ kijelentésben a és b jelölésének azonosságáról beszélünk.¹⁸ Leibniz azonosságkonceptiójának értelmében a jelentés is egybeesik, mivel ha nem esne egybe, akkor nem állna fenn a felcserélhetőség, ezzel szemben Frege arra mutat rá, hogy az azonosság kérdésének tekintetében számot kell vetni azzal is, hogy a jelölések lehetnek azonosak, azonban a nevek, jelek értelme különbözik. Következésképp, az azonosság a megjelöltek között állhat fenn, de úgy, hogy a megjelölteknek különböző értelmük van.

Frege az azonosság kérdésének újabb értelmezési lehetőségét nyitotta meg a jelentés és jelölés szétválasztásával. Kifejti, hogy „ha » $a = a$ « és » $a = b$ « ismeretértékét általában különbözónak tartjuk, ennek az a magyarázata, hogy egy mondat ismeretértéke szempontjából a mondat jelentése, azaz a benne kifejezett gondolat nem kevésbé számít, mint a mondat jelölete, azaz igazságértéke. Ha tehát » $a = b$ «, akkor ugyan » b « jelölete ugyanaz, mint » a «-é, s így » $a = b$ « és » $a = a$ « igazságértéke is megegyezik; azonban » b « jelentése különbözhet » a « jelentésétől, s így az » $a = b$ « kifejezte gondolat különbözhet attól, amit » $a = a$ « fejez ki; ebben az esetben a két mondat ismeretértéke sem azonos”.¹⁹

Frege azonosságkonceptiója szakít azzal az Arisztotelészig visszanyúló azonosságelmélettel, amely az azonosság fogalmát az egység és a minden vonatkozásban fennálló azonosság felől közelíti meg, így az azonosság fogalmának differenciált vonatkozását és belső ellentmondásokkal való terhelttségét is kifejezésre juttatja.

Az azonosság állíthatatlansága

Az (ön)azonosság mint tautológia

Az azonosság kérdését Wittgenstein a *Logikai-filozófiai értekezés*ben a jel és a jelölés kapcsán veti fel, kihangsúlyozva, hogy: „A jel az, ami érzékileg felfogható a szimbólumból. Két

¹⁵ Uo. 84.

¹⁶ Vö. uo.

¹⁷ Vö. uo. 128.

¹⁸ Vö. uo.

¹⁹ Uo. 147.

különböző szimbólum [...] rendelkezhet közös jellel [...] – akkor viszont különböző módon jelöl.”²⁰ Nem mutathat két tárgy közös ismertetőjegyre az, hogy ugyanazon jellel, de különböző jelölésmódot alkalmazva jelöljük. Ez azért van – fejt ki Wittgenstein –, mivel a jel megváltoztatása önkényes, így választhatnánk akár két különböző jelet is, de az kérdés maradna, hogy hová lenne az, ami közös a jelölésben.

A köznyelvben előfordul, hogy egy és ugyanazon szó különböző módon jelöl, s így különböző szimbólumokhoz tartozik hozzá, vagy hogy két különböző módon jelölő szó külsőleg azonos módon nyer alkalmazást a kijelentésben.²¹ Wittgenstein „a zöld az zöld” kijelentést hozza fel példaként, felhívja azonban a figyelmet arra, hogy az első szó tulajdonnév, a második viszont melléknév, így e szavaknak nemcsak a jelentésük különböző, hanem ezek különböző szimbólumok is. Éppen ezek a téveszmék vezetnek súlyos tévedésekhez, valamint a filozófia is ilyen tévedésekkel van tele – mutat rá Wittgenstein.²² Az azonosság kérdésének tisztázatlansága az, amely a megismerésben félreértésekhez vezethet, azonban ez nemcsak logikai problémaként merül fel, hanem filozófiai problémaként is. Annak érdekében, hogy kiküszöböljük az ilyen jellegű hibákat, „olyan szimbolikát kell alkalmaznunk, amely kizárja ezeket a tévedéseket azáltal, hogy nem alkalmaz azonos jelet különböző szimbólumokban, az olyan jeleket pedig, amelyek különböző módon jelölnek, nem használja külsőleg azonos módon”.²³ Vagyis olyan szimbolikát kell alkalmazni Wittgenstein szerint, amely engedelmeskedik a logikai szintaxis szabályainak.

Amennyiben ugyanazzal a jelentéssel használunk két jelet, azt úgy fejezzük ki, hogy közük tesszük az egyenlőségelet. Következésképp amikor azt mondjuk, hogy $a = b$, akkor ez annyit jelent, hogy az a jel helyettesíthető a b jellel, $a = b$ Def, ez a meghatározás pedig szimbolikai szabály. Azonban az $a = b$ típusú kifejezések az ábrázolás segédeszközei, s ezek nem mondanak semmit az a és b jel jelentéséről, ezen túlmenően az $a = a$ típusú vagy az ebből levezetett kijelentések, egyrészt nem is elemi kijelentések, másrészt meg nem is értelemmel bíró jelek.

Wittgenstein kiemeli, hogy az azonosság nem tárgyak közti viszony, „a tárgyak azonosságát a jel azonosságával fejezem ki, nem pedig azonosságjel segítségével, a tárgyak különbözőségét a jelek különbözőségével”.²⁴ Példa erre az $(x):fx.kond. x = a$ kijelentés. Ez a kijelentés szerint kizárólag a jelíti ki az f függvényt, és nem azok a dolgok, amelyek a -val meghatározott viszonyban állnak.²⁵ Ha azt állítjuk, hogy kizárólag a áll ebben a viszonyban a -val, akkor ennek kifejezéséhez már magára az azonosságjelre lenne szükségünk. Wittgenstein kihangsúlyozza, hogy az egyenlőség meghatározására tett kísérletek nem kielégítőek, mivel nem állíthatjuk azt, hogy két tárgy valamennyi tulajdonsága közös, továbbá azt sem állíthatjuk egy tárgyról, hogy az önmagával azonos lehetne, mivel ezzel semmit sem mondunk róluk/róla. Így az azonosságjel nem lényegi alkotórésze a logikai szimbolikának, ezért az $a = a$ pusztán látszatkijelentés marad, az olyan látszatkijelentések, mint $a = a$, $a = b$, $b = c$, $a = c$, $(x).x = x$, a helyes logikai szimbolikában le sem írhatók.²⁶

²⁰ Wittgenstein: *Logikai-filozófiai értekezés*. Bp. 1989. 3.32, 3.321.

²¹ Vö. uo. 3.323.

²² Vö. uo. 3.324.

²³ Uo. 3.325.

²⁴ Vö. uo. 5.53.

²⁵ Vö. uo. 5.5301.

²⁶ Vö. uo.

Wittgenstein szerint nem helyes az a russelli kifejezésmód, amely a „ p egy kijelentés”-t szimbolikusan a „ p kond. p ” kifejezés segítségével adja vissza, az sem helyes viszont, amikor a „nincsenek *dolgok*”-at a „nem létezik olyan x , amely...” által fejezzük ki. „Mivel ha ez egyáltalán kijelentés lenne is, nem lenne-e akkor is igaz, ha ugyan lennének dolgok, de ezek nem lennének azonosak önmagukkal?”²⁷ E ponton maga Wittgenstein is párhuzamot von az azonosság és az identitás kérdése között, azt hangsúlyozva, hogy a lélek, a szubjektum képtelenség, „mert egy összetett lélek egyáltalán nem lenne lélek többé”.²⁸

Wittgenstein felismeri, hogy a logikai értelemben tételezett önazonosság vonatkozásában fennálló kijelentések *tautológiák*, éppen úgy, mint a matematika egyenletei. Amikor két kifejezést az egyenlőség jelével kapcsolunk össze, akkor ez azt jelenti, hogy az egyenlőség két oldalán található értékek egymással helyettesíthetőek. A kérdés viszont az, hogy valóban fennáll-e ez az eset. Az pedig, hogy valóban fennáll-e ez az eset, magán a két kifejezésen kell hogy megmutatkozzon. Két kifejezés logikai formáját jellemzi, hogy egymással helyettesíthetők, az állítás viszont felfogható kettős tagadásként. Így az „ $1+1\div 1+1$ ” felfogható „ $(1+1)+(1+1)$ ” gyanánt. Frege állítása szerint a két kifejezésnek ugyanaz a jelentése, de különböző az értelme, Wittgenstein szerint viszont nem szükséges annak a kimutatása, hogy egyenlőségjel által összekapcsolt két kifejezés jelentése azonos, mivel ennek már magából a két kifejezésből láthatónak kell lennie.²⁹

Wittgenstein levonja a következtetést, miszerint: „Két kifejezés jelentésének azonosságát nem lehet *állítani*. Mert ahhoz, hogy jelentésükről állíthassak valamit, ismernem kell jelentésüket; és ha ismerem jelentésüket, akkor tudom, hogy ugyanazt avagy különbözőt jelentenek-e.”³⁰ Wittgenstein felismeri, hogy a logikai, matematikai azonosságelméletek tisztázatlansága a megismerésben félreértésekhez vezet. Az azonosságot nem lehet állítani, az egyenlőségjel két oldalán található értékeket pedig nem az azonosságjel teszi egyenlővé vagy felcserélhetővé, hanem maguk az értékek mutatják magukat felcserélhetőeknek vagy különbözőeknek.

Az identitásazonosság kritikája Heideggernél

Heidegger kiemeli, hogy mind Leibniz, mind Kant, Fichte, Schelling és Hegel az identitás kérdését egyaránt egy absztrakt azonosságrendszer felől szemléli, így egy absztrakt identitást juttat érvényre. Az $a = a$ kijelentésben viszont semmit nem mondunk ki az identitásról, hanem már eleve előfeltételezzük azt.

Az identitás fogalma latinul az *idem*, görögül *τό αὐτό* kifejezéshez kapcsolódik. Heidegger rámutat, hogy amikor az $a = a$ formulával élünk, akkor nemcsak arra utalunk, hogy minden a önmaga sajátja, hanem annál többet mondunk, mégpedig azt, hogy (önmagával együtt) önmagához *hozzátartozóként* és önmagához *viszonyulóként* lehet minden a önmaga sajátja, önmagája.³¹ Amikor az $a = a$ kijelentéssel élünk, akkor azt mondjuk ki, hogy a az (ist) a , ezen

²⁷ Vö. uo. 5.5351.

²⁸ Uo. 5.5421.

²⁹ Vö. uo. 6.232.

³⁰ Uo. 6.2322.

³¹ Vö. Martin Heidegger: *Identität und Differenz*. Frankfurt am Main 2006. 34. „Die gemäßere Formel für den Satz der Identität A ist A sagt demnach nicht nur: Jedes A ist selber dasselbe, sie sagt vielmehr: Mit ihm selbst ist jedes A selber dasselbe.“

pedig azt értjük – mutat rá Heidegger –, hogy minden létező önmaga önmagájával (együtt) önmaga, *önmagához való hozzátartozásában önmaga*,³² ekképp az identitás heideggeri értelemben a létező létének az önmagához való hozzátartozását jelenti.

Heidegger utal Parmenidészre, aki a létet a gondolkodással azonosítja. Heidegger Parmenidész-interpretációja szerint a gondolkodás és a lét ugyanaz, és egymáshoz hozzátartozókként lehetnek ugyanazok.³³ Parmenidésznél viszont az identitás fogalma homályban marad, azonban Heidegger az identitást már a hozzátartozás felől ragadja meg, ebben a megközelítésben pedig az identitás maga *hozzátartozásként* értelmezhető, s ezzel párhuzamosan az identitás és az azonosság fogalmainak egy a viszonyrendszerben való feltárulkozása és megmutatkozása kap kiemelkedő szerepet. Az identitás fogalmának a viszonyrendszerben való feltárulkozása kifordítja azt a több ezer éves logikai-ontológiai hagyományt, amelyben az identitás az egység felől mutatkozik meg, úgy, hogy az egység már nem úgy merül fel, mint a lehetséges különbözőségek összessége, hanem éppen az egységben, az egység közegében és természetén belül mutatkoznak meg a különbözőségek. Az identitás Heideggernél is kívülről „egység” marad, belülről viszont strukturált, azaz struktúráként épül *ki* mint „egységes” egész. A heideggeri fordulat lényege nemcsak abban jelentkezik, hogy az egység és az identikusság fogalma irányt vált, hanem abban is, hogy az $a=a$ kijelentés logikája felől megragadott, az identitásában megmutatkozó létező kitüntetett státusa meginog.

Az $a = a$ kijelentés a létezők önmagukkal való azonosságát fejezi ki, s ezáltal a létező állítódik előtérbe.³⁴ Milyen veszélyeket rejt azonban magába a létező előtérbe állítása? – tesszük fel a kérdést. Heidegger arra irányítja figyelmünket, hogy az európai filozófia Arisztotelészig visszanyúló hagyományában a „van-ság”, a „miben-lét [Was-sein] (essentia) és a meglét [Vorhandensein] (existencia)”³⁵ s végső soron a létező az, ami kiemelkedő szerepet kap, valamint éppen ebből nyílt meg a világ- és az önértelmezések számára horizont. Az identitást az ókori és a középkori filozófia egyaránt „*vala-mi-ség*”-ként fogta fel, melyhez hozzátartozik egy létmód. Számunkra viszont az a kérdés, hogy nem inkább fordítva kell-e megragadni a kérdést, úgy, hogy egyáltalán egy „*vala-mi-ség*” előfeltételezett fogalmához éppen annak sajátos mozgásban levéséből jussunk el. A probléma abban gyökerezik, hogy a létezőkre és önmagunkra egyaránt a „*vala-mi-ség*”-ből jutunk el, és ahhoz rendelünk hozzá egy létmódot, nem pedig a sajátos létszerűség mozgásából és viszonyrendszeréből teszünk szert egyfajta *mi-ségre*, amely sajátoszerűségként érvényesül. Heidegger kiemeli, hogy minden létező a maga lét-módján van, a kérdés viszont az, hogy nem inkább minden létező a maga létmódjából és létlehetőségeiből építi-e magát, alakul folyamatosan sajátos létszerűsége.

Heidegger az identitás fogalmának azonosságkritikájával szolgál, s az identitás fogalmának egy a hozzátartozás fogalma felől megragadható létmódjára mutat rá. Ebben a megközelítésben és innen kiindulva az identitás már sohasem lehet statikus homogén egység, s már nem is az azonosságállítás előfeltételezett azonosságáról szóló identitásról értekezünk, nem is állítjuk annak létét, hanem annak létmódjára kérdezzük rá. Így jutunk el az azonosság problémájának logikai megközelítésétől az identitás ontológiai kérdéséhez. Innen nyílik meg az önmagaságunk

³² Vö. uo. 35.

³³ Vö. uo. 36.

³⁴ Vö. Veress Károly: *A beszélgetés, amely „mi magunk vagyunk”*. = Uő: *Az értelem értelméről*. Marosvásárhely 2003. 191.

³⁵ Martin Heidegger: *Identität und Differenz* 27.

és identitásunk létmódjára vonatkozó kérdés, s kerül előtérbe az ontológián túl a hermeneutikai játék és mozgásban-levés. E ponton áll egymás mellett és egymás tükrében logika, ontológia, fenomenológia és hermeneutika, valamint innen nyer az identitás fogalma értelmezési perspektívát különböző filozófiai irányzatokban egyaránt.

Az azonosság kérdése és a létmódok sokféleségének problémája

Az azonosság létmódjainak differenciálása

Az azonosság kérdése egyrészt a létmódok sokféleségének vonatkozásában, másrészt a létmódokra vonatkozó nyelvi problémaként is felmerül, vagyis az is kérdéssé válik, hogy a nevek jelentései, a nyelvi struktúrák mennyiben képesek a valamilyen vonatkozásban fennálló azonosságot s annak különféle vetületeit kifejezni, mivel a nevek jelentései és maga a nyelv is önkényes, ugyanakkor a *fennállóság* létmódjainak sokfélesége sem egyértelmű. Éppen a nyelvi struktúrákra utal Wittgenstein is, amikor kifejti, hogy célunk a logikai szintaxis helyes használata kell hogy legyen. Heidegger pedig alapvető és elsődleges feladatnak a létmódok sokféleségére vonatkozó kérdés megválaszolását tekinti, s a *kopula* többértelműségének negatív következményeire hívja fel a figyelmet, arra kérdez rá, hogy „hogyan kell kiküszöbölnünk a kopula eme kétértelműségét”.³⁶ A kopula kétértelműségének vagy adott esetben többértelműségének elkerülésére lehet egy lehetséges megoldás, ha az értékek létmódjára vonatkozó kérdést önmagukból és relációjukban feltáruló sajátságukból értjük meg. Először is el kell határolnunk egymástól a tudományos és a filozófiai – a logikai, matematikai, valamint a filozófiai értelemben felmerülő – létmódokat, legalábbis fel kell ismerni ezek különbözőségét, azt, hogy mit értünk a logikai értelemben felmerülő fennállóságon és az értékmenetekre vonatkozó állítások fennállóságán, vagy ahogyan Heidegger fogalmaz, „mit kell itt matematikai egzisztencián értenünk, és hogyan kell azt axiomatikusan megalapoznunk”.³⁷

Az azonosság kérdésének logikai elemzése a fennállóság és a lét(szerűség) egy sajátos interpretációját követeli meg. Amikor fenomenológiai, ontológiai, hermeneutikai értelemben merül fel az identitás és az azonosság létmódjára vonatkozó kérdés, akkor azt is a *létszerűség* felől kell megragadnunk, és a *lét*nek mint olyannak egy a hagyományostól különböző értelme mutatkozik meg. Itt az válik kérdéssé, hogy vajon nem ugyanígy kell-e eljárunk akkor is, amikor a logikai értelemben vett azonosság létmódjára vonatkozó kérdést tesszük fel. Lehetséges, hogy nem (csak) a logikai megközelítés elvonatkoztatott azonosságrendszere akadályoz minket az identikusság és az identitás kérdésének megértésében, hanem magában a logikai megközelítésben is az identikusság létmódjának mélyebb kidolgozása válik szükségessé, s az azonosságreláció létmódjának mélyebb értelmezésével kell szolgálnunk. Úgy tűnik, az azonosság és az identitásprobléma létmódjára vonatkozó kérdést nemcsak fenomenológiai, ontológiai és hermeneutikai nézőpontból kell megvilágítanunk, hanem logikailag is, s meg kell világítanunk azt, hogy amikor a logikai szintaxisban a „van” kifejezéssel élünk, akkor az állításban az értékek valóságosságát fejezzük-e ki, vagy pedig az összekapcsolás jeleként érvényesül az egyenlőség jele, vagy mindkettő egyidejűleg, s ekképp a reláció valóságosságát állítjuk.

³⁶ Martin Heidegger: *A fenomenológia alapp problémái*. Bp. 2001. 245.

³⁷ Uo. 247.

A relációban feltáruló létmód

Az azonosság kérdésének logikai elemzéséből kitűnik, hogy nem (csak) az válik fontossá, hogy az egyenlőségjel milyen értékeket köt össze, hanem az (is), hogy maga az összekötés, amit az egyenlőségjel juttat érvényre, milyen értelemben utal az értékek és a reláció mibenlétére, vagyis milyen létmódban nyilatkoznak meg általa az értékek. Amikor azonban az egyenlőségjellel egymáshoz rendeljük az értékeket, akkor az értékmenetben nem az jut kifejezésre, hogy az egyenlőség két oldalának két érték megfelel, s maga az egyenlőségjel egy harmadikként rendelődik hozzá az értékekhez az összekapcsolás funkciójaként, hanem azt jelenti, hogy az összekapcsolás és az egymáshoz rendelés által maguk az értékek is egy új értelemösszefüggésben mutatkoznak meg. Az egyenlőségjel használatával különböző vagy azonos értékeket rendelünk egymáshoz, s amennyiben azonosak, az egyenlőség jelével kötjük össze őket, amennyiben nem azonosak, annyiban nem állítjuk vagy éppen tagadjuk az azonosság meglétét. Amikor azzal a kijelentéssel élünk, hogy $a = a$ vagy $a = b$, akkor a -t kötjük össze a -val vagy b -vel, de úgy, hogy nemcsak a vagy b értékéről van szó, hanem az értékek az összekapcsolás által egy új létmódban tűnnek fel. Ez a helyzet áll fenn akkor is, amikor azt állítjuk, hogy S az P , vagyis a szubjektumhoz hozzárendelünk egy predikátumot, ez a hozzárendelés pedig megint csak úgy érvényesül mint a szubjektum és az objektum széthasíthatósága, amely a megismerési folyamatokban kialakult vizsgálódásbeli sajátosságához rendelhető hozzá. Célunk pedig éppen e két-pólusúság meghaladása, ez viszont akkor érhető el, ha meghatározzuk a logikai értékeknek az egyenlőségjel által új megvilágításba helyeződő létmódját.

Azt kell megvilágítanunk, hogy amikor azt állítjuk, hogy $a = a$ vagy $a = b$, akkor ebben az állításban milyen értelemben merül fel a kijelentés és az értékek létmódja. Azt állítjuk-e, hogy a az a és a az b , vagy pedig azt, hogy a -nak az a -hoz és a -nak a b -hez való viszonyában maguk az értékek új értelemösszefüggésben mutatkoznak meg, vagyis nem feltétlenül a „van” értelemében, hanem az értékek sajátos viszonyulásmódozataik létstruktúrájában?

A logika kijelentéseiben, amikor állítjuk az értékek egyenlőségét, akkor a „van” kétértelműsége áll elő. Az állításaink során, amikor a „van” kifejezéssel élünk, akkor az azt jelentheti, hogy bizonyos értékmenetek valamilyen vonatkozásban fennálló azonosságát helyeseljük, vagyis a viszony fennállásának jogosultságát helyeseljük, de azt is jelentheti, hogy nem csak a viszony fennállásának jogosultságát helyeseljük, hanem magukat az értékeket, vagyis az értékek neveit s azok meglétét is.

Az egyenlőségjel, amely az értékeket vagy az értékmeneteket egymáshoz rendeli, egyrészt összekapcsol, másrészt elválaszt. Összekapcsolja a -t b -vel, ugyanakkor szét is választ, mivel pl. amikor az $a = a$ kifejezéssel élünk, akkor nemcsak a -nak az önmagával való egysége jut kifejezésre, hanem a -nak egy differenciált létmódja is. Ezt tovább fokozhatjuk, és azt állíthatjuk, hogy az egyenlőségjel két oldalán található értékek nem egyenlők, s akkor tagadjuk az azonosság fennállását, viszont ebben a tagadásban is állítunk valamilyen fennálló helyzetet. Következésképp elmondható, hogy az állítással, az egyenlőség tételezésével pozitív értelemben merül fel a viszony az értékek között, összekapcsolunk, másrészt viszont el is választunk, mivel az értékek különbözősége is felmerül, pl. ha azt állítjuk, hogy $a = a$. A tagadással viszont negáljuk a viszony meglétségét az értékek között, azonban magával a tagadással is egy

helyzet meglétét állítjuk. Azonban a tagadás, negálás kapcsán is elmondhatjuk, hogy nemcsak elválaszt értékeket egymástól, hanem össze is kapcsol.

Mindebből azt a következtetést vonom le, hogy az egyenlőségjel segítségével történő azonosságállítás vagy -tagadás nem elsődleges, és az, hogy a viszony állítás vagy tagadás lesz, az magukból az értékekből kell hogy megmutatkozzon, azonban az egyenlőség jele vagy annak a tagadása éppen a viszonyyszerűséget és a viszonyban való megmutatkozás lehetőségét hordozza magában. Az értékek az egyenlőségjel általi összekötöttségükben, összefüggéseik viszonyrendszerében mutatkoznak meg. Az értékek e viszonyrendszerben lesznek felmutatva, s a viszonyrendszerhez való hozzátartozásuk s az azzal való meghatározásuk jut érvényre, legyen az összetartozás, elválasztás vagy mindkettő; ebben tárulkoznak fel a valamilyen értelemben vett vonatkozásaik. Amikor azt állítjuk, hogy $a = a$ vagy $a = b$, és ezt a létmódok vonatkozásában értelmezzük, akkor elmondhatjuk, hogy a reláció igazsága nem mint önmagában igaz válik elgondolhatóvá, hanem mint a viszonyrendszerben feltáruló reláció értékeinek valamilyen értelemben elgondolt azonossága.

Az azonosság logikai vizsgálatából kitűnik, hogy nemcsak az azonosságjellel összekötött értékek azonosságrelációja problematikus, hanem az is, hogy a relációban feltáruló értékek milyen létmóddal rendelkeznek, s maga az azonosságreláció milyen vonatkozásban tünteti fel az értékeket. A logikai relációban feltáruló azonosság létmódjának fennállósága vonatkozhat magukra az értékekre, de vonatkozhat magára a relációra vagy mindkettőre, viszont azt leszögezhetjük, hogy az értékek valamilyen értelemben vett vonatkozása mindig magában a relációban jut érvényre. Következésképp bizonyos értelemben a reláció az, ami az értékeket valamilyen vonatkozásban vett azonosságukban (azonosságuk fennállóságában) tünteti fel, s ezzel nemcsak a valamilyen értelemben tételezett azonosságot állítjuk, hanem bizonyos érték (vagy értékek) logikai-matematikai értelemben vett egzisztenciájuk differenciáltságát is.

A logikai (ön)azonosság kérdésének hasznosíthatósága az identitás vonatkozásában

Az azonosság és az identitás vonatkozásában – elsősorban módszertani okok miatt – az a kérdés merül fel, hogy vonható-e egyáltalán párhuzam a logikai azonosságkonceptió és a fenomenológiai, ontológiai, hermeneutikai értelemben elgondolt identitás, önmegaság fogalmi között. Szemléletmódjukat tekintve ugyanis a megismerés két különböző módját képviselik. Th. W. Adorno azt hangsúlyozza, hogy az identitás fogalma kapcsán „bármely ambivalencia, amely az identitás és a nemidentitás vonatkozásában felmerül, az identitás logikai problematikájához köthető”³⁸ (és oda is vezet vissza).

Levonható-e egyáltalán valamilyen következtetés a logika perspektívájából az identitás kérdésére reflektálva? Adott esetben ugyanis a logika és a matematika is az egyenlőség jelével operál (azonban Wittgenstein rámutat, hogy az azonosságjel nem lényegi alkotórésze a logikai szimbolikának), a fenomenológiai, ontológiai, hermeneutikai megközelítésekben viszont éppen hogy megkérdőjelezzük az azonosságot, amely a dolgok, létezők vagy egy létező önmagához való viszonyaként „fennáll”.

³⁸ Theodor Adorno: *Negative Dialektik. Jargon der Eigentlichkeit*. Frankfurt am Main 1973. 157. „Solche Ambivalenz von Identität und Nicht-identität erhält sich bis in die logische Problematik der Identität hinein.”

Ha az identitás kérdését a logikai szempontjából gondoljuk el, akkor elmondhatjuk, hogy a logikában is az azonosság *viszonyként*, *relációként* merül fel, következésképp „identitásom”, önmagáságom egy viszonyrendszerben épülő és alakuló önmagáság. Amikor az egyenlőség jelével kötjük össze a jeleket, értékmeneteket, akkor a jelek és az értékmenetek valamilyen vonatkozása kerül előtérbe. Következésképp a jelek és értékmenetek közötti viszonyrendszer nélkül nem tárulkozhat fel azok valamilyen vonatkozásban vett sajátyszerűsége. Beszélhetünk-e azonosságról reláció nélkül? Amikor az állítjuk, hogy $a = b$, akkor a -nak a b -hez és b -nek az a -hoz valamilyen vonatkozásban vett viszonyáról beszélünk, amikor azt mondjuk, hogy $a = a$, akkor a -nak az önmagához való viszonyáról beszélünk. A viszonyrendszer az, ami által a és b valamilyen vonatkozásban azonosság áll fenn; viszony nélkül identikus-e az entitás, viszony nélkül önmagáság-e az önmagáság? Az identitás és az önmagáság is mindenekelőtt viszonyrendszer, reláció, e viszonyrendszerben képes egyáltalán láthatóvá válni identitásunk, önmagáságunk valamilyen vonatkozása. Az identitás tehát egyrészt *reláció*, másrészt *vonatkozás*, valamire vagy önmagára való vonatkozás. Éppen a viszonyrendszerek és a vonatkozások sokféleségében tárulkoznak fel a reláció két oldalán található értékek és sajátyszerűségek. A viszonyrendszerek és a vonatkozások többsikű rendszerében pedig képes egyre inkább láthatóvá válni az identitásban, az önmagáságban adódó sajátyszerűség.

Az azonosság kérdésének logikai vizsgálatából megértettük, hogy amennyiben az azonosság, az identitás és az önmagáság fogalmak vizsgálatát tűzzük ki célul, akkor első és talán legfontosabb kérdés éppen az identikusság és az azonosság *létmódjának* feltárása kell hogy legyen, továbbá nemcsak az válik kérdéssé, hogy az azonosságjel által összekötött értékekben mi az, ami azonos, s az identitás kérdésének megvilágításában sem csak az a kérdés, hogy az identitásban mi az, ami azonos és mivel (az identitásban minek az azonosságát állítjuk mivel), hanem maga a *reláció*, ugyanis a relációban maguk az értékek is másképp „viselkednek”.

Következtetések

Feltártuk az azonosságprobléma belső ellentmondásoktól való terheltségét, rámutattunk az azonosság állításának *viszonylagosságára*, viszonylagos azonosságokra, pl. az azonosság mint felcserélhetőség, tartalomazonosság; ugyanakkor más vonatkozásban fennálló *különbözőségre*, pl. jelentésbeli különbözőségekre. Kimutattuk, hogy az azonosság *reláció*, és éppen a reláció az, ami által a valamilyen vonatkozásban fennálló viszonylagos azonosság megmutatkozni képes, ugyanakkor viszony nélkül nem tárulkozhat fel a valamilyen vonatkozásban fennálló identikusság. Azt is felismertük, hogy a logikai és matematikai egzisztencia *differenciálatlansága* az azonosságállításokat pusztán látszatkijelentésekként tünteti fel. Ezen túlmenően azt is megvizsgáltuk, hogy az azonosság fogalmának *nyelvi többértelműsége*, valamint az azonosság *létmódjának tisztázatlansága* elfedi az azonosság megértését. Következésképp amikor logikai azonosságról beszélünk, elengedhetetlen azt megvilágítani, hogy az azonosság állításában minek az azonosságát állítjuk, és az azonosság milyen létmódja érvényesül, *mire vonatkozik az azonosság fennállósága* a relációban: az értékek valóságosságára, a reláció helyeslésére és fennállóságára vagy pedig mindkettőre, egyszóval a *logikai és matematikai egzisztencia* kérdését kell tisztázni, amikor valamilyen vonatkozásban fennálló azonosságról beszélünk. Éppen ezért az identitás fogalmának vizsgálata során elsődleges akadály az identitás és azonosság fogalmainak létmódja kapcsán merül fel, s mindenekelőtt ezek létmódját kellett tisztázni.

Leszögezhetjük tehát, hogy az identitás nem rendelkezik léttel, hanem csak *sajátos létszerűségében* gondolható el. A logikai azonosságprobléma létszerűségének kérdése, az azonosság logikai egzisztenciájának kérdése éppen az identitásról és az identitás létmódjáról szóló ontológiai vizsgálódásokba nyúlik át. Az azonosság és az identitás kérdésének létszerűsége lesz az a pont, ahol logika, ontológia, fenomenológia és hermeneutika összetalálkoznak egymással.

From the Topic of Logical Sameness to the Problematic of Ontological Identity

Keywords: identity, logical identity, undifferentiatedness, existencelikeness oneness

In the present essay I inquire how sameness as a question of logic can be linked with the ontological study of the concept of identity. The question arises as to what extent does the *undifferentiatedness of the way of existence* of sameness prevent us from understanding identicalness? The undifferentiatedness of the way of existence of sameness – as a question of logic – leads us straight to the ontology of the concepts of *identity* and *oneness* and thus urges the exploration of the *existencelikeness* of sameness and identity.

MŰHELY

Kruppa Tamás

Respublica vagy egyeduralom? Viták Erdély kormányzásának módjáról és formájáról

Kovacsóczy Farkas *Dialógus Erdély igazgatásáról* című, Kolozsváron 1584-ben megjelent traktátusa az egyetlen olyan mű, amely az erdélyi és magyarországi államelméleti irodalom és gondolkodás létezéséről árulkodik.¹ Ezt leszámítva sajnos csak elszórt adatokból következtethetünk arra, hogy az állam helyes kormányzásának formája és módja éppen úgy érdeklődés és viták tárgya volt, mint Európa egyéb részein. Az adatok régóta ismeretesek, és amíg újak nem kerülnek elő, ezeket kell vallatóna fogni a köztörténet kellően nem mérlegelt mozzanataival szembeítve; jelen tanulmány remélhetően rávilágít néhány eddig homályban maradt részletre, illetőleg módosítja a szakirodalom néhány tévesen rögzült állítását avval a vitával kapcsolatban, amely a fejedelemiségben a nyolcvanas-kilencvenes években a politikai hatalmat illetően bontakozott ki.

Kovacsóczy Báthory István krakkói kancelláriájában szerezte meg a hivatali gyakorlatot. A *Dialógussal* legutóbb foglalkozó Rácz Lajos szerint a kollektív kormányzást azért pártolta Báthory István, mert el akarta kerülni, hogy a Báthory család tagjai között harc törjön ki a hatalomért, amelynek vesztese a legkisebb Báthory, az 1581-ben fejedelemmé választott Zsigmond lenne.² Lényege, hogy Zsigmond mellett egy háromtagú grémium hajtja végre a király utasításait. Krakkóban működött az erdélyi kancellária egy kihelyezett tagozata, amelynek az volt a feladata, hogy segítse és ellenőrizze az erdélyi kancellária működését. Fordítva pedig ez az 1583-ban felállított tanács a királyi kormányzat kihelyezett erdélyi tagozataként koordinálta, illetőleg végrehajtotta a Lengyelországból érkező utasításokat. Kovacsóczy mellett Sombori Antal és Kendy Sándor volt tagja a tanácsnak; Sombori ítélőmesterként tevékenykedett,

Kruppa Tamás – egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem, kruppat@gmail.com

¹ Kovacsóczy Farkas: *Dialógus Erdély igazgatásáról*. = Klaniczay Tibor (vál., jegyz.): *Janus Pannonius. Magyarországi humanisták*. (Magyar Remekírók) Bp. 1982. 1227–1254. (A továbbiakban Kovacsóczy.)

² Rácz Lajos: *Főhatalom és kormányzás az erdélyi fejedelemiségben*, Bp. 1992, 132–138. (A továbbiakban: Rácz.) Az egykorú székely krónika világosan beszél erről: „Az lengyel király, úgymond, nem azért adá Fogarast Boldizsárnak, hogy ottan maradjon Erdélybe; mert ő is jól tudta és látta, hogy ezen két atyafiak között semmi egyenesség nincsen, nem is léssen jövőendőben: hanem hogy jövőendőben Lengyelországban megházasítsa Boldizsárt, és itten telepítse le, úgy hogy távol legyenek egy mástól ezen atyafiak.” Kultsár István: *Krónika a mohácsi veszedelemtől a bétsi békülésig Magyar Országban, Erdélyben, Havasalföldön és Moldovában történt dolgokról*. Pesten 1805. 54–55.

Kovacsóczy Padovában az artest végezte el, Kendy az erdélyi diplomáciai testület tapasztalt, Sztambulban is megforduló tagja volt.³

A művét 1584-ben megjelentető kancellár egy olyan grémium tagjaként írta meg értekezését, amelyet az egyszemélyes kormányzást igénylő erdélyiek részéről folyamatos támadások értek.⁴ Erre válaszul született volna meg a *Dialógus*, amely azt a kérdést boncolgatja, hogy melyik kormányzási forma a célszerűbb és a jobb, amelyet az ifjú fejedelem *mellé* kell helyezni, az egyszemélyes vagy a testületi. A műről készült elemzések hangsúlyozzák a történeti kontextus fontosságát; ennek kapcsán hívom fel a figyelmet néhány olyan, a vizsgálatokból sajnálatos módon kimaradt körülményre, amely a traktátust egészen más megvilágításba helyezi.

A hármastanács működésének ismertetését mellőzöm, csupán azt említeném, hogy jogköre a vajdákéhoz hasonlóan működött. A szakirodalom előszeretettel ismételteti, hogy az erdélyiek mennyire elégedetlenek voltak a kollektív kormányzással, amelyet a panaszok miatt szüntetett meg három évvel később Báthory.⁵ A rendek legnagyobb problémája nem is annyira a grémiummal volt, hanem először is azzal, hogy a király a rendek megkérdezése *nélkül* döntött a kollektív kormányzásról; „...hogy te felséged nem hármat erre a gondviselésre, hanem egyet valakit, akit *ők* közönséges akarattól *neveznének*, praeficiálna.”⁶ A Fejedelmi Tanács továbbra is működött, ez is rendre elkerüli a kérdés tanulmányozóinak figyelmét, amelyre pedig az instrukció is utal, amikor tanácsurakról tesz említést: „Hogyha pedig az több tanácsok közül szabad akaratok szerint, avagy történet szerint mennének, vagy pedig hivatnának udvarhoz, azoknak szabadságok legyen az tanácsban bemenni. *Azoknak tanácsokat és értelmeket megkérdejk, de úgy, hogy minden dolognak elvégezése csak az három megmondott személyen álljon*, mégis az elrendelt tanácskozásnak ez legyen a módja.”⁷ A létrejövő új rendszer nem volt ismeretlen a fejedelemség történetében, gondoljunk csak az Izabella és János Zsigmond mellett működő gyámokra, Fráter Györgyre és Petrovics Péterre.

1585-ben a király megalégtelte a panaszokat, és megszüntette a triumvirátust, kormányzól Ghicz Jánost állította, aki alatt, mintegy varázsütésre, megszűnt az összes panasz. Nehezen hihető azonban, hogy egy katona, akinek egy tartomány polgári kormányzásában semmilyen tapasztalata nem volt, meg tudta oldani azokat a problémákat, amelyekkel magas szintű jogi végzettséggel és sokéves hivatali és diplomáciai tapasztalattal felvértezett „kollégái” képtelenek voltak megbirkózni. Nagyváradi kapitányként sikerült elérnie, hogy az elődei kormányzása alatt viszonylag békésen megférő jezsuiták és a váradi protestánsok egymás torkának ugorjanak; nehezen hihető az is, hogy a lengyel király az 1585. évi váradi események⁸ ismeretében

³ Veress Endre (kiad.): *Báthory István király levélváltása az erdélyi kormányval, (1581–1585)*. Bp. 1948. (A továbbiakban Báthory-levélváltás.)

⁴ Köpeczi Béla: *A magyar politikai irodalom kezdeteihez*. Irodalomtörténeti Közlemények LXXIV (1970). 577–587; Rácz. 133–137; Schlett István: *A magyar politikai gondolkodás története* I. Bp. 1996. 129–130. A *Dialógus* kapcsán Kaposi Márton Machiavelli hatását hangsúlyozza, meggyőző szövegszerű egyezéseket azonban nem hoz. Vö. Kaposi Márton: *A machiavellizmus jelenléte és Machiavelli hatása a magyar reneszánsz eszmévilágában*. = Uő: *Élő középkor és halhatatlan reneszánsz*. Bp. 2006. 201–208.

⁵ Horn Ildikó: *A hármastanács kormányzata (1583–1585)*. Századok 140. (2006) 889–891.

⁶ Szilágyi Sándor (szerk.): *Erdélyi Országgyűlési Emlékek (1576–1596)* III. Bp. 1877. 185. (A továbbiakban EOE III.)

⁷ EOE III. 173.

⁸ Kruppa Tamás: *Nagyváradi jelentősége a Báthoryak művelődés- és valláspolitikájában*. Sz. 2005. 949–951. (A továbbiakban Kruppa: *Nagyváradi*.)

arra a következtetésre jutott volna, hogy ami Ghiczynek nem ment kicsiben, az menni fog neki nagyban. Maga Ghiczy is elismerte 1588-ban a medgyesi országgyűlésen, hogy képzettsége nem volt elegendő és megfelelő a kormányzáshoz, így alatta is működött egy tanács kimondottan abból a célból, hogy a polgári ügyekben segítse.⁹ Vagyis a képlet nem olyan egyszerű, hogy a problémák megszűntek azzal, hogy a király háromból egyet csinált.

Ehhez hozzátehetjük még, hogy a kormányzó működésének mérlege sem mondható egyszerűen pozitívnek. Forrásaink, például a Ghiczyvel első felesége, Katalin révén rokoni kapcsolatban álló Gyulai, aki karrierjét a királyi kegynek köszönhette, igen hízelgően nyilatkoznak tevékenységéről,¹⁰ és ezt a kedvező véleményt hangoztatták felekezeti elfogultságoktól nem mentes, a jezsuitákat nem túlzottan kedvelő egyéb vélemények is. A tények azonban ezt kevéssé támasztják alá; a király váratlan halála után a posztján maradó kormányzó – nem csak jezsuita oldalról – szinte azonnal heves támadások keresztútjába került. Már ezek a támadások is jelzik, hogy Ghiczy kormányzását mérvadó politikai erők, a Báthory rokonság és a köréjük, illetve velük szemben megszerveződő különböző frakciók csak átmenetinek tekintették. Van ezenkívül néhány fontos, eddig egyáltalán nem mérlegelt mozzanat, amely igazi magyarázatot ad arra, miért szakított Báthory a sokat kritizált hármastanáccsal.

Ghiczy kormányzói kinevezése nem függetleníthető egyrészt a már említett vallási kontroverziáktól, illetve azoktól a határ menti csetepatéktól, amelyeknek gyűjtőpontjában szintén a váradi főkapitány állt, aki miatt a dívánban súlyos vádak hangzottak el a lengyel király ellen. A velencei követjelentések ráirányítják a figyelmet arra, hogy a Porta és Báthory közötti konfliktus sokkal súlyosabb volt, mint gondolnánk, és eredetileg nem is a magyarországi végvári harcok, amelyek csak a jéghegy csúcsát jelentették, hanem a kozák probléma miatt éleződött ki a viszony. A konfliktus éveken keresztül, 1583-tól egészen 1586-ig, a király haláláig elhúzódott, háttérben a királlyal való elégedetlenséggel, amelynek középpontjában az erdélyieket gyűlölő Szinán nagyvezír állt. Maga a tanács vall erről 1583. október 3-án a királynak írott jelentésében: „Jóllehet, hogy vagyunk ilyen ítéletben hogy ennek is ilyen új és mód nélkül való parancsoltnak nem az kozákok, kik eddig azt hisszük, hogy régen helyekre szaladtanak, sem az mi segítségünk nélkül való szükölködések, hanem csak az basa kedvetlensége és reánk való nehézsége az oka, kit minden úton ki akar fakasztani, hogy így is, vagy akarjuk, vagy nem, kedvét keressük és telhetetlen kívánságának eleget tegyünk.”¹¹

A tét ugyanis nem néhány határ menti vár, Bender vagy Akkermann, hanem a Kelet-Európa fölötti befolyás volt. A Porta tisztában volt Báthory szentszéki kapcsolatainak fontosságával és az oszmánellenes ligatervekkel. Nem kerülték el figyelmét Possevino velencei, moszkvai és szatmári tárgyalásai sem, amelyek egyszerre célozták a cárral és a császárral fennálló konfliktus elsimítását és egy reménybeli oszmánellenes szövetség tető alá hozását. Velence konstantinápolyi követe már 1583. március 8-án a következő híradást küldte haza: a Porta attól tart, hogy Velence szövetséget kötött a pápával, a spanyol és a lengyel királlyal az Oszmán Birodalom ellen. Szeptemberben azt jelentette, hogy ez a szövetség – a Porta félelmei szerint – kiegészül a császárral és Oroszországgal. A kozákok moldvai betörései, Bender ostroma és az, hogy Báthory megtagadta a tatároknak fizetendő éves lengyel adót, ezeket a rémképeket óriásira na-

⁹ Vö. előző jegyzetet.

¹⁰ Erről legutóbb Kruppa: *Nagyvárad* 954–956.

¹¹ EOE III. 201.

gyították. Egy kozák támadás hírére a szultán védelmét élvező, éppen hazatérőben lévő lengyel követet, Filip Pohladwskit 1583-ban kegyetlenül legyilkolták. Mindezek a félelmek nem voltak alaptalanok; a császárral kötött 8 évenként megújítandó drinápolyi béke éppen 1584-ben járt le, Possevino 1581-ben valóban tárgyalt egy liga esetleges feltételeiről Velencében, Báthory András 1583–1584. évi római útjára sem kizárólag a pápa előtti tisztelgés és bíboroskreációja miatt került sor. A zűrzavart fokozták a francia követ portai machinációi is, aki mindenáron egy spanyol–oszmán tengeri háborút akart kirobbantatni, hogy ezzel tehermentesítse a spanyolok ellen harcoló németalföldieket.¹² A viszály magvának elhintése állt érdekében az erdélyi trónra áhítozó Márkházy Pálnak is, aki hogy Báthory karmából megmeneküljön, muszlimmá lett, és 1581-ben ahdnámét is kapott az erdélyi trónra.¹³ Ez magyarázza, hogy a végvári betörések miatt, amelyek mögött erdélyi részről éppen Ghiczy állt, dühösek voltak a magyarországi oszmán katonai vezetők, sőt a temesvári pasa Lengyelország lerohanására tett javaslatot, mondván, hogy nem lenne nehéz feladat, mivel a lengyel határok nyitottak, sík vidékeken húzódnak, a lengyelek pedig elégedetlenek Báthoryval.¹⁴

Báthory számára 1585-ben a legfontosabb az volt, hogy egy olyan személyt állítson Erdély élére, aki vita nélkül, vakon végrehajtja parancsait ebben a feszült, háború kirobbanásával fenyegető helyzetben, amivel egyúttal a belpolitikai feszültségeket is tompítani tudta. Ghiczy, eltekintve Váradon elkövetett hibájától, ideális jelölt volt; bírta a rendek bizalmát, vitéz és tapasztalt katona hírében állt, azonkívül Báthory feltétlen és odaadó híveként gyűlölte a törököket. A fent mondottak miatt nem értek egyet Szilágyi azon állításával,¹⁵ hogy Ghiczy zökkenőmentes kormányzásának a nagyobb hatáskör lett volna az oka. Instrukcióját elolvastva egyértelmű, hogy semmivel sem rendelkezett nagyobb hatáskörrel, mint amekkorával a hármastanács, viszont kardforgató – és nem udvari! – emberként népszerű volt az erdélyiek között, ráadásul kinevezése látszólag az ő győzelmüket jelentette.¹⁶

Ebbe a történeti kontextusba helyezendő tehát a triumvirátus egyik tagjának, Kovacsóczy Farkasnak a *Dialógusa*, Eubulus és Philodacus társalgása a kormányzásról. Mindkettő beszélő név; Εὐβουλος jelentése tanácsot adó, okos, bölcs, illetve így hívták egy az i. e. 4. században élő athéni szónokot és államférfit. Aztán vagy még egy Eubuloszunk, Atarneusz türannosza, aki a városát ostromolni szándékozó Autophradatésznek azt ajánlotta, hogy először számolja ki, mennyibe kerül az ostrom, ő kész kevesebbért is feladni azt. Mire Autophradatész felhagyott az ostrommal.¹⁷ Világos az analógia a türannosz és Erdély helyzete között. Philodacus a dákok barátját jelenti. A két férfiú, mint már említettem, a fejedelem *mellé* helyezendő kormányzóról, illetve a kormányzói tisztről vitatkozik; Eubulus nem talál sem hazai, sem nemzetközi pozitív példát olyan kormányzóra, aki egyszerre lenne tökéletes nevelő és hivatalnok. Ez az oka annak is, hogy a kevert államformát részesíti előnyben; „nem királyt vagy fejedelmet kívánunk, mert az van nekünk Isten kegyelméből, ha ifjú is”,¹⁸ ahol az arisztokratikus és demokratikus kor-

¹² Archivio di Stato di Venezia (A továbbiakban ASVe) Senato, Dispacci, Constantinopoli. Filza 19, fol. 50rv. (A továbbiakban Senato. Constantinopoli. Filza.)

¹³ EOE III 183.

¹⁴ ASVe Senato. Constantinopoli. Filza 20. fol. 24r–25v.

¹⁵ EOE III 66.

¹⁶ Báthory-levélváltás 261–267.

¹⁷ Arisztotelész: *Politika*. Bev., jegyz. Simon Endre. Bp. 1984. 114.

¹⁸ Kovacsóczy 1232.

mányzás elvei is érvényesülnek: „sok ember között egyetértés és összhangra törekvés van, azaz ők nem vetekednek véleményeikben, hanem véleményük csodálatos egybehangzása folytán mind szavuk, mind akaratak a közjóra irányul.” Philodacus szerint Eubulus az athéni, illetve spártai berendezkedést propagálja: „Úgy látszik az areioszpagoszt vagy az ephoroszokat írod le nekem.”¹⁹ Ezzel szemben ő egyértelműen az egyeduralom híve: „... jól tudod, hogy a Homérosz után következő majd minden nagynevű bölcs az egyes ember uralmát részesítette előnyben a sokak hatalmával és kormányzásával szemben.”²⁰ Kassai Dávid Zsigmond Kovacsóczy művét üdvözlő levelében hasonlóképpen értelmezte: „Bölcsen ítélt velem, és kegyesen bölint Jupiter rá, hogy Horatius szavaival éljek, nagyságos uram, bárki is az az Eubulus, aki a *monarchikus* [kiemelés tőlem – K. T.] kormányzást²¹ olyan ádázul megtámadta.”²² De így nyilatkozott Kovacsóczy is Gyulaiinak írott levelében: „Elküldöm Neked Eubulusomat, akit kértél; talán derék férfiú, és érdeklődik dolgaink iránt (a jelenlegi körülményekhez képest), egyébként mindekelőtt nyers (amilyen az udvari népség) és nem elég ékesen szóló tanácsos. De azt mondom, nem ilyen volt Napolomiciában, miért ilyen borzas, piszkos és szomorú? Alig menekült meg, és kis híján megfizetett alkalmatlan beszédességéért, annyira ellensége most a beszéd az igazságnak. És mit mennydörögtek ellene? Azt az isteni mondást »Egy legyen úr csak.« Ez annyira bölcs, hogy senki sem tagadhatja, de ugyanannyira ostoba az, aki mintegy oroszlánbört ölt, amikor nem valamilyen Agamemnon, hanem főnixeket (bizony, ritka madarakat) keresünk. Lásd, gyakran esünk bele a legsúlyosabb tévedésekbe, amikor a nevek és tisztségek kétértelmősége téveszt meg, amikor ugyanis inkább esztelenkedünk a tömeggel, mintsem helyesen ítélnénk a kevesekkel.”²³

Az utóbbi idézet a másik lényeges nézetkülönbségre is rávilágít; a kancellár Gyulaihoz intézett szavaiban a nevekről és a tisztségekről folyó meddő és értelmetlen vitán ironizál. Ugyanis nem az a fontos, hogy a fejedelem távollétében egy grémium vagy egy kormányzó irányítja az adminisztrációt. Az egyeduralmat pártoló Philodacus nem is lát számottevő különbséget a fejedelmi és a kormányzói tisztelet illetően, és a legősibb tisztségnek a kormányzóit tartja: „Hogy mikor jelent meg és került használatba először a kormányzói tisztség, az nagyon homályos, hiszen minden régiségnek az ismerete csonka és bizonytalan. De hihető, hogy ez volt a kormányzás legrégebb módja, amelyet leginkább használtak rögtön az emberek keletkezése után.”²⁴ A legősibb kormányzati forma természetesen a királyság, és nem a kormányzóság volt, de Philodacus számára az uralom valódi birtoklása szempontjából ez lényegtelen. Ezzel szemben az erdélyiek szócsöveként viselkedő Eubulus határozottan kettéválasztja a két tisztséget. *Erről* és magáról a *hatalomról* szólva a következőket mondja: „A fejedelem a maga módján mindenkinek atyja a szeretet tekintetében, mindenkinek ura a tiszteletre és szolgálatra nézve; *a fejedelem* a maga dolgait végzi és intézi, és *a saját törvényeinek engedelmeskedik*, amelyeknek ő az értelmezője. Mert minden a fejedelem sajátja, úgy hogy az egész tartomány üdvét és hasznát, akárcsak viszont veszedelmét és kárát sohasem lehet tőle elszakítani és elválasztani. Végül

¹⁹ Uo. 1231.

²⁰ Uo.

²¹ Az eredetiben *monarchicae gubernationis oppugnator* áll. Szabó Károly: *XVI. századi tudósok levelei*. Történelmi Tár. 1881. 482.

²² Kovacsóczy 795.

²³ Uo. 1226–1227.

²⁴ Uo. 1237.

a fejedelem hatalma örökös és csak életével együtt válik meg tőle.” [Kiemelések tőlem – K.T.]. Ezzel szemben a kormányzónak „az a dolga, hogy ne a saját ügyét, hanem másét gondozza; fejedelmének, akinek hatóságában jár el, személyét és méltóságát tekintse; ne a maga hasznát, hanem urát és a polgárok közhasznát keresse, vesse alá magát a hazai törvényeknek, ne bízta el magát, tartsa meg a hűséget, tekintse az országot a más birtokának, ne a sajátjának.”²⁵ Vagyis míg a fejedelmet nem korlátozzák a törvények, addig a kormányzó csupán szolgál, hivatalnok.

A vita igazi tétje azonban nem az volt, hogy az ifjú fejedelem mellé kell-e egy régenstanács, vagy elegendő egyetlen ember, illetve hogy annak mekkora legyen a hatásköre, és még csak nem is arról, hogy van-e lényeges különbség kormányzó és fejedelem közt, hanem hogy milyen formában történjen a kormányzás a *jövőre nézve*. Magyarán, hogy lesz-e tényleges beleszólása a rendeknek akár az országgyűlés, akár a Fejedelmi Tanács, akár mindkettő révén a kormányzásba, vagy a fejedelem, bizalmasaival körülvéve, az alkotmányos intézmények szerepének minimálisra csökkentésével fog uralkodni, ahogyan azt addig is tette. Mert nyilvánvaló volt már 1584-ben is, hogy Báthory István előbb-utóbb jobblétre fog szenderülni, Báthory Zsigmond pedig hatalomra fog kerülni.

A témaválasztás tehát nagyon veszélyes volt, és a „nyers udvari népségnek” nem is annyira a morgolódo erdélyiektől kellett félnie, hanem egészen mástól; hogy mitől, arra éppen Philodacus utal, aki a minap Afrikában, tehát Erdélytől meglehetősen távol történt események kapcsán a következőt mondja: „Tudom, hogy értesültél Sebestyén portugál király nyomorult végéről, aki néhány éve Portugália nemességének virágjával Afrikában a móroktól vereséget szenvedett és meghalt, annyira, hogy hírmondó is alig maradt egy ekkora vereségből.”²⁶ Sebestyén portugál király 1578-ban, 24 éves korában indult végzetes vállalkozására Marokkóba. Az ifjút egy jezsuita, Luís Gonçalves, aki egyúttal a király gyónatatója is volt, és egy egykori katona, Aleixo de Meneses nevelték. Mindketten az előd, III. János, a király nagyapja szolgálatából kerültek Sebestyén környezetébe. A király, aki a mórok elleni harc büvületében nőtt fel, teljesen nevelői hatása alá került, a kormányzást a jezsuitákra bízta. A harci játékokon, a vadászaton és az aszketizmuson kívül más nem érdekelt. Az alcazari csatában néhány óra alatt borzalmas tömegmészárlás keretében szinte az egész portugál sereg odaveszett, a maradék néhány ezer fogságba került; a következmény Portugália spanyol annektálása lett 1580-ban.²⁷ Az események kísértetiesen hasonlítottak az erdélyi helyzetre; az ifjú Zsigmond ekkorra már szinte teljesen Leleszi hatása alá került. Ha az ifjú uralkodó nevelése jezsuita kézben marad, sugallja szövegünk, olyan tragédia következik be, amely Portugáliában, vagy tegyük hozzá, 1572-ben Párizsban, Szent Bertalan éjjelén történt. Az ugyanis nem lehet véletlen, hogy négy évvel később a medgyesi országgyűlésen a rendek a jezsuiták kitiltását éppen a franciaországi eseményekkel és Sebestyén szomorú példájával indokolták: „Példa a franciaországi háború, hol vérrokon fejedelmeket ingereltek egymás ellen, a portugáli király, kit a mórokkal kötött frigy felbontására bírtak s ki ezért életével lakolt. Azt pedig saját szemünkkel láttuk, hogy a jezsuiták nemcsak hivatalból, hanem minden időben nagyságod körül vannak, ha ellenük szó-

²⁵ Kovacsóczy 1233.

²⁶ Uo. 1247.

²⁷ Norman Housley: *The later crusades from Lyons to Alcazar 1274-1580*. Oxford 1992. 144–145 A. H. de Oliveira Marques: *Geschichte Portugals und des portugiesische Weltreichs*. Stuttgart 2001. 218–220.

lunk, ezt úgy állítják elő, mintha felségsértés volna, nagyságod személyét tőlünk elfordítják, s mi miattuk nem vagyunk bátorságban.”²⁸

A fentieket támasztja alá Kassai Dávid Zsigmond már idézett levelezése is a kancellárral. Két, egyébként ismert, a *Dialógussal* együtt kiadott levelére gondolok, az egyiket 1583-ban, a másikat 1584-ben írta. Az elsőben egy Daniel Hermann nevű szerzőnek a borostyánba ragadt békáról és kígyóról szóló szerzeményéről (*De rana et lacerta*) alkotott lesújtó véleményét osztja meg a kancellárral.²⁹ Kassait különösen az háborította fel, hogy Hermann a történetet Báthory Kristóf halálával vonja párhuzamba; a hasonlat egyrészt enyhén szólva nem illendő egy fejedelemhez, miért nem használt sast vagy oroszlánt, kérdezi, másrészt a békák halálából jósolni esztelenség. A történet, folytatja, sokkal inkább illik a jezsuitákra: „...ahogy a békák beleléptek a folyékony masszába, s ott ideig-óráig jól érezték magukat, míg csak el nem vette életüket a ráömlő esőtől megkeményedett gyanta: ugyanúgy a jezsuiták is Magyarország eme vidékeire [...] visszatérhetési jogukkal élve hazatértek, mert csalogatta őket a régebbi, ebben az országban egykor élvezett örömök utáni vágyuk; de ahogyan legtöbbjük akkor is lépre ment, s beleragadt lábukat kihúzni nem tudták, ugyanúgy most is fennáll a veszély, hogy ugyanarra a sorsra jutnak, ha valamiképpen a most még folyékony országgrészek a jámbor emberek bűnbánata és könnye folytán megkeményednek és megszilárdulnak.”³⁰

Másik leveléből kiderül, hogy mi köze van a jezsuitáknak a *Dialógushoz*: „Ami az aranykönyvecsket illeti, bizony nagyságos uram, teljes egészében úgy van, ahogy írod. Ez a királyi könyv visszautasítja jóformán minden észrevételemet, amelyet Possevino ellen tettem. Égek a vágától, hogy a lehető legrövidebb feleletekben megcáfoljam ennek a lengyel hitszónoknak véleményét, amelyet az igaz egyház ismertető jeleiről kifejtett... Talán még a király sem utasítja vissza e könyv elolvasását.”³¹ A levélrészlet egy már folyó polémiára enged következtetni; a Kassai által emlegetett aranykönyv a *Dialógus*, ez egyértelműen kiderül Marcello Squarcialupi Berzeviczy Mártonnak írott leveléből.³² A lengyel jezsuita hitszónok Stanislas Sokolowsky, akitnek a *De verae et falsae ecclesiae doctrina* című műve 1583-ban jelent meg Krakkóban.³³ Az idézett Possevino-mű vagy az ugyanebben az évben Krakkóban megjelent *De necessitate, utilitate ac ratione docendi catholici catechismi cum sanctis meditationis* vagy David Chytraeusnak nagy, három földrészt országait, többek közt Magyarországot is érintő, a keresztény egyházak helyzetéről szóló műve ellen írt munkája (1582). Az idézett művek feltehetően Possevino 1583-as, a Felvidéket és Erdélyt érintő körútja idején kerültek Kassai kezébe. A forrásoknak köszönhetően a mantovai jezsuita útja igen jól dokumentált,³⁴ és összefüggésbe hozható az oroszországi háborúk lezárása után megnövekedett és fentebb már említett geopolitikai feszültséggel. Elég az események pusztá felsorolása; pápai szemináriumok létesültek északon, egyrészt a pravoszláv, másrészt az északi eretnek országok, főleg a lutheránus Svédország megtérítésére. (Possevínónak svédországi útja során egy időre III. János svéd királyt is sikerült megtérítenie.) Az év folyamán levél-

²⁸ EOE III. 85.

²⁹ Daniel Hermann: *De rana et lacerta*. Krakkó 1583.

³⁰ Kovacsóczy 793–794.

³¹ Uo. 796.

³² Kovacsóczy 1225.

³³ Sokolowski Kovacsóczyhoz intézett leveleit vö. Szádeczky Lajos: *Kovacsóczy Farkas levelei*. TT 1893. 33–35.

³⁴ Ladislaus Lukács (ed.): *Monumenta Antiquae Hungariae II. 1580–1586*. Romae 1976. 402–404, 406–413, 453–457, 469–471. (A továbbiakban MAH II.)

ben kereste meg a király titkárát Báthory Zsigmond és Anna svéd hercegnő házasságának tervét megpendítve.³⁵ A felvidéki út során hangzottak el javaslatok egy új, katolikus felső-magyarországi főkapitány kinevezésére (a katolikus Nogarola ezután került a posztra), illetve felmerült Miksa főherceg felvidéki kormányzóságának terve.³⁶ Possevino kisebb kitérőket tett a Báthory-birtokokra, sőt még Kovacsóczy kancellár megtérítésével is megpróbálkozott.³⁷ A váradi misszió megerősítése szintén ekkor történt, amelynek következménye a következő évben a már említett nagyváradi disputa lett. De ne felejtkezzünk el arról sem, hogy a *Transilvania* kézírata is ekkor készült el.³⁸ Ez a rövid felsorolás is elegendő, hogy lássuk, a rend, amely maga mögött érezte a nagy politikai váltásra készülő lengyel király támogatását, minden téren offenzívába lendült. Mindezt nem lehetett válasz nélkül hagyni; a következő évben megjelent a *Dialógus*.

A király végül beleunva a hármas tanács körüli huzavonába, illetve felkészülve a törökkel való esetleges konfliktusra 1585-ben Ghiczzy Jánost nevezte ki kormányzónak. Kovacsóczy féltelmei beigazolódtak, a koncepcióváltás az amúgy is eléggé gyenge rendi kontroll lehetőségét tovább szűkítette; történetírásunk régóta hangsúlyozza, hogy az erdélyi fejedelmi hatalom erejének a kiterjedt fiskális birtokok, a centralizált vajdai adminisztráció működése és a rendiség fejletlensége volt az oka. János Zsigmond egész életében a határokért harcolt, Báthory Istvánt szerencséje és ügyessége néhány év után a királyi trónra emelte, nem telt el tehát túlzottan sok idő, hogy a hatalom, vagy ha úgy tetszik az udvar és a (rendi) társadalom egymáshoz csiszolódjon.³⁹ Báthory Istvánt sokan nem szerették odahaza, osztatlan népszerűségnek kizárólag a katonák közt örvendett. Ráadásul nem volt örököse, csak sok unokaöccse, ami 1586 után megbosszulta magát, pedig mindent elkövetett, hogy megnyugtatóan rendezze a zökkenőmentes hatalomátvételt, és felkészítse utódját a halála utáni időszakra.

A rendeknek a jól ismert okok miatt csak 1586 után nyílt lehetőségük a fejedelmi hatalom kontrolljára. Az ifjú Báthory Zsigmond a teljhatalmat – hosszas huzavona után – az ország törvényei, a rendi szabadságjogok megtartásának és a jezsuiták kiűzéséért cserébe kapta meg: „Nagy szívvel óhajtuk a rege illo regnum qui stabilit et transfert regna, és emellett communis votis et felicibus auspiciis végeztük ezt elsőben, hogy te nagyságod régi fejedelmeknek módja és írása szerint solemniter in publico loco megesküdjék az mi szabadságinknak és régi királyoktól adatott törvényeknek és az mostani gyűlésben való végzéseinknek épen való megtartására, kinek utána nagyságod azon móddal és tehetséggel, authoritással és hatalommal praesit, melylyel te nagyságod előtt való beatae memoriae fejedelmek.”⁴⁰ A rendek Báthory Zsigmondhoz intézett, a jezsuitákkal kapcsolatban fentebb már idézett kérvénye azonban sokkal többet árul el az artikulusoknál; az alázatos hangnem és a jezsuiták bűneinek nemzetközi és hazai példákkal történő alátámasztása csak ürügy, hogy emlékeztessék ifjú urukat, hatalomra lépte az eddigi kormányzási mód végét is jelenti: „Megértettük nagyságod akaratát s mivel látjuk, hogy a haza és nemesség szabadsága meg van támadva, kénytelenek vagyunk némely dolgokat nagyságod elibe terjeszteni. Kiváltsága volt ez országnak eleitől fogva, hogy uralkodóit szabadon, meg-

³⁵ MAH II. 547.

³⁶ MAH II. 589–591.

³⁷ MAH II. 532.

³⁸ Erről bővebben Kruppa Tamás: *Kísérletek Erdély rekatolizációjára. Tervek az erdélyi püspökség visszaállítására Báthory István és Zsigmond idejében*. Magyar Egyháztörténelmi Vázlatok 2002/1–4. 62–63.

³⁹ Klaniczay Tibor: *Az udvar és a társadalom szembenállása*. = Uő: *Pallas magyar ivadéjai*. Bp. 1985. 104–123.

⁴⁰ EOE III. 237.

szorítás nélkül választható, kik az ország megegyezése nélkül semmi állandót sem hozhattak létre, míg a rendeknek az intézményeken változtatni mindig joguk volt [kiemelés tőlem – K. T.]. E jogot ők minden időben féltékenyen védelmezték.” Az intézményeken itt az ország törvényeit kell érteni, ami egyértelműen kiderül a következő mondatból: „Az országnak tehát most is szabad a jezsuitákat illető határozatokat módosítani...”⁴¹

Ennél világosabban és frappánsabban nehezen lehet megfogalmazni az uralkodót korlátozó kormányzás lényegét, vagyis a rendek maguknak követelték a törvényhozás jogát, amely, mint fentebb láttuk, Eubulus szerint a fejedelem joga. Ennek hiányában nem is beszélhetnénk monarchiáról mint államformáról, még kevésbé egyeduralomról, hanem arisztokráciáról, vagy a nép uralmáról, azaz nemesi köztársaságról.

A két vélemény nyilvánvalóan összeegyeztethetetlen volt; a katasztrófa, mint tudjuk, 1594-ben be is következett. Ebből az időszakból való Prépostváry Bálint Báthory Zsigmondhoz intézett levele, amelyben a fejedelem szemére vetette, hogy a kivégzésekkel felrúgta a kormányzás elemi normáit, megsértette az ország alkotmányát, azaz hogy a fentebbi emlékirat szóhasználatát idézzük, megváltoztatta az intézményeket. Nem tudjuk, hogy Prépostvárynak milyen iskolái voltak, és miket olvasott, de az alábbiakat akár Eubulus is mondhatta volna; „Bizonyos, hogy ha a többi királyok is halállal büntetnék az előkelőket, valahányszor azok vitába szállnak véleményükkel, rövid időn belül főurak nélkül maradnának a megvetett parasztok társaságában. Miért hoznak szenátusi határozatot (miként látjuk, hogy minden jól szervezett államban ez történik), miért kéri ki a tanácsosok véleményét, ha kénytelenek azt mondani, amit a fejedelem valami indulattól vezérelve megkövetel? Ha felségsértés miatt elítélik őket azért, mert szóvá teszik, amit lelkiismeretük diktál, és amit az ország megoltalmazásának szándéka tanácsol, egyszerűbb volna azt az általános, bár pokolra való törvényt hozni: Ezt akarom, ezt parancsolom, lépjen a megfontolás helyébe az akarat. De a bölcs ókor jól tudva, hogy több tanács nagyobb biztonságot jelent, azt a szent rendelkezést hozták, hogy több szem mindig többet lát, mint egy.”⁴²

Az állam és kormányformákat érintő konkrét vitákról Szamosközy az 1588. és az 1594. évekből származó jegyzetei árulkodnak: „Gálfi felől való practica ez volt: minthogy azelőtt Tordánál az gubernator Ghiczy halála után megeskették volt Bátori Zsigmondot ez négy Bátori atyafiának, Zsigmondnak, Boldizsárnak, Istvánnak és kardinálnak, még akkor *respublicát* akarták csinálni az urak. Ez ellen törekedett Gálfi, azon volt, hogy az a juramentum semmibe menjen, hanem csak az fejedelem legyen liber princeps, azt akarta Gálfi, ő maga hasznát is nézte benne, minthogy *nutriciosa* volt Zsigmondnak...”⁴³ „Bátori Boldizsár kívánta az vajdaságot Zsigmond kimenésekor 1594. Kendi Sándor miérthogy *respublicát* akart szerezni ez országban, ezt mondta Boldizsárnak: hagyj békét az fejedelemségnek, elég fejedelem leszel te Fogarasban, hadd gubernáljuk mi ez országot...”⁴⁴ „...Bátori Boldizsár is akarta az fejedelemséget magára venni Zsigmond kimenetele után, mindazonáltal az tanácsurak *nem monarchiát avagy singularis principatust akartak ez országban rendelni, hanem aristocriatiát, mint*

⁴¹ Uo. 84–85.

⁴² Bethlen Farkas: *Erdély története*. IV. Jegyz. Kruppa Tamás. Bp. 2006. 95. A szöveg rövidebb változatát vö. Takáts Sándor: *Régi magyar kapitányok és generálisok*. Bp. é.n. 365–367. Az utolsó mondat forrása Arisztotelész *Politika* című munkája, tőle került be a középkor politikai gondolkodásába.

⁴³ *Szamosközy István történeti maradványai*. IV. Összeáll. Szilágyi Sándor. Bp. 1880. 26–27.

⁴⁴ Uo. 40–41.

*Velencében vagy*on [kiemelés tőlem – K. T.]. Az tizenkét tanács lött volna az fejedelem, és azután száz ember. Ezeknek akarata és tanácsa szerint gubernáltatott volna ez ország dolga.⁴⁵

Ismeretes, hogy a magyar és erdélyi elit előszeretettel kereste fel a kor egyik legmagasabb színvonalú itáliai egyetemét, a kora újkori arisztotelianizmus központját, Padovát. Itt végeztek stúdiumaikat azok, akik tudásukat később a fejedelmi adminisztrációban kamatoztatták, de falai közt tanult az erdélyi történetírás két jeles alakja, Szamosközy István és Baranyai Decsi János is. Velence azonban nem pusztán egy kiváló egyetemet fenntartó állam volt, hanem egyik utolsó képviselője annak a köztársasági kormányzatnak, amelyet a 15–16. században bekövetkező politikai változás, a fejedelmi abszolutizmusok és vele a spanyol uralom tényerése és kiépülése tüntetett el a republikánus eszmények krízisét okozva. Velence tehát ezen eszményeket testesítette meg; ez magyarázza a 16. századi államelméleti irodalom megkülönböztetett figyelmét, amely az arisztokratikus kormányzás mintaképeként tárgyalta a városállamot. A velencei állam teljesítménye, hogy ti. képes volt megtartani függetlenségét, valóban imponáló volt, amelyet több okra vezettek vissza. Az egyik általánosan elterjedt vélemény a város kedvező földrajzi fekvésében, hogy ti. tenger vette körül, látta a siker legfőbb zálogát, míg a velencei szerzők főleg a város szerintük párfját ritkítóan igazságos és rugalmas kormányzati struktúrájában, amely egyszerre teszi lehetővé kevesek (Szenátus) és széles néptömegek (Nagytanács) uralmát az érdekegyesítés révén. Ezért sikerült elkerülni a hódítást, vagy hogy a város vezetését egy zsarnok kaparintsa a kezébe, de a népuralmat és az anarchiát is. Az okok közt említhető az eredményes külpolitika is; Paolo Paruta, Kovacsóczy és Kendy kortársa, aki a *Discorsi politici*ben és a *Della perfezione della vita politicában*⁴⁶ fejtette ki a kevert államformával kapcsolatos nézeteit, a kilencvenes években Velence római követe volt; Machiavellivel vitatkozva kifejtette, hogy Velence mint közepes nagyságú állam jövője az okos, nagyhatalmak közötti erőegyensúlyt háború nélkül elérő külpolitikában rejlik, amely nemcsak a realitásokat veszi figyelembe, hanem az egymás ellen feszülő érdekeket kibékítő és kompromiszumokat kereső belpolitikának is a tükre.⁴⁷

A padovások tehát egy olyan városállamban töltötték tanulóéveik egy részét, egy olyan állam példája lebegett a szemük előtt, amelynek politikáját, alkotmányát személyesen is megismerték; ezek a személyes tapasztalatok olvasmányélményekkel párosultak, de legfőképpen annak belátásával, hogy a Köztársaság és Erdély geopolitikai helyzete nagymértékben hasonlít. Az egyensúlypolitika két nagyhatalom, a Habsburg és az oszmán között, a hatalom megosztása a különböző érdekcsoportok között egyrésztől, a „zsarnoki” uralom kiépülésének, végül pedig a háborúba való belesodródásnak a veszélye másrésztől éppen olyan realitás volt Erdély, mint Velence számára. Ez a politika került veszélybe külpolitikailag az addigi orientáció megváltozásával és az oszmán-

⁴⁵ Uo. 37. A különbség egyszerűen az, hogy az előbbi esetében van fejedelem, aki tanácsosok segítségével kormányoz, az utóbbi esetben nincs, vagyis köztársasági berendezkedésről van szó. A zavar tehát ott keletkezett, hogy a *Dialógussal* kapcsolatban a szakirodalom nem tisztázta, hogy a szöveggel kapcsolatban mit kell kollektív kormányzás értenünk. Rácz Lajos szóhasználata is félreérthető, mert a kollektív kormányzás megtestesítő fejedelmi tanácson hol a minden abszolutista berendezkedés által működtetett legfontosabb kormányzati szervet a Titkos vagy Államtanácsot érti, hol meg köztársasági intézményt. Vö. 2. jegyzet.

⁴⁶ Paolo Paruta: *Della perfezione della vita politica*. Venezia 1599. Parutáról vö. Klaniczay Tibor: *A manierizmus politikai filozófiája: Paruta és Lipsius*. = Uő: *Stílus, nemzet és civilizáció*. Bp. 2001. 225–229.

⁴⁷ Rodolfo de Mattei: *Il pensiero politico italiano nell'età della controriforma* I. Milano–Napoli 1983. 73; A. Baiocchi: *Paolo Paruta: ideologia e politica nel Cinquecento veneziano*. Studi Veneziani XVII–XVIII (1975–1976), 171, 173, 179, 188, 192–195, 227; Federica Ambrosini: *Profilo ideologico di un patrizio veneziano del '500*. Studi Veneziani VIII. (1984). 77–107.

ellenes tervek erőltetésével, és lett vége a hamarosan kitörő tizenöt éves háborúval, miközben a fejedelmi hatalom a rendi kontrollt kapcsolta ki.

Mondandóm lényegét a következőkben lehet összefoglalni: 1. Kovacsóczy művének legfelső rétege a régensuralom technikai kivitelezésének problémájáról szól. 2. Mélyebb rétege a jezsuita uralom veszélyeire hívja fel a figyelmet. Erre a mű jezsuitaellenes tendenciája utal. 3. A *Dialógus*, merítve a kor népszerű és ismert politikai eszményeiből, az alkotmányos kormányzás előnyeire és a rendi kontroll nélküli egyeduralomból következő veszélyekre hívja fel a figyelmet. A műnek ez a legmélyebb rétege az erdélyi állam államformáját és kormányzati berendezkedését taglalja, óvatosan kifejtett mondanivalója az addig kiépült hatalmi struktúra *kritikája*. 4. Az egymással szemben álló érdekcsoportok államformát illető elképzelései radikálisan különböztek, mert másként látták a fejedelemség geopolitikai helyzetét és lehetőségeit, illetve másként vélekedtek a hatalomgyakorlás módját illetően. Felmerült a Velence által képviselt itáliai republikánus eszme, amely az arisztokratikus köztársaságban testesült meg, vagy a nemesi köztársaság Lengyelországban élő modellje, míg egy másik az alkotmányos monarchia kevert kormányzati struktúráját akarta az erdélyi viszonyokra alkalmazni, ahol a kormányzásba a fejedelem mellett (aki, mint láttuk, a saját törvényeinek engedelmeskedik) beleszólása van az areioszpagosznak, illetve az ephoroszok testületének (fejedelmi/régens tanács) is. A harmadik az addigi és az 1586-ban háttérbe szorított egyeduralom (monarchia) volt, amely végül 1594-ben a katonák segítségével újra győzedelmeskedett. A *Dialógus* ezeknek a vitáknak és dilemmáknak igényesen megfogalmazott lenyomata.

Republik oder Autokratie?

Schlüsselwörter: Farkas Kovacsóczy, Dialog, Regentenmacht, Siebenbürgisches Fürstentum, Zsigmond Báthory, fürstlichen Regierung

Der Dialog von Farkas Kovacsóczy ist das erste auf uns gebliebene Werk der politischen Literatur Ungars, das die technische Praxis der Regentenmacht, bzw. die möglichen Formen der Machtausübung thematisiert. Der Verfasser, der Mitglied desjenigen Triumvirat war, der zur Zeit des unmündigen Fürsten Zsigmond Báthory die eigentliche Macht ausübte, machte die Leser auf die Gefahr der Alleinherrschaft ohne Kontrolle, und des Einflusses des Jesuitenordens aufmerksam. Kovacsóczy, der in Padua studierte, hatte die Idee eines Staates, der nach dem Muster von Venedig die Alleinherrschaft, die Herrschaft der Aristokratie und der Demokratie vereinige. Durch die heftigen Diskussionen über das Wesen der fürstlichen Regierung vor dem sg. langen Türkenkrieg wurde die siebenbürgische Elite stark verteilt. Der Dialog stellt die Alternativen dieser Diskussionen dar.

Pakó László

A korrupt boszorkányüldöző Igyártó György prókatori tevékenységéről

Igyártó György személye nem ismeretlen a kutatás előtt. Kiss András hívta fel a figyelmet arra a törvény és az erkölcs védelmezőjeként fellépő, de lényegében saját önző érdekeit követő kolozsvári prókátorra, aki 1582-ben bíróság elé állította a farsangoló Rengő Annát, majd az azt követő boszorkányüldözési hullám kezdeményezője lett.¹ A továbbiakban a prókator tevékenységének átfogó vizsgálata alapján bepillantást adunk Kolozsvár 16. század végi bíraskodási gyakorlatának néhány eddig kevésbé érintett részletére. Az utóbbi években biztatónan megélnékül hasonló témájú kutatásokhoz kapcsolódva² megpróbáljuk bemutatni azokat a lehetőségeket, kihívásokat és buktatókat, melyeket a kora újkori kolozsvári prókatori karrier rejthetett magába. Egyúttal arra is rávilágítunk, hogy tevékenysége miként befolyásolta a város bíraskodási gyakorlatának alakulását.

Családjáról, származásáról kevés biztos adattal rendelkezünk. A centumvirátus tagjainak listája említést tesz egy 1570-ben elhunyt Igyártó Istvánról. Ismerjük továbbá azt az Igyártó Benedeket, akit a fejedelem 1569-ben a város fő- és királybírájával, valamint más esküdtszeivel együtt elmarasztalt Brassai János nemes, fejedelmi familiáris kivégzése miatt.³ Ő az 1574-es pestis miatt bekövetkezett haláláig a városi szenátus tagja maradt, 1572-ben helyettes bírónak, majd 1573-ban királybírónak is megválasztották.⁴ Családjához tartozhatott továbbá Igyártó Mihály, akit 1567-ben fogadtak az ötvös céh tagjai közé, 1577-ben és 1578-ban pedig annak egyik vezető mesterévé léptettek elő.⁵ Céhmesterré választásával párhuzamosan bekerült a százférfiak

Pakó László (1980) – tudományos munkatárs, EME, doktorandus, BBTE, Kolozsvár, pako.laszlo@eme.ro

A dolgozat a MTA Határon Túli Magyar Tudományos Ösztöndíj-program és az MTA Domus Hungarica Scientiarum et Artium ösztöndíjprogram támogatásával készült.

¹ Kiss András: *Farsangolás Kolozsvárt – 1582-ben.* = Uő: *Források és értelmezések.* Kriterion, Kvár-Buk. 1994. 103–109. (A továbbiakban Kiss: *Farsangolás*); Uő: *Ante Claram Bóci. (Egy 1565-beli ismeretlen kolozsvári boszorkányper).* = *Művelődési törekvések a korai újkorban. Tanulmányok Keserű Bálint tiszteletére.* Adattár 35. Szeged 1997. 283. Újabb kiadása: Uő: *Más források – más értelmezések.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely 2003. 291–310.

² Dáné Veronka: *A Trauznerek a fejedelemség korában.* = Pál-Antal Sándor, Sipos Gábor, W. Kovács András, Wolf Rudolf (szerk.): *Emlékkönyv Kiss András születésének nyolcvanadik évfordulójára.* EME, Kvár 2003. 81–93; Horn Ildikó: *A szánta prókator.* = Sipos Gábor (szerk.): *Emlékkönyv Benkő Samu születésének nyolcvanadik évfordulójára.* EME, Kvár 2008. 97–102; Dominkovits Péter: *Egy kora újkori ügyvéd pályaképe – Szepsy (Zepsy) János.* Aetas. Történettudományi folyóirat 2002. 2–3. 5–35; Uő: *Főúri familiáris – jogtudó értelmiség – mezővárosi polgár? Adatok és kérdések egy 17. századi szombathelyi ügyvéd, Gorup János életútjához.* Sic Itur ad Astra 2009. 60. 85–101.

³ Jakab Elek: *Kolozsvár története.* II. Bp. 1888. 135–138. – Román Országos Levéltár Kolozs megyei Igazgatósága (A továbbiakban: KmOL), Kolozsvár város levéltára, A. Privilegii și acte, 2. Actele fasciculate, Fascicula II. 18. (A továbbiakban: *Fasc.*) (Az adatra Kiss András Kolozsvár város kiváltságleveleinek regesztáit tartalmazó kéziratok munkájában bukkantam rá.)

⁴ KmOL, Kolozsvár város tanácsülési (közgyűlési) jegyzőkönyvei I/3. 53^v, 95^v. (A továbbiakban KvTanJk) – KmOL, Kolozsvár város törvénykezési jegyzőkönyvei II/6. 125. (A továbbiakban KvTJk)

⁵ Flóra Ágnes: *Kolozsvári ötvösregesztum. (1549–1790) = Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlések.* Bp. 2003. 27, 29, 33, 43; Flóra Ágnes: *Prestige at Work. Goldsmiths of Cluj/Kolozsvár in the Sixteenth and Seventeenth Centuries.* Saarbrücken VDM, 2009. 17, 76. (A továbbiakban Flóra: *Prestige*)

tanácsába, majd alig egy év elteltével a 12 esküdtpolgár közé is. Többször említik számvevőként és vonásigazgatóként, mígnem 1590-ben a város főbírói tisztségét tölthette be.⁶ Az ország igazgatásában is szerephez jutott. 1585-ben a nemesi ranggal felruházott Igyártó Mihályt az erdélyi fejedelem aranykamarásaként (*auricamerarius*) említik.⁷ Főbíróságának idején, 1590 júniusában a fejedelem aranyelválasztásra (cemente) Gyulafehérvárra rendelte.⁸ A gyulafehérvári fejedelmi udvarban betöltött befolyásos helyzetét és foglalkoztatottságát a fejedelmi palota közelében fenntartott háza is bizonyítja.⁹ Családja jó anyagi helyzetének beszédes bizonyítéka, hogy 1601-ben feleségét egy a kolozsvári tanácsház közelében fekvő ingatlan tulajdonosaként említik.¹⁰ Az előbbi 1585-ös irat a jogi ügyletekben is otthonosan mozgó személynek mutatja Igyártót, akit lánya, Sára és annak férje, Bácsi János (néhai Bácsi György fia) gyámjának és peres ügyeikben ügyvédjének fogadott. Igyártó Mihály fia, Simon is követte apja pályáját, ötvös lett, bekerült a százférfiak tanácsába, majd 1597-ben esküdtnak is megválasztották.¹¹ Noha nem sikerült az apjához hasonló karriert befutnia, a városigazgatásban számos megbízásnak tett eleget.¹²

Vélhetően a felsorolt személyek nem mind egyazon család tagjai,¹³ de mindannyian előkelő, a város vezetésében szerepet vállaló polgárok voltak. Igyártó György esetében is feltételezhetjük, hogy a jómódú polgárok egyikével van dolgunk. Neve 1574-ben jelenik meg először a városi törvénykezési jegyzőkönyvekben, azonban a Bándi Lőrinc feleségével folytatott peréből csak annyit tudunk meg, hogy a város határában birtokolt szőlőjét mással művellette.¹⁴ 1578-ban adatolható először prókatori tevékenysége. Kötélverő István ügyvédjeként írásban tiltakozott a fő- és királybíró előtt az ellen, hogy kliensét Herceg István felesége jogtalanul tömlöcbe tette.¹⁵ Ez idő tájt Bakos András feleségének is prókátora volt Fejérdi János elleni perében,¹⁶ akárcsak Daróci Ilonának és Erzsébetnek testvérükkel, Péterrel örökségük fölötti vitájukban.¹⁷

1579. január 16-án azonban a királybíró a centumvirátus előtt Igyártó Györgynek és másoknak „rút és iszonyú” tetteiről terjedő hírekről számolt be. Válaszul a százférfiak megparancsolták Borbély János, Fekete Máté és Máglás Tamás prókátoroknak, hogy idézzék törvény elé Igyártót.

⁶ KvTanJk I/3. 156^v, 202^v; I/5. 29, 30^v, 49, 60^v; KmOL, Kolozsvári számadáskönyvek 4/II. 1a. (A továbbiakban KvSzám); Binder Pál: *Közös múltunk. Románok, magyarok, németek, délszlávok feudalizmus kori falusi és városi együttéléséről*. Buk. 1982. 289.

⁷ Magyar Országos Levéltár (A továbbiakban MOL), Erdélyi Országos Kormányhatósági Levéltárak, A Kolozsmonostori Konvent Országos Levéltára, Protocolla, libri regii et stylonaria, F 15, IX. kötet. 45^v–45^v. (Az adatra Bogdándi Zsolt hívta fel a figyelmem.)

⁸ KvTanJk I/5. 75.

⁹ *Az erdélyi fejedelmek Királyi Könyvei I. 1569–1602.* (Erdélyi Történelmi Adatok. VII. 1–3. Szerk. Jakó Zsigmond.) VII/3. *Báthory Zsigmond Királyi Könyvei (1582–1602)*. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közzéteszi Fejér Tamás, Rácz Etelka, Szász Anikó. EME, Kvár 2005. 1356, 1584. regeszták.

¹⁰ Flóra: *Prestige*. 76.

¹¹ KvTanJk I/5. 146, 155^v, 167^v; Flóra: *Prestige*. 80.

¹² Volt vonásigazgató, adószedő, osztóbíró, egyházi és ispotálymester is. KvSzám 3/XV; 3/XIX; 3/XXIII. 20; 3/XXIX. 16; 4/II. 18; 4/VIII; 4/IX; 4/XVI. 13; 5/II. 13; 5/III. 16; 5/XI. 20; 5/XIV. 13; 5/XVII. 15; 5/XX–XXI. 103; 6/V. 12; 6/XI. 21; 6/XIX. 21; 7/II; 7/III; 7/IV. 20; 8/IV. 8; 8/VII.; Flóra: *Prestige*. 24; *A Szent-Erzsébet Ispotály számadáskönyvei 1601–1650*. Márton Tünde Mária (szerk.). L'Harmattan, Bp. 2011. 21. (Kolozsvári Ispotály-számadások II.)

¹³ Forrásaink még említést tesznek a Király utcában lakó Igyártó Jánosról és feleségéről, valamint Igyártó Ferenc, illetve Igyártó Tamás feleségeiről. Vallomásaikból csupán annyi tűnik biztosnak, hogy Igyártó János és felesége ugyanabban az utcában laktak, ahol Igyártó György lakott első feleségével, továbbá hogy Igyártó Jánosné kapcsolatban volt Igyártó lányával.

¹⁴ KvTJK II/6. 337.

¹⁵ MOL R 314, Városi iratgyűjtemény (Kolozsvár), 10. doboz, Vegyes iratok, 2a csomag. f. 26^v.

¹⁶ KvTJK II/7. 59e-f.

¹⁷ KvTJK II/7. 230.

Egyúttal azt is megtiltották neki, hogy a per ideje alatt a vele együtt perbe fogott feleségével találkozhasson.¹⁸ Január 27-én a vád képviselői Igyártó kezességén való szabadlábra helyezését ellenezték,¹⁹ az ügy további részleteire azonban csak Igyártó későbbi pereiből derül fény.

Következő ismert szereplése az az 1582-es per, melynek során farsangolás vádjával Rengő Annát állította bíróság elé.²⁰ Ismeretes, hogy az asszonyt paráznság miatt már korábban is kitiltották ideiglenesen a városból. Feltehetően még akkor kezdődött köztük az ellenségeskedés, melynek újabb epizódját e per és az ebből fakadó vádaskodások képezték. Rengő Anna ugyanis azzal fenyegette meg Igyártót, hogy nyilvánosan felfedi korábbi törvénytelen tetteit, ha őt ismét a város elhagyására kényszeríti.²¹ Fenyegetését valóra is válthatta, ugyanis a felek kevesebb mint egy hónap elteltével ismét a bírák előtt álltak. Ez alkalommal Igyártó György becsületének és jó hírének rágalmozása miatt indított eljárást Rengő Anna ellen. A tanúk vallomásai szerint az asszony azt híresztelte róla, hogy Orsolya nevű első feleségét azért mérgezte meg, hogy Ilona nevű szeretőjével, Hegedűs Mihály volt (?) feleségével egybekelhesse. Azt is terjesztette Igyártóról, hogy terhes szeretőjét Kercesdre vitte, ahol szülés után más asszonyok segítségével eltüntette a csecsemőt.²² Valószínű, hogy e tettek miatt születtek Igyártó és felesége ellen az említett 1579-es határozatok. Később az is kiderül, hogy éppen esküvőjük napján akarták őket letartóztatni, de néhány jelenlévő kezességére szabadon engedték.²³

Rengő Anna vádjainak elhárítása érdekében Igyártó 1582–1583 folyamán nemcsak a vádaskodó asszony, hanem több tanúja ellen is eljárást indított. Boszorkányság, paráznság, lopás és kerítés vádjával bíróság elé idézte Kassai Barbarát, aki Rengő Anna részére tett tanúvallomásában Igyártó szeretőjének kercesdi tartózkodásáról tárt fel részleteket.²⁴ Perbe fogott egy Anna nevű, korábban a saját házában is szolgáló lányt, akit azzal vádolt, hogy Rengő Anna és társai biztatására vallotta azt, hogy Igyártó házát a férfi szexuális zaklatásai miatt kényszerült elhagyni.²⁵ Hamis vallomástétellel vádolta Igyártó János feleségét és Hegedűs János özvegyét is, akik szintén szeretőjével fenntartott kapcsolatáról számoltak be.²⁶ Fellépett ugyanakkor Rengő Anna másik két tanúja ellen is: Szöcs Mátét rágalmozással, Szigyártó Mátyás szolgáját pedig – aki

¹⁸ „Meg Ertwen az zaz vrain eo kegmek egez varasul bjro vramtul eo kegmeteol, hogj az tegnapi napon jambor eskwt vraink attiankfiaj talaltak volt meg eo kegmeket egez tanachiul, hogj az warast eozwe gjwtenek, miert hogj penig eo kegme kiralj bjro vrammal ertenwnk atta ez dolgot azoktul az attiankfiajtol az okat az be gjwtenek meg ertettwk twdnj illik mjnemeo rwt es izonjw hjrek forgananak Gjgarto Georgj felöl es teobbek felölis, kik lengiel kiralj kj menete vtan wetkeztenek volna. Hogj penig az Uristen eo felsege az eo rettenetes es izonio erös ostorat reank ne bochiassa, eggjvt affele emberekkel ne bwtessen, egez warassul procoratorokat vallanak Barbelj Janost, Fekete Matet es Maglas Tamast, kik Gjgarto Georgiet elő zolichjak teorwenre. Es wdeo alat penig az azzonnjal eozwe őket ne bochjassak, meg nem az teorwenj weghöz megien el tjlchjak az procoratorok által. Az teorwennek penig foljassara illendeo keoltegeat agianak.” KvTanJk I/3. 184–184^v.

¹⁹ KvTanJk I/3. 186^v.

²⁰ Kiss: *Farsangolás* 106–109.

²¹ “Te Georg, tudom miert myweled ezt, az regy bozzusaghert myweled, de eg tromfon wagian es le wteom eleotted.” Kiss: *Farsangolás* 108.

²² KvTJk II/7. 58e-j, 59a-n, 69–75, 187.

²³ KvTJk II/7. 617.

²⁴ KvTJk II/7. 106–108. Közölve Komáromy Andor: *Magyarországi boszorkányperek oklevéltára*. Bp. 1910. 23–26. (a továbbiakban Komáromy: *Magyarországi boszorkányperek*) – Az ellene indított eljárás végkimenetelét nem ismerjük, viszont egy családi botrányt követő 1592–1593-as perben újra megjelent a városi bíróság előtt. Pakó László: *Bíróság elé került boszorkányvádaskodás Kolozsvárt, 1592–1593*. Korunk 2005. 5. 98–107.

²⁵ KvTJk II/7. 126–127.

²⁶ Igyártó Jánosné szerint Igyártó György lánya megosztotta vele azon kételyeit, miszerint apja lenne vétkes anyjának a halálában. KvTJk II/7. 137–140.

korábban Igyártó Jánosnénál is szolgált – boszorkánysággal vádolta.²⁷ Erélyes fellépéseinek és a felsorakoztatott tanúk tudatos és megfontolt kiválasztásának köszönhetően²⁸ bizonyára felmentette magát a terhelő híresztelések alól, s haragosát eltávolította a városból.

Rengő Anna eltűnt a színről, Igyártó György nyilvános szereplése azonban folytatódott, sőt egyre magasabbran ivelt. 1584-ben, mondhatni karrierje csúcán, a város fogadott prókátorként említi a források. Bíróság elé állította Izsák Pétert, akit szándékos gyűjtogatás vádjával fejvesztésre ítelt a bíróság.²⁹ Folytatva korábbi boszorkányüldözői tevékenységét, Székely Péter feleségét Szabó Katót, Sós János feleségét Orsolyát, Szeles Miklósnét, Zöld Ambrusnét, Varga Katalint és Lakatos Antalné is boszorkánysággal vádolta meg.³⁰ A perek végkifejletét tekintve megállapíthatjuk, hogy városi tisztségviselőként hatékonyan harcolt Kolozsvár „boszorkányai” ellen, ugyanis mindenik vádlottja máglyán végezte.³¹ Adatok hiányában azonban azt egyelőre nem tudjuk, hogy ezek a cselekvései a Rengő Anna és tanúi ellen indított korábbi pereikhez kapcsolódnak-e, s ha igen, miképpen. A „boszorkányokon” kívül két másik személyt is bíróság elé idézett házasságtörés és tiltott kapcsolatból származó gyermek születése miatt.³²

Városi prókatori tevékenységét 1585-ben a város 25 forintos bérrel honorálta, és megtérítette a város pereire fordított költségeit is.³³ Az év folyamán csecsemőgyilkosság, házasságtörés, kerítés vádjával több személyt bíróság elé állított,³⁴ továbbá a főbíró parancsára perbe fogott két férfit, akik a szentpéteri templom építéséhez fejtett kőből két szállítmányt elloptak.³⁵ Tevékenysége elismeréseként 1586 márciusában a százérfiak újra városi prókátornak választották, de eredménye-

²⁷ KvTJK II/7. 142, 143.; Komáromy: *Magyarországi boszorkányperek*. 26.

²⁸ A tanúk névsora azt mutatja, hogy igyekezett több olyan személyt összegyűjteni, akik részint rokoni szállal kötődtek hozzá, részint Rengő Annával voltak ellenséges viszonyban, és fel is sorakoztatta őket minél több perében. Csiszár András például komájaként neki vallott mind a Rengő Anna elleni, mind az Igyártó Jánosné ellen folytatott perében. Egy másik kulcsszereplő a város elismert borbélyja, linzi Borbély János volt, aki ugyancsak komája volt Igyártónak, és akinek vallomásai többször erősítették Igyártó bizonyítékait. Kúti Antal felesége, Anna is Igyártónak vallott mind a Rengő Anna elleni, mind másik két perében. A nő feltehetően azért viseltetett ellenséges érzelmekkel az asszony iránt, mert férje 1570-ben miatta került bíróság elé, miután bevádolta, hogy hamis vádaskodása miatt verték ki a városból. KvTJK II/5. 100. – A Rengő Anna ellen felvonultatott tanúknak majdnem a felét a többi pereiben is szerepeltette.

²⁹ KvTJK II/7. 206–209.

³⁰ A források a felperesek szerepében csupán a város prókátorát jelölik, de biztosak lehetünk abban, hogy Igyártó valóban betöltötte e funkciót, ugyanis későbbi perének egyik vallomása szerint „1584 extendeoben vala ez dolog, hogj egj nehanj bozorkaniokat egethenek megh, kiket Jgjarto Georgj, varos fogadot procatora lewen, fogtatot megh”. KvTJK II/7. 586.

³¹ Néhány esetben annak ellenére is sikerült kiharcolnia a halálos ítéletét, hogy első fokon a bírák hajlandóknak mutatkoztak a vádlottak felmentésére. KvTJK II/7. 215–223, 222a-b, 243–252, 254–259, 261–266, 268, 270–272, 275–278, 281, 285–287; Komáromy: *Magyarországi boszorkányperek*. 27–71; Klaniczay Gábor: *A boszorkányvád mozgatórugói*. Korunk 2005. 5. 34. – Habár nem kapcsolódik szorosan témánkhoz, de a kolozsvári boszorkányvádaskodások mozgatórugóinak minél alaposabb megismeréséhez érdemes kitérni Zöld Ambrus feleségének esetére. Boszorkánypere előtt két évvel ugyanis ő is tanúként vett részt Igyártó György Kassai Barbara ellen indított perében. Vallomásában hangsúlyozta, hogy egyik férfi inasától hallotta azt, hogy Kassainé „a boszorkányságban tudós volna”. Ez az eset is arra figyelmeztet, hogy a kolozsvári 16. század végi boszorkányvádaskodások egyik fő okát valóban a bábák és gyógyítók közötti konkurrenciaharcban kell keresnünk. Továbbá helyzetük kettősségére is felhívja a figyelmet, arra, hogy ezek az asszonyok vádlóból könnyen a vádak célpontjaivá válhattak.

³² Az egyik per ítélete megőrződött, a vádlottat szintén halálra ítélték. KvTJK II/7. 225–228, 301–303.

³³ Az év folyamán kapott a sárfalpolgártól 10 forintot az általa képviselt perek költségeire, mely összegekről el is kellett számolnia. KvSzám 3/XVIII. 20, 27; 3/XXII. 60.

³⁴ KvTJK II/7. 453–454, 455; 491–493; 502.

³⁵ KvTJK II/7. 458–459.

inek értékelésével párhuzamosan a hatáskörét szűkítették. Bármilyen perbeli lépését – letartóztatást, perindítást stb. – a főbíró kizárólagos engedélyéhez kötötték.³⁶ 1586-ban végzett munkája fennmaradt elszámolásában követhető nyomon. Eszerint városi prókátorként a közerkölcsöt, a közbiztonságot és a lakók vagyonát veszélyeztető bűncselekmények elkövetőit állította bíróság elé. Olasz Mihály szolgálóját, Annát parázñaságért vesszőztette meg és tiltatta ki a városból, Nagy Balázs feleségét, Orsolyát pedig házasságtöréssel vádolta. Paráználkodás és kerítés miatt idézte törvény elé Kis Jánost, Bíró Istvánt és Szilágyi Gergely feleségét, Barbarát. Fejérlábú Katust és férjét, Ferencet csalásért és kéregetésért, Csób Jánosné és Beregszászi Lukács Orsolya nevű szolgálóját pedig lopás miatt állította bíróság elé. Szabó Györgyöt városi őr megtámadása miatt idézte meg, Mikesi Péter és Oláh Péter nevű románok ellen pedig azért indított eljárást, mert éjjel rablás szándékával törtek Tamás deák házára.³⁷ Mindezek mellett a város vagyonának megőrzésében és gyarapításában is szerepet kapott, az ő hatáskörébe tartozott ugyanis az örökösök nélkül elhunyt polgárok javainak számontartása és megszerzése.³⁸

Városi prókatori teendői mellett továbbra is vállalta magánszemélyek ügyeit is. 1584-ben Somogyi István deákot és testvérét, Jánost képviselte Mikanda Mihály ellen testi sértésért indított városi perükben. 1585 novemberében a fejedelem levélben utasította a városi tanácsot, hogy az említett testvérpárnak engedélyezze, hogy Ferenci Antal elleni perükben továbbra is Igyártót nevezhessék meg ügyvédjüknek.³⁹

Az eddigiekben egy felfelé ívelő ügyvédi pályát körvonalaztunk, az alább következő adatsor azonban beárnykolja ezt a karriert, és talán azt is magyarázza, hogy miért kényszerült a városvezetés a városi prókátor hatáskörének a korlátozására. 1585 végétől ugyanis Igyártó nemcsak felperesként, hanem vádlottként is megfordult a városi bírák előtt. 1585 októberi tanúvallomások szerint Veres Péter felesége, Katalin indított ellene eljárást, mert a város egyik szőlőjében, egy szőlőtáskát követően fizikailag is bántalmazta az asszonyt.⁴⁰ 1586 elejétől Elek Jánossal állt perben, aki egy adósságát kérte számon.⁴¹ Ugyanakkor lépett fel ellene Joder János is, akinek egy bérbe vett földjéért cserébe nem adta meg a kikötött mennyiségű búzát.⁴²

1586 áprilisától a törvénykezési jegyzőkönyvek egy olyan persorozatot rögzítenek, amelyek során prókatori túlkapásai is nyilvánosságra kerültek. Az egész akkor kezdődött, amikor Igyártó György városi prókátorként lopással vádolva perbe hívta Beregszászi Lukács Orsolya nevű szolgálóját.⁴³ Noha Igyártó tanúi taláiban több olyan esetről számoltak be, melyek során a lány kolozsvári személyektől javakat tulajdonított el, a pereskedés valódi indítékául sokkal mélyebb, a felek közös múltjában gyökerező okokat sejtünk. Kiderült ugyanis, hogy Orsolya a prókátor első feleségének életében a házában szolgált, sőt az asszony bizalmasaként pártolta

³⁶ „Az procuratorsagra Jgjarito Georgjeot keriek ez esztendeobenn is, mert lattiak zorgalmatosb voltat inkab a theobinel, olj instructiawal penigh, hogj semmit biro vram hire nelkwl ne chelekeggiek az procurator, se fogtasson, se agalhasson.” KvTanJk I/5. 15.

³⁷ KvSzám 3/XXIV. 12; 3/XXV. 1–3. – KvTJk II/7. 559, 561–568, 569–570, 571–573, 574, 603, 608a-b.

³⁸ Hat esetben magtalanul elhunyt kolozsvári vagyonát szerezte meg a város számára, két alkalommal gyámság tisztázásáért, egyszer pedig gyámsági teendők elmulasztása miatt rendelt bizonyos személyeket a bírák elé. KvSzám 3/XXV. 4–8.

³⁹ KvTJk II/7. 311–313. – Fasc. III. 19. (Az adatra Kiss András kéziratos regesztagyűjteményében bukkantam rá.)

⁴⁰ KvTJk II/7. 511–512.

⁴¹ KvTJk II/7. 550, 550a-d. – Egy 1587. február 27-i oklevél szerint ügyük a fejedelmi tábláig jutott. MOL, R 314, 9. doboz, 2. tétel, II. kötet, III. csomag. 26.

⁴² KvTJk II/7. 574.

⁴³ KvTJk II/7. 569–574.

öt férjével folytatott csatározásai során. Innen eredhetett Igyártónak a lánnyal szembeni ellenszenvé.⁴⁴ Az eljárás során azonban a lány egy beadványt nyújtott át a bírónak, melyben Igyártót ügyvédként elkövetett visszaélésekkel vádolta.⁴⁵ Igyártó saját védelmében tanúkat vonultatott fel, akik meglepéssel nyilatkoztak prókatori tevékenységéről, továbbá megpróbálta bebizonyítani, hogy a lányt munkaadója, Beregszászi Lukács és a férfi anyósa, Teremi Zsófia (Urbeger Gergely özvegye) kényszerítette a vádaskodásra. Céljának megfelelően a nevezetteket külön-külön perekben a bíróság elé is állította Igyártó.⁴⁶ Ami konfliktusuk eredőjét illeti, Beregszászi⁴⁷ és Igyártó kapcsolatáról egyelőre keveset árulnak el forrásaink, annál több érdekességet tartogatnak viszont a prókátor és Teremi Zsófia viszonyáról. Igyártó első felesége életének utolsó időszakában ugyanis Zsófia is, akárcsak a korábban említett szolgálóleány, az asszony támasza volt. Egy hétig saját otthonában vendégül látta a férje házáat elhagyni kényszerült asszonyt, majd egy ideig ingóságait is őrizte.⁴⁸ Az asszony halála után azonban Zsófia családja és Igyártó között a viszony helyreállhatott, ugyanis amikor a prókátort és új feleségét esküvőjük napján letartóztatták, többek között Urbeger Gergely is kezességet vállalt érte.⁴⁹ Hogy a köztük lévő viszony újra megromlott, annak az lehetett az oka, hogy Igyártó nem tartotta be szabaddá helyezése napján jötevéjének tett esküjét, tudniillik hogy Urbeger Gergelyt és családját minden elkövetkező perükben megvédi, és többet soha nem száll ellenük perbe.⁵⁰

A konfliktus során Orsolya tanúi beszámoltak Igyártó meghökkenítő ügyvédi praktikáiról. Többen hangsúlyozták, hogy a városban gyakran kétszínűnek és „nyúzásra valónak” titulálták, mert felvállalt pereiben nem járt el becsülettel. Voltak olyan esetei, amikor mindkét fél perbeli képviselőjét elvállalta. Budai András és Szécsi István például csak akkor szerzett tudomást arról, hogy mindkettejük ügyét Igyártó képviseli, amikor ügyvédjeikkel együtt egyszerre kellett a bírák előtt megjelenniük.⁵¹ Máskor kliensei ellenfeleivel, esetenként azok ügyvédjeivel lépett titkos egyezsége. Kolozsvári Bálint ügyvédjeként úgy szerezte meg az ellenféltől a kliensét elmarasztaló írásos bizonyítékokat, hogy meggyőzte arról, hogy a pártjára fog állni.⁵² Fóris Ambrus ügyvédjeként titkon megkereste annak ellenfelét, Daróci Bálintot, és felajánlotta neki segítségét. Miután megegyeztek, egy drágakövel ékesített ezüsthüvelyes kérésért cserében a per egész ideje alatt információkkal segítette Daróci, aki végül meg is nyerte perét.⁵³ Hasonló praktikákkal gyanúsította Igyártót Teremi Zsófia is. Kiderül, hogy a férje halálát követő örökösödési pereiben az asszony Igyártó biztatására egyezett ki az ellenfeleivel, utólag azonban megtudta, hogy azok

⁴⁴ Ellenszenvét a lány apjának, Kovács Imrének ki is fejtette. Nyilvánosan megfenyegette, hogy ha lányát a városról nem viszi el, akkor ő megfogatja, megszentenciáztatja és megöleti. KvTJK II/7. 593.

⁴⁵ KvTJK II/7. 583–594, 584c-j, 615–621.

⁴⁶ KvTJK II/7. 595–599, 611–612.

⁴⁷ Kolozsvári ötvösmester, aki 1578-ban lépett a céh soraiba. 1589-ben Gyulafehérvárra szállították a fejedelem kérésére, 1611-ben pedig arról értesülünk, hogy a fejedelem elkobozta kolozsvári házáat, és Bölöni Gáspárnak adományozta. KvSzám 4/VI. 106; Flóra: *Prestige*. 76; Pakó László: *Városi polgár – vármegyei nemes? Nemesek ingatlanszerzése Kolozsváron a fejedelemség korában*. = Kovács András, Kovács Kiss Gyöngy (szerk.): *A reneszánsz Kolozsvár*. Kvár 2008. 230–231, 233–236, 239.

⁴⁸ KvTJK II/7. 572–573.

⁴⁹ KvTJK II/7. 617–620. – Említést érdemel az is, hogy 1582 végén Zsófia a prókátor tanújaként jelent meg annak Kassai Barbara ellen indított perében. KvTJK II/7. 106.

⁵⁰ KvTJK II/7. 617–620. – A részletekre a következőkben térünk ki.

⁵¹ KvTJK II/7. 583, 584i-j.

⁵² Az iratok megszerzése után azonban továbbra is Kolozsvári szolgálatában maradt. KvTJK II/7. 583–584.

⁵³ KvTJK II/7. 585.

lefizették az ügyvédet.⁵⁴ A besztercei származású Lőrinc deák arról vallott, hogy a nagyszombati Szöcs Mihállyal viselt pere idején Igyártó, ellenfele ügyvédjeként, egy közös ebéd alkalmával felajánlotta Lőrinc deáknak, hogy 25 forintért hajlandó felfedni előtte egy olyan törvencikkelyt, melyre hivatkozva megnyerheti perét.⁵⁵ Olyan esetről is tudomást szerzünk, amikor Igyártó per közben az ellenfeléhez pártolt át. Így járt Pécsi István a Schmelczer István árvái ellen folytatott perében, amikor Igyártó – részben anyagi megfontolásokból, részben pedig az árvák iránti barátsága által vezérelve – hozzájuk pártolt. Szabó Tamás is arról számolt be, hogy Berzete Mihály elleni perében az eljárás utolsó szakaszában hagyta őt cserben Igyártó.⁵⁶ Kétszínűségének szembeötlő példája a Beuchel András és Teremi Zsófia közötti perben tanúsított magatartása, ugyanis a per kezdetén az asszony oldalán állt, majd átpártolt annak ellenfeléhez, viszont a további periratok kiállításánál titokban továbbra is segített az asszonynak. Tette ezt még azután is, hogy a per újrafelvétele során a fejedelmi tábla elé került.⁵⁷ Igyártó alkalmanként ellenfeleinek az ügyvédekkel is felvette a kapcsolatot. Legjobb példa erre az a per, melyet Balázsfi László prókátorként váradi Nagy Balázs és ügyvédje, Német Menyhárt ellen folytatott. A per közben ügyfelének fia, Balázsfi János deák üzenetét közvetítette Németnek, arra kérve ez utóbbit, hogy hagyja cserben Nagy Balázst. Cserében a kancelláriai írnokként tevékenykedő Balázsfi János az ország előjáróinál meglévő befolyását ajánlotta fel Németnek.⁵⁸ Mivel Német a tisztességre hivatkozva nem volt hajlandó kérését teljesíteni, Igyártó pénzzel, majd fenyegetésekkel próbálta rávenni a közreműködésre, végül pedig arra, hogy a történekről senkinek se számoljon be.⁵⁹

Városi prókátorként elkövetett törvénytelen cselekedeteiről is többen tettek vallomást. Anyagi javak fejében hajlandó volt a vádlottakat szabadlábra helyezni és az ellenük szóló vádakot elejtetni. Farkas György szerint 1585 nyarán a város előjárói megparancsolták Igyártónak, hogy Szabó Ferencné ellen paráznság miatt indítson eljárást. Az asszony letartóztatásával megbízott poroszlót a tanú meg akarta vesztegetni, az azonban megnyugtatta őket, hogy az ügy Igyártóval már el van intézve, és az asszony hamarosan megszabadul.⁶⁰ Nyíró János szerint Igyártó városi prókátorként, az 1584-es boszorkányüldözések idején lefogatta Kőrös Mihály feleségét, Orsolyát is, az asszonyt azonban közbenjárásra kezességén elengedték. Igyártó lefizetésének körülményeiről Nyíró részletesen esetelte, hogy ő előbb a két városi direktorral próbált egyezkedni, de miután azok Igyártóhoz utasították, vele egyezett meg abban, hogy az asszonyt elengedik, ha ad 5 forintot Sala Imre direktornak és 11–12 forintot magának Igyártónak. Végül, miután a prókátor részét megpótolta még 5 forinttal, szabadlábra helyezték az asszonyt, de rájuk parancsoltak, hogy senkinek fel ne fedjék az esetet. A tanú

⁵⁴ KvTJk II/7. 617–619.

⁵⁵ KvTJk II/7. 585.

⁵⁶ KvTJk II/7. 586.

⁵⁷ Urbegerné vallomásában részletesen kifejtette, hogy miután Igyártó átpártolt Beuchelhez, titokban írta meg az asszony bírósági beadványait, majd eljuttatta neki, az asszonynak a veje, Beregszászi Lukács egy ötvölegénnnyel átmásoltatta, és csak azt követően nyújtották be a bíróság elé. Az eredeti kéziratot pedig visszajuttatták Igyártóhoz. KvTJk II/7. 619–620.

⁵⁸ Balázsfi János fiatalon került az erdélyi fejedelem kancelláriájába, 1563-ban kisebb kancelláriai íródeák volt. A jelzett időszakban már feltehetőleg a nagyobb kancelláriánál teljesített szolgálatot (1577–1586). Később gyulafehérvári levélkereső (1588–1599), majd kancelláriai titkár is lett (1594–1598). Bogdándi Zsolt: *A kolozsvári Balázsfiak. Egy deákcsalád felemelkedése a 16. században*. Református Szemle 2003. 6. 809–811; *Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei I. 1222–1599*. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közléteszi Bogdándi Zsolt, Gálfi Emőke. EME, Kvár 2006. 376. (Erdélyi Történelmi Adatok VIII. 1)

⁵⁹ KvTJk II/7. 615–616.

⁶⁰ KvTJk II/7. 584.

arról is vallott, hogy vallomástétele előtti napon is felkereste őt Igyártó, és kérte, hogy a vallatók előtt hallgasson megegyezésükről.⁶¹ A következő, hasonló eset azért érdemel figyelmet, mert éppen Beregszászi Lukács szolgálója kiengedésének történetét részletezi az ellene lopás miatt, Igyártó által indított perben. Akkor ugyanis Fazakas Boldizsárt és Jánost éppen Igyártó kérte – vejenek, Szőcs Mártonnak a közbenjárásával –, hogy a lányért vállaljanak kezességet a direktorok előtt. Az egyetlen kikötése az volt, hogy szükség esetén mondják majd azt, hogy a lány apjának kérésére cselekedtek.⁶² Említésre érdemes továbbá Szőcs Miklós sógornőjének az esete is, akit paráznaság vádjával letartóztattak. Ezt követően Sala Imre direktor megkereste a fogoly testvérét és Igyártó Györgyhöz irányított, akivel az megegyezett, hogy 10 forint ellenében elvetik az asszony elleni vádakat.⁶³

Igyártó más hasonló tetteiről is vallottak a tanúk. Német Menyhárt szerint megkereste őt Igyártó, és kérte, hogy ne engedje feleségét Rengő tanújaként megjelenni a bíróság előtt. Ki is oktatta, hogy arra hivatkozva tiltsa azt meg feleségének, hogy a férj szemtanúja volt, amikor Rengő hamis vallomásra próbálta rávenni az asszonyt. Cserében pecséttel megerősített levélben is hajlandó lett volna megfogadni, hogy soha ellenük nem fog prókátorkodni.⁶⁴ Vajda György mészáros is jelezte, hogy miután Igyártó tanújaként vallomást tett a Beregszászi szolgálója elleni perben, a prókátor szemrehányást tett neki, amiért nem vallott terhelőbben a lány ellen. Arra is kérte, hogy ennek érdekében minél előbb módosítson vallomását.⁶⁵ Dabó Tamás feleségének, Erzsébetnek is ígért egy szoknyát akkor, ha vallomásában az asszonyt paráznaság-gal vádolja, Csizsár Andrásnak pedig életre szóló segítséget ajánlott, ha hamis vallomást tesz.⁶⁶

Más olyan tetteiről is szó esett, amelyek ugyan nem kapcsolódtak ügyvédi karrierjéhez, de rávilágítanak személyiségének negatív vonásaira. Elek Jánostól például kölcsönzött 110 forintot, az összegről adóslevelet is kiállítottak, egy idő elteltével azonban, Igyártó elvesztettnek gondolva az iratot, letagadta az adósság jó részét.⁶⁷ Beregszászi Lukács szolgálója elleni perében az egyik tanú azt is említette, hogy amikor a lány Igyártónál szolgált, és szegődsége letelvén el akarta hagyni a házat, az ügyvéd letartóztatással fenyegetőzve marasztalta.⁶⁸

Feltűnő, hogy a szolgáló ellen indított perben Igyártó az ellene felhozott vádak közül egyet sem próbált cáfolni, csupán olyan tanúkat sorakoztatott fel, akik meglepedéssel nyilatkoztak ügyvédi szolgálatairól. Emellett azt igyekezett bizonyítani, hogy a vádlevelet a lány Beregszászi Lukács és Teremi Zsófia kezdeményezésére terjesztette a bíróság elé. A tanúk vallomásai hol Igyártó, hol ellenfelei álláspontját támasztották alá. Iffjú János toronyőr és felesége szerint Igyártó általuk üzente a szolgálólánynak, hogy a lopási vádakat elejti, ha az Beregszászit és Teremit nevezi meg a vádirat szerzőiként. Másfelől pedig Ötvös Orbán prókátor nyilatkozata érdekes, aki szerint az Orsolya által Igyártó ellen indított perben azért állt el a lány mellől, mert Beregszászi vele akarta megíratni a lány nevében a bíróságnak benyújtandó vádlevelet.⁶⁹

⁶¹ KvTJK II/7. 586.

⁶² Nem tartjuk kizártnak, hogy Igyártó azután hajlott a titkos megegyezésre, miután tudomást szerzett az ellene megfogalmazott vádakról, és ügyének elcsitulását remélte e tettetől. KvTJK II/7. 586.

⁶³ Judit asszony vallomásában azt is kifejtette, hogy a pénz átadásakor Sala Imre cinikusan azt hangsúlyozta, hogy az összeget a városi szegények gondozására fogják fordítani. KvTJK II/7. 587.

⁶⁴ Ígéretéről, szokásához híven, a későbbiekben megfeledezett. KvTJK II/7. 615–616.

⁶⁵ KvTJK II/7. 587.

⁶⁶ KvTJK II/7. 587.

⁶⁷ KvTJK II/7. 584e-f.

⁶⁸ KvTJK II/7. 572.

⁶⁹ KvTJK II/7. 595, 599.

A kölcsönös vádaskodásokból lehetetlen az események sorozatát s a valós történéseket ki-hámozni, ugyanakkor a perek végkifejletéről sincsenek biztos adataink. A városi tanács egy 1588. február 17-i határozata azt sejteti, hogy a felek között még folyt a háborúskodás, sőt a városvezetés is egyre jobban beleavatkozott. Akkor ugyanis egy fejedelmi ítéletvégrehajtó levélről tesznek említést, amely szerint Beregszászi Lukács, felesége és Urbegerné egyenként 64 forintot tartoztak fizetni Igyártónak és feleségének. A százférfiak intézkedéséből azonban arra következtetünk, hogy az ítéletlevelet Igyártó és felesége törvénytelen módon szerezte. A százférfiak ugyanis azt határozták, hogy az érintettekkel való vita helyett inkább két képviselőt menesztenek a fejedelem elé, kiknek feladatául tűzték ki a peres felek között folyó konfliktus valódi körülményeinek a bemutatását. Továbbá arról is meg kellett győzniük a fejedelmet, hogy az általa kirótt büntetések ellenkeznek a város bevett szokásaival.⁷⁰

A persorozatról szóló adataink itt megszakadnak. Ezután már csak annyit tudunk Igyártó Györgyről, hogy 1587 decemberében az adószedők a számvevők utasítására éves adójából 10 forintot elengedtek.⁷¹ A következő adat szerint 1592-ben a felesége kérte a számvevőktől, hogy ne válasszák el külön adóalanyként fiától, mert a férje halála után maradt sok adóssága miatt nem képes magát egyedül fenntartani.⁷² A tárgyalt konfliktust követő időszakban tehát Igyártó elhunyt, tetemes adósságot hagyva maga után. Hogy karrierje végét halála okozta-e, vagy a törvénytelen praktikáinak feltárása is közrejátszott, egyelőre nem tudjuk megállapítani. 1587-ből nem maradtak fenn adatok, de azt látjuk, hogy az év elején a százférfiak alapjaiban megreformálták a városi közügyigazgatók (direktorok) intézményét, melynek során több olyan intézkedést, amely addig a prókátorok hatáskörébe tartozott, kizárólag a közügyigazgatók feladatává tettek. 1588-ban már Kalmár János töltötte be a városi prókatori tiszteletet. Mindezek azt sugallják, hogy Igyártó Györgyöt, az ellene felhozott vádak miatt, még halála előtt felmenthették városi ügyvédi beosztásából.

Ha karrierje végét nem ismerjük is, pályájának elemzése számos adattal gazdagítja a 16. század végi kolozsvári prókátorok tevékenységéről, illetve a városi igazságszolgáltatás működéséről való ismereteinket. Ami magánéletét illeti, feltehetően városi polgárcsalád tagja lehetett. Első felesége egy Orsolya nevű asszony volt, akitől több gyermeke is született. Két lányát említik a vallomások, akik Nyírő/Szőcs Mártonhoz, illetve Kalotaszegi Benedekhez mentek feleségül. Egy alkalommal Gyurkó nevű fiáról is olvashunk. Továbbá arról is tudomást szerzünk, hogy első feleségével a Király utcában lehetett a házuk,⁷³ és hogy a város határában lévő szőlőhegyeken is birtokos volt.

⁷⁰ „Megh ertettek eo kegyelmek az be gjwtesnek okajt, elseobe zolwan eo kegyelmek a parancholatokat feleol, mellyek az Jgyarto Georgine zemeliebe emanaltattak, feokeppen az exequntionalis feleol, meljben Jgyarto Georgj felesege kepeben az megh nem vallot zemelieken, Beregzazj Lukachon, felesegen es Urbegernen, kileon kileon 64 forintot kewan jowokbol, az exequntionalis mandatum ereie zeren. Teczet eo kegyelmeknek varosul, hogi vgimint ollian emberrel ne veszekeggienek, hanem az melj ket vrain most a tanachtol ala mennek, ezen ket vrain suplicatio altal Urunkat lelliek megh, az suplicatioba penigh elejbe kel beosegesen Urunknak tamaztanj, hogi soha ez varosba illien arant walo exequntiok nem forgottanak, hanem effelebe bizonios megh regzet birsagolással eltewnk minnen keozeottewnk. Urunknak penigh exponaliak aztis, minemeo allapatbelj emberek legienek, es egjmas elen Jgiarto Georgj es feleseghe, item Beregzazj Lukach, felesege es Vrbererne minemeo per foliással vadnak egjbe keotelezwe. Keonieorgeny kel Urunknak, hogi amj keoztewnk soha nem volt, mostis eo Nagysaga kegyelemebol abbol zabaditana megh, holot a varosban illien dologban kiualkeppen valo bwntetes wagion.” KvTanJk I/5. 34^v.

⁷¹ KvSzám 3/XXXI. 8.

⁷² 1592-re jóváhagyták kérését, de nem az azután következő évekre is. MOL R 314, 10. doboz, Vegyes iratok, 2a csomag. 60^v.

⁷³ Igyártó György és Rengő Anna rágalmazási perében Igyártó Jánosné Katalin szerint mikor ő ült a kapuja előtt a Király utcában, Igyártó György első felesége is kijött a saját háza elé, és megállt a kútnál. KvTJk II/7. 58i.

Ügyvédi felkészültségről nincsenek adataink. A források nem említik olyan korábbi beosztásban, ahol az ügyvédekhez megkívánt jogi ismereteket és gyakorlatot elsajátíthatta volna. Feltehetően a családi környezet hatott rá, majd pedig a gyakorlat során tanult bele a mester-ségbe. Prókátori tevékenysége 1578–1586 között adatolható.⁷⁴ Magánszemélyek prókátoraként kezdte karrierjét, és több mint harminc általa képviselt perről vannak biztos adataink.⁷⁵ Ismert ügyeinek kétharmada magánjogi per volt – örökösödési, adósság- és birtokperekben szerepelt leginkább –, de testi és szóbeli sértési ügyeket is elvállalt. Egy tanú szerint lányát főbenjáró bűn vádjára alól is felmentette. Megrendelői leginkább a kolozsvári polgárok közül kerültek ki, több mint fele a városi vezető elitnek volt tagja. A főbírósgot viselt Budai Istvánt, a szenátornak választott Szécsi Ötvös Istvánt, Kolozsvári Bálintot vagy Lang Hosszú Mártont, a százférfiak közül Pécsi Istvánt, Fábíán Balázs kovácsot, Kalácssütő Ferenc ötvösmestert, a malombíró Stamp Jánost, Vicei Andrást vagy Tótházi Bálintot említhetjük meg közöttük, de ott találjuk a korábbi híres boszorkányüldözőt, Grúsz Pétert is. Ritkán vállalta el idegeneknek az ügyeit. Elismerségének az is beszédes bizonyítéka, hogy Ötvös Orbán, a város másik ismert ügyvédje is felkérte őt ügyvédjéül.⁷⁶ Ami tevékenységének színtereit illeti, minden említett perét a városi bíróság előtt kezdte, de többször megfordult a fejedelmi tábla előtt is.⁷⁷

Nem világos, hogy mikor választották a város fogadott prókátorává. Kérdéses ugyanis, hogy a Rengő Anna és „társai” ellen folytatott eljárások során még magánszemélyként vagy már városi ügyvédként lépett-e fel. Az, hogy ezekben a perekben még saját nevében, az 1584-es perekből kezdve pedig már csak mint városi prókátort emlegetik, akkori megválasztását valószínűsíti. Ez esetben pedig a Rengő Annával és tanúival folytatott perei során ébredhetett rá arra, hogy a város hivatalos képviselőjeként több sikerrel léphet fel pereiben, mint magánszemélyként. Ő az tehát, aki a hivatali perindítás szokását meghonosította a városi gyakorlatban. Addig ugyanis csak néhány olyan alkalomról tudunk, amikor a városi tanács hivatali kezdeményezésre indított pert, de minden esetben városszolgák vagy centumvirek által kezdeményezett magánvádas perekként álcázva azokat. Igyártó fellépésével azonban megszorodott a hivatalból indított perek száma és ezáltal azok a bűncselekmények, melyek magánvádló hiányában elkerültek a bíróság figyelmét, s ezeket egyre gyakrabban sikerült megtorolni. A város ügyvédjeként boszorkányok, paráznák, házasságtörők, kerítők, rabló- és csecsemőgyilkosok, gyűjtogatók, csalók és tolvajok ellen lépett fel. A városi közerkölcs, közbiztonság és a lakók vagyonának a védelme képezte tehát fő elfoglaltságát. Ezeket az ügyeket többnyire a városi bíróság tárgyalta, de arról is van adatunk, hogy városi ügyben a vármegyei sedria előtt is megjelent.⁷⁸

Igyártó személye kiemelt figyelmet érdemel, hiszen nemcsak prókátori tevékenysége révén hozott újítást a kolozsvári igazságszolgáltatási gyakorlatba, hanem bukásával is. Kétszínű tettei arra

⁷⁴ Számos olyan peréről tudunk azonban, melyeknek a terminus ante quem-je 1586, de a pontos dátumuk nem ismeretes. Ezekben az esetekben előfordulhat egy-egy korábbi per is.

⁷⁵ A perek száma azonban ennél biztosan nagyobb volt, ugyanis több tanú csak annyit említett, hogy Igyártó több perükben ügyvédkedett, de egyenként nem nevezték meg azokat. Továbbá az is bizonyos, hogy az Igyártó György által Beregszászi Lukács, szolgálója Orsolya és Teremi Zsófia ellen folytatott perekben bevett vallomásoknak – melyekben a legtöbb ilyen jellegű utalás található – csak egy része maradt fenn.

⁷⁶ KvTJK II/7. 588.

⁷⁷ Hosszú Jakab vallomása szerint például lányát Igyártó minden székes helyen megvédte a főbenjáró vádak ellen. Teremi Zsófia szerint pedig Igyártó még akkor is segítette, mikor pere új ítélet során a fejedelmi tábla elé került. KvTJK II/7. 593, 620.

⁷⁸ 1585. március–május között, más városi előjárókkal együtt, többször járt Kajántón, ahol a vármegyei szolgabíró is jelen volt. KvSzám 3/XXI. 6, 39–40.

is rámutattak, hogy egy a városi közbíró szerepét is betöltő, de ugyanakkor magánszemélyek pereit is képviselő prókátor kezében túl nagy hatalom összpontosul, mely könnyen kihasználható személyes előnyök szerzésére. Ez a felismerés vezethetett oda, hogy a százférfiak 1587 márciusában szabályozni kényszerültek a városi közigazgatók intézményének hatáskörét, megszabván pontos teendőiket. Ezáltal a város nevében hivatalból indítandó perek kezdeményezésének lehetőségét kizárólag a direktorok kezébe adták, és megtiltották a magánszemélyek képviselőiként is eljáró prókátoroknak, hogy azokban ezután részt vehessenek. Ezáltal pontosabban körülhatárolták a városi igazságszolgáltatási szervek teendőit, korlátozva ugyanakkor a visszaélések lehetőségét.

Igyártó György tehát – Kalmár Jánoshoz vagy Kádár Jánoshoz hasonlóan – egyike azon kolozsvári származású prókátoroknak, akik polgárok magánügyvédjeként kezdték jogi pályafutásukat, majd azt követően lettek a város prókátorai. Pályája azt bizonyítja, hogy a jogban jártas, rátermett ügyvédeként fellépő városiak viszonylag ritka, emiatt megbecsült tisztségviselőknek számítottak, akik előtt könnyen megnyíltak a felemelkedés útjai. Számos megvesztegetési ügye során szerzett jövedelmei ellenére a vagyonszerzés terén nem volt túl sikeres, viszont a városban széles társadalmi hálót alakított ki maga körül. Mondhatni, hogy az egész városi elitel, sőt az országos politika egyes kulcsszereplőivel is kapcsolatba lépett.⁷⁹ Hogy másokkal ellentétben neki nem sikerült sem a város vezető testületeibe bekerülnie, sem a városi kereteken túllépnie, abban egy sor tényező játszott közre. Többek között feltehetően alacsonyabb szintű jogi képzettsége és egyéni ambíciói is, de karaktere és magatartása is meghatározta azt. Noha a jogi kérdések megoldásában otthonosan mozgott, magán- és szakmai életének gyakori botlásai – ha végzetesekké nem is váltak számára – kétségtelenül visszahúzták szakmai előhaladásában.

The Corrupt Witch-hunter. On the Advocatorial Career of György Igyártó

Keywords: justice in early-modern Transylvania, judicial practice of Cluj/Kolozsvár, early-modern advocats

The study focuses on the advocatorial activity of György Igyártó, a notorious witch-hunter of Kolozsvár/Cluj, from the end of the 16th century. Although previous research has already marked certain aspects of his life, a detailed analysis of his career – based on the data preserved in the town archives – points out some interesting features concerning the possibilities, challenges and difficulties of an early modern advocats life. It also shows how the career of a single person could affect the whole judicial activity of a town. Born as a member of a burgher family, with no specific legal studies, he started his career as advocate of the citizens. As a consequence of his success he was elected official advocate of the town. As procurator of Cluj, he had a determinant role in introducing the practice of the inquisitorial process (*inquisitorius processus*) in the judicial activity of the town. In the meantime he developed a vast social network, and came in contact with the most prominent members of the town magistrate, and of the state too. In spite of all these he got involved into certain acts of judicial corruption, that marked his career, affecting at the same time the whole judicial system of the town. His case convinced the magistrate to introduce the office of the town's coroner (*director causarum*), that gained exclusive competence in intervening on behalf of the town in criminal cases, that jeopardized the citizen's lives, but were not allowed to plead for citizens in their private legal disputes.

⁷⁹ Balázsi János kancelláriai íródeákkal vagy Dobszai István ítélőmesterrel való kapcsolatai bizonyítják mindezt.

Bogdándi Zsolt

A váradi hiteleshely a szekularizációt követően

„A középkori magyar királyság keleti tájain az íráskultúra talán legjelentősebb központjának a váradi székeskáptalan keretei között működő hiteles hely tekinthető.” Ezzel a gondolattal indította Jakó Zsigmond a váradi levéltárak és könyvtárak hányatott történetét bemutató „siralmas krónikáját”.¹ Ismeretes, hogy Várad a fejedelmi Erdélynek is az egyik legjelentősebb művelődési központja maradt, a szekularizált „káptalani” hiteleshely pedig a vár bevételeig folytatta oklevéladó tevékenységét. A továbbiakban erről az intézményről adunk – tekintettel a váradi hiteleshelyi levéltárak teljes pusztulására – vázlatos képet, illetve a dolgozat mellékleteként az általunk fellelt váradi levélkeresők jegyzékét, esetenként főbb életrajzi adataikat közöljük.²

Váradon a középkorban a székeskáptalan mellett a váradelőhegyi prépostság, majd társaskáptalan is folytatott hiteleshelyi tevékenységet.³ A váradi székeskáptalan történetét az egyházmegye tudós püspöke, Bunyitay Vince nehezen utolérhető alaposággal mutatta be, a hiteleshelyi működésről pedig Varga Árpád értekezett.⁴ A 15. század végén alapított váradelőhegyi társaskáptalan hiteleshelyi tevékenységének feldolgozása még várat magára. Ezen intézmény oklevéladó működésének feltárása révén – legalább részben – tisztázódnának azok a kérdések, melyek a két, egymáshoz igen közel tevékenykedő hiteleshely hatókörével, illetékességével, működésének részleteivel kapcsolatban felvetődhetnek.

Tudott, hogy az egykori premontrei monostor épülete a Sebes-Körös jobb partján, a Görög-oldalnak nevezett szőlőhegy Kálvária-hegy felőli részén feküdt, a város közvetlen közelében.⁵ Az előhegyi prépostság vagyonaiból a Kálmáncsehi Domokos váradi püspök által alapított társaskáptalan 1497 körüli szabályzata a hiteleshelyi tevékenységre is kitért. Ezek szerint a fassiófelvétel a Szent István-káptalan váradelőhegyi egyházában történt, az oklevéladás legünnepelesebb pillanata, a pecsételés pedig a székesegyházban.⁶ Abból, hogy az oklevélkiállítás

Bogdándi Zsolt (1977) – tudományos munkatárs, EME, doktorandus, BBTE, Kolozsvár, zsbogdandi@yahoo.com

¹ Jakó Zsigmond: *Váradi siralmas krónika. Könyvtár- és levéltárügy Nagyváradon a múltban és a jelenben.* Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 2004. 1–2. 93. (A következőkben Jakó: *Váradi siralmas krónika*)

² A váradi requisitorok oklevéladó működésének alaposabb feltárása a Partiumban birtokló családok (Csáky, Kállai, Károlyi stb.) levéltáraiban fellelhető káptalani kiadványok vizsgálata révén válhat lehetségesé.

³ Bunyitay Vince: *A váradi püspökség története II.* Nagyvárad 1883. (A továbbiakban Bunyitay II.) 27–33, 208–217, 388–403.

⁴ Bunyitay II. 3–188; Varga Árpád: *A váradi káptalan hiteleshelyi működése. = Művelődéstörténeti tanulmányok.* Szerk. Csetri Elek, Jakó Zsigmond, Sipos Gábor, Tonk Sándor. Buk. 1980. 20–35.

⁵ Lásd Kiss Lajos: *A középkori Promontorium Váradense magyarul.* Magyar Nyelv 87(1991). 327.

⁶ A szabályzat hiteleshelyi tevékenységre vonatkozó cikkelyei: „*Primus articulus.* Quod quatuor canonici ex nobis secundum creationem et senioratum ipsorum teneantur in ecclesia capitulari S. Stephani per duos menses integros per se personaliter vel alium ex fratribus canonicis de voluntate domini prepositi nostri pro tempore constituti, inhabitare; ubi et universas *fassiones, relaciones atque protestaciones nobilium regnicolarum referrí audiant* et eas diligenter auscultent et notario referant inscribendas et annotandas; et elapsis dictis duobus mensibus alii quatuor canonici sequentes priores dictam ecclesiam nostrum capitularem modo simili inhabitaturi per se vel per alium fratrem suum canonicum ascendant.” (Bunyitay II. 210.) A pecsételés módjának szabályozása: „*Septimus articulus.* Quod quodocunque littere alicue causales vel quecunque alie sigillande erunt, ex insinuacione notarii nostri sive scriptoris custos et conservator clavis sigilli nostri capitularis tenebitur convocare universos fratres nostros in sacris constitutos tempore, quo missa beate Marie virginis in aurora in *ecclesia cathedrali Waradiensi* cantabitur ad sigillandum, vel saltem aliquo ex fratribus nostris absente, suo substitute vel supportanti significare, ut si volet ad sigillandum ascendat hora ad hoc deputata; alioquin alio tempore si

végző mozzanata, a pecsételés a székesegyházban történt arra közvetkethetünk, hogy a társaskáptalan levéltárát is ott őrizték, és ezt a káptalani kincstár számbavételekor készült 1557. évi leltár is alátámasztja.⁷ A székes- és társaskáptalani hiteleshely Mohács előtti kiadványainak feldolgozásához nélkülözhetetlen segítséget jelent a jelenleg már a világhálón is elérhető DL-DF adatbázis.⁸ A majdani kutatónak azonban arra is tekintettel kell lennie, hogy Szent István első vértanú egyházának társaskáptalanja vélhetően utolsó oklevelét 1566. április 2-án állította ki,⁹ az oklevelezés tehát még hosszú ideig folytatódott a tragikus mohácsi csatavesztést követően. Ez a tény pedig komoly akadályokat gördíthet az oklevelek tisztázatainak összegyűjtése elé, tekintettel a váradi hiteleshelyi levéltárak 1660-at követő teljes pusztulására, de ugyanakkor lehetőséget teremt arra, hogy a társaskáptalan működését a középkor végi alapítástól kezdve az újkorban, megváltozott körülmények között bekövetkezett megszűnéséig nyomon követhessük.

A váradi székeskáptalan a 16. század közepéig zavartalanul folytathatta hiteleshelyi tevékenységét. A Ferdinánd és Izabella közötti vetélkedésben a káptalan testületileg az előbbihez csatlakozott, és e választása megpecsételte további sorsát. Izabella visszatértekor Várad hű maradt esküjéhez, ezért Varkoch Tamás megostromolta a várost. A várat 1557. június 13-án vette be, a székeskáptalan tagjai valószínűleg ekkor távozhattak, de az egyházi kincsek egy részét már korábban elmenekítették.¹⁰ A székesegyházban maradt értéktárgyakat 1557. július 17-én inventálták, ekkor a Szent István-káptalan kincseit és levéltárát a Szent László-kápolnában, a székeskáptalan levéltárát pedig a belső sekrestyében, egy nagy szekrényben őrizték.¹¹ A székeskáptalan hiteleshelyi levéltárát 1557-től kezdve, a kanonokok távozása után a – vélhetően Szapolyai párti – váradelőhegyi Szent István-káptalan őrizte, s minthogy már azelőtt is bocsátott ki okleveleket saját pecsétje alatt, átvette a váradi székeskáptalani hiteleshely teendőit is.¹² Adatok hiányában nehéz eldönteni, hogy miért maradhatott meg a váradelőhegyi káptalan, és miért tarthatta meg birtokait még néhány évig.¹³ Megjegyzendő, hogy a Királyhágón inneni mindkét hiteleshely, a kolozsmonostori konvent és az erdélyi káptalan tevékenysége lényegében szünetelt az intézmények világi alapon való újjászervezéséig (1575), kinevezett levéltárosaik tevékenysége pedig hiteles másolatok kiállítására szorítkozott.¹⁴ Tény, hogy a partiumi nemességnek érdekében állt

aliquo litere sigillande venerint, idem conservator clavis sigilli tenebitur fratribus nostris insinuare et ex domibus eos convocare ad sigillandum. Item de voluntate domini prepositi nostri et nostra communi eligatur aliquis ex fratribus nostris in sacris constitutus, qui tamen sit idoneus et fidelis, pro conservatore clavis sigilli nostri capitularis.” (Bunyitay II. 211.)

⁷ Vö. II. jegyzet és Jakó: *Váradi siralmas krónika* 95. (Szerinte azonban a leltár alapján az a feltételezés vált bizonyossá, „hogy a szekularizáció során a váradhegyfoki konvent hiteles helyi levéltárát tényleg egyesítették a székeskáptalani iratokkal”.)

⁸ A Középkori Magyarország Levéltári Forrásainak Adatbázisa (<http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a110505htm?v=pdf&a=start>)

⁹ Szövegét lásd Bunyitay II. 215. (2. jegyzet és képmelléklet)

¹⁰ Varga: *i. m.* 24.

¹¹ Mikó Árpád–Molnár Antal: *A váradi középkori székesegyház kincstárának inventáriuma (1557)*. Művészettörténeti Értesítő LII (2003). 316. (307. tétel): „Ibidem vestes sacrae et privilegia nobilium in tribus ladulis ad capitulum Sancti Stephani pertinentes”; 317. (345. tétel): „Ibidem almarium magnum in quo continentur literae et privilegia Regni Hungariae”. Jakó azt a lehetőséget is felveti, hogy ez utóbbi a Budáról elmenekített királyi levéltár töredéke. Lásd Jakó: *Váradi siralmas krónika* 95.

¹² Bunyitay I. 425–443. Lényegében a két hiteleshely közül a székeskáptalani megszűnt, a társaskáptalan pedig tovább működött.

¹³ Bunyitay I. 428.

¹⁴ A kolozsmonostori helyzetről lásd Bogdándi Zsolt: *A kolozsmonostori konvent fejedelemség kori levélkeresői*. Erdélyi Múzeum LXXII (2010). 3–4. füzet. 44, 53–54. (A következőkben Bogdándi: *Kolozsmonostor*)

a hiteleshelyi levéltárakban őrzött jogbiztosító iratanyag megőrzése és az oklevéladó tevékenység zavartalan folytatásának biztosítása. Emellett bizonyára hozzájárulhatott a társaskáptalan és a hiteleshelyi tevékenység fenntartásához, hogy 1558-ban az országgyűlés a váradi várat szánta a katolikusokat pártoló Izabella királyné székhelyének, és bizonyos jelek szerint Izabella és udvara valóban tartózkodott is itt egy ideig.¹⁵ A feltehetően már 1559-ben váradi kapitánynak kinevezett katolikus Báthory Istvánnak is szerepe lehetett a társaskáptalan védelmében, és talán nem véletlenül éppen az ő bécsi rabsága idején (1565–1567) űzték el a társaskáptalan hitűkhöz ragaszkodó tagjait.¹⁶ 1566-ban, a márciusban tartott tordai országgyűlés végzése értelmében,¹⁷ a Szent István-káptalan tagjainak nagy része távozott Váradról, s még ugyanabban az évben – a helyben maradt, protestánsá lett kanonokok közül – Kanizsai János és Kristóf (Fóris) papok, valamint Bihar vármegye nótáriusa kapott megbízást a hiteleshelyi teendő végzésére.¹⁸ Az egyházi keretekben működő hiteleshely világi hivatallá való átszervezése tehát az erdélyi (inkább gyulafehérvári káptalani) mintákat követte, ahol szintén a korábbi testületek tagjaiból, illetve a megyei nótáriusok közül verbuválták a levélkeresőket.¹⁹

Az előbbieken felvázolt történeti áttekintésből is nyilvánvaló, hogy a váradi hiteleshely sorsa – az erdélyi káptalanéhoz és a kolozsmonostori konventéhez képest – másként alakult. A társaskáptalan feloszlata után a hiteleshelyi tevékenység csak rövid ideig szünetelhetett. Már 1567 folyamán újra beindult az oklevéladás, amely nem csupán az átiratok kiadására szorítkozott,²⁰ hanem a bevallások felvétele mellett a végrehajtói tevékenységet is jelentette. 1568 márciusában János Zsigmond az általa kinevezett levélkeresőkhöz, Kristóf paphoz, Albert deák Bihar vármegyei nótáriushoz, váradi Sándor Gergelyhez és Budai Simon deákhoz címezte iktatást elrendelő parancslevelét, amelyre a jelentést csaknem egy év elteltével,

¹⁵ Balogh Jolán: *Varadinum. Várad vára. I.* Bp. 1982. 40; *Erdélyi Országgyűlési Emlékek. (Monumenta comitialia regni Transylvaniae.* Szerk. Szilágyi Sándor). II. 88. (A továbbiakban EOE).

¹⁶ Az eseményekről lásd Kruppa Tamás: *Nagyvárad jelentősége a Báthoryak művelődés- és valláspolitikájában.* Századok 2005. 945–946. A hagyomány az országos főkapitányi tisztséget viselő Hagymási Kristófnak tulajdonította a váradi rombolásokat és a katolikusok elűzését. Lásd Horn Ildikó: *Hit és hatalom. Az erdélyi unitárius nemesség 16. századi története.* Bp. 2009. 177–178.

¹⁷ EOE II. 303.: „Az váradi káptalannak ő felsége ez jövő virág vasárnapot hagyta, kik ha meg akarnak térni, házakban, szőlőjökben, marhájokban, jószágoktól el válva, kiket ő felsége magának akar tartani, békességgel megmaradhatnak; ha pedig az istennek ígését nem akarják venni, személyekben marhájokkal egyetembe valahova akarnak menni, szabadon elbocsáttassanak.”

¹⁸ EOE II. 327.: 1566. decemberében a következőket határozzák: „a váradi káptalan helyébe mért hogy azok megrontattanak az ő bálványozásoknak okáért, ez dologért az nemességnek igazsága meg ne fogyatkozzék, sőt az Erdélyországnak módjához képest tartassék más két pap Kanisai János és Foris pap, kit most is ugyan ott Váradon vagynak, ezek mellé választassék egy jámbor, tudós és tökéletes ember, az vármegye notariusával egyetemben, kik az leveleket őrizik oltalmazzák és minden levél keresésinek, kiadásának és törvény szerint való executioknak az ő felsége parancsolatjára, gondját viseljék, és önnön pecsétek alatt s felségnek minden dolgokat híven megírjannak.”

¹⁹ Kolozsmonostoron a szerzetesek szétszéledése után a levéltárat a vármegyei nótáriusként is tevékenykedő konventi jegyző, János deák vezette hosszú ideig. Róla lásd Bogdándi: *Kolozsmonostor* 53–54. Gyulafehérváron a káptalan első requisitorai korábban valamilyen kanonoki stallumot viseltek, Radicsics János pedig az egyházi hiteleshely nótáriusa volt. Lásd *Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei 1222–1599.* (Erdélyi Történelmi Adatok VIII. 1. Szerk. Jakó Zsigmond.) Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közléteszi Bogdándi Zsolt – Gálfi Emőke. Kvár. 2006. 12–13. (A következőkben ErdKÁP.Jkv)

²⁰ Erre utal az 1566. decemberi országgyűlési végzés (lásd 18. jegyzet), illetve a váradi requisitorok által kiállított oklevelek szövegezése is különbözik a gyulafehérváritól, míg azok *requisitores et conservatores literarum*-ok, a váradiak *judicialium deliberationum et legitimorum mandatorum regionum executores*-ek is.

1569 januárjában állították ki.²¹ Minthogy gyér adatokkal rendelkezünk, nem állíthatjuk azt, hogy Váradon az oklevéladás általában ilyen időigényes tevékenységnek számított (ennek ellentmondanak egyébként a néhány nap alatt kiállított oklevelek is), de feltehetően a négy, más elfoglaltságokkal is terhelt requisitor időnként nehezen tudott eleget tenni a hiteleshelyi feladatoknak, ezért egy-egy oklevél kiállítása több időt vehetett igénybe.²² A nehézkes ügyintézés magyarázata lehet az is, hogy a váradi hiteleshely oklevéladó „szolgáltatásait” meglehetősen nagy terület, lényegében az egész Partium lakossága igénybe vehette, bizonyára ennek a – középkorhoz képest megfogyatkozott létszámú és más feladatokat is ellátó – kancelláriának lehetett a későbbiekben is a legnagyobb forgalma az erdélyi fejedelmek fennhatósága alá került hiteleshelyek közül.

További kutatások talán majd arra is magyarázattal szolgálhatnak, hogy miért éppen Váradon szervezték újjá elsőnek a világi személyzettel valóban működő hiteleshelyet. Bizonyára a kiterjedt terület lakosságának szüksége volt egy megbízható, évszázados hagyományokkal rendelkező iratkiadásó szervre, melyet Gyulafehérváron ideig-óráig részben a fejedelmi kancelláriával, Kolozsmonostoron pedig a város felügyelete alatt tevékenykedő egykori konventi nótáriussal próbáltak helyettesíteni.

A váradi levélkeresők okleveleiket eleinte saját nevükben, testületként állították ki, és saját gyűrűspecstjeikkel erősítették meg.²³ A káptalani pecsét hiányában – melyet talán valamelyik távozó kanonok vihetett magával – ily módon megszerkesztett okleveleknek azonban nem lehetett akkora hitelük, mint egy autentikus pecséttel megerősített kiadványnak. Erre a helyzetre érdekes és a fejedelmi hatalomhoz és kancelláriához való kötődés szempontjából sokatmondó megoldás született. A fejedelem által kinevezett levélkeresők – mint láttuk – 1569 áprilisában még saját pecsétjeikkel erősítették meg oklevelüket, 1569. május 27-én azonban már egy közös káptalani pecséttel látták el kiadványukat.²⁴ A váradi hiteleshely eszerint 1569. április 17. – 1569. május 27. között kapott új pecsétet, amely feltehetően a Szapolyai családi címert ábrázolta, és körirata is tartalmazhatta a fejedelem nevét.²⁵ Erről az 1571 novemberében tartott kolozsvári országgyűlés rendelkezése alapján is megbizonyosodhatunk, ekkor ugyanis elrendelték, hogy „az váradi káptalannak ő nagysága más pecsétet adjon, mert az mely pecséték most vagon, az circulussán az meg holt fejedelemnek neve

²¹ *Az erdélyi fejedelmek Királyi Könyvei I.* Erdélyi Történelmi Adatok. VII. 1. Szerk. Jakó Zsigmond. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közzétési Fejér Tamás – Rácz Etelka – Szász Anikó. Kvár 2003. 50, 74. sz. (A következőkben ErdKirKv VII/1)

²² Másik példa szerint egy 1567-ben kelt parancslevélre 1569-ben írnak át okleveleket – Magyar Országos Levéltár. Diplomatikai Levéltár (DL), DL 72215.

²³ DL 72215 (gyűrűspecstjeikkel megerősített oklevél, amely 1569. április 17-én kelt): „Nos Christophorus presbiter, Albertus literatus notarius comitatus Byhoriensis, Gregorius Sandor Waradiensis et Symon literatus Bwdensis, requisitiore videlicet literarum et literalium instrumentorum in sacristia sive conservatorio ecclesie Waradiensis repositarum ac aliarum quarumlibet judiciarum deliberationum et legitimorum mandatorum regiorum executores.” A corroboratióban nincs utalás az oklevél megpecsételésének módjára, de az országgyűlési végzésben is „önnön pecséték alatt” kelt kiadványokról esik szó. Vö. 18. jegyzet. – ErdKirKv VII/1. 69. sz. Lásd még Papp László: *A hiteles helyek története és működése az újkorban*. Palaestra Calasanciana. A piaristák doktori értekezései az 1932. évtől. 14. szám. Bp., 1936. 111–112.

²⁴ Lásd DF 254487.

²⁵ A hiteleshely új pecsétjeiről lásd Bunyitay IV. 30. 127. Papp László a káptalan Báthory Zsigmond által adott pecsétjét ismerte, ennek köriratát is közölte. Lásd *i. m.* 112. Új pecsét adásáról rendelkezett az 1608 márciusában, Báthory Gábor fejedelemségének kezdetén tartott országgyűlés is I. EOE VI. 96. Arra vonatkozóan nincs adatunk, hogy milyen pecséttel erősítették meg az okleveleket, amíg – minden egyes fejedelemváltáskor – az új pecsétnyomó elkészült.

íratott, hogy senki kétségben avagy vélekedésben ne essék az káptalan felől”.²⁶ A későbbiekben minden fejedelmváltáskor új pecsétnyomót vésettek a váradi requisitoroknak, ezek körirata már „Sigillum Capituli Ecclesie Varadiensis”, a pecsétkép azonban továbbra is a fejedelem címere maradt.²⁷ További adatok hiányában nehéz eldönteni, hogy mi indokolhatta ezt a nehézkes, az oklevéladó tevékenységben bizonyára zavarokat okozó megoldást, csak feltételezhetjük, hogy a fejedelmi címerkép alkalmazásához hozzájárulhatott Várad kulcsfontosságú szerepe, illetve az, hogy a világi alapon működő hiteleshely nem egy, hanem két egyházi intézmény „jogutódjaként” működött tovább, két hiteleshelyi levéltárat örökölt meg, és talán éppen emiatt egyik régi pecsétjét sem vették át (mint ahogy a gyulafehérvári káptalan és kolozsmonostori konvent esetében történt).

A fejedelemségkorban Váradon tevékenykedő levélkeresők meglehetősen hézagos jegyzékét áttekintve néhány érdekes következtetésre juthatunk.²⁸ Esetükben is megfigyelhető a vármegyével való szoros kapcsolat, amely a kolozsmonostori konventnél és a gyulafehérvári káptalannál is észlelhető. Már a világi hivatal felállításakor a vármegyei jegyzőt rendelték a korábban kanonoki stallumot viselő levélkeresők mellé, és néhány további példa, illetőleg az a tény, hogy a Kolozs vármegyei jegyző egy rövidebb időszakról eltekintve a fejedelemségkorban végig egyúttal requisitor is volt, arra utal, hogy Váradon is élt e két tisztség összevonásának gyakorlata. A vármegyék és a hiteleshelyek között már a szekularizáció előtt szoros kapcsolat alakult ki.²⁹ Kolozsmonostoron például már a középkor utolsó évtizedeiben előfordult, hogy a konvent írnoka egyben a vármegye jegyzői feladatait is ellátta.³⁰ E két „kancellária” összevonására Váradon vélhetően az adhatott okot, hogy a káptalan és a sedria ugyanabban a városban működött, másrészt az alapos gyakorlati jogi képzettséggel rendelkező requisitorokat a vármegyei írásbeliség ellátására is megfelelőeknek találta a nemesség.

A váradi levélkeresők származásáról, társadalmi háttéréről keveset tudunk. Nevük alapján legtöbbször a tágabb környékbéli kismemesi vagy mezővárosi (debreceni, nagykarolyi) közből származtak, akik számára érvényesülési lehetőséget jelentett a hivatali értelmiségi pálya. Arra már nehezebb választ adni, hogy a káptalani szolgálat karrierjük végét jelentette-e, vagy lehetőségük nyílt további emelkedésre. Ez utóbbi lehetőségre jó példa Váradi Lukács esete, aki levélkeresői „állásából” került a fejedelmi kancelláriára titkárnak, de az is előfordult, hogy valaki a váradi vár provisoraként, tehát inkább gazdasági jellegű hivatalban találta meg további érvényesülését.

Hézagos adataink ellenére is úgy tűnik, hogy a váradi hiteleshely esetében is szoros kapcsolat alakult ki a központi kormányzattal. A középkorban a hiteleshelyi kancelláriák a gyakorlati jogászrend iskolájának számítottak, ahol a feltörekvő írnokok olyan magas szintű

²⁶ EOE II. 504.

²⁷ Báthory-címeres pecséttel megerősített oklevelek: DL 74345, 82266. – 1627-ben a fejedelmi címert ábrázoló pecsét körirata: Sigil. Authenticum. Capituli. Varadien. Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára (ENMLt), az Országos Levéltár Kolozs Megyei Fiókjának (KvNLT) őrzetében, Wesselényi lt, 4. doboz

²⁸ Bunyitay 19 váradi káptalani levélkereső nevét ismerte, jegyzékét helyenként pontatlanul Málnási Ödön közölte. Lásd Bunyitay IV. 135.

²⁹ C. Tóth Norbert: *Adatok a megyék és a hiteleshelyek közötti viszonyra a 14. és 15. században*. Századok 136. (2002) 351–364.

³⁰ A konvent szekularizáció előtti jegyzői közül Szegedi Csomai Benedek fiáról, Miklós deákról és Haczi Gáspárról tudjuk, hogy egyben vármegyei nótáriusok is voltak. Lásd Jakó Zsigmond: *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei I–II*. Bp. 1990. 101–102.

ismereteket sajtátítottak el, melyeket az erdélyi vajdai kormányzatban is hasznosítani lehetett. Ezzel szemben a fejedelemségkorban az írástudók áramlása fordított irányúnak tűnik. A kolozsmonostori konvent esetében egyértelműen megállapítható, hogy a levélkeresők „iskolájának” a fejedelmi (nagyobb vagy kisebb) kancellária számított. Váradon több-kevesebb bizonyossággal Dési Jakabról, Majadi Lászlóról, Kis Jánosról, Makai Jánosról, Boncidai Jánosról és Szalárdi Jánosról tudjuk, hogy a központi kancellárián szolgált valamilyen tiszt-ségben. A felsoroltak nagy része a kancelláriai jegyzőséget váltotta káptalani szolgálatra, ami vélhetően arra vall, hogy ez utóbbi nagyobb tekintéllyel bírt, és jelentősebb jövedelmet hozhatott. E jövedelem nagyobbik része valószínűleg nem is a kincstár által olykor késéssel fizetett sallariumból származott, melyet a váradi káptalanoknak a vár udvarbírája tartozott törleszteni,³¹ hanem inkább a levélkeresésekért, levélváltásért, közbenjárásokért, ügyvédi szolgálatokért járó kisebb-nagyobb ajándékokból. Ezek a szolgálatok a requisitoroknak a birtokszerzésre is lehetőséget teremtettek, Zilahi János főkáptalan például a jogbiztosító iratok előkereséséért Jakcsi Boldizsártól Zsákfalván kapott jobbágytelkeket.³²

Igen kevés adattal rendelkezünk a váradi levélkeresők iskolázottságáról. Csak feltételezni tudjuk, hogy többségük képzésük alapjait a váradi iskolában fektették le, további külhoni, egyetemi tanulmányokra nem lehetett szükségük gyakorlatias jellegű munkájuk végzéséhez, hanem inkább többéves írnoi (ügyvédi?) szolgálatra. Néhány váradi requisitorról azonban biztosan tudjuk, hogy idegenben is járt tanulni, és ők egyértelműen az erdélyi hivatalnok-értelmiségi réteg elitjéhez számíthatók. A költő Debreceni Szappanos Jánosról, a történétíró Szalárdi Jánosról és a teológus-orvos Enyedi Sámuelről állapíthatjuk meg, hogy hosszabb-rövidebb ideig a káptalannál (is) szolgálatot teljesítettek. Példájuk egyértelműen arra vall, hogy a váradi hiteleshely kancelláriája nem számított megvetendő hivatalnak.

³¹ EOE VII. 517. Az 1619 májusában tartott országgyűlés végzése: „Az váradi requisitoroknak, hogy Felsőged váradi udvarbírája és perceptora által bizonyos rendelt fizetéseket fogyasztás nélkül meg ígéri adatni, Felsőgednek mint kegyelmes urunknak megszolgáljuk.”

³² „En Kusaly Jakchy Boldisar adom tuttara myndeneknek az kiknek illik, az en jelen valo levelemnek rendiben hogi megh tekintven az varadi feo requisitornak, tudniillik az vytezleo Zylahy Janosnak jambor zolgalattyat es farachagos munkayat, kyvel ennekem igerte magat az teob varadi requisitor tarsaywal egietemben, valamy bizonyos leveleknek megh keresesebe attam es adok nekie Saakfalwan KeozepZolnak varmegyeben eott haz jobagyot, Talas Janost, Ignat Janost, Dragos fya Lucachot, Kygyos Symont es Mihaly Janost, mind erdeiekel, zanto feoldeokel, zena fweokel, es minden hozza tartozo teob eoreoksegekel egyetemben zaz forintba illyen okkal hogi a mynemw leveleket ennekem az varadi captalamba megh találhat, en teollem sem a mwnkaiaert, az az a megh keresesert, sem penig a ky irasaert fizetest semmit nem vezen, sem az collegaynak vennyek nem hagy, hanem azokat eo maga contentallya az eo rezekrwl, annak felette valamikoron en vagi ennekem successorim eo teolle avagi az eo maradekitul azt az eott haz jobagiokat, minden hozza tartozokkal egyetemben megh akarnak váltani, eleozzeor megh advan eo neki avagi az eo maradekinak, avagi a kiknek eok hadnak holtok utannis azt az megh nevezet zaz forintot kez penzwl minden beoch kyveol, azon jobagiokat tartozzek mynekunk meghadnia, seot ha megh nem akarnaia eo vagi az eo maradeky ereztenys a zaz forintot le tewen ezen levelnek ereyével ky foglalhasswk kezekbeol, kinek bizonsagara es erossegere attuk az my pechetes levelunket kezunk irasawal megh erositettet. Datum in arce nostra Hadad quinta die mensis Aprilis Anno Domini millessimo quingentessimo octuagesimo Balthasar Jakchy de Kwssal mp.” (ENMLt az KvNLT őrizetében, Wesselényi lt. 16. századi anyag, I. doboz)

A levélkeresők jegyzéke

Kanizsai János (1566–1568)

Valószínűleg a társaskáptalan helyben maradt tagjai közül kerülhetett a világi hiteleshelyhez.³³ 1568-ig van adat requisitorságáról,³⁴ életéről, származásáról semmi egyebet nem tudni.

Kristóf presbiter (1566–1570)

Bunyitay a requisitorokat kinevező országgyűlési végzésben megjelenő Fóris (Kristóf) papot Érsekapáti Kristóf korábbi társaskáptalani kanonokkal azonosította, aki egy Bihar vármegyei községből származhatott.³⁵ Hivatalviseléséről 1570-ig rendelkezünk adatokkal.³⁶

Albert deák (1566–1572)

Albert deák már 1561-ben Bihar vármegye nótáriusaként jelenik meg a forrásokban, és e hivatalát még 1572-ben is viselte.³⁷ Ebből következik, hogy 1566 decemberétől már váradi requisitor lehetett, mely tisztségében szintén 1572-ig találtuk.³⁸ Családjáról, származásáról semmit nem tudunk, jószágairól csak annyit, hogy 1569-ben Várad Vadkert nevű utcájában volt háza.³⁹

Sándor Gergely (1567–1569)

1567-től adatható káptalani requisitorsága.⁴⁰ Valószínűleg vele azonosítható az a Sándor Gergely váradi nemes, kinek 1577-ben a Péntekhely utcában volt háza, és talán rokona lehetett Sándor János, aki 1575-ben a váradi vár udvarbírói tisztjét viselte.⁴¹

Budai Simon deák (1568–1570)

Neve alapján ítélve az egykori királyi székhelyről kerülhetett Váradra. A váradi káptalannál adathatóan 1570-ig teljesített szolgálatot.⁴²

Váradi Pál deák (1569–1572)

Nem azonos az ugyanebben az időszakban kancelláriai írnoki, majd titkári tisztet viselő Váradi Pállal.⁴³ Azt pedig különösen nehéz eldönteni, hogy a bécsi egyetemen előforduló

³³ Bunyitay II. 227.

³⁴ DL 72215; ENMLt az KvNLT őrizetében, Wesselényi lt, 16. századi oklevelek doboza, 29. sz.

³⁵ Bunyitay II. 226–227.

³⁶ DL 72215; ENMLt az KvNLT őrizetében, Wesselényi lt, 16. századi oklevelek doboza, 11., 29. sz., ErdKirKv VII/1. 50, 67, 69, 74, 88, 167. sz., ErdKirKv VII/3. 63. sz.

³⁷ KvNLT, Függőpecsétetes oklevelek gyűjteménye 406. sz.; Veress Endre: *Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király levelezése* I. Kvár. 1944. 192.

³⁸ DL 72215, ENMLt az KvNLT őrizetében, Wesselényi lt, 1533–1585. közötti oklevelek doboza, 29. sz., ErdKirKv VII/1. 167. sz.; ErdKirKv VII/3. 63. sz.; Bunyitay IV. 135.

³⁹ ErdKirKv VII/1. 124. sz.

⁴⁰ DL 72215; ENMLt az KvNLT őrizetében, Wesselényi lt, 16. századi oklevelek doboza, 29. sz., ErdKirKv VII/1. 67, 88. sz.

⁴¹ ErdKirKv VII/3. 88. sz.; ErdKápjkv VIII/1. 231.

⁴² ErdKirKv VII/1. 67, 88, 167. sz.; ENMLt az KvNLT őrizetében, Wesselényi lt, 1533–1585. közötti oklevelek doboza, 11. sz.; Bunyitay IV. 135.

⁴³ Váradi Pál nagyobb kancelláriai jegyző 1568 júniusában (ErdKirKv VII/1. 58. sz.), 1569 márciusában (ErdKirKv VII/1. 86. sz.), 1569 októberében váradi requisitor (ErdKirKv VII/1. 167. sz.), 1569 novemberében újra kancelláriai íródeák (ErdKirKv VII/1. 182. sz.). E felsorolásból egyértelműen látszik, hogy két személyről van szó.

„Paulus Varadiensis Ungarus” név alatt ő vagy említett névrokona rejtőzik.⁴⁴ Valószínűleg a helyi polgárság soraiból kerülhetett a hiteleshely kancelláriájára, ahol forrásaink szerint 1572-ig teljesített szolgálatot.⁴⁵

Dési Jakab (1570–1572)

Nevén kívül semmit nem tudunk róla.⁴⁶ Korábban talán a kancellárián szolgált íródeákként.⁴⁷

Debreceni Gáspár deák (1577–1590)

Nevéből ítélve a debreceni civisek köréből kerülhetett a váradi káptalan kancelláriájára, ahol több mint egy évtizedig adatolható tevékenysége.⁴⁸ 1588-ban Gávai Miklós udvari familiárist iktatja Bihar vármegyei jószágokba,⁴⁹ 1590-ben pedig Huszt várába szállt ki, hogy felvegye az ottani várnagy, Kornis Gáspár bevallását, aki folyamatos szolgálata miatt az erősséget nem hagyhatta el, és nem járulhatott személyesen a hiteleshely elé.⁵⁰

Zilahi János (1580–1581)

1580-ban jelenik meg a forrásokban, ekkor a váradi káptalan vezetője (primarius requisitor) és a vár jegyzője.⁵¹ Váradon tehát a várnak és a vármegyének is külön nótáriusa volt, a hiteleshelyen pedig valamelyik levélkeresőt a hivatal vezetésével bízták meg. Zilahinak tisztségviselése anyagi gyarapodására is lehetőséget teremtett. 1583-ban 300 Ft-ért vásárolta meg Zalai Ferenc Bihar vármegyei részbirtokait, melyek magszakadása esetén Péter és László nevű testvéreit illették meg.⁵²

Csepregi Gáspár (1580–1591)

A váradi (városi vagy Bihar vármegyei) jegyzőségét követően kerülhetett 1580-tól a káptalanhoz, ahol egy évtizednél többet szolgált.⁵³ Először 1580-ban talákozunk nevével, ekkor Maróczi Péter részére Bihar vármegyei jószágokat iktatott.⁵⁴ 1587-ben a Zaránd vármegyei Bél mezővárosban tartott tanúkihallgatást,⁵⁵ 1591-ben egy végrendelet tanújaként szerepelt.⁵⁶

⁴⁴ Szabó Miklós–Tonk Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521–1700*. Szeged 1992. 212. (2163. sz.)

⁴⁵ ENMLt az KvNLT őrizetében, Wesselényi lt, 1533–1585 közötti oklevelek doboza, 11, 76. sz.; Bunyitay IV. 135.; Veress Endre: *i.m.* 192.

⁴⁶ Requisitori említései: ENMLt az KvNLT őrizetében, Wesselényi lt, 1533–1585. közötti oklevelek doboza, 11. sz.; Veress Endre: *i.m.* 192. Bunyitaynál tévesen Decsy Jakabként szerepel lásd Bunyitay IV. 135.

⁴⁷ 1569-ben Dési Jakab írnok, lásd ErdKirKv VII/1. 86. sz.

⁴⁸ Bunyitay IV. 135.; *A nagykárolyi gróf Károlyi család oklevéltára III*. Szerk. Géresi Kálmán. Bp. 1885. 443.

⁴⁹ KvNLT, Függőpecsétetes oklevelek gyűjteménye, 28. sz.

⁵⁰ ENMLt az KvNLT őrizetében, Bánffy lt. Nr. 29/18. (régijelzet: fasc. VIa): Kornis „semper in advigilatione et solerti custodia eiusdem arcis continue insudaret”.

⁵¹ Az 1580. évi oklevelet az alábbiak állítják ki: „Nos Blasius Boythy et Nicolaus Pazman Vicecomites ac Andreas Peres iuratus notarius Cottus Bihariensis nec non Joannes Zilay primarius requisitor litterarum et litteralium instrumentorum in sacristia sive conservatorio ecclesiae huius Varad repositarum, idem etiam iuratus notarius arcis eiusdem Varadiensis.” Lásd Haan Lajos: *Békés vármegye hajdana II. Okmánytár*. Pest 1870. 194–195. 1583-ban is vélhetően a vár nótáriusa. Lásd ErdKirKv VII/3. 183. sz.

⁵² ErdKirKv VII/3. 186. sz.

⁵³ Váradi jegyző 1578-ban. Lásd ErdKirKv VII/3. 101. sz.

⁵⁴ Az iktatásról kelt jelentésről egy árverési katalógusból van tudomásunk, lásd http://www.axioart.com/index.php?op=live_item&id=683373

⁵⁵ ErdKápJkv VIII/1. 522. sz.

⁵⁶ ErdKirKv VII/3. 1378. sz.

Pontosan nem sikerült megállapítani, hogy káptalani tisztségét meddig viselhette, de 1608-ban már Szepesi Sára nevű özvegyét említik.⁵⁷

Váradai Lukács deák (1587–1595)

Valószínűleg a fejedelmi nagyobb kancelláriáról került a váradai káptalanhoz.⁵⁸ 1586-tól Bihar vármegye jegyzőjeként,⁵⁹ majd a következő évtől requisitorként jelenik meg a forrásokban.⁶⁰ 1591 januárjában Örvényesi György román vajda végrendeletében árváinak gyámjával mások mellett Lukács deák főkáptalant nevezte meg, akire egy pej paripát is hagyott.⁶¹ Eszerint ekkor már a hiteleshely vezetője volt. Utoljára 1595-ben jelenik meg váradai levélkeresőként, az ez évben vezetett kolozsvári számadáskönyvekben.⁶² Hivatali karrierjét kancelláriai titkárként folytatta,⁶³ főrequisitori „állásáért” valamelyik kollégája, talán Majadi László folyamodhatott a fejedelemhez.⁶⁴

Zalánkeményi János (1590)

Zalánkeményi János családjáról és vagyoni helyzetéről egy 1590-ben kelt osztálylevélből értesülünk.⁶⁵ Ekkor néhai Zalánkeményi Albert erdélyi ítélőmester fiának, a kolozsmonostori levélkereső néhai Miklós deáknak egy azonos nevű fiát és egy Erzsébet nevű leányát említik, akik ugyanazon Albert fiával, a váradai káptalan requisitorával, Jánossal, valamint Albert másik fiának, néhai Bálintnak leányával megosztóznak a kolozsvári jószágokon, egy Közép-utcai kőházon és a város határában levő földeken. Ezek szerint Albert ítélőmester három fia közül kettő értelmiségi pályán érvényesült, a kolozsmonostori hiteleshelyen Miklós, a váradin pedig János teljesített szolgálatot. Ez utóbbi talán azonos azzal a Zalánkeményi Jánossal, aki 1583-ban Bolognában diákoskodott.⁶⁶ Úgy tűnik, hogy a fejedelemség területén működő hiteleshelyek közötti kapcsolatot időnként rokoni szálak is erősítették.

Majadi László (1597–1598)

Talán a nagyobb kancelláriáról került a váradai hiteleshelyhez,⁶⁷ de családjáról, származásáról semmit nem tudunk. Először 1597-ben szerepel requisitorként, ekkor Kornis Gáspár tanácsurat vezette be a Zaránd vármegyei Dézna tartományába.⁶⁸ 1598-ban káptalani tisztségével egy időben a vármegyei nótáriusi hivatalt is viselte.⁶⁹

⁵⁷ KvNLT, Fügőpecsétetes oklevelek gyűjteménye, 171. sz.

⁵⁸ Trócsányi Zsolt: *Erdély központi kormányzata 1540–1690*. Bp. 1980. 197. (A továbbiakban: Trócsányi: Közponi kormányzat); ErdKírkv VII/2. 82. sz.

⁵⁹ Trócsányi: Közponi kormányzat 185; ErdKírkv VII/3. 724. sz.

⁶⁰ ErdKírkv VII/3. 724. sz. Vármegyei jegyzői és káptalani hivatalát egy időben viselte.

⁶¹ Uo. 1385. sz.

⁶² *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár. VI.* Anyagát gyűjtötte és szerkesztette Szabó T. Attila. Bp–Buk. 1993. 139.: „Lukacz deakot az Waradi kaptalant vitte Hunyadra Zabo Janos 2 lowon”.

⁶³ Trócsányi: Közponi kormányzat 185.

⁶⁴ Sas Péter: *A bonchidai Bánffy-kastély egykori kéziratgyűjteménye*. Magyar Könyvszemle 2008/1. 61.

⁶⁵ Magyar Országos Levéltár. Erdélyi Kormányhatósági Levéltárak. A Kolozsmonostori Konvent lt. Protocollumok (A következőkben: KmProt) X. 429^r–429^v

⁶⁶ Szabó–Tonk: Egyetemjárás 103. (1073. sz.).

⁶⁷ Trócsányi: Közponi kormányzat 193.

⁶⁸ KvNLT, Fügőpecsétetes oklevelek gyűjteménye, 335. sz.

⁶⁹ Szabó T. Attila: *Káptalan, konvent*. = *Uő: A szó és az ember*. Válogatott tanulmányok, cikkek II. Buk. 1971. 429. Bunyitaynál tévesen Majory László néven szerepel. Lásd Bunyitay IV. 135.

Váradai Kis János deák (1598–1599)

Kis János váradai levélkereső 1598-ban jelenik meg forrásainkban, amikor Móré Mihály borosjenői familiárist vezeti be Zaránd és Arad vármegyében fekvő jószágokba.⁷⁰ Az iktatást a gyulai és temesvári tatár és török hadak betörései miatt Borosjenő mezővárosában hajtották végre, a szomszédokat is oda idézték meg. Ekkor János deák a váradai vár nótáriusi hivatalát is viselte, a következő évben viszont már requisitori szolgálata mellett, vármegyei jegyzőként és adószedőként tevékenykedett.⁷¹ Kérdéses az 1594–1595-ben nagyobb kancelláriai íródeák Váradai Jánossal való azonossága.⁷²

Gelsei György deák (1600 előtt)

Hivatalviselésének idejét pontosabban nem sikerült meghatározni, csak annyit tudni róla, hogy 1600 előtt volt váradai requisitor. 1600. augusztus 9-én már nem viseli ezt a hivatalt, de talán levélkeresőként tehetett szert arra a pénzre, melyet ekkor kecseti jószágok vásárlására fordított.⁷³ 1607-ben már a váradai vár udvarbírója, és e tisztiségét 1616-ban még viselte.⁷⁴

Trenz Ferenc (1604)

Nevét csak Bunyitay jegyzékéből ismerjük, de a szokatlan névalak vélhetően a tudós püspök kéziratát sajtó alá rendező Málnási Ödön téves olvasatának következménye.⁷⁵

Debreceni János (1604–1608)

Debreceni a humanista műveltséggel rendelkező levélkeresők közé tartozik, aki latin és magyar nyelvű verseivel alkotott maradandót.⁷⁶ Neve után ítélve debreceni polgár családból származhatott. Wittenbergben keltezte távozó barátjához, Szamosközi R. Sándorhoz címzett latin nyelvű búcsúversét.⁷⁷ 1604-ben már biztosan a váradai káptalannál teljesített szolgálatot, ebben az évben hiteleshelyi kiküldöttként foglalta írásba Gyulafi László végrendeletét,⁷⁸ de ekkor kelt énekének címében is requisitornak nevezte magát. Az a feltételezés is megkockázatható, hogy már korábban, talán 1598-tól a hiteleshelyen szolgált, és valószínűleg ő az, akire Bocskai István végrendeletében 200 Ft-ot hagyott, a „Magyar História ki-nyomatására”.⁷⁹ 1608-ban még requisitorként ellenjegyzí a káptalan vélhetően Debrecenben kinyomatott oklevélét,⁸⁰ 1615-ben viszont már halott; ebben az évben jelent meg Debrecenben Otho Chasmanus

⁷⁰ KvNLT, Fügőpecsétes oklevelek gyűjteménye, 134. sz.

⁷¹ KmProt X. 448°. A kolozsmonostori konventnél is gyakran előfordult, hogy valamelyik levélkeresőre bízták a vármegyei adó begyűjtését. Erről lásd Bogdándi: Kolozsmonostor 51–52.

⁷² Trócsányi: Központi kormányzat 197.

⁷³ MOL, F1, VII. (Rákóczi Zsigmond) 145°–146°. Köszönöm, hogy az erdélyi fejedelmek királyi könyveinek feltárásán dolgozó kollégáim rendelkezésemre bocsátották kivonataikat.

⁷⁴ Uo. 144°–146°, MOL, F1, XXI. p. 203.

⁷⁵ Bunyitay IV. 135.

⁷⁶ Életéről és műveiről bővebben lásd *Régi Magyar Költők Tára. XVII. század. I. A tizenöt éves háború, Bocskay és Báthori Gábor korának költészete*. Sajtó alá rendezte Bisztray Gyula, Klaniczay Tibor, Nagy Lajos és Stoll Béla. Bp. 1959. 253–258, 581–587. (A következőkben: RMKT). Vö. Keserő Bálint: *A „Conspiratio Kendiana” szerzője*. ITK 1963, 360–368.

⁷⁷ RMKT 581.

⁷⁸ MOL F1, Liber Regius VII. 28°

⁷⁹ RMKT 581.

⁸⁰ Az oklevelet papírra nyomtatták, majd a tartósság biztosításáért vászonra ragasztották. Lásd KvNLT, Fügőpecsétes oklevelek gyűjteménye, 171. sz.

Christianus Suspirans című művének magyar fordítása. Ennek Csákányos Márton által írott ajánlásából kiderül, hogy Chasmanus munkáját „az en Urban el nyugott vöm Debreczeni Janos Deak Bihar-varmegyeben Captalan, egyeb foglalatossagi között Deakbol Magyar nyelvre fordította, es le irta”.⁸¹ Az RMKT szerkesztőjével ellentétben, véleményünk szerint helyes volt Szinnyei megállapítása, aki e mű fordítóját Szappanos Jánossal azonosította.⁸²

Károlyi Ábrahám (1606–1617)

Ahhoz képest, hogy milyen hosszú ideig teljesített szolgálatot, életéről keveset tudunk. Valószínűleg a közeli Nagykároly mezővárosából származhatott a több lehetőséget biztosító Váradra. 1610-ben egy jószágaitól távol élő asszony bízta védelmére váradi ingatlanjait, 1614-ben pedig egy iktatásnál jelenik meg káptalani tanúbizonyoságként.⁸³ Utoljára 1617-ben találkoztunk nevével, ekkor képviselőjét a kolozsmonostori konventhez menesztette, hogy tiltakozzon korábbi requisitorársra, Makai János által elkövetett jogtalanság, majd annak a Bihar vármegyei alispán és az ítélmester általi érvényesítése okán.⁸⁴ Ezek szerint „kolléga-társaival” korántsem volt felhőtlen viszonyban.

Makai János (1609–1616 előtt)

Makai János 1609-ben egy időben szolgált a káptalannál levélkeresőként és Bihar vármegyénel jegyzőként.⁸⁵ 1613-ban a fejedelmi kancellárián titkárként tevékenykedő Makai János bizonyára csak névrokona lehetett.⁸⁶ További hivatali pályája alapos jogi felkészültségét bizonyítja; 1617-től a fejedelmi ítélőszék ülnöke, de e tisztsége mellett továbbra is megmaradt a vármegye nótáriusának.⁸⁷ Úgy tűnik, nem riadt vissza attól, hogy a saját vagy barátai hasznára hivatalával visszaéljen, 1617-ben például kollégája amiatt tiltakozott, hogy egy általa jogszerűtlenül kiállított oklevélnek (melyet a requisitorok nevében állított ki, miközben ő már nem is viselte e tisztséget) ítélőszéki ülnökként az ítélmesterrel és Bihar vármegye alispánjával szerzett érvényt.⁸⁸ Ennek ellenére jószágai közül csupán feleségével, Erszénygyártó Erzsébettel közösen birtokolt Mezőbesenyő nevű pusztáját ismerjük.⁸⁹

Beregszászi Mihály (1618–1622)

Személyéről csak annyit tudni, amennyit neve feltételezni enged: talán Beregszászról került a váradi hiteleshelyhez.⁹⁰ 1622-ben ő vette fel Sólyomkő várában Zólyomi Erzsébet végrendeletét.⁹¹ Talán vele azonosítható az 1639-ben kisebb kancelláriai íródeák Berekszászi Mihály.⁹²

⁸¹ RMKT 581.

⁸² Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái II.* Bp. 1893. 710.

⁸³ KmProt XVI. 170^r, ENMLt az KvNLT őrzetében, Wesselényi lt, 3. doboz.

⁸⁴ KmProt XX. 33^r–33^v

⁸⁵ Nyakas Miklós: *Hajdúböszörmény a múltó időben. Hajdúböszörmény története.* Hajdúböszörmény 2000. 329.

⁸⁶ Trócsányi: Központi kormányzat 185.

⁸⁷ KmProt XX. 33^r–33^v

⁸⁸ Uo.

⁸⁹ MOL F1, Liber Regius XII, 73^r

⁹⁰ Bunyitay IV. 135.

⁹¹ MOL F1, Liber Regius XIII. 24^r

⁹² Trócsányi: Központi kormányzat 366.

Torma János (1624–1638)

Habár hosszú ideig teljesített requisitori szolgálatot, nevén kívül személyéről szinte semmit nem tudunk. 1630-ban váradi levélkeresőként,⁹³ majd ugyanakkor Bihar vármegyei jegyzőként is szerepel, ami bizonyítja, hogy ő is egyszerre szolgálta a hiteleshelyi és vármegyei írásbeliséget. Neve utoljára 1638-ban fordult elő, ekkor a hiteleshely felelős vezetőjeként, főkáptalanként említik.⁹⁴

Veres Ambrus (1630–1642)

Forrásainkban először 1630-ban találkoztunk nevével, ekkor már váradi requisitorként⁹⁵ a kolozsmonostori hiteleshelyen tiltotta Szentpáli András és Jánost a Kolozs vármegyei Topa és Szentmihálytelke birtokbeli részek birtoklásától, minthogy azok apját illették meg.⁹⁶ Ebből akár azt a következtetést is levonhatjuk, hogy Veres Ambrus a kalotaszegi farnasi Veresek távolabbi szakadt tagja volt.⁹⁷ Az is elképzelhető, hogy vele azonosítható az 1647–1651 között ítélőmesteri címet viselő Veres Ambrus.⁹⁸

Boncidai János (1636–1642)

1636-ban tűnik fel először requisitorként, amikor Kolozs vármegyei, fejedri jószágait idegeníti el a kolozsvári Csanádiaknak.⁹⁹ Ugyanebből az oklevélből az is kiderül, hogy Bihar vármegyénél is tisztséget viselt, de rendhagyó módon nem nótáriusként, hanem mint a sedria ülnöke. Tehetős ember lehetett, Debrecen központjában, a Piac utcában is házat birtokolt.¹⁰⁰ Hiteleshelyi működésének utolsó emléke 1642-ből való.¹⁰¹ Kétséges, hogy vele azonosítható az a Boncidai János, aki 1607–1614 között a nagyobb kancellárián szolgált, majd kincstári szolgálatban állt, és 1632-ben I. Rákóczi György követe volt a svédeknel.¹⁰²

Szalárdi János (1649 ?–1660)

A korának „siralmas krónikáját” megörökítő Szalárdi a központi kancelláriáról került a váradi hiteleshelyhez, valószínűleg 1649-től.¹⁰³ A vár ostroma idején ő volt a középkor óta lényegében csonkítatlan káptalani levéltár egyik őrzője és a védelem polgári vezetője.¹⁰⁴ Feljegyzéseiből kiderül, hogy az iratok az ostrom alatt sem szenvedtek kárt. „Az országy levelei” és a könyv-

⁹³ Említései: Bunyitay IV. 135; Molnár Antal: *A váradi püspökség a 17. században a püspöki processzusok tanúvallomásainak tükrében*. Levéltári Szemle 52. (2002) 1. szám. 31; MOL, F2 (Protocolla), VII. 59'

⁹⁴ KmProt XXVIII. 142'

⁹⁵ Levélkeresői említései: ENMLt az KvNLT őrizetében, Wesselényi lt. 5. doboz (1638, 1640–42); Bunyitay IV. 135.

⁹⁶ KmProt XXIII. 124'

⁹⁷ A farnasi Veresekről lásd Jakó Zsigmond: *A Farnasi Veres család. = Emlékkönyv Imreh István születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Kvár 1999. 211–231.

⁹⁸ Trócsányi: Központi kormányzat 357.

⁹⁹ KmProt XXVIII. 105'

¹⁰⁰ Zoltai Lajos: *A debreceni városháza négyszázéves története*: <http://hbml.archivportal.hu/data/files/145062614.pdf>

¹⁰¹ MOL F25 – Miscellanea II. f. 274.

¹⁰² Trócsányi: Központi kormányzat 189.

¹⁰³ 1648. november 29-én még vicesecretariusként ellenjegyez a királyi könyvekben (MOL, F1, XXVI. 59'), 1654 júniusában a váradi káptalan requisitora. Lásd Sunkó Attila: *Levélkeresők. A Gyulafehérvári Káptalan és a Kolozsmonostori Konvent requisitorainak archontológiája a XVI–XVII. században*. Fons XI (2004), 320.

¹⁰⁴ Életútja összefoglalása a korábbi irodalom felsorolásával: *Szalárdi János siralmas magyar krónikája*. Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Szakály Ferenc. Bp. 1980. 16–63. Kolozsmonostori requisitorságáról lásd Bogdándi: Kolozsmonostor 69–70.

nyomtatás eszközei, a nyomtatásban levő exemplárok „két boltban” vészelték át az ostromot.¹⁰⁵ A punctumokban vállaltak ellenére a vár feladását követő napon a szabad rablást sürgető török katonaság két órát hagyott a kivonulásra, és a menekülők a hitlevélben foglaltakra hivatkozva hiába próbálták számon kérni a basától a történeteket.¹⁰⁶ A káptalani levéltár a barbárok martalékává lett.

Enyedi Sámuel (1659?–1660)

Tanulmányait Sárospatakon végezte, majd az utrechti, franekeri és a leideni egyetemre iratkozott be.¹⁰⁷ Azután ismét Utrechtbe ment, ahol 1653. júl. 1-jén orvosdoktori oklevelet szerzett. Visszatérve hazájába tanár lett Nagyváradon, ahol orvosi gyakorlatot is folytatott. 1659 körül a káptalani levéltár requisitorául alkalmazták, ahol Szalárdival együtt a vár török általi elfoglalásáig teljesített szolgálatot. Utóbb Nagyenyeden tanított, majd Alvincre került lelkésznek.

The Place of Authentication from Várad after the Secularization

Keywords: chapter, Várad, charters, archive, places of authentication, „requisitors”

On the territory of the developing Transylvanian principality there were three ecclesiastical institutions which took part in the issuance of authentic charters: the Chapter of Transylvania residing in Gyulafehérvár, the Convent of Kolozsmonostor and the Chapter of Várad. Their medieval history has been already partially studied, but in neither of these cases the research did not cover their activity during the Transylvanian Principality. Only in the case of Várad we could refer to the lack of sources because, after the capture of the fortress, the Chapter's archives perished, but even so someone could attempt, on the basis of the issued charters, to reconstruct its activity. This study focuses on the history of the Chapters from Várad and their activity as places of authentication during the time of the Transylvanian Principality. The paper presents the personal of the Chapter from Várad, the so-called “requisitors” and analyzes their activity.

¹⁰⁵ Jakó: *Váradí siralmas krónika* 96. A vár feladásának feltételeit Szalárdi szövegezte meg, a punctumokat a kolozsmonostori hiteleshelyen vezetett saját jegyzőkönyvébe másolta (KmProt XXXVIII.). A negyedik és ötödik pont vonatkozik a káptalani levéltárra, illetve a nyomdára: „4. Az miképpen eo nagysága itt valo feo es minden nemessi és egyeb keozrendeket minden eoreoksegek, joszágok, házok, szeolejek, rétek, szántoffeoldeok, malmok bekességes birodalmiban megh tartatni igirte, az szerint az várbéli Captalanságis abban valo levelekkel az Ország számára megh hagyatik. 5. Azonképpen az keonyv nyomtatásnak gyakorlása megh tartatik, ahoz valo minden ezkeozok, az nyomtatásban leveo Bibliái exemplárok, és mindennemű keonyvek az keonyvnyomatonak kár nélkül ki adatnak, valamikor érette jeonek, és vagy maga házához, vagy másuva akarja szállítani, megh engettetik. Az alattis pedig azon ház zár és pechét alatt tartatik, az hatalmaz vezér parancholattyából.” (Uo. p. 38.)

¹⁰⁶ Jakó: *Váradí siralmas krónika* 96–97.

¹⁰⁷ Enyedi életéről és műveiről bővebben lásd Péntes Tiborc Szabolcs: *Enyedi Sámuel. Egy alig ismert tudós, tanár és költő a 17. századból. = Septempunctata. Tanulmányok Petrőczy Éva hatvanadik születésnapjára.* (Szerk. Péntes Tiborc Szabolcs) Bp. 2011. 41–50.

Szász Anikó

A kolozsvári református egyházközség harmincadvámból származó jövedelme a 17. században

A kolozsvári református egyházközség az erdélyi reformáció bonyolult folyamatában jött létre és szilárdult meg, olyan külső hatalmi feltételek, valamint belső etnikai, társadalmi és politikai viszonyok között, melyek közepette a református egyház az Erdélyi Fejedelemség vezető szerepet betöltő egyházává vált.

Miután 1605-től református fejedelmek vették át az Erdélyi Fejedelemség kormányzását, a református rendi többségű országgyűlések egy részét továbbra is az unitárius Kolozsváron tartották. Erdélynek ebben az „első városában” a fejedelmek követségeket fogadtak, és családi eseményeken vettek részt,¹ szükségessé vált tehát egy református egyházközség létrehozása is. A kolozsvári református egyházközség létrehozásában *elsődlegesen a politikai okok* játszottak közre, de kétségtelenül szerepet kapott benne a néhány évvel korábban kialakult református közösség is.² A református fejedelmek már az alapítástól kezdve anyagi és politikai támogatásban részesítették, amelynek egyik összetevője volt, hogy az egyházközségnek utalták ki a kolozsvári harmincadvám jövedelmét vagy ennek egy részét és a kolozsvári dézsma egynegyedét.

A kolozsvári református egyházközség 17. századi fejlődésének főbb mozzanatait és a jövedelmek kiutalásának egyes részleteit már Jakab Elek, Pokoly József és Szász Gerő is megvilágította.³ Herepei János az egyházközségre vonatkozó 17. századi forrásanyag alapján számos részletet tisztázott, azonban a kérdés összefüggő történetének megírására nem nyílt lehetőség.⁴ Az egyházközség létrehozásának körülményeit és Báthory Gábornak az alapítást illető indítékait újabban Kiss András tisztázta.⁵ Az egyházközség 17. századi fejlődéséről Sipos Gábor nyújtott átfogó képet, tanulmánya ugyanakkor új adatokkal gazdagította eddigi ismereteinket.⁶

Szász Anikó (1976) – tudományos munkatárs, EME, doktorandus, BBTE, Kolozsvár, szaniksza@gmail.com

¹ Jeney-Tóth Annamária: *Udvari papok és lelkészek, valamint a püspökök az erdélyi fejedelmi udvarokban a kolozsvári számadások tükrében (1605–1649)*. Egyháztörténeti Szemle 2008. 4. 61–72; Uő: *Báthory Gábor udvara 1612-ben Kolozsvárott (Városi számadások alapján)*. = *A Báthoriak kora (A Báthoriak és Európa)*. Nyírbátor 2008. 137–156.

² Kiss András: *Báthory Gábor és a kolozsvári református eklézsia megalakulása*. = *Báthory Gábor és kora*. Debrecen 2009. (a továbbiakban Kiss: Báthory) 293–302.

³ Jakab Elek: *Kolozsvár története*. II. Bp. 1888. (a továbbiakban Jakab: Kolozsvár) 503–507, 560–569, 637–643, 674–675, 694–700, 725–727, 811–812, 819–821; Pokoly József: *Az erdélyi református egyház története*. Bp. 1904–1905. (a továbbiakban Pokoly) II. 34–37, 65, 81, 88–90, 133–135, 148–151; IV. 120–127; Szász Gerő: *A kolozsvári ev. ref. egyház történetének rövid vázlatja. Névkönyv az erdélyi ev. ref. anyaszentegyház számára*. Kvár 1870.

⁴ *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez*. I–III. Szerk. Keserű Bálint. Bp.–Szeged 1965–1671. (a továbbiakban Adattár); Herepei János: *A kolozsvári Farkas utcai templom történetéből*. Szerk. Sas Péter. Kvár 2002; Uő: *A kolozsvári Farkas utcai templom és kollégium történetéből*. Szerk. Sas Péter. Kvár 2004; Uő: *Kolozsvár történeti földrajza*. Kvár 2004; Uő: *A Házsongárdi temető régi sírkövei*. Bp. 1988.

⁵ Kiss: Báthory. 293–309.

⁶ Sipos Gábor: *A kolozsvári református egyházközség a XVII. században*. = *Kolozsvár 1000 éve*. Kvár 2001. (a továbbiakban Sipos: Kolozsvári egyházközség) 110–120.

Az egyházköztség támogatására szánt harmincadjövedelem kiutalását a 17. századra vonatkozóan azonban az említett szerzők csupán futólag tárgyalták, ezért az alábbiakban a kiutalás részleteire vonatkozó levéltári adatokat kívánjuk ismertetni.

Az első református közösség, amely az unitárius vallású Kolozsváron 1598-ban letelepedett, többségében a törökök által ostromlott Várad menekültjeiből állott. A városi tanács nyilvános vallásgyakorlatukat nem támogatta, csupán annyit engedett meg nekik, hogy magánházaiknál gyűljenek össze istentiszteletre.⁷

Báthory Gábor fejedelem (1608–1613) határozottan fellépett a kolozsvári református egyházköztség létrehozása érdekében, templomot, iskolát és jövedelmet biztosítva a kolozsvári református gyülekezet számára. Mivel az 1581-es többségi jogi (maior pars) törvény az unitárius többségű Kolozsváron nem engedélyezte a reformátusok számára a szervezett keretek közötti vallásgyakorlást, erre a célra külön törvényt kellett hozni az országgyűlésen.⁸ Az 1608. szeptember 21–27-i kolozsvári országgyűlés által hozott törvény megengedte, hogy a fejedelem vallását követő lelkész beköltözzön Kolozsvárra, és a fejedelem által meghatározott helyen prédikációt tartson.⁹ Ennek a törvénynek *elsődleges célja* az volt, hogy kielégítse a fejedelem és udvara, valamint az országgyűlési küldöttek vallási igényeit, de egyúttal intézményes keretek között biztosította a szabad vallásgyakorlás jogát a kolozsvári református közösség számára is, és ahhoz is hozzájárult, hogy rövid idő alatt a kolozsvári református egyházköztség az Erdélyi Fejedelemség egyik legerősebb református egyházközsége legyen.¹⁰

Báthory Gábor 1609. március 20-án kelt adománylevelével, az országgyűlési határozatra hivatkozva, a kolozsvári református közösségnek adományozta a romos óvári, egykor domonkos templomot, a hozzá tartozó egyházi jogokkal együtt.¹¹ Az adománylevel maga jól tükrözi a protestáns egyházközségek akkori jogállását, azt aényt, hogy az egyházi vagyontulajdonosai a községek mindenkori tagjai voltak. A fejedelem 1611. október 18-án adta ki az iktatóparancsot is.¹² Két nappal a iktatóparancs kibocsátása után, 1611. október 20-án utasítást adott ki a békés együttélést biztosítandó az unitárius többség kötelezettségeire és a református kisebbség jogaira vonatkozóan, rögzítette Maróti Traszki Lukács lelkésznek a templommal kapcsolatos feladatait, rábízta és kezelésébe adta a templomot és az egyházközség javadalmait.¹³

A templomnak a kolozsvári református egyházköztség birtokába való bevezetését és az iktatását 1612. március 13-án a város két esküdt polgára hajtotta végre a fejedelmi nagyobb kancellária jegyzőinek, a szomszédoknak, valamint a felső és alsó tanács egy-egy képviselőjének jelenlétében. Kevéssel ezután, *1612. április 20-án a fejedelem kiadta a templomadományozást és iktatást megerősítő kiváltságlevelét.*¹⁴ Az adományt május 15–25-én a szebeni országgyű-

⁷ Ezeket az 1612-i templomavatásig id. Várady Miklós Bel-Közép utcai házának a kapualjában tartották, Maróti Traszki Lukács lelkésszel; Sipos: Kolozsvári egyházköztség 110; Adattár I. 335–336, II. 276–278; Pokoly II. 37.

⁸ *Erdélyi Országgyűlési Emlékek. Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae, 1540–1699.* I–XXI. Szerkesztette Szilágyi Sándor. Bp. 1875–1898. (a továbbiakban EOE) III. 157; Sipos Gábor: *Katolikus-református vita a Szilágyságban a 17. század elején.* = *Báthory Gábor és kora.* Debrecen 2009. 311–312; Kiss: Báthory. 296–297.

⁹ EOE VI. 111.

¹⁰ Sipos: Kolozsvári egyházköztség 110–111; Kiss: Báthory. 293–302.

¹¹ Közlése Kiss: Báthory 302–303.

¹² Közlése Kiss: Báthory 305–307.

¹³ A kolozsvári református egyházköztség levéltára (a továbbiakban: KvRefEkLt) az Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltárban. I. 1. 5; Jakab: Kolozsvár. II. 505; Adattár I. 334–340.

¹⁴ A beiktatás után jelentést készítettek. Kiss: Báthory. 304–309.

lés is megerősítette, és ezzel párhuzamosan elkezdődött a templom kijavítása is.¹⁵ A kolozsvári református templomot azonban már korábban, rövidebbel a kiváltságlevél kibocsátása után, 1612. április 22-én felavatták. Mindezek alapján az 1612. év tekinthető a kolozsvári református egyházközség megalakulása évének.¹⁶

A harmincadjövedelemből a fejedelmek által kiutalt, változó nagyságú pénzüsszeget az egyházközség megalapításától a fejedelemség megszűnéséig élvezte. Ez Báthory Gábor, Brandenburgi Katalin, I. és II. Rákóczi György és Barcsai Ákos uralkodása idején 900 forint, Bethlen Gábor idejében 300, majd 1670-től, Apafi Mihály idején csak 230 forint volt.

A kolozsvári harmincadvám helyet Báthory Zsigmond hozta létre 1598-ban, aki a szeptember 3-án kiállított kiváltságlevelében Kolozsvár városának megengedte, hogy a harmincadvám minden jövedelmét beszedje és saját hasznára fordítsa.¹⁷ Ennek a kedvezménynek a születését Rákóczi Zsigmond fejedelem megerősítő oklevele világítja meg. Kiderül belőle, hogy elődje 40 235 forint 25 dénár kölcsönt vett fel Kolozsvártól, és ennek fejében nemcsak a kolozsi és a széki sóaknákat zálogosította el a városnak, hanem létrehozta a harmincadvám helyet is, hogy ezek jövedelméből törlessze az adósságot.¹⁸

Báthory Gábor változtatott a megegyezésen, és csak bér fejében volt hajlandó a kolozsváriaknak átengedni a harmincadvám jövedelmét. 1609. november 1-jén kelt oklevelében 900 forint bért követelt, melynek egyik felét Szent György, másik felét Szent Márton ünnepén kellett átadni.¹⁹ Ezt a rendelkezést 1614. január 30-án Bethlen Gábor megerősítette,²⁰ azonban később a jövedelem nagysága láttán meggondolta magát, és 1619. június 5-én elvette a várostól a harmincadszedés jogát,²¹ de 1620. június 5-én újra visszaadta, azzal a feltétellel, hogy 1620. július 1-jétől évente 1000 forint bért fizessenek a kincstárnak.²²

Brandenburgi Katalin 1630-as adománylevelében rögzített feltétel értelmében a város a harmincadvám jövedelmének felét tartozott átadni a kincstárnak. I. Rákóczi György is módosította a feltételeket, és az 1632. május 31-i oklevele alapján a város a fennmaradt 38 232 forint adósságból eltörölt 6000-et, a többi 32 000 forintot továbbra is a harmincad-jövedelemből kellett törleszteni, de úgy, hogy az évi bevételek fele és másik felének egyharmada is, így tulajdonképpen a bevételek kétharmada a kincstáré legyen. Végül 1637 novemberében I. Rákóczi György törlesztettnek tekintette a kölcsönt, és a kolozsvári harmincadvámhelyet a fejedelmi tisztségviselők hatáskörébe utalta.²³

Báthory Gábor 1610. december 21-én Szebenben kiállított oklevelében a kolozsvári református egyházközség fenntartására rendelte a kolozsvári harmincadvám jövedelmének egész

¹⁵ EOE VI. 228.; Jakab: Kolozsvár. II. 505–506; Adattár I. 336–337; Kiss: Báthory. 297–301, 309; Sipos: Kolozsvári egyházközség. 111–112.

¹⁶ Adattár I. 176.

¹⁷ A kolozsvári harmincadvámhelyre lásd Pap Ferenc: *Kolozsvári harmincadjegyzékek (1599–1637)*. Buk–Kvár 2000. (a továbbiakban Pap: Harmincadjegyzékek); Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL), F1: 7, 247–248^r.

¹⁸ MOL, F1: 7, 246^v–248^v; Pap: Harmincadjegyzékek 7–8.

¹⁹ Jakab Elek: *Oklevéltár Kolozsvár története második és harmadik kötetéhez*. II. Bp. 1888. (a továbbiakban: Jakab: Oklevéltár) 225–227.

²⁰ Bethlen Gábor megerősítő oklevele: MOL, F1: 10, p. 104–108.

²¹ Jakab: Kolozsvár II. 521.

²² MOL, F1: 12, 172–173^r; Jakab: Oklevéltár II. 255–256.

²³ Jakab: Oklevéltár II. 277–280, 287–288; Pap: Harmincadjegyzékek. 10.

bérösszegét, vagyis 900 forintot és a kolozsvári dézsma egynegyedét.²⁴ Utasításának megfelelően mindkét jövedelmet három egyenlő részre kellett osztani a lelkészek, a rektor, valamint a diákok és alumnusok között.²⁵

Bethlen Gábor 1614. május 10-én kelt adománylevelében a harmincadjövedelemből csupán 300 forintot utalt ki a kolozsvári református egyházközség fenntartására, a dézsmanegyedről pedig nem tett említést.²⁶ Ugyanő egy másik, 1617. április 28-án kelt oklevelében a harmincadjövedelemből kiutalt 300 forintról és a dézsmanegyedről is rendelkezett, azonban az adományozottak ekkor csak a kolozsvári református alumnusok voltak.²⁷ A fejedelem az adománylevelben azt is elrendelte, hogy a harmincadosok a pénzt az egyházközségnek nem a korábbi szokás szerint két, hanem egy alkalommal, Szent György napján adják át. Erről a városi tisztségviselőknek parancslevelet is kiállított ugyanazon a napon, 1617. április 28-án.²⁸

1625. szeptember 13-án Váradon kelt oklevelében Bethlen Gábor szintén egy dézsmanegyedről és 300 forintról rendelkezett, de a kedvezményezettek ekkor már a lelkészek, rektorok, kántorok és diákok voltak, illetve a juttatásból az egyházközségnek a templom, az iskola és más épületek fenntartási költségeit is állnia kellett.²⁹ Azt is elrendelte, hogy a kolozsvári református egyházközség tagjai közül megbízható férfiakat válasszanak, akik annak minden jövedelméről és vagyonáról pontos számadást vezessenek, a bevételekből a lelkészek, rektorok, kántorok fizetését időben kiadják, valamint a diákok ellátásáról és az épületekről is gondoskodjanak. Továbbá ha a jövedelemből másra is futná, legalább minden második évben egy diákot németországi vagy más külföldi akadémiaira küldjenek.³⁰

Brandenburgi Katalin 1630. július 2-án,³¹ továbbá I. Rákóczi György 1632. szeptember 16-án kelt oklevelében³² egynegyedről és 900 forintról rendelkeztek, mindkét jövedelmet a le-

²⁴ Az oklevélszöveg a pontos összeget nem tartalmazza, azonban Báthory Gábor 1609. november 1-jén kelt okleveléből tudjuk, hogy a teljes bérösszeg 900 forint volt. – Eredeti: KvRefEkLt 1. 2. 1. Átírva a kolozsmonostori hiteleshely 1769. november 5-én kelt oklevelében. KvRefEkLt 1. 2. 1.; Sipos: Kolozsvári egyházközség 112; Jakab: Kolozsvár. II. 507. – Adattár I. 338.

²⁵ „[...] decimarum et totius arendalis pecuniae summae totalis et integra tertialitas ministris verbi divini, altera vero tertialitas rectori sive moderatori ludi, tertia autem tertialitas sive portio in usum iuventutis et alumnorum scholae Claudiopolitanae aequali sorte divisa praemissa religionis successivis semper temporibus cedat et deserviat [...]”

²⁶ Eredeti oklevél a fejedelem, Péchy Simon kancellár és Bölöni Gáspár titkár aláírásával megerősítve. KvRefEkLt 1. 2. 5.

²⁷ Eredeti: KvRefEkLt 1. 2. 3. A kolozsmonostori hiteleshely 1698. június 1-jén kelt átiratát közölte: Jakab: Oklevéltár II. 234–236.

²⁸ KvRefEkLt 1. 2. 4.

²⁹ KvRefEkLt 1. 2. 5; MOL, F1: 15, fol. 60^v–61^r.

³⁰ „[...] praetactos universos et singulos redditus et proventus atque bona ecclesiastica certae et praecipuae, bonaque conscientiae et probatae fidei personae e medio orthodoxorum Coloswariensium ad id deligendae committere, eosdemque et eadem per eandem diligenter percipere et accumulare, ac de iis omnibus accuratam conscientiosamque rationem conservare, deinde universis et singulis verbi Dei ministris, rectoribus, cantoribus, studiosis sua salaria consuetasque pensiones in tempore exsolvere, ac si quid pro tempore et necessitate occurrere in templo, schola, domibusque verbi Dei ministrorum aedificandum, instaurandumque fuerit, id etiam diligenter iisdem ex proventus curare, quibus omnibus exsolutis et procuratis singulis annis, si qui praeterea proventus et redditus residui fuerint ex praenotatis salariis et pensionibus, aedificiorumque expensis, illos universos, non alium aliquem usum profanum, verum singulis si sufficientes eam in rem fuerint, sin minus singulis alternis annis, pro quantitate proventuum unum iuvenem, bonae spei et indolis sanctoque ministerio idoneum pecuniae eiusdem proventus residuo in Germaniam vel in aliquam aliorum regnorum academiam addiscendae sacrosanctae theologiae gratia expedire et mittere praenotata orthodoxa ecclesia debeat et teneatur [...]”

³¹ MOL, F1: 19, fol. 115^v–117^r; Jakab: Oklevéltár II. 280–283.

³² MOL, F1: 30, p. 278–280.

készek, rektorok, kántorok és diákok javára, illetve az épületek fenntartására utalva ki. Barcsai Ákos fejedelem 1659. augusztus 21-i kiváltságlevele megerősítette I. Rákóczi György 1632. szeptember 16-án kelt oklevelét. Ez azt bizonyítja, hogy 1659-ben az egyházközség még mindig rendelkezett mind a dézsmanegyeddel, mind a 900 forint jövedelemmel.³³

Apafi Mihály 1670. május 29-én kelt adománylevele azonban már nem 900, hanem csak 230 forintra csökkent, amelyet a harmincadjövedelemből az egyházközség harmadik prédikátorának utalt ki.³⁴

A harmincadvámból kiutalt összeget 1610–1637 között a felső tanácsból választott városi harmincadosok, 1637 után pedig a kolozsmonostori fejedelmi harmincadosok kézbesítették a kolozsvári református egyházközségnek. A harmincadjövedelemből származó összeg átvétele és számontartása kezdetben a lelkész feladata volt. A városi harmincadjegyzék bejegyzései szerint 1612-ben és 1613-ban a városi harmincadosoktól az egyházközség lelkésze, Maróti Traszki Lukács lelkész vette át a 900 forintot.³⁵ Miután 1614-ben létrehozták a második lelkészi állást is, az első lelkész vette át továbbra is az ekkor már 300 forintra csökkentett összeget, ugyanis 1622-ben a pénzt az egyházközség első lelkésze, Gyöngyösi Kiséri András kapta kézhez.³⁶

Változást a jövedelem kezelésében Bethlen Gábor említett 1625-ös adománylevele hozott, amely előírta, hogy az egyházközség minden jövedelmének és vagyonának felügyeletéről annak világi tagjai közül választott férfiak feleljenek, és munkájukról pontos számadást vezessenek. Ezzel nemcsak a harmincadjövedelem bérösszegének átvételét és kezelését utalta a világi tisztségviselők hatáskörébe, hanem az egész egyházközségi vagyont is.³⁷

Az 1640-es évekből fennmaradt adatokból kiderül, hogy az egyházközségi jövedelem és vagyon védelmezői és felügyelői a kolozsvári református patrónusok voltak, akik a város gazdag és befolyásos polgárai közül kerültek ki. A patrónusok az elvégzendő feladatok egy részét fizetett, esetenként maguk közül választott tisztségviselőkre bízták. Számadást az egyházközség jövedelmeiről, így a harmincadjövedelemből származó összegről is minden bizonnyal a főpatrónus vezetett.³⁸ A kolozsvári református egyházközség konzisztóriumának 1652-ben történt létrehozása után a harmincadjövedelmet a főkurátor kezelte. Ugyanis a konzisztórium

³³ MOL, F1: 30, p. 277–280.

³⁴ „[...] Az colosvári orthodoxa ecclesiának értvén harmadik praedicatorra is szükséges voltát, ott való harminczadunkról rendeltünk kegyelmességünkben két száz harmincz forintot, fl. nro. 230. hűségtek által adadni salariumokra. Hűségednek azért is hivatalyabeli több successorinak kegyelmesen és igen serio parantsollyuk, [...] az ott való harminczadunknak proventussából a két száz harmincz forintot továbbra való hallogatás nélkül megadni el ne mulassa, nem is engedvén erről többé búsítatnunk. [...]” KvRefEkLt 1. 2. 14; Jakab: Oklevéltár II. 345–346.

³⁵ A városi harmincadjegyzék 1612-i bejegyzése: „Lukacy uramnak az praedicatornak, minthogy Urunk Őfelsége az harminczadnak bizonyos árendáját, éppen mind az kilencz zaz forintot őkegyelmének convertálta, attuk bíró uram, tanáczí és város akarattjából őkegyelmének két úttal kilenczaz forintot kézpénzt, fl. 900.” Adattár I. 338. – 1613-i bejegyzés: „[...] attunk [...] Lukacy papnak [...] az harminczadnak proventussából [...]” Pap: Harmincadjegyzékek 179.

³⁶ A kolozsvári városi harmincadosok 1622. évi számadáskönyvében található bejegyzés szerint a városi eljárók „attak őkegyelmék be ugyan Geiongieosi András uramnak egy quietanciáját három száz forintra fl. 300 mellyet ez mostani 1622. 7. Iunii az őfelsége rendelése szerint őkegyelmék administráltak az harminczad jövedelme árendájából.” Adattár I. 184. – Az 1630-as évektől az egyházközség évente újra 900 forintot kapott. A harmincadjövedelemtől 1634-ben készült számadásban feljegyezték: „Colosvárat az óvárban levő reformata religion való praedicatoroknak, deputationalis levelek szerint az egy esztendőre attak f. 900.” Jakab: Oklevéltár 294.

³⁷ KvRefEkLt 1. 2. 5; MOL, F1: 15, fól. 60^v–61^v.

³⁸ KvRefEkLt 1. C. 1. p. 2; KvRefEkLt 1. E. 1. 2^v–13^v.

működését szabályozó, 1652-ben kiadott oklevél értelmében az egyházközségi vagyon és jövedelem felügyelői a főkurátor és a három alkurátor lett.³⁹

A harmincadjövedelemből kiutalt összeg átvételének és felhasználási módjának részleteire az egyházközség forrásaiban kevés adatot találunk. Az egyházközség quartásai által vezetett, 1653–1654-ből fennmaradt számadáskönyv kivonatának bejegyzései szerint az egyházközség abban az évben nem kapta meg a harmincadjövedelemből neki járó teljes összeget, amelyet ezekben az években már nem a városi, hanem a fejedelmi harmincados adott át.⁴⁰ A számadáskönyv naplójellegű tételeiben a quartások napi keltezés nélkül jegyezték fel, hogy az egyházfittól és a konzisztórium tagjaitól átvették a harmincadból származó összeget, amelyet ez utóbbiak vettek fel az illetékesektől több részletben.⁴¹ A későbbi számadáskönyvek közül csak az 1655-ös utal még a harmincadjövedelemre. Ebben az évben a quartások a 900 forint járandóságból csak 200-at kaptak meg.⁴² E bejegyzések alapján arra következtethetünk, hogy bár erről a jövedelemről a főkurátor vezetett számadást, átvételében a quartások, az egyházfiai és a konzisztórium tagjai is segítettek.

Mint az előbbiek is mutatják, a harmincadjövedelemből kiutalt összegeket az egyházközség teljes egészében valószínűleg nem kapta meg minden évben. Egy 1683 decemberében készült vizsgálati jelentés szerint, amelyet az egyházközség nehéz anyagi helyzetének felmérését követően állított ki a fejedelem által létrehozott tízes gondnokság (curatoratus), az egyházközség ekkor nem rendelkezett ezzel a jövedelemmel.⁴³ Az összeget valószínűleg az 1690-es években történt változásokat követően sem kapták meg, ez lehetett az oka annak, hogy a kurátorok újra megpróbálták kieszközölni a korábbi adományok megerősítését, 1698-ban átírva a kolozsmonostori levélkeresőkkel Bethlen Gábor említett 1617-es kiváltságlevelét.⁴⁴

A harmincadjövedelemből kiutalt összeget minden bizonnyal azokra a célokra használták fel, amelyeket a fejedelmek az adományleveleikben előírtak. Fontos megjegyezni azonban, hogy a kolozsvári református egyházközség pénzkiadásainak nagyságát figyelembe véve ez a jövedelem kevésnek bizonyult. Más kiadásoktól eltekintve csak a tisztségviselők fizetése jóval meghaladta a 900 forintot. Az 1653–1654. és 1655–1656. gazdasági években ugyanis az egyházközség alkalmazottainak bére összesen 1689, illetve 1765 forintot tett ki.⁴⁵ Megállapíthatjuk

³⁹ KvRefEkLt 2. 10. 1. 1.

⁴⁰ „Monostori racionistától, Dániel deáktól percipiáltak ökegyelmék f. 605,63.” Kv RefEkLt 1. C. 2. 52°.

⁴¹ „Az mely kilencz száz forintot az bodogh emlékezetű fejedelmek az colosmonostori harminczadról ecclesiánk szükségére esztendőnként adadni rendelték, mostani kegyelmes urunk is öngysága azon kegyelmességét ecclesiánkhoz fentartván, eddigh az mit az öngysága kolosmonostori racionistája által adatot, így következik: Hajdú György és Posgai Márthon uraimék adtanak harminczadgyokban pénzt fl. 420. Czepreghi Mihály uramtól percipiáltam Keczelei Gergely uramtól harminczadra deputált pénzt fl. 85. // 63. Maratt még adós Czepreghi Mihály az harminczadra deputált pénzből jövendőbeli fizetésre fl. 140, melyről adóslevele extál. Ugyanezen harminczadpénzből percipiált Czepreghi Mihály uramtól Szóc Pál fl. 5, melyet mi szükségre költöt, nem tudom, mivel azt mondgya, hogy ecclesia szükségére költötte, adgya ratióját. Ez fellyül specificált colosmonostori harminczad pénzből többet be nem vehette ez írásomnak continentiája szerént.” KvRefEkLt 1. C. 2. 30°–30°.

⁴² „Anno 1655, die 2 Novembris, az kolozmonostori harminczadról conferálták vott az bodogh emlékezetű fejedelmek bizonyos somma pénzt az ecclesiánkhoz, aféle pénzből percipiáltunk ez meghírt napon és esztendőben fl. 200.” KvRefEkLt 1. C. 4. 24°.

⁴³ Kolozsvári Sándor: *Történeti apróságok a múltból*. Erdélyi Protestáns Közlöny 1874. 62; Sipos Gábor: *Az Erdélyi Református Főkonzisztórium kialakulása*. Erdélyi Tudományos Füzetek 230. Kvár 2000. 24.

⁴⁴ Jakab: Oklevéltár II. 234–236.

⁴⁵ KvRefEkLt 1. C. 2. 53°, 4. 36°.

tehát, hogy az egyházközségnek valóban szüksége volt nemcsak a harmincadjövedelemből kiutalt bevételére, hanem egyéb pénzjövedelmekre is.

Összegezőképpen megállapítható, hogy a kolozsvári református egyházközség a fejedelmek anyagi támogatásában részesült, amelynek egyik bizonyítéka a harmincadjövedelemből már az alapítástól kezdve kiutalt és az egyházközség által feltehetően a fejedelemség megszűnéséig élvezett változó nagyságú pénzüsszeg volt. Átvételére kezdetben az első lelkész vagy hiteles képviselője, 1625–1652 között a református patrónusok, 1652-től pedig a főkurátor és a három alkurátor voltak feljogosítva. A harmincadjövedelemből kiutalt pénzből állták az egyházközség tisztségviselőinek fizetését, illetve a diákok ellátási és az épületek fenntartási költségeit is. Mivel azonban az egyházközség pénzkiadásai ennél az összegnél jóval nagyobbak voltak, az egyházközségnek egyéb jövedelmekre is szüksége volt költségei fedezésére.

The Financial Aid Granted from the Proceeds of *Tricesima* to the Reformed Parish of Cluj in the 17th Century

Keywords: proceeds of tricesima, toll, reformed parish of Cluj/Kolozsvár.

Throughout the 17th century the reformed parish of Cluj/Kolozsvár benefited of a given material support provided by the princes. One part of this material aid consisting of a variable sum had been enjoyed by the parish from the year 1610 onwards presumably until the decline of the Principality. This sum was granted from one of the proceeds of the Principality, namely the *tricesima* (thirtieth). The officials authorized to receive it were the following: initially either the first minister or his authorized representative, between the years 1625–1652 the patrons of the parish and from the year 1652 onwards the main curator and three more curators. The above mentioned income (*tricesima*) constituted the source for the wages of the parish clerks, for the boarding of the students and for the maintenance of the parish edifices. However, due to the fact that the expenses of the parish exceeded by far this sum, there was great demand for additional income in order to cover all expenses.

Merényi-Metzger Gábor

Wesselényi Miklós életének anyakönyvi forrásai

Báró Wesselényi Miklós (1796–1850) életútja és munkássága már teljes egészében ismert és feldolgozott. Életének anyakönyvi forrásait azonban senki nem kereste, így azok eddig ismeretlenek voltak a számunkra. Jőmagam arra vállalkoztam, hogy megtaláljam, illetőleg feldolgozzam ezeket az eredeti dokumentumokat. Kutatásaimat¹ siker koronázta, és így az alábbi forrásközleményben publikálásra kerülhetnek az „árvízi hajós” életének legfontosabb anyakönyvi forrásai: a kereszteleési, házassági és halotti, valamint szüleinek halotti, két fiának kereszteleési és utószülött lányának kereszteleési és halotti bejegyzései.

Wesselényi Miklós és családjának életrajzi adatait a legfrissebb genealógiai szakirodalom, a legújabb magyar életrajzi lexikon, valamint az életéről szóló biográfiák az alábbiak szerint adják meg:

Ő maga a Szilágy vármegyei Zsibón (ma a romániai Jibou), 1796. december 30-án, hadadi báró Wesselényi Miklós és nagyajtai Cserey Helena tizedik gyermekeként látta meg a napvilágot.²

Édesapja, idősebb Wesselényi Miklós – aki hadadi báró Wesselényi István és vargyasi báró Daniel Polixéna fiaként Zsibón, 1750. december 11-én született – 1809. október 25-én, édesanyja, Cserey Helena – aki nagyajtai Cserey Farkas és csíkszenttamási Boros Katalin lányaként a Szilágy vármegyei Krasznán (ma a romániai Crasna), 1754-ben látta meg a napvilágot – pedig 1830. december 13-án vagy december 16-án távozott az élők sorából Zsibón.³

Báró Wesselényi Miklós a zsebői református templomban, 1845. november 20-án kötött házasságot – Josef Lux és Jozefa Elbrecht lányával, az osztrák-sziléziai Freiwaldauban (ma a csehországi Jeseník), 1827. július 28-án született⁴ és a Heves vármegyei Andornakon (ma a Heves megyei Andornaktálya), 1865. január 19-én elhunyt⁵ – Lux Annával.⁶

Frigyükből két gyermek származott: a Zsibón, 1845. december 13-án született és Kolozsváron (ma a romániai Cluj), 1916. július 2-án, éjjel 2 órakor elhunyt⁷ Miklós, illetve

Merényi-Metzger Gábor (1969) – történész, PhD, Gyula, mmgr@t-online.hu

¹ Munkámban nyújtott felbecsülhetetlen segítségükért köszönet illeti Zsigmond Attila és Bogdán Zsolt református lelkész urakat.

² Gudenus János József: *A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája*. IV. Bp. 1998. 264; *Új Magyar Életrajzi Lexikon*. VI. Főszerk. Markó László. Bp. 2007 (a továbbiakban ÜMÉL). 1361 Kardos Samu: *Báró Wesselényi Miklós élete és munkái*. I–II. Bp. 1905. I. 60; Trócsányi Zsolt: *Wesselényi Miklós és világa*. Bp. 1970. 19; Veress Dániel: *Wesselényi Miklós*. Bp. 1983. 29; Fónagy Zoltán: *Wesselényi Miklós*. Bp. 1999. 9.

³ Kardos: *i. m.* I. 28; 63; Gudenus: *i. m.* 263; ÜMÉL 1361.

⁴ Zemský archiv v Opavě. Sbírká matrik. Římskokatolická fara Jeseník. Sign. Je III 5., fol. 180.

⁵ Országos Széchényi Könyvtár. Plakát- és Kisnyomtatványtár (a továbbiakban OSzK. PéKt). Bocsári Mocsáry Lajosné született Luchs – helyebben Lux – Anna gyászjelentése (Eger, 1865).

⁶ Kardos: *i. m.* I. 357; Trócsányi: *i. m.* 237; Veress: *i. m.* 165; Gudenus: *i. m.* 264.

⁷ OSzK. PéKt. Hadadi Báró Wesselényi Miklós gyászjelentése (Kvár 1916. július 2).

az ugyancsak Zsibón, 1847. március 11-én vagy május 11-én született és a Kolozs vármegyei Alsózsukon (ma a romániai Jucu), 1904. október 20-án, délután 1 órakor elhunyt⁸ Béla.⁹

Báró Wesselényi Miklós Pesten, 1850. április 21-én, néhány perccel este 7 óra előtt hunyt el.¹⁰ Majd, a Pesten kiadott gyászjelentése szerint „Az elhunyt tetemei f. h. 23-án esti 6 órakor, a feldunasori Emmerling-vendéglőből a ref. Egyház' sirboltjába, az elhunyt' végrendeleti parancsa szerint fény- és zajtalanul takarítottak el”.¹¹ Az „árvízi hajós” földi maradványai azonban csak kilenc hónapig voltak a Kálvin téri református templom kriptájában. Onnan ugyanis 1851. január 29-én elszállították, és január 31-én ünnepélyes keretek között eltemették a zsidói családi sírboltban.¹²

A régebbi, de még a legújabb genealógiai szakirodalom, valamint a Wesselényi Miklós életéről szóló biográfiák sem tesznek említést arról, hogy „az árvízi hajós” és Lux Annának lett volna egy harmadik gyermeke.¹³ Egy 1941-ben, a budapesti Kálvin téri református templom kriptájáról megjelent kiadványban azonban azt olvashatjuk, hogy báró Wesselényi Miklós 1850. április 23-án lezajlott temetése után „Egy hónappal később ide követte tíznapos, utószülött leánykája: Wesselényi Helena”.¹⁴

Wesselényi Miklós és családjának eredeti anyakönyvi bejegyzései két református egyházközség, a zsidói – melynek irattára Zilahon, a román Országos Levéltár Szilágy Megyei Igazgatóságának (Direcția Județeană Sălaj a Arhivelor Naționale) az őrizetében van – és a budapesti Kálvin téri lelkészség matriculáiban található meg.

Báró Wesselényi Miklós rövid keresztelési bejegyzése csupán annyit közöl, hogy 1796. december 30-án „kereszteltetett B. Wesselényi Miklós”.¹⁵ (1. dok.) Itt szeretném megjegyezni, hogy a fenti egy sort utólag, de valószínűleg – a kézírás jellemzői alapján – még a 18–19. század fordulóján vezették be a matriculába. Ugyancsak említésre méltó tény, hogy a fenti dokumentumban csupán a keresztelés és nem a születés dátuma van megadva. Magától Wesselényitől azonban tudjuk, hogy – tudomása szerint – ugyanezen a napon, azaz 1796. december 30-án született. Naplójának első kötetében, 1821. december 30-án ugyanis azt írja, hogy „Éppen ma 11 esztendeje, szegény Patakym, születésem napjára ágyam elébe egy transparent általa festett lantot helyeztetett, melyen felébredő szemeim ezen szókat olvasták: A XIV-ik esztendő jutalma.”¹⁶

Wesselényi édesapjának és édesanyjának zsidói halotti anyakönyvi bejegyzései szintén csupán egy-egy sorból, mondatból állnak. Ezekből pedig megtudhatjuk, hogy 1809. október 25-én „holt meg L. B. Wesselényi Miklós Ur”, illetve 1831. december 16-án hunyt el „Mlgs Báróné Cserei Helena Úr Asszony”.¹⁷ (Lásd 2–3. dok.)

⁸ OSzK. PéKt. Hadadi Báró Wesselényi Béla gyászjelentése (Alsó-Zsuk 1904. október 2.).

⁹ Kardos: *i. m.* I. 359–360; Gudenus: *i. m.* 264–265.

¹⁰ Kardos: *i. m.* II. 503; Trócsányi: *i. m.* 252; Veress: *i. m.* 182; Fónagy: *i. m.* 20; Gudenus: *i. m.* 264; ÚMÉL 1361.

¹¹ OSzK. PéKt. Hadadi Báró Wesselényi Miklós gyászjelentése (Pest, 1850).

¹² Kardos: *i. m.* II. 505.

¹³ Nagy Iván: *Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal*. XII. Pest 1865; Fejérváthy László: *Magyar Nemzetségi Zsebkönyv. Főrangú családok*. Bp. 1888; Petri Mór: *Szilágy vármegye monographiája*. VI. Bp. 1904; Kempelen Béla: *Magyar nemes családok*. XI. Bp. 1932; Gudenus: *i. m.*; Kardos: *i. m.* I–II.; Trócsányi: *i. m.*; Veress: *i. m.*; Fónagy: *i. m.*

¹⁴ Görzsönyi Vargha Zoltán: *A budapesti Kálvin-téri kriptá lakói*. Bp. 1941. 19.

¹⁵ Direcția Județeană Sălaj a Arhivelor Naționale (a továbbiakban: DJSAN). Colecția registrelor de stare civilă. Parohia reformată Jibou. Reg. nr. 631., fol. 16.

¹⁶ *Báró Wesselényi Miklós útinaplója 1821–1822*. Cluj 1925. 42–43.

¹⁷ DJSAN. Colecția registrelor de stare civilă. Parohia reformată Jibou. Reg. nr. 631., fol. 44.; DJSAN. Colecția registrelor de stare civilă. Parohia reformată Jibou. Reg. nr. 632., fol. 35.

Báró Wesselényi Miklós és Lux Anna házassági anyakönyvi bejegyzése szerint Zsibón, 1845. november 20-án kelt egybe „Liber Báró Hadadi Wesselényi Miklós Ő Nagysága Lux Anna Kis Asszonnyal”.¹⁸ (Lásd 4. dok.)

A zsibói református keresztelési matrikulák tanúsága szerint „Hadadi Báró Wesselényi Miklós Úr, és Lux Anna ő Nagyságok” két fia, Miklós és Béla-Pál 1845. december 13-án, illetve 1847. május 11-én látták meg a napvilágot.¹⁹ (Lásd 5–6. dok.)

Báró Wesselényi Miklós pesti halotti anyakönyvi bejegyzése közli, hogy 1850. április 23-án „A’ templom alatti sírboltba tétetett le” az 54 éves korában, tüdőgyulladás következtében, a Feldunator 292. szám alatt, április 21-én elhunyt „Hadadi Báró Wesselényi Miklós”.²⁰ (Lásd 7/a. dok.) Mivel azonban Wesselényi Miklós földi maradványait 1851-ben Pestről átszállították Zsibóra, ezért a haláláról az ottani matrikulában is megemlékeztek. E dokumentum szerint „Méltóságos L. B. Hadadi Wesselényi Miklós Úr” 1851. január 31-én „haza hozatott és a családi sírboltba tétetett”.²¹ (Lásd 7/b. dok.)

A pesti Kálvin téri református anyakönyvekből megtudhatjuk, hogy „Néhai B. Wesselényi Miklós” és „Lux Anna Ő Nga” gyermeke, „Helena – Posthuma” 1850. május 16-án született.²² (Lásd 8. dok.) Ugyancsak a pesti matrikulákból szerezhethetünk tudomást arról is, hogy „b. Wesselényi Helena, néhai b. Wesselényi Miklós leánya” 10 napos korában, görcsök következtében, a Fő út 34. szám alatt, 1850. május 26-án hunyt el és május 27-én a holtteste „A’ pesti sírboltba tétetett”.²³ (Lásd 9/a. dok.) Mivel Wesselényi Helena földi maradványait – édesapjához hasonlóan – 1851-ben Pestről átszállították Zsibóra, ezért róla is megemlékeztek a község református halotti anyakönyvében. E bejegyzés szerint „A Báró kisleánya (: Posthuma :) Helena” 1851. január 31-én – az édesapjával egyszerre – temetett el a zsibói családi sírboltban.²⁴ (Lásd 9/b. dok.)

Dokumentumok

1.

Zsibó, 1796. december 30.

Wesselényi Miklós keresztelési anyakönyvi bejegyzése

[1796.] 30. Xbr. [Decembris] keresztteltetett B[áró] Wesselényi Miklós.

Eredeti tisztázat – magyar nyelvű – Direcția Județeană Sălaj a Arhivelor Naționale. Colecția registrelor de stare civilă. Parohia reformată Jibou. Reg. nr. 631., fol. 16.

2.

Zsibó, 1809. október 25.

Wesselényi Miklós édesapjának halotti anyakönyvi bejegyzése

¹⁸ DJSAN. Colecția registrelor de stare civilă. Parohia reformată Jibou. Reg. nr. 634., fol. 3.

¹⁹ DJSAN. Colecția registrelor de stare civilă. Parohia reformată Jibou. Reg. nr. 633., fol. 6.; DJSAN. Colecția registrelor de stare civilă. Parohia reformată Jibou. Reg. nr. 633., fol. 8.

²⁰ Kálvin Téri Református Lelkészi Hivatal, Budapest (a továbbiakban: KTRLH). Vegyes anyakönyvek. II. köt., 54. fol.

²¹ DJSAN. Colecția registrelor de stare civilă. Parohia reformată Jibou. Reg. nr. 635., fol. 5.

²² KTRLH. Vegyes anyakönyvek. II. köt., 72. fol.

²³ KTRLH. Vegyes anyakönyvek. II. köt., 55. fol.

²⁴ DJSAN. Colecția registrelor de stare civilă. Parohia reformată Jibou. Reg. nr. 635., fol. 5.

[1809.] 25^a 8br. [Octobris] holt meg L[iber] B[aro] Wesselényi Miklós Úr, s tem[etve]: 27.
Eredeti tisztázat – magyar nyelvű – Direcția Județeană Sălaj a Arhivelor Naționale. Colecția registrelor de stare civilă. Parohia reformată Jibou. Reg. nr. 631., fol. 44.

3.

Zsibó, 1831. december 16.

Wesselényi Miklós édesanyjának halotti anyakönyvi bejegyzése

[1831.] 16. Xbris [Decembris] M[é]l[tosá]g[o]s Báróné Cserei Helena Úr Asszony 83 [majd átvitva 77] esztendő. – eltem[etve]: 18^a.

Eredeti tisztázat – magyar nyelvű – Direcția Județeană Sălaj a Arhivelor Naționale. Colecția registrelor de stare civilă. Parohia reformată Jibou. Reg. nr. 632., fol. 35.

4.

Zsibó, 1845. november 20.

Wesselényi Miklós és Lux Anna házassági anyakönyvi bejegyzése

Nov[ember] 20^{án} 1845. N[ume]ro 390. 845. Somlyón Nov[ember] 19^{én} kelt Esperesi dispensatio következtében, a' Felsőbb rendelések szerinti kihirdetés után megeskedetett Liber Báró Hadadi Wesselényi Miklós Ő Nagysága Lux Anna Kis Asszonnyal, T[ekinte]tes Kelemen Bénéjamin, és T[ekintetes] Nagy Lázár Úrak jelenlétében. Regéczi Nagy Pál Sibói Ev[angélum szerint] Ref[ormált] Lelkész által.

Eredeti tisztázat – magyar nyelvű – Direcția Județeană Sălaj a Arhivelor Naționale. Colecția registrelor de stare civilă. Parohia reformată Jibou. Reg. nr. 634., fol. 3.

5.

Zsibó, 1845. december 28.

Wesselényi Miklós első gyermekének keresztelési anyakönyvi bejegyzése

Születési és keresztelési nap: [1845.] Dec[zember] 13 született, [1845.] Dec[zember] 28^{án} kereszttetett

Szülék Nevei: Hadadi Báró Wesselényi Miklós Úr, és Lux Anna ő Nagyságok fia

Gyermek neve: Miklós

Kereszt Szülék Nevei: Kereszt Atyák: Deák Ferencz, Klauzál Gábor, Kossúth Lajos, Bezéredi István, Beöthy Ödön, Báró Ifjú Wesselényi Ferencz, Kelemen Benjamin, Ujfalvi Sándor Urak. Kereszt Anyák: B[áró] Ifj[abb] Wesselényi Ferenczné Báró Wesselényi Mária, és Nagy Lázárné Benedek Rozália.

Bába neve: bába Schwarzné

Eredeti tisztázat – magyar nyelvű – Direcția Județeană Sălaj a Arhivelor Naționale. Colecția registrelor de stare civilă. Parohia reformată Jibou. Reg. nr. 633., fol. 6.

6.

Zsibó, 1847. május 26.**Wesselényi Miklós második gyermekének keresztelési anyakönyvi bejegyzése**

Születési és keresztelési nap: [1847.] Mai[us] 11^{én} Született, [1847.] Mai[us] 26^{án}
Kereszteltetett

Szülék Nevei: Hadadi Báró Wesselenyi Miklós Úr, és Lux Anna ő Nagyságok fiok

Gyermek Neve: Béla-Pál

Kereszt Szülék Nevei: Gr[óf] Mikes János, Id[ősebb] gr[óf] Bethlen János, Ifj[abb] gr[óf] Bethlen János, Gr[óf] Teleki Domokos, Gr[óf] Kolonits Max, Gr[óf] Teleki László, Gr[óf] Rádai Gedeon, Báró Kemény Domokos, Báró Kemény Dénes, B[áró] Jósika Miklós, B[áró] Kemény 'Sigmond, Veer Farkas, Zeyk Károly, Zeyk József, Fischer Erneszt, Kubinyi Ferencz, Vörösmarti Mihály, Csapodi Pál, Ujházi László, Ötvös Mihály, Bajza József. Kereszt Anyák: Kolonits Maximilian gr[óf]nő, Ifj[abb] gr[óf] Bethlen Jánosnő, Fischer Ernesztő.

Bába Neve: bába Szigetiné

Eredeti tisztázat – magyar nyelvű – Direcția Județeană Sălaj a Arhivelor Naționale. Colecția registrelor de stare civilă. Parohia reformată Jibou. Reg. nr. 633., fol. 8.

7/a.

Pest, 1850. április 21.**Wesselényi Miklós halotti anyakönyvi bejegyzése**

Megholtt: [1850. április] 21.

Eltemetőd[ött]: [1850. április] 23.

A[?] megholt neve: Hadadi Báró Wesselényi Miklós, Zsibói, Erdélyből.

Városrész, utca, házsám: Lipótváros, feldunasor, 292.

Élet ideje: 54 éves

Betegsége: tüdőgyulladás

Halottnéző orvos: Neubauer

Temetés módja: beszéddel. A[?] templom alatti sírboltba tétetett le.

Eredeti tisztázat – magyar nyelvű – Kálvin Téri Református Lelkészi Hivatal, Budapest. Vegyes anyakönyvek. II. köt., 54. fol.

7/b.

Zsibó, 1851. január 31.**Wesselényi Miklós halotti anyakönyvi bejegyzése**

Április 21^{én} 1850^{ben} jobb életre szenderült, Méltóságos L[iber] B[aro] Hadadi Wesselényi Miklós Úr, Pesten. Freivaldauból hazajövő útjában tüdőgyulladás 3^{ad} napi kinjai után – haza hozatott és a családi sírboltba tétetett egy Felette tartott oratio és könyörgés után Január 31^{én} 1851^{ik} évben.

Temető lelkészek: Nagy Péter és Kun Károly

Eredeti tisztázat – magyar nyelvű – Direcția Județeană Sălaj a Arhivelor Naționale. Colecția registrelor de stare civilă. Parohia reformată Jibou. Reg. nr. 635., fol. 5.

8.

Pest, 1850. május 26.**Wesselényi Miklós harmadik gyermekének keresztelési anyakönyvi bejegyzése**

Született: [1850. május] 16.

Kereszteltetett: [1850. május] 26.

Szülék Neveik: Néhai B[áró] Wesselényi Miklós Lux Anna Ó N[agysá]ga.

Gyermek: Helena – Posthuma.

Kereszt Atyák, Anyák: Halálra vált beteg kereszttetvével meg, keresztszülék nem, csak a' házi cselédek voltak jelen. Később beirattak: Herczeg Lubomirsky György, Sanguszko Izabella hercegnő, Gr[óf] Degenfeld Imre, B[áró] Bruckenthal Anna.

Eredeti tisztázat – magyar nyelvű – Kálvin Téri Református Lelkészi Hivatal, Budapest. Vegyes anyakönyvek. II. köt., 72. fol.

9/a.

Pest, 1850. május 26.**Wesselényi Miklós harmadik gyermekének halotti anyakönyvi bejegyzése**

Meholtt: [1850. május] 26.

Eltemetőd[ött]: [1850. május] 27.

A' megholt neve: b[áró] Wesselényi Helena, néhai b[áró] Wesselényi Miklós leánya.

Városrész, utca, házszám: Leopoldváros, főút, 34.

Élet ideje: 10 napos

Betegsége: görcsös köhögés

Halottnéző orvos: Neubauer

Temetés módja: beszéddel. A' pesti sirboltba tétetett.

Eredeti tisztázat – magyar nyelvű – Kálvin Téri Református Lelkészi Hivatal, Budapest. Vegyes anyakönyvek. II. köt., 55. fol.

9/b.

Zsibó, 1851. január 31.**Wesselényi Miklós harmadik gyermekének halotti anyakönyvi bejegyzése**

[1850. május 26.] A Báró kisleánya (: Posthuma :) Helena 2 hetes meghalt majd [olvashatatlan].

Eredeti tisztázat – magyar nyelvű – Direcția Județeană Sălaj a Arhivelor Naționale. Colecția registrelor de stare civilă. Parohia reformată Jibou. Reg. nr. 635., fol. 5.

Registry Resources of Miklós Wesselényi's Life

Keywords: Miklós Wesselényi, parish registry resources, "flood shipman", Helena Cserey, Béla Wesselényi, Helena Wesselényi

Baron Miklós Wesselényi de Hadad's (1796–1850) life and work are already known and fully processed. However, nobody was looking the parish registry resources of his life, so they were previously unknown to us. Therefore I undertook to myself to find the authentic documents. My research was a success and so the most important registry sources of the "flood shipman's" life may be published above in my source publication. They are the follows: His baptism, marriage and death entries. In addition his parents's, older Baron Miklós Wesselényi's and Helena Cserey's death entries. Two sons's, Baron Miklós's and Béla Wesselényi's baptismal entries. And – in the genealogy and biographical monographs unknown – posthumous daughter's, Baroness Helena Wesselényi's baptismal and death entries.

Fábián Gabriella

Engesztelő imaórák a Felső-Nyárád mentén és a Sóvidéken

Az engesztelés az emberiség bűneinek jóvátétele érdekében gyakorolt ájtatossági forma. Eredete az Ószövetségig nyúlik vissza. Az évszázadok folyamán nagyon sokfajta engesztelő közösség jött létre. Jelen tanulmány a 20. század második felében Magyarországon,¹ majd Erdélyben is kibontakozó engesztelő mozgalom² egy szeletével, a csütörtöki engesztelő ima-gyakorlattal foglalkozik. Az egyházilag elfogadott Mária-jelenések (Ourdes, Fatima) mellett a 20. századtól kezdve egyre több olyan magánkinyilatkoztatással találkozunk, amely az engesztelés fontosságát hangsúlyozza. Az 1980-as évek végén magyarországiak szorgalmazására Erdélyben is terjedni kezdett több újfajta ájtatossági forma, amely az engesztelő mozgalomhoz kapcsolható. Az erdélyi mozgalom kiindulópontja a Sóvidéken fekvő Korond lett, mivel legkorábban idevalósi asszonyokkal vették fel a kapcsolat az engesztelést szorgalmazó nagykanizsai asszonyok (Cs. J. és V. A.), akik Medjugorjét rendszeresen látogatva váltak az eszme elkötelezettjeivé.³ Több mint 20 településen indították el a heti vagy havi rendszeres-séggel tartott imaösszejöveleteket. A kutatás⁴ jelenlegi állása szerint legkorábban a csütörtöki engesztelő imagyakorlat terjedt el nekik köszönhetően. Legtöbb helyen rózsafüzér társulati keretben, magánházaknál kezdték végezni ezt az ájtatosságot. Csíktaplocán,⁵ Erdély engesztelő központjában is ezzel az imagyakorlattal kezdődtek az engesztelések. A mozgalom nagyobb fokú elterjedése az 1989-es politikai változások után vált lehetővé, a magyarországi zarándokhelyek⁶ tömeges, valamint Medjugorje⁷ az előbbieknél jóval kisebb mértékben történő látogatása, továbbá a vallás gyakorlásának új lehetőségei révén. Egy 1998-ban készült kimutatás szerint a mozgalom megjelenése után 10 évvel a Gyulafehérvári Főegyházmegeye közel 70 településén tartottak engesztelő ájtatosságokat. Ezek nagyon szerteágazó imagyakorlatok, de mind az engesztelés jegyében végződtek, amelynek lényege az emberiség bűneinek jóvátétele imával és böjttel. Az erdélyi engesztelő ájtatosságok között találunk mind magyar (Erzsébet asszony – Szeretetláng-kultusz, Natália nővér – Világ Győzedelmes Királynéja-kultusz), mind

Fábián Gabriella (1967) – néprajzkutató, Szováta, elfabgab@freemail.hu

¹ A mozgalom magyarországi elterjedéséről bővebben Lengyel Ágnes tanulmányából tájékozódhatunk. Lengyel Ágnes: *A szombat és az „első szombat” kultusza a népi vallásosságban.* = *Népi vallásosság a Kárpát-medencében* 7. Szerk. S. Lackovits Emőke, Szőcsné Gazda Enikő. Sepsiszentgyörgy–Veszprém 2007. II. 271–284.

² A mozgalom erdélyi elterjedését röviden tárgyaltam egy korábbi tanulmányomban. Fábián Gabriella: *Az új engesztelő mozgalom elterjedése Csíkszentdomokoson.* = *Vallási néprajz* 8. Szerk. Küllös Imola. Debrecen 1996. 305–316.

³ V. A. a jelenés helyszínén életét is felajánlotta engesztelő áldozatul az emberiségért, egyházáért, „engesztelő testvéreiért”. Kovács Antal: *Ági. Egy hősi életáldozat. 1948–1990.* Bp. 1992. 2.

⁴ Az 1994-ben megkezdett és kisebb-nagyobb megszakításokkal mai napig tartó terepmunkáim során a mozgalom székelőföldi elterjedését próbáltam vizsgálni.

⁵ Itt már a kezdetektől, 1987-től templomban folytak az engesztelések, rövid idő alatt akkora látogatottságra tett szert, hogy nagytáji vonzáskörzetű engesztelő központtá nőtte ki magát.

⁶ Erd, majd később Sükösd volt a leglátogatottabb magyarországi zarándokhely. A szőkefalvi Mária-jelenések nyilvánosságra kerülésével a Dicsőszentmárton közelében fekvő kis falu lett az elsődleges zarándokhely.

⁷ Eleinte a nagykanizsai asszonyok segítségével jutottak el néhányan Medjugorjéba. 1992-től kezdődően családi vállalkozás keretében Csíkszeredából rendszeresen szerveztek zarándoklatokat elsősorban Magyarországra, de Medjugorjéba is.

más nemzetiségű látnokoknak (Little Pebble – Charbel-kultusz, Pierina Gilli – Rosa Mystica kultusz) kinyilatkoztatott kérésekből, felszólításokból felépülő imagyakorlatokat.

A csütörtöki engesztelő imaóra a Szeretetláng-kultuszhoz kapcsolódik, amely Kindelmann Károlyné Szántó Erzsébet 1962–1985 között kapott magán-kinyilatkoztatásaira épül.⁸ 1984-ben Magyarországon maga Erzsébet asszony indította útjára ezt a fajta ájtatosságot.⁹

A tanulmányban a Székelyföld egy kisebb régiójában, a Sóvidék¹⁰ és a Felső-Nyárad mentén fekvő Szentföld¹¹ egy-egy településén, Szovátán és Nyáradremetén ma is élő heti rendszerességgel tartott engesztelő ájtatosságok összehasonlító vizsgálatára vállalkozom.

A Sóvidéken található Korond az engesztelés kezdeti kisugárzásának központja. Annak ellenére, hogy innen csírázott ki, valószínűleg lakosságának vegyes felekezete, valamint az egyházi képviselők elutasító magatartása miatt, a mozgalom nem tudott máig tartóan gyökeret verni a településen. A csütörtöki imaórákat házaknál itt is végezték már a kezdetektől, minden hónap 13-án is engeszteltek a hittanteremben, de az ájtatosságokat végzők megöregedése, megbetegedése és kihalása az ájtatossági gyakorlat teljes megszűnéséhez vezetett.¹² Eddigi ismereteim alapján a Sóvidék és a szűkebb értelemben vett Felső-Nyárad menti Szentföld következő településein honosodott meg az engesztelés: Korondon, Parajdon¹³, Szovátán, Nyáradremetén és Nyárádköszvényesen. Valószínűleg Korond közelségének köszönhetően a felsorolt településeken korán megismerkedtek az új mozgalommal, és még az 1989-es politikai változások előtt Szovátán, Nyáradremetén és Nyárádköszvényes is elkezdtek engesztelni. Legkorábban itt is a „csütörtöki engesztelő imaóra” elnevezésű ájtatossági formát kezdték gyakorolni. Először Szovátán¹⁴ terjedt ennek kézirata, majd a szovátaiak közvetítésével Nyárádköszvényesre, legutóbb pedig a nyárádköszvényesiek szorgalmazására Nyáradremetére is eljutott. Nyáradremetén az 1980-as évek végétől, Szovátán 1994-től megvalósult a havi rendszerességgel tartott engesztelés is. Eddigi terepmunkáim során Szovátán két,¹⁵ Korondon, Nyárádköszvényesen és Nyáradremetén egy-egy olyan közösséget sikerült megvizsgálni, amelyek heti rendszerességgel és többnyire csütörtökönként tartották összejöveteleiket. A két szovátai közösség egyike

⁸ A kultusz leírását lásd Lengyel Ágnes: *i.m.* 277–278. és Antalóczi Lajos: *Jelenések, üzenetek és a jövő. A Mária-jelenések és üzenetek szintézise 1830-tól napjainkig.* Eger 1991. 85–98.

⁹ <http://lexikon.katolikus.hu/S/Szeretláng.html> Utolsó letöltés dátuma 2011. 06. 20.

¹⁰ A Kis-Küküllő felső völgyében és a Korond-patak mentén fekvő kistáj. A következő településeket sorolják ide: Atyha, Korond Pálpataka és Fenyőkút tanyatelepülésekkel, Alsósófalva, Felsősófalva a sófalvi Békástanyával, Parajd, Illyésmező, Szováta, Szakadát, Sóvárad és Siklód. Barabás László: *Forog az esztendő kereke. Sóvidéki népszokások.* Marosvásárhely 1998. 8.

¹¹ A Felső-Nyárad mente katolikus falvait nevezték Szentföldnek a Nyárádszereda környéki protestáns falvak lakosai. Szűkebb értelemben csak négy falu tartozik ide: Mikháza, Nyáradremete, Nyárádköszvényes és Deményháza, de tágabb értelemben idesorolták a kistáj többi római katolikus falvait is, mint: Jobbágytelke, Székelyhodos, Búzaháza, Ehed és Iszló. Barabás László: *Akiket fog a figura. Farsangi dramatikus szokások, népi színjátékok Maroszáron.* Marosvásárhely 2009. 56.

¹² 2002-ben még részt vettem háznál tartott csütörtöki imaösszejövetelen.

¹³ Mivel ezen a településen nem sikerült még részletesebb kutatásokat végezni, az itteni közösségek tárgyalását eltekintek.

¹⁴ Ezek megjelenésére vonatkozóan eddigi terepmunkáim során egyetlen esetben sikerült pontos évszámot megadni. Egy szovátai kézirat másolásakor készítője feltüntette a dátumot is: „Mindent Isten dicsőségére! – 1988. ápr. 21.”

¹⁵ Szovátán több imacsoport is alakult, amelyek heti rendszerességgel tartottak engesztelő imaórákat, de csak kettőt sikerült eddig közelebbről megismerni. Az egyik imacsoport vezetője szerint öt közösség engesztelt az 1990-es évek elején. Ezek közül egy a cigányok körében szerveződött.

1988-ban,¹⁶ a másik 1992-ben alakult. A korábban említett helységekben működők pedig mind 1989 előtt jöttek létre. Az 1992-ben alakult szovátai közösség keddenként,¹⁷ a többi csütörtökönként engesztelt. Összejöveleiket a nyárádremetei kivételével magánházaknál tartották. Nyárádremetén már a kezdetektől helyeselte a helyi plébános az új ájtatosság végzését, így elejétől fogva a templomban tartották.

Az ájtatosság bevezetésekor mindegyik imacsoport a Korondról származó kézirat segítségével végezte heti rendszerességgel tartott ájtatosságait. Négy közösség kéziratát sikerült felkutatni, két szovátai, egy nyárádköszvényesi és egy nyárádremetei változatot. Napjainkban e csoportok közül csak kettő működik, a nyárádremetei és az 1992-ben alakult szovátai közösség. A továbbiakban csak azoknak a szövegeknek a bemutatására és összehasonlítására térnk rá, amelyeket a ma is élő közösségek használnak.¹⁸

A nyárádremetei változat a *Csüörtöki engesztelő imaóra*, a szovátai a *Szereteláng imája* címet viseli. Mind a két kéziratban az imaóra bevezető részében ugyanazt az ima- és énekrendet olvashatjuk. A kezdőének *Szentlélek Isten szállj le ránk...*, amit egy bevezető ima és ötszöri keresztvettéssel kísért felajánlás követ. A következő részben a teljesen megegyező, Szűz Máriához intézett hálaadó, kéré és felajánló imák között két kivételtől eltekintve ugyanazokat a Mária-énekeket fedezhetjük fel. A szovátai változatban a következő sorrendben vannak az énekek:¹⁹ *Ó, Szűzanyám áldva dicsérlek én...*, *Megérkezünk hozzád drága... (Máriát dicsérje lelkünk...)*, *Te vagy földi éltünk...*, *Boldogasszony édes...* és *Amíg szívem dobog...* A remetei lejegyzés az előbbitől csak abban különbözik, hogy az *Ó, Szűzanyám áldva dicsérlek én...* helyett az *Ó, Szűzanyám nagyon szeretlek...*, és a *Máriát dicsérje lelkünk...* helyett a *Medjugorjei himnusz* szerepel. A továbbiakban a rózsafüzér végzésének előírásait eltérő részletességgel taglalják a kéziratok. A szovátai változatban rövid leírást olvashatunk. Itt a kezdőének van feltüntetve: *Készül a koszorú üdvözléteből...*, a rózsafüzér imádkozására vonatkozóan egyetlen előírás: az *Üdvözlégyben az imádkozóval érettünk, bűnösökért után és áraszd Szeretelángod kegyelmi hatását az egész emberiségre* rész betoldása, és a záróének: *Szentolvasót imádkoztunk...* A nyárádremetei kézirat a tizedek után az *Ave, ave, ave Mária...* eléneklését ajánlja. Az örvendetes olvasónál fel van sorolva az imarend is. A *Hiszekegy* és a *Dicsőség* után a következő fohászok elmondását javasolja: *Ó, bűn nélkül fogantatott Szűz Mária, könyörögi érettünk, kik hozzád menekszünk, illetve Ó, Jézusom bocsásd meg bűneinket, ments meg minket a pokol tüzétől, vidd a mennybe a lelkeket, különösen azokat, akik legjobban rászorulnak irtalmadra.* Ezután szerepel még két ima, *Megváltó Jézusom...*, *Örök atya...*, amelyeket a tizedek után kell mondani. Záróénakként ebben is a *Szentolvasót imádkoztunk...* van feltüntetve. A továbbiakban a szovátaitól eltérően ebben még a *Jézus Szíve rózsafüzér* is szerepel, részletezve az ájtatosság végzésének a módját is.

A befejező rész az énekek kivételével a két kéziratban azonos. A *Jézus Szentséges Szívéhez* intézett ima után, a *Szereteláng litániáját* és egy *Szent Józsefhez* intézett fohászt fedezhetünk

¹⁶ A korábbi jegyzetben említett kézirat megszületése, 1988. április. 21. után ennek készítője rögtön szorgalmazta az ájtatosság elindítását, és még abban az évben meg is alakult az imacsoport.

¹⁷ Az imacsoport jelenlegi vezetője szerint azért ezen a napon, mert valamikor öt engesztelő közösség létezett a városban, és felosztották a hét első öt napját maguk között, hogy hétfőtől péntekig folyamatos engesztelés valósulhasson meg. Nekik a keddi nap jutott, így ők azóta is ezen a napon engesztelnek.

¹⁸ A vizsgált kéziratok közül a nyárádremetei a régebbi vezető kéziratosa imafüzetében van lejegyezve, a szovátai egy korábbi kézzel írt számítógépes változata, amelyet az imavezető készítettett.

¹⁹ Van, ahol több ének is meg van adva, ezeket zárójelben tüntettem fel.

fel. Ezek után három *Üdvözlég*y elimádkozása következik. A szóvái változat kitér arra is, hogy a Jézus neve után a *Kinek drága szent vére legyen az űk lelkük üdvösségére*. betoldást kell még hozzámondani.²⁰ A nyárádremeteiben ezután nem szerepel ének, a szóváiában a *Dicsérjük Jézus Szentséges Szűzanyát... (Boldogságos asszonyunk, Boldogasszony édes...)* kezdetű énekek vannak feltüntetve. Majd a Szűzanyához intézett fohász után a letérdelve kért befejező ima következik. A befejező énekek a szóváiában *Ó, áldott Szűzanya... (Dicsérjük Jézus Szentséges Szűzanyát..., Van egy jó hely...)*, a remeteiben csak a legutóbbi. Az imaóra leírásai az ötszöri keresztvetéssel fejeződnek be. A szóvái kéziratban még szerepel egy *Mária Széplőtelen Szíve Szeretlángjának kiáradásáért* mondott ima és egy *Fohász a Szűzanyához*.

Összehasonlítva a két kéziratot elmondhatjuk, hogy nagyon hasonlóak. Az énekek között figyelhetünk meg eltéréseket, valamint a rózsafüzér ájtatosságok számában. A szóvái kézirat csak a hagyományos rózsafüzérek közül ír elő egyet, a nyárádremetei emellett a *Jézus Szíve rózsafüzér* elmondását is ajánlja. Továbbá a szóvái lejegyzés végén még szerepel két ima, ezeket az imacsoport vezetője tette az ájtatosság végére, amikor számítógépen újraírta a korábbi kéziratot.

A továbbiakban azt szeretném bemutatni, hogy a korábban ismertetett kéziratokat használó csoportok 2010-ben milyen imarendet követnek.

Az 1992-ben alakult szóvái közösség napjainkban is keddenként tartja engesztelő imaóráit, télen 6 órától, nyáron 7 órától. Minden alkalommal az imacsoport vezetőjének lakásán gyűlnek össze. Ugyanitt minden hónap 13-án is engesztelnek. Másfajta ájtatosságokat nem végeznek közösen. A csoport létrejöttét kimondottan az engesztelés szándéka indokolta.²¹ Tagjai az engesztelő helyszín környékén működő rózsafüzér társulatok buzgóbb, idősebb asszonyai. Irányítójuk társulatvezetői tisztséget is ellát.²² A csoport létrejöttékor a társulatvezető elődje imádkoztatott, az asszony halála után ő vette át az irányítást. Jelenleg is a korábban bemutatott imarendet követik, kissé más sorrendben, egy rövid rész kihagyásával,²³ hozzátéve néhány más ájtatosságot, amelyek sorrendje nincs lejegyezve nekik. Az imádságok közül néhányat kis lapokról, szentképek hátlapjáról olvasnak fel. A sorrendet annyiban cserélik fel, hogy a kéziratban szereplő imarend szerint a rózsafüzér elmondása közepén szerepel, és űk a végére hagyják. A három *Üdvözlég*y elmondását hagyják ki teljesen, amit a tisztítóüzbzen szenvedő hozzátartozóikért kellene végezzenek. Az imavezető elmondása szerint azért végzik így, mert az imaóra második részében mindig imádkoznak a betegekért, a súlyos betegekért és a halottakért, és nem szeretnék túl hosszúra nyújtani imaórájukat. Sok kérést kapnak társulaton kívüli személyektől is, hogy imádkozzanak bizonyos betegekért.²⁴ A liturgikus évhez igazodva választják ki, hogy a

²⁰ Mindezt azért kell elimádkozni, mert Mária azt az ígéretet tette az engesztelő imaóra résztvevőinek, hogy akik elmondanak három *Üdvözlég*yvet, és egy napon keresztül kenyéren és vízen bõjtölnek, azoknak a hozzátartozóit kiszabadítja a tisztítóüzből.

²¹ Az ájtatosság elvégzése után, ha éppen esedékes, meg szokták ünnepelni egymás névnapját. Évente egyszer, a húshagyó keddi imaórájuk után, rövid mulatságot is tartottak régebb, amelyen világi énekeket énekeltek. De kihangsúlyozták, hogy nem e szokás elindításának lehetősége volt a közösség létrejöttének elsődleges célja, hanem a közösségi ima megvalósítása.

²² Havonta cserélik a titkokat, de ez alkalomból nem tartanak összejövetelt.

²³ Ezek be vannak keretezve a gépelt szövegben.

²⁴ űk nem külön imádkoznak a felkért szándékra, mint Gyergyószentmiklóson, hanem a keddi alkalmakon tesznek eleget a kéréseknek. Vö. Gergely Katalin: „Szentolvasó társulat Mária kertje...” Gyergyószentmiklósi rózsafüzér társulatok. = Szentemberek – a vallásos élet szervező egyéniségei. Szerk. Barna Gábor. Szeged-Bp. 1998. 297–333. 307.

négy hagyományos rózsafüzér (*örvendetes, fájdalmas, dicsőséges, világosság*) közül melyiket imádkozzák. A világosság rózsafüzér bevezetése előtt a Barna Gábor²⁵ által említett gyakorlat szerint ma a következőképpen: adventben az *örvendetes*, advent után nagyböjtig a *világosság*, nagyböjtben a *fájdalmas*, húsvétól adventig a *dicsőséges* rózsafüzért mondják. A rózsafüzér végzése közben, hogy a tizedeket követő *Dicsőség* után milyen fohászokat mondanak el, az attól függ, hogy melyiket imádkozzák. *Örvendetes rózsafüzér* végzésekor: *Ó, Jézusom, bocsásd meg bűneinket, ments meg minket a pokol tüzétől, vidd a mennybe a lelkeket, különösen azokat, akik leginkább rászorulnak irgalmasságodra. Ámen. Ó, bűn nélkül fogantatott Szentséges Szűz Mária, könyörögi érettünk, kik hozzád menekszünk, a dicsőséges rózsafüzér esetén: Ó, Jézusom, bocsásd meg bűneinket, ments meg minket a pokol tüzétől, vidd a mennybe a lelkeket, különösen azokat, akik leginkább rászorulnak irgalmasságodra. Ámen. Ó, Mária elérkezett a Te órád, csak egy szót szólj szent Fiadnál, s megmenekül a világ. A világosság rózsafüzér imádkozásakor nem mondanak egyetlen fohászt sem. A hagyományos rózsafüzéreket a következő imádsággal zárják: *Szentséges Szűz, Isten Anyja, Mária! Fogadd kegyesen ájtatosságunkat, amellyel mi anyai ortalmad alá menekülünk. Végy hatalmas pártfogásodba és gyámolíts áldásoddal, hogy a szentolvasó fonséges titkait megfontolva, amire oktattak, kövessük, s amit ígérnek, elnyerjük, Szent Fiad Jézus Krisztus által. Ámen.* A rózsafüzér után a betegekért és a halottakért imádkoznak, valamelyik halottas énekkel zárva ezt az ájtatosságot, például *Gyászba borult egek...* Majd felolvassák XIII. Leó Szent Mihály arkangyalhoz intézett imáját.²⁶ Ezután Máriához imádkoznak, *Szűz szülője Istennek...* kezdetű imával. A továbbiakban kedd lévén általában Szent Antalhoz is imádkoznak, amit a *Dicső Szent Antal...* kezdetű énekkel zárnak. Tulajdonképpen Szent Antal-kilencedet végeznek, egy évben háromszor is, a többi alkalmakon a liturgikus év ünnepeihez igazodnak, kiemelten a Mária-ünnepeket helyezik előtérbe. Utána elmondják az *Úrangyalát*, majd a *Mindenható Isten...-t*,²⁷ esti imádságként pedig az *Elődbe borulok jó Istenem... következik*.²⁸ Ájtatosságukat áldáskéréssel zárják: *Áldjon meg minket a Mindenható Isten az Atya, a Fiú és a Szentlélek nevében. Ámen. Elvégeztük az imánkat, bocsássa meg Jézus a hibánkat! A legvégén záróénekként elhangzik a Csendes éj, kedves éj...**

A másik élő közösség Nyárádremetén működik. Az 1989-es politikai változások előtt alakult. Csütörtöki összejöveteleiket a kezdetektől a templomban tartják, amelyeken a falu idősebb rózsafüzéresei vesznek részt. Ezenkívül még minden hónap 13-án és 17-én²⁹ is engesztelnek. Az imacsoport vezetését nem mindig ugyanaz a személy látta el. A régi imagyakorlatot már nem követik, a jelenlegi imavezető módosította azt. A *Jöjj Szentlélek Úristen...* kezdetű énekkel indítják imaórájukat. Az ötszöri keresztvetés után elvégzik a *Szereteláng rózsafüzért*, amit a *Dicsértessék a Jézus, Mária neve...* kezdetű énekkel zárnak. A hét napjaihoz igazodó rózsafüzéres imagyakorlatot figyelembe véve minden alkalommal a *világosság rózsafüzért* végzik.

²⁵ Barna Gábor: *Az élő lelki rózsafüzér ájtatossága és társulata a XIX–XX. századi népi vallásosságban*. Néprajz és Nyelvtudomány XXXVII(1996). 287–298. 289.

²⁶ A szentet ábrázoló kis szentkép hátáról szokták újabban felolvasni, de az imádságot korábban is ismerték, régebben a templomban is ez volt a befejező imádság.

²⁷ Az imádságot a helybeli nyugdíjas kántortól tanulták, aki gyerekkorában sajátította el ezt Csíkszentléleken.

²⁸ Az imaórák korábbi vezetőjétől tanulták, előtte egyikük sem ismerte. Ennek énekelt változatát gyűjtötte fel Székely László Csíkszentléleken. Vö. Székely László: *Csiki áhítat. A csiki székelyek vallási néprajza*. Bp. 26–27.

²⁹ A szőkefalvi Szűzanya tiszteletére indított engesztelő ájtatosság, amelyet az utolsó szőkefalvi Mária-jelenés óta végeznek.

Korábban a XIII. Leó által jóváhagyott gyakorlat³⁰ szerint az örvendetést végezték. A *Dicsőség* után a következő fohászokat mondják. *Ó, Jézusom, bocsásd meg bűneinket, ments meg minket a pokol tüzétől, vidd a mennybe a lelkeket, különösen azokat, akik legjobban rászorulnak irgalmasságodra. Ámen. Szeplőtelen Édesanyánk, Világnak Győzedelmes Királynéja mutasd meg hatalmat. Rózsafüzér Királynéja légy a világ megmentője ajánlj minket Jézusodnak, Szeplőtelen Szűzanyánk.* Az utóbbit Szőkefalván hallott imagyakorlat hatására vezette be falujában az imavezető. A rózsafüzért az *Üdvözlégy Királyné Irgalmassága...* kezdetű imával és a skapuláré énekkel zárják. Utána elmondják a *Most segíts meg Mária...*-t és az *Úrangyalát*, majd a *Szent Józsefhez* intézett röpmát. Az esti ima, *Istenem hálát rebeg lelkem...* után a halottakért imádkoznak. Végül XIII. Leó *Szent Mihály arkangyalhoz* intézett imájának elmondása után ötszöri keresztvetéssel, valamint a *Te vagy éltünk...* és *Csendes alkony száll a földre...* kezdetű énekekkel fejezik be imaórájukat.

Az elmondottakból láthatjuk, hogy a két ma is élő közösség közül csak a szovátai örizte meg a régi imagyakorlatot. Valószínűleg azért, mert imavezetőjüket nem érte annyi külső hatás, mint nyárádretemei társát, aki rendszeresen elzarándokolt a csiktaplocai engesztelő központba³¹ és Szőkefalvára.³² Az itteni helyszíneken hallott, osztogatás révén szerzett fénymásolt lapokról, illetve vásárolt kiadványokból megismert áhítati formákat gyakran végzi az otthoni imaalkalmakon. Újabb engesztelő alkalom bevezetését is szorgalmazta, annak ellenére, hogy már több éve minden hónap 13-án is engesztelnek a templomban. A közösség működése, az alkalmak rendszeres megtartása jelenlétének függvénye. Szovátán az imavezető elmaradása esetén is megtartják az imaösszejöveleteket.

Láthatjuk, hogy a szovátai imaközösség mind az ének-, mind az imarendben egy régebbi hagyomány megőrzését helyezi előtérbe, a nyárádretemei pedig nyitottabb a megújulásra. A szovátaiak imarepertoárja egy régebbi,³³ a nyárádretemeieké inkább egy újabb kegyességi irodalomra épül. A szovátai imacsoport egyes tagjai egy régebbi egyéni áhítati formát is gyakorolnak, a csütörtök éjjeli szentségimádást,³⁴ amely több mint fél évszázados múltra tekint vissza.

Függetlenül attól, hogy melyik imagyakorlat képviselői, imájukat közös cél érdekében végzik, a saját és a világ mindes egyes embere bűneinek kiengeszteléséért.

Melléklet

Szeretetláng imája

Ének: *Szentlélek Isten szállj le ránk...*

Uram nyisd meg ajkamat szent neved dicséretére. Tisztítsd ki szívemet minden hiú, bölcs és oda nem illő gondolattól. Értelmemet világosítsd meg, érzelmemet gyújtsd lángra, hogy

³⁰ Barna Gábor: *i.m.* 289.

³¹ Itt minden hónap 12-én engesztelnek.

³² Szőkefalvára nemcsak a jelenésekre zarándokolt el, hanem a minden hónap 17-i engesztelésekre is.

³³ Imaösszejöveleteiken még mindig elsődleges az *Örökimádás* című imakönyv használata.

³⁴ Az Alacoque Margit látomásához fűződő ájtatosságot éves beosztás szerint a rájuk kerülő csütörtök éjjel 11–12 óra között kell végezni.

méltóan, figyelmesen és ájtatosan tudjam ezt a zsolozsmát elmondani és isteni felséged színe előtt meghallgatásra találjon a mi Urunk Jézus Krisztus által. Ámen

Uram nyisd meg ajkamat És szám hirdeti majd dicséretedet.

Jöjjetek, imádjuk Krisztust, Szűz Mária fiát! Jöjjetek, imádjuk Krisztust, Szűz Mária fiát!

Testvérek: Megváltónk öt szent sebének tiszteletére öt kereszttetéssel kezdjük el engesztelő imaóránkat, melyet a Szűzanya szándékára szeretnénk elvégezni.

„Jézusom szent sebeid érdemei által bocsáss meg nekünk és könyörülj rajtunk.”

Szűzanyánk: Elmúlt egy hét és mi újra összegyűltünk, hogy köszöntsünk téged, hogy köszönetet mondjunk neked a kegyelemért, amellyel ide vonzódtál bennünket magadhoz. Köszönjük Anyánk, hogy utánunk jöttél és visszaédesgettél minket, bűnös gyermekeidet Szent Fiadhoz.

Szűzanyánk! Küldd el most hozzánk a mennyország angyalait, hogy a mi gyarló imánkat egészítsék ki az ók imádságukkal. Küld el a Szentlelket, hogy töltsön el bennünket hét ajándékkal, hadd lehessünk egészen Jézusé.

Ének: *Ó Szűzanyám áldva dicsérlek én...*

Köszöntés az égi vándornak! Édesanyánk Mária szeretettel köszöntünk, nagy öröm számunkra, hogy hozzánk is betértél. Tudjuk, hogy lakásunk bármi előkelő is, semmi ez a mennyország szépségéhez, melyet most otthagytál, hogy a mi bűnös lelkünk orvoslója lehess. Köszönjük, hogy itt vagy. Tudjuk, nem csupán bájos képed van most köztünk, hanem itt van a lelked is amely velünk együtt dobog. Hallod, amit imádkozunk, sőt éppen a te szent ajkad segít imádkozni nekünk. Szent Fiad az Úr Jézus a hitből fakadó imának csodaerőt ígért. Hitből imádkozunk, ha Krisztusban elmélyedtünk. Kérlek, segíts bennünket, hogy ezt megtudjuk tenni. Mária segíts ó el ne hagyj, hiszen az Irgalmasság Anyja vagy! A te jóságod és hatalmad minden bajtól megszabadíthat. Ha már e földön nincs remény, szavadra Istentől jön segély. Mária segíts, ó el ne hagyj, hiszen az Irgalmasság Anyja vagy! Csodálatos megtestesült Igének szülője és a mi legédesebb Anyánk! Itt vagyunk lábaid előtt. Kezeidbe és szívedbe helyezzük egész valónkat. Bennünk minden a tiéd legyen, értelmünk és akaratunk, testünk és lelkünk. Alakíts bennünket a anyai sugalataiddal, alakíts egy új életet a te Jézusod életét.

Ó Mennyei Királynője! Legkisebb értékű cselekedeteinket is támogasd a te anyai sugallataiddal! Add, hogy a Szent és Széplőtelen áldozatnál minden és mindegyik Istennek tetsző és tiszta legyen. Ó Jóságos Anyánk tégy minket szentekké, amint azt Jézusod elvárja és a te szíved is folytonosan kéri. Ámen

Hozzád kiáltunk ó Istenünk, jézus szent nevében, Jézus szentséges Szíve által, Jézus szentséges Vére által, Jézus szentséges Neve által. Könyörülj rajtunk!

A mélységből kiáltunk hozzád, uram hallgass meg! Taníts meg hogyan kell könnyezni a meg nem érdemelt örömben, s hogyan kell örülni a meg nem érdemelt könnyben. Adj erőt, hogy kevélységem csillogását elhomályosítsam s az alázatosság színtelenségét okosan csillogtassam. Taníts meg hogyan kell a gyengékhez lehajolni, s hogyan a féktelen erővel szemben is egyenesen állni. Adj erőt napközben, hogy el ne fáradjak, s fáradságot, hogy este rögtön elaludjak. Taníts meg lendülni, hogyha Rád találtam, s hirtelen megállni ha utat hibáztam. Ne add meg mindig, amit nagyon kérek, taníts bátor lenni, hogyha nagyon félek. Engedd a világot okosan szeretni csak magadat, ne hagyd soha elfelejteni. Ez a kiáltásom, s ez maradjon végleg de ha másként szólnák nagyon szépen kérlek ne neheztesd rám, hiszen a mélységből kiáltok hozzád! Uram, tégy engem békéd apostolaivá, hogy:

– ahol gyűlölet tombol, oda én szeretetet vigyem

- ahol a vizsály szertehúz, oda én az egységet vigyem
- ahol a kétség tétováz, oda én a hitet vigyem
- ahol a hamisság kígyózik, oda én az igazságot vigyem
- ahol a reménytelenség csüggeszt, oda én a bizalmat vigyem
- ahol a szomorúság fojtogat, oda én az örömet vigyem
- ahol a sötétség rémít, oda én a világosságot vigyem

Uram tégy engem a te békéd apostolává és maradj velem Uram, mert szükség, hogy velem légy. Hogy el ne feledjelek, tudod, hogy milyen könnyen elfordulok tőled, mert gyenge vagyok. Szükségem van a te erődre, hogy el ne essem annyiszor. Maradj velem Uram, mert te vagy az én világosságom és nélküled sötétségben vagyok. Maradj velem Uram, ha azt akarod, hogy hűséges legyek Hozzád. Maradj velem Uram, mert bár szegény is a lelkem azt kívánod, hogy a Te számodra a vigasz helye legyen és a szeretet fészke. Maradj velem Uram, mert már késő van, a nap lemenőben, múlik az élet, közeledik a halál, az ítélet, az örökkévalóság. Szükséges, hogy megkettőzzem erőmet, hogy el ne hagyjon, nyugtalanítanak a kísértések, a sötétség, a kereszt, a szenvedések. Szükségem van Rád a számkivetés éjszakáján. Maradj velem Uram, mert az élet és a veszedelmek éjszakájában szükségem van Rád. Tedd, hogy felismerjelek, mint a tanítványok a kenyér-szeléskor. A szentáldozás legyen a világosság, mely eloszlatja a sötétségemet. Erő legyen mely fenntart és egyetlen boldogsága legyen lelkemnek. Maradj velem Uram, mert mikor jön a halál akkor is veled akarok lenni legalább a kegyelem és a szeretet által. Téged kereslek a Te irgalmat, nem kérek mást, min szerelmedet és szeretetemet gyarapodását. Ámen

Ének: *Megérkeztiünk hozzád drága...*

Máriát dicsérje lelkünk

Testvérek: Életünk, sorsunk nehéz. Életéjszakánkban mégis ragyog egy fénysugár, ez a fénysugár Mária! Most *őt* kérjük! Csak egyet adj nekem Szüzeknek Szent Szüze, hogy mint a Vesztláng lobogjon szívem tüze. Szereteted legyen, amely élesíti azt, tömjén gyanánt hulljon rá szent malaszt. Aztán jöhet vihar, zápor vagy fergeteg de nincs oly sors, csapás mitől a szív remeg. Érted, ha szent tűz ég s hevíti keblemet sötét örvény soha mélyébe nem temet. Korunk sötét s miként az örvény forogtatag magával rántja ki hitben ingatag. Kinek pedig az egén vezércsillag neved, irányt a vész között a csillag fénye vet. Óh hányan bukhatnak el, akik fölött a hab, a lét viharja közt összezsap. Engem pedig kezed szelíd fénye vezet, s az örvénytől megóv áldva csókolt kezed! Csak egyet adj nekem Szüzeknek Szent Szüze, hogy Szeretelángod lobogjon szívemben! Mert kik szívén a láng teérted hűn lobog tövis meg rózsza közt egyformán boldogok!

Ének: *Te vagy földi éltünk...*

Boldog annak ajka, aki áldhat égi Szűzanyánk, mint Pátrónánkat. Boldog érzés az, mit neved ébreszt hű fohással tőled nyerem én azt. Boldog, ki előtted fejet hajthat, szent gyönyörközt csüngvén szeme rajtad. Boldog kire szendén rápillantasz rózsák között kél itt alant az boldog, mert szemednek egy sugara rózsát hint, akár a tél fagyása. Boldog ki neved nyugszik, ébred, nem hord bú fullánkot, bűnt és mérget. Boldog kinek ajkát neved éri, mert neved az égbe felvezérli. Boldog ki eszményül Téged választ, mert Isten övéinek tartja már azt. Boldog, aki ebbe belemélyed, mivel az nem láthat örök éjjel.

Ének: *Boldogasszony édes...*

Hol szent képed előtt, Szűzanyám a mécs ég ott téged szeretnek, nincs is benne kétség. Ahol virágokkal ékesítik szobrod ott a szeretetnek szép jeleit hordod. De a mai korban van a család szentély édes otthonodnak, amit te fölkenntél. Fényes lakásunkban tündöklik a képed,

vagy küszöbét soknak tán még át se léped? Ó az én házamban szentképed az oltár a mécs is ég s a virág is ott áll. Meggyújtom a mécesest, ha eljön a szombat, mikor a gond s a munka nem szorongat. Aztán térdén állva megered szám Hozzád, felajánlom szívemnek érted égő gondját. Áldlak, dicsőítlek térdere ereszkedve lelkem szép virága, fénye örök üdve. Oly édes az érzet mely szívembe támad, szétfoszlik rajta bú, gond szétfoszlik a bánat. Csendes boldogságnak édes, bűvös árja rózsafüzéréddel lelkemet átjárja. Ezzel kedveskedem, Te örömmel nézed csorgatód szívemre édes, bűvös mézet. Ó mily édes, bűvös lesz az örök szombat mikor már a föld láncza többé nem szorongat S közeledbe jutni **ÖRÖK SZÓVAL ALDLAK** örök szent eszménye lelkem világának!

Ének: *Amíg szívem dobog...*

Testvérek: Szűzanya arra tanít bennünket, hogy imádkozzunk, hogy sokat imádkozzunk. Így mondja: „Egyetlen vezetőtök a szeretet legyen!” Szeretettel minden jóra tudtok fordítani, amit a sátán tönkre akar tenni. A szeretet megélése mellett sokat imádkoztatok. Most az imádság ideje van, most semmi más nem fontos! Most nem fontos semmi Istenen kívül. Csak az imádságon keresztül lesztek képesek arra, hogy Isten terve megvalósuljon bennetek, általatok!

Testvérek: Szűzanya kérését meghallva imádkozzuk el a **RÓZSAFÜZÉRT**, mely imával azt mondta a Szűzanya, hogy ez az a fegyver, amellyel le lehet győzni a világon uralkodó gonoszt.

Ének: *Készül a koszorú üdvözléteből...*

A rózsafüzért úgy imádkozzuk, hogy amikor odaérkezünk, hogy bűnösükért, itt tegyük hozzá: „*És áraszd Szeretelángod kegyelmi hatását az egész emberiségre most és halálunk óráján. Ámen*”

Ének: *Szentolvasót imádkoztunk...*

Fohász:

Szent Szívedbe Jézusom, rejtem minden óhajom

Te értem oly sokat túrtél, keresztfára feszítettél

Légy bánatba és örömben mindenkor az én szívemben

Hogy sebeidbe helyezzem minden imám s kérelmem.

Szent Szívedbe Jézusom, rejtem bűnöm s bánatom

Honnan kegyelem s bocsánat, édes béke reám árad

Mert midőn szent véred hullott, szereteted reám gondolt

S midőn végsőt dobbant szíved, nekem szerzett új életet.

Szent szívedbe Jézusom, rejtem minden rokonom

Mindenkit, akit szeretek felajánlok Teneked

Neveiket írd Szívedbe, rejts el őket szent sebedbe

És ha nem lehetek velük, gondozd őket légy mindenük.

Szent Szívedbe Jézusom temetem el bánatom

Taníts meg csendben szenvedni, szenvedve éged szeretni.

Most amit érted szenvedünk, az lesz a mi dicsőségünk

Fény forrása válik majdan, ha most küzdünk ezer bajban.

Szent Szívedbe Jézusom, rejtem örömöm és vígságom

Csillogó fény ne kábítson, Tőled el ne választhasson

Sem szerencse, sem boldogság, röpké öröm s más hiúság

Új szívet adj énekm, mely mindenkor hű legyen.

Szent szívedbe Jézusom, rejtem el minden dolgom
 Hogy munkámat jól végezzem, hivatásom jól betöltssem
 Segíts erre szentséges Szív, mert kifárad és hozzád hív
 Annak nagy lesz jutalma övé a menny birodalma.

Szent Szívedbe Jézusom, rejtem bűnöm s bánatom
 Kérésem és szeretetem, aggódásom s törekvésem
 Mindent, ami lelkem bántja, Szent Szív szívünk jó barátja
 Oh, hallgass meg, légy most velünk, hogy egykor veled legyünk! Ámen.

Üdvözlégy Mária, kinek szeplőtelen szívében az Isten és az emberszeretet szüntelenül lángol!

Az előimádkozott kérésekre feleljük: „Add meg Urunk Istenünk”

Hogy a Szűzanya szeplőtelen szívének Szeretelángja áthassa lelkünket!
 Hogy a Szűzanyánk szívének Szeretelángja legyen a családokban világosság és melegeztető fénnyforrás!

Hogy ezen fénnyforrásnál a családok megszentelődjenek!
 Hogy a Szűzanya szívének Szeretelángja a kis gyermekek lelkét is átjárja!
 Hogy a Szűzanyánk szívének fénye utat mutasson nekünk!
 Hogy ezen szent fény által megvilágosított úton járjunk!
 Hogy a Szűzanyánk szívének Szeretelángjánál felismerjük életünk értelmét!
 Hogy a Szűzanya szívének Szeretelángja kiégess lelkünkben a bűnök és hibák csiráit!
 Hogy a Szűzanyánk szívének Szeretelángja hevítse jóra irányuló készségünket!
 Hogy a Szűzanyánk szívének Szeretelángja bevilágosítsa a sötét lelkekbe!
 Hogy a Szűzanyánk szívének Szeretelángjától a dermedt, fagyos szívek buzgóságra ébredjenek!
 Hogy a Szűzanyánk szívének Szeretelángjától a legkeményebb kőszívek is meglágyuljanak!
 Hogy a Szűzanyánk szívének Szeretelángja hevítse nagyfokú buzgóságra az apostoli lelkeket!
 Hogy a Szűzanyánk szívének Szeretelángja minden emberhez eljusson!
 Hogy a Szűzanyánk szeplőtelen szívének a Szentlélektől szított Szeretelángja világosítsa meg a népek vezetőinek értelmét!

Hogy a Szűzanya szeplőtelen szívetől a vett szeretetlángot életünk végéig megőrizzük!
 Hogy a Szűzanya szíve szeretelángjának fényénél haladjunk az ég felé!
 Hogy szeplőtelen Szűzanyánk szívének szeretelángja világosítsa nekünk a halál óráján!
 Hogy Szűzanyánk szívének szeretelángja lobogjon bennünk!
 Hogy a Szűzanya szeplőtelen szívének szeretelángja beragyogja az egész világot! Ámen.

Szent József Atyánk! Te szállást kerestél a Szűzanyának Betlehemben, kérünk, segíts nekünk is szállást keresni Szeretelángjának az emberi szívekben. Ámen.

Testvérek: Szűzanya azt ígérte, hogy mindazok akik részt vesznek az engesztelő imaórán ki tudják szabadítani meghalt hozzátartozóikat a tisztítóútból ha elimádkoznak három Üdvözlégy Máriát és egy napon kenyéren és vízen böjtölnek érte. Testvérek most imádkozzuk el a három Üdvözlégy Máriát. (Jézus neve után: *Kinek drága szent vére legyen az ő lelkük üdvösségére*).

Ének: *Dicsérje Jézus Szentséges Szűzanyát...*

Boldogságos asszonyunk...

Boldogasszony édes...

Boldogasszony! Ments meg bennünket Szeplőtelen Szíved Szeretelángja által és áraszd Szeretelángod kegyelmi hatását az egész emberiségre most és halálunk óráján. Ámen.

Szűzanyánk! Megköszönjük most befejezésül, hogy itt lehettünk ezen az engesztelő szent órán. Megköszönjük a kegyelmeket, amelyekkel megajándékoztál bennünket. Búcsúzól rád bizzuk magunkat. *Ezért most testvérek térdeljünk le és imádkozzuk el.*

Szűzanyánk! Nagyasszonyunk szeretnénk előtted leborulni és megújítani első királyunk felajánlását. Hallgasd meg néped szavát. Jó anyánk felajánljuk népünket Jézusod Szentséges Szívének oltalmába. Felajánljuk magunkat, testünket és lelkünket, minden képességünket. Minden szent kezedbe helyezzük, hogy általa bennünk tudj munkálkodni. Segíts kiüresíteni önmagunkat, hogy szent Fiad kegyelmét befogadhassuk. Te légy Királynőnk, uralkodj bennünk! Légy orvosunk, ha szenvedünk, légy iránytónk, ha tévedünk, légy Veronikánk ha keresztet viszünk. Láncolj magadhoz erősen, melyet hűtlenségünk se tudjon elszakítani. Tied vagyunk, tied akarunk lenni, fogadj el és tarts meg mindörökre. Ámen.

Édes Jézusom! Köszönjük, hogy megajándékoztál bennünket édesanyáddal. Segíts kegyelmeddel, hogy jó gyermekei lehessünk, le tudjuk törölni értünk hulló könnyeit. Az engesztelés jó illataival meg tudjuk engesztelni a mennyei Atyát, s így elhárítsuk büntető ostorát. Ámen.

Ének: *Ó áldott Szűz Anya...*

Dicsérjük Jézus szentséges Szűzanyját...

Van egy hely oda...

Őt keresztvetéssel fejezzük beengesztelő imaórákat: Jézusom a te szent sebeid érdemei által bocsáss meg nekünk és könyörülj rajtunk.

Örök Atya! Felajánlom neked a mi Urunk Jézus Krisztus szent sebeit, hogy a mi lelkünk sebei begyógyuljanak. Ámen.

Ima Mária Szeplőtelen Szíve Szeretlángjának kiáradásáért

Boldogságos Szűz Mária, drága mennyei Édesanyánk! Te annyira szereted Istent és gyermekeidet: bennünket, hogy egyszülött isteni Fiadat, Jézust a kereszten függve, mennyei Atyánk kiengesztelésére és a mi megváltásunkra felajánlottad, hogy mindaz, aki benne hisz, el ne kárhozzék, hanem örök élete legyen. Gyermeki bizalommal kérünk, hogy Szeplőtelen Szívednek a Szentlélektől szított Szeretlángjával gyűjtsd a tökéletes Isten-szeretetet és emberszeretetet tűzére mi gyarló szívünket, hogy Veled együtt egy szívvel- lélekkel szeressük szüntelenül Istent és felebarátainkat. Segíts, hogy ezt a szent Lángot tovább adhassuk minden jóakarátú embertestvérünknek, s így a szeretet tüze oltsa a gyűlölet tűzét az egész földön, s Jézus a Béke Fejedelme, legyen szeretete szentségében oltáraink trónján minden szív boldogító Királya és Középpontja. Ámen.

Fohász Szűzanyához:

Ó Szűzanyám szent lábaidnál

Térdel busongó gyermeked

Bízva tekint fel kegyképedre

Vigaszt szívére tőled esd.

Ott ül karodon az a gyermek

Kiért boldog vagy Mária

Ő tőle kell a bús szívünknek

Szintén reményét várnia.

Ugyan csak ő ki rendelé, hogy

Mindnyájunknak Anyja légy

Ha kint és bent üvölt az orkán

Minket szintén a karodra végy.

Nem is kétlem, hogy itt képnél
Szívem vigaszra talál
Hiszen míg jártál lenn a földön
Mindig vigasztaló valál.
Boldogtalan vagyok, szívemben a bűn
Lett úrrá, terhe nyom
Mert a világot nem kerültem
S most bánkódásra van okom.
    Anyám tekints fel Szent Fiadra,
    Hogy nyerjek bűnbocsánatot
    S akkor majd újra bízhatom,
    Hogy arcodat megláthatom.
Szűkön jutok ki földi bajból
Szintén az osztályrész nekem
S jusson eszedbe mit ígértél
A menyegzős szegényeken.
    És ha testi baj kerülget
    Légy mellettem Te és Fiad
    Ó az irgalmas, kinek sebe
    Csöpögtek gyógyírt s olajat.
Hallgasd meg jó anyám imámat
S jó voltodat hirdetem
Hogy minden bajban ide jöjjön
Csüggedő s reménytelen.
    Menj Máriához jámbor lélek
    Ha szíved gondokkal tele
    Megenyhül a bánat, s távozik a gond
    Ha ő imádkozik veled. Ámen.

Mindenható Isten, könyörögve kérünk,
Fogadd imádságunk, buzgó könyörgésünk.
Amit eddig végzett töredelmes lelkünk,
Vagy, amit mulasztva eddig meg nem tettünk.
Pótolja szent Fiad drágalátos Vére,
Legyen buzgó lelkünk megszentelésére.
Tedd boldoggá Isten, aki remél Benned,
Szenvedő hazánkról töröld le a könnyet.
Az elhalt híveknek, kik a sírba térnek,
Adjon drága Jézus örök üdvösséget. Ámen.

Elődbe borulunk édes, jó Istenem,
 Hogy az estét megengedted érnem.
 Nem jöhet addig szememre álom,
 Míg jószágodat meg nem hálálom.

Köszönöm, hogy a napnak folyamán,
 Atyai gonddal vigyáztál reám.
 Hogy a munkát, melyet megkezdtem,
 Bevégeztem a Te szent Nevedben.

Az éj homályában is Reád bízom magam,
 Családom és hajlékom.
 Tárd ki fölöttünk védő karodat,
 Őrzésünkre küld el angyalodat.

És Te legszebb, legszeretőbb Anya,
 Szeplőtelen virágszál, Szűz Mária.
 Őrzésünkre kérünk Te is jöjj el,
 Vigyázz reánk szíved szerelmével.

És ha eljön a rózsapiros hajnal,
 Köszönthessünk, mint Gábrriel angyal.
 Kérünk, add meg szívünknek nyugalmát,
 Adjon Isten csendes jó éjszakát! Ámen.

Placatory Prayer Exercises on the Székely Land

Keywords: appearing of Santa Maria, atonement, placatory prayer exercise, fast, Székely land, Sóvidék

Besides appearing of Santa Maria accepted by the Church (Lourdes, Fatima) we are meeting an increase number of private statements which emphasizes the importance of the *atonement* since the beginning of the 20th century. Also born a variety of *placatory prayer exercises* from the questions and callings made by the visionaries of different nationalities (Little Pebble- Charbel cult, Pierina Gilli – Rosa Mystica cult, Mrs. Elizabeth – The Flame of Love cult, Sister Maria Natalia – Victorious Queen of the World cult) which would like to soften the sins of humanity with **prayer** and **fast**.

In the late 1980s began to spread in Transylvania – urging Hungarians – several new form of devoutness which can be attach to the movement of placatory.

According to the present state of research the earliest are the prayer exercises on thursday which is based on the private statements of Elisabeth Kindelmann and can be associated with the Flame of Love cult.

The recent study long to undertake the comparative search of placatory devoutness which was kept weekly regular in a minor region of Székely Land, in some settlements of Holy Land and Sóvidék, in Eremitu and in Sovata.

Pál-Lukács Zsófia

Képolvasási és szövegolvasási stratégiák

Nádas Péter: *A fotográfia szép története*

„A szadizmus pontos tárgya nem a másik, nem annak teste vagy szuverenitása: hanem az, amit el lehet mondani.”

(Michel Foucault: *Nyelv a végtelenhez*)

Kép és irodalom, film és irodalom. Prológus

Közismert, hogy a medialitás tárgykörét vizsgáló elemzések számára a kép-szöveg olvasásának módszertani hasonlósága fontos kiindulópont.¹ A képi tematika iránt mutatott, felerősödő teoretikus érdeklődés az 1970-es években jelentkezik, s közvetve a szépirodalmi szövegekre is hat. A prózában a mediális, intermediális gondolkodás jelenléte főként prózapoétikai eszközként a képi elbeszélésformák alkalmazásában tapasztalható. Emellett a filmes újítások nyújtotta hatás is befolyásolta a próza alakulástörténetét. Kép és irodalom, film és irodalom közötti kapcsolat az említett időszakban a magyar irodalom kontextusát is áthatja. Film és kép hatását a következőkben egy szövegekörnyezeten belül tárgyalom, figyelembe véve azt, hogy „írásbeliség és képiség, irodalom és film: két független, öntörvényű kifejezésrendszer, amelyek azonban bonyolult alakzatokban egymásba hatolnak, át- meg átszövik egymást”.²

Az irodalmi szövegekben a képi világ jelenléte, a látvány elsőbbsége és formateremtő hatása mögött sokszor a film(nyelv) nyújtotta új lehetőségek alkalmazására ismerhetünk. Ez szervezi például Mészöly Miklós *Film* című, 1976-ban megjelent regényét, melyben „A prózai önreflexió a vizuális rendezés, filmes irányítás, látványrendezés alakjában válik szerves történetelemmé”.³ Mészöly regényével egy időben Nádas Péter is publikál olyan szövegeket, melyekben a kép, film és irodalom műfaji sajátosságként és szövegszervező elemként egyaránt jelentkezik.⁴ E tekintetben külön kell említenünk Nádas filmnovelláit, így az 1973-ban írt *Vonulást*, melyet 1992-ben újabb filmnovella követ *A fotográfia szép története*⁵ címmel.⁶ A szövegről írt értelmezések többször utalnak rá, hogy a novellát igencsak sajátos megítélés övezi, hiszen amellett, hogy műfaji sajátossága révén kötődik a jelölt kontextushoz, Nádas

Pál-Lukács Zsófia (1985) – doktorandus, Pécsi Tudományegyetem, zsofiapallukacs@gmail.com

¹ Thomka Beáta rámutat arra, hogy ezt a belátást nemcsak a különféle diszciplínák, hanem egyes művészettörténeti, narratológiai, hermeneutikai, retorikai, képelméleti fogalmak is igazolják. Vö. Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák*. I. Bp. 1998. 7. (Képleírás, képi elbeszélés.)

² Szijártó Imre: *Film és irodalom*. Nagyvilág LI(2006). 8. sz. 677.

³ Thomka Beáta: *Mészöly Miklós*. Pozsony 1995. 121.

⁴ Angyalosi Gergely: *Nádas és Bergman*. Alfold (2000). 5. sz. 52–58.

⁵ Az elemzés során az idézeteket mindvégig a *Vonulás* című kötet második, javított kiadásában szereplő szövegből veszem (Nádas Péter: *Vonulás. Két filmnovella*. Pécs 2001.).

⁶ Nádas Péter: *Vonulás. Két filmnovella*. Pécs 2001. 95–192.

fényképészeti és filmművészeti pályafutásáról tanúskodik.⁷ A novella műfaja, címe és témája által valóban kapcsolódik a film és irodalom,⁸ valamint a kép és szöveg, kép és írás kérdésköréhez. Ez a kapcsolódás azonban félrevezető lehet; azt eredményezheti, hogy az értelmezés során a szöveg belső motívumrendszerének vizsgálata helyett a (képi téma iránt „érdeklődő”) szerző azonosítása, fotográfusi tapasztalatának szövegben való visszakeresése lesz meghatározó. Éppen ezért az értelmezés számára lényeges átgondolni azt, hogy vajon a befogadás során kellő bizonyossággal szét tudjuk-e választani Nádas fotóriporteri munkásságára, fényképészeti tapasztalatára és tudására számot tartó benyomásainkat a novella esztétikai-filozófiai megoldásaitól.⁹

Szövegváltozatok vagy képváltozatok?

A fotográfusi tapasztalat jelenlétére alapozott értelmezés, úgy látom, megformált összefüggésekkel dolgozik. Ezt a szöveg paratextusai mellett annak megjelenési körülményei is alátámaszthatják. Mindkét szempont azt mutatja, hogy a novellában a fénykép csak látszólag központi elem, ezért önmagában nem lehet az értelmezés számára irányadó. *A fotográfia szép története* – műfajának megfelelően – Nádas először a *Filmvilág* című folyóiratban teszi közzé.¹⁰ A szövegnek ez a változata még képeket, pontosabban tizenkét festmény reprodukcióját tartalmazza.¹¹ A novella első részében többek közt Caspar David Friedrich képei – így *A Watzmann-hegység* és *a Temetőkapu* című műalkotás –, a második és egyben befejező rész illusztrációi között Caspar David Friedrich *A Holdat néző pár* című képe látható. A novella kötetben a Jelenkor Kiadónál 1995-ben, majd 2001-ben javított kiadásban jelenik meg *Vonulás. Két filmnovella* címmel – immár képek nélkül, önálló szöveggént.

A fotográfia szép története megjelenésének e két formája alapvető, eddig nem kellően reflektált problémát tár elénk. Ha az értelmezés során a *Vonulás* című kötetben közölt változatot vesszük alapul, önálló szöveggént kezdjük el olvasni. Ebben az esetben a novella kilép a műalkotásokat tematizáló és/vagy azt az íráshoz társító Nádas-művek sorából, és mint (fény) képre vonatkozó szöveg határozódik meg. Ezt az értelmezést támasztja alá Balassa Péter, aki szerint *A fotográfia szép története* „az esszé- és naplókorszakon belül jelentékeny fikció, amely önállóan, funkcionalitása (filmnovella) nélkül is megáll mint új, radikális narratív térségek felé nyíló, erősen disszeminálódó szöveg”.¹² Balassa a jelölt esszékorszakon Nádas *Leírás* című könyvének alapanyagát érti, a filmnovella szövegét ehhez hasonlítja. Kétségtelen, hogy a narrációs technikák közötti párhuzamok felismerése az értelmezés fontos alkotóeleme lehet. A novella *Filmvilág*ban közölt változata viszont alighanem azt bizonyítja, hogy a szöveg világa a *Játéktér*ben¹³ szereplő *Mélabú* című esszé szöveggörnyezetével rokon. Ezt a feltételezést a

⁷ Vö. Balassa Péter: *Nádas Péter*. Pozsony 1997. 473.

⁸ Vö. Szabó Rita: *Kép, idő, hang és mozdulat. Nádas Péter: A fotográfia szép története*. Iskolakultúra (2007). 8–10. sz. 23–38.

⁹ Bikácsy Gergely a *Fotográfia szép történetének* a *Filmvilág* című folyóiratban megjelent első részéről a következőképpen vélekedik: „olvasva ezt a tömény szöveget... óhatatlan Thoenissen regénye jut eszünkbe, az *Emlékiratok* könyvéből, meg az itteni leírások egy antik faliképről vagy Gyllenberg fotográfijáról.” Bikácsy Gergely: *Nádas Péter: A fotográfia szép története*. Beszélő (1993). 8. sz. 48.

¹⁰ Nádas Péter: *A fotográfia szép története*. I. *Filmvilág* (1993). 8–9. sz.

¹¹ Baranyai György–Pécsi Gabriella: *Nádas Péter bibliográfiája 1961–1994*. Pécs 1994. 336.

¹² Balassa Péter: *Nádas Péter*. Pozsony 1997. 482.

¹³ Nádas Péter: *Játéktér*. Bp. 1988. 47–89.

Filmvilágban közzétett szövegváltozat képi mellékletei támasztják alá, melyek Caspar David Friedrich műalkotásai révén illeszkednek a *Mélabú* szövegvilágához. A műalkotásokra való figyelés új aspektusból világíthatja meg a filmnovella szereplőinek világát.

Ugyanakkor Caspar David Friedrich képeinek a Nádas-szövegekben való motivikus, tematikus jelenléte a strukturális elrendezés mellett/helyett egy visszatérő és önreflexív ideológiát tár fel. A szerző mint e műalkotásokra reflektáló szubjektum lehet az értelmezés számára meghatározó. A következőkben a vizsgálódást ki kell terjesztenünk a novella keletkezési kontextusára, melynek segítségével két igencsak összefüggő szempontból értelmezem (újra) Nádas művét. Az első szempont a novella keletkezési kontextusából indul ki: a *Mélabú* című esszé mellett egy a filmnovellára reflektáló, Nádassal készített interjúszöveg is részét képezi az elemzésnek. Az elemzés második részének célkitűzése szintén nem idegen a novella szövegvilágának vizsgálatától. A szereplőknek a léthez és a halálhoz való viszonyulása kapcsán Foucault és Blanchot szövegeit hívom segítségül.

A halál képi metaforái: *Mélabú*

A *Mélabú* és *A fotográfia szép története* közötti kapcsolat a homológiás összevetés által (szemben az analógiákra alapozó értelmezéssel) könnyen bizonyítható volna. Ezzel a módszerrel Angyalosi Gergely *Nádas és Bergman* című tanulmányában találkozhatunk, ahol Nádas *Hazug, csaló* című novelláját Bergman *Csend* című filmjével rokonítja.¹⁴ A film-szöveg, képszöveg kapcsolat vizsgálata esetében a jelölt módszertani különbség figyelembevétele különösen indokolt. A strukturális megfelelésekre támaszkodó módszer segítségével kétségtelenül megalapozottabb és konzisztensebb elemzést végezhetünk. Mivel azonban *A fotográfia szép története* nemcsak képi vonatkozása, hanem prózapoétikai jellemzői, motivikus és tematikus világa is a *Mélabú* című esszéhez hasonul,¹⁵ a rokonítás alapját nem képezheti ez az eljárás. A *Mélabú* esetében azt látjuk, hogy a kép Nádas számára mint médium érdekes. A kép olvasása révén a háttérben állt ontológiai vonatkozást, pontosabban azt a keresést juttatja kifejezésre, mellyel a *Játéktér* legtöbb szövege kapcsolatban áll.

A *Mélabú* című esszében egy képleírást olvashatunk Caspar David Friedrich *Part menti táj holdfényben* című műalkotásáról. A kép szoros összefüggésben áll nemcsak a szövegben fellelhető szellemi jegyek-jellemzők kibontásával, de a kötet egyéb műveinek világával is. Immár közhely, hogy a *Játéktér* című kötet összességében a kultúra, valamint a filozófiatörténet nagy kérdéseit taglalja (amennyiben vannak ilyen nagy kérdések). Az irodalmi anyag némiképp háttérbe kényszerül. A *Mélabú* című esszé a kép tárgya és leírása révén is állandó visszacsatolásban áll az elbeszélés jelenének kulturális, művészetelméleti és lételméleti kérdéseivel, filozófiai alapanyagával. A leírás ennyiben fikció és önreflexió, Almási Miklós megfogalmazásában pedig önanalízis, melyben Nádas az írás ontológiáját kutatja.¹⁶ A narrátor az asszociációk által teremt és tart fenn kapcsolatot a kép jelene és az elbeszélés jelene között. Az elbeszélés jelene, amint arra Almási Miklós is felhívta a figyelmet,¹⁷ óhatatlanul a globalizáció, a nyelvi és kul-

¹⁴ Angyalosi Gergely: *Nádas és Bergman*. Alfvöld (2000). 5. sz. 52–57.

¹⁵ Képleírás Nádas több művében is olvasható (*Emlékiratok könyve, Párhuzamos történetek*). Mivel azonban mindkettő regény részét képezi, ezúttal nem tárgyalom őket.

¹⁶ Almási Miklós: *Egy tisztességes mondat titkai*. Kortárs (1988). 9. sz. 153.

¹⁷ Almási Miklós: *i.m.*

turális katasztrófák és tragédiák idejét jelöli: azt az állapotot, amelyet a *Játéktér*-ben szereplő *Mese a tűzről és a tudásról* című példabeszéd részletesen kifejt. A *Mélabú*-ban megfogalmazott halálvágy pedig az otthontalanság és kiúttalanság metaforáival folytat párbeszédet. A képen látható alakok egy kiüresedett világban állnak, ki-ki egymagában. A *Part menti táj holdfényben* című kép a magány közvetítője. A képen a szubjektum eltávolodik Istentől: Nádas értelmezésében Istent a képen Próteusz „helyettesíti”. Ezáltal lesz a *Mélabú* végtelen keresés és a végtelennek a keresése egyaránt.¹⁸

A keresés mozzanata *A fotográfia szép története* szöveggörnyezetében is fontos szervezőelem, a magára hagyott szubjektum lényeges attribútuma. Az általa jelölt motívumok több szempontból is összefüggésbe állnak a *Mélabú*-ban is jelen lévő halál metaforával. A filmnovella a keresés mozzanatával indít. A tekintet a harangtorony helyszínéről az emberek, „egy arc, egy váll, egy beszélő száj”¹⁹ irányába tart. Már itt, a novella első szerkezeti egységében jelentkezik a (képbe foglalható) arc és a beszéd közötti ellentét. Ez a *Hang és mozdulat* című fejezetben feltűnő férfialak által jut kifejezésre, akinek vágya a szavak elhallgattatására összpontosul: „Arra az órára, percre vártam, melyben végre elhalnak bennem végre a csatázó szavak, a mondatok többé nem zenélnek, nem beszélnek és nem beszélnek és nem beszél, se Istennel, se Isten, se szerelmesemmel, se szerelmesem, mikor senki, mikor csak kép marad.”²⁰ A kép túloldalán, a novella következő fejezetében egy nő, egy gyermekét ápoló fiatal anya látható. A gyermek haldoklik. „Szemek nincsenek.”²¹

A fiú halála után, a *Lélekben felemelkedik* című fejezettel kezdődően központi helyet foglal el a kép, a fényképezés. A fényképezés olyan tevékenység, mely kimozdítja a szereplőket a hétköznapiasságból. Az emelkedettség állapotát mint a művészi létmód sajátosságát a léghajóval tett utazás szöveg- és cselekményszerűen is szemlélteti. A léghajón utazó fiatal nő „könnyű, lemezes gépe” segítségével az örökítés mozzanatát mímeli. A légáramba sodródott ballon aligha nyújt a fényképezésre biztos lehetőséget, biztonságos helyet. A viharba került léghajó eltávolítja egymástól a szereplőket, megszakad minden kommunikáció. A szakadást követően Kornélia önmagát szemléli. A katasztrófa állapotában, ahelyett hogy kétségbeesetten ragaszkodna az élethez, inkább így szól: „Ennél szebb halált nem kívánhatok.”²² Ezt követően Kornélia már csak „fehéren a fehéret” kívánja lefényképezni, tehát elveszíti az étellel való kapcsolatot, ahol színek, cselekmények, szubjektumok és létállapotok vannak. Ezt az ellentétet erősíti a *Föld képe* című fejezetben szereplő rövid jelenet, melyben egy asszony sívár, elhagyatott helyszínén, egy bokor mögött épp világra hoz valakit, miközben „Kornélia pillanatokkal rögzíti, amitől elszakad”.²³

Fehéren fehéret immár lehetetlen megörökíteni, az élet iránti kegyelmet a halál utáni vágy váltja fel: „Mért nem pusztultam el, Istenem?” – teszi fel a kérdést Kornélia.²⁴ A kép nemcsak a halállal, pusztulással lép kapcsolatba, hanem a hittel is. Ha megfigyeljük, a hit motívuma már

¹⁸ Beck András: *A szó nehézkedése*. Jelenkor (1989). 9. sz. 875.

¹⁹ Nádas Péter: *Vonulás. Két filmnovella*. Pécs 2001. 97.

²⁰ Nádas: *i.m.* 98.

²¹ A szem, a látás, a tekintet Nádas számára igencsak fontos kérdés. *Az Ezredvégi beszélgetésekben* például így vall erről: „Önmagában érdektelen, hogy annak, aki rám néz, van szeme, mert mindenkinek van szeme. Az ellenben érdekes, hogy milyen a szeme, s szemének milyensége miért van rám ilyen hatással.” (Monory-Mész András – Tillmann J. A.: *Ezredvégi beszélgetések*. Bp. 1998. 292.)

²² Nádas Péter: *Vonulás. Két filmnovella*. Pécs 2001. 105.

²³ Nádas Péter: *i.m.* 104.

²⁴ Uo. 113.

a szöveg elején fontos irányadó szempont. A *Camera obscura* című fejezetben a fényképezés aktusát közeli harangkondulás kíséri, „közeli harangszót hallani, az utolsó kondulásokat”.²⁵ A fény, pontosabban a fény hiánya szintén visszatérő és ismétlődő elem a szövegben. A *lélek félhomálya* fejezetben például a János evangéliumára történő utalás is ezt szimbolizálja: „Mert a sötétség a fényt nem fogadja be.”²⁶ Később a fény hiánya a szenvedéssel lép kapcsolatba, a szenvedés primer kifejezője lesz. Kornélia minduntalan keres, „valamit látni szeretne, de semmit sem lát”.²⁷ Ezt szimbolizálja a temetőhely megjelenése is, ahol Kornélia Károllyal találkozik. Érdekes, hogy már a fiú halálának leírásakor a gyász a következő sóhajban nyer kifejeződést: „Köszönöm neked, Istenem, hogy nem kell megélnie ezeket az elkövetkező éveket. Mindenki, aki a te szándékból nem éli meg, hálával tartozik.”²⁸

Az írói és a szubjektív világ – *Ezredvégi beszélgetések*

A novella olyan motívumrendszert hordoz, mely *A fotográfia szép történetének* korszakában Nadas írói és szubjektív világát egyaránt áthatja, irányítja. Bizonyítja ezt az az interjú is, melyet a Monory-Mész András (csak emlékeztetőül: *A fotográfia szép története* is az ő felkérésére íródik) és Tillmann J. A. által szerkesztett *Ezredvégi beszélgetések*²⁹ című kötetben olvashatunk. Az *Ezredvégi beszélgetések* alapját képező beszélgetéssorozat célja a szerkesztők előszava szerint az, hogy a megkérdezett tudósok ha nem is választ, de véleményt alkossanak és mondjanak „a világunkról és benne önmagunk helyzetéről”.³⁰

Nadas felhívásra adott válasza olyan elemeket tartalmaz, melyek a képekkel foglalkozó munkáiban gyakran visszatérnek. Kiemelendő szempontok ezek. Nadas az élet és művészet közötti határhelyzet pozíciójából tekint „a bizonytalanság és tanácstalanság” korára.³¹ Ennek kapcsán a következő célokat fogalmazza meg: megtalálni azokat a jeleket, melyek a dolgot és a teljesebb, azaz a nem evilági, metafizikus szemléletet egyszerre tükrözik. Közössé tenni az önkinyilatkoztatás formáit, a kulturális zétése és fogódzóit. Keresni a viszonyt, a viszonyulást – a politikai, hatalmi kérdések és abszurdítások rendszerében és felismerni a (magára hagyott) szubjektum lehetőségeit és esélyeit, az öntudat és az ész szerepét, „holott világos, hogy nem ő a főszereplő”.³²

A kép előjoga

A fotográfia szép története és a *Mélabú* szövegvilágának rokonítása kapcsán láthattuk, hogy a képi témának mindkét szöveg esetében lételméleti hozadéka van. Ez kétségtelenül egységet alkot az idézett interjú szempontrendszerével. A novella értelmezését mégsem ez az irány befolyásolta. A művet elemző munkák inkább amellet érvelnek, hogy Nadas újraértelmezte a képzőművészet és irodalom viszonyát azáltal, hogy jelzi: a szövegben a kép semmiféle

²⁵ Uo. 117.

²⁶ Uo. 121.

²⁷ Uo. 32.

²⁸ Uo. 101.

²⁹ Az interjú 1995-ben készül, az idézett kötetben 1998-ban jelenik meg. (Monory-Mész András – Tillmann J. A.: *Ezredvégi beszélgetések*. Bp. 1998. 288–314.)

³⁰ Monory-Mész András – Tillmann J. A.: *Ezredvégi beszélgetések*. Bp. 1998. 7.

³¹ Uo. 7.

³² Uo. 303.

előjoggal sem ruházható föl, mint ahogyan megírni sem lehet a fotográfia szép történetét. Erre utal Balassa Péter, amikor a fényképezés gyakorlatának hatását vizsgálva a képet és a szöveget mint egymás tükörképét elemzi. Balassa számára a szöveg által képviselt narratív nagyítások sorozata nemcsak az emberi boldogtalanság kifejezőjeként érdekes. Értelmezésében a szereplők által érzékelt töredezett világ – a narratív nagyítások, a vágás, tépés formai kifejeződései révén – visszahat a szöveg prózapoétikai sajátosságaira.³³ Az először a Kritikában, majd a Nádasról írt monográfiában közreadott elemzés tehát a képiség tárgykörére épít. Ez a fajta megközelítés többször, több helyen megfigyelhető. A mű recepcióját tekintve Nagy Gabriella *Vonulhatnak bizony a felhők*³⁴ című tanulmánya vizsgálja hasonló aspektusból a szöveget, mint ahogyan a német nyelvterületen megjelenő munkák, kritikák is. Amint arra Wernitzer Julianna ez utóbbi áttekintése során utal, az értelmezések inkább a kép primátusát és a történetmesélés másodlagosságát hangsúlyozzák.³⁵

Idézett tanulmányában Nagy Gabriella ettől a szemponttól némiképp eltávolodik azáltal, hogy a fotográfia jelenlétét Nádas novellájában a rögzítés, a lenyomat iránti szükségszerű vágy kifejezőjeként aposztrofálja. Olvasatában szó és kép a szereplők jellemvonását tükrözi, így azok megfeleltethetők egymásnak: „a filmnovella fotografáló hősnője, Kornélia a képek tulajdonlója, és szerelme, Károly pedig a szavaké.”³⁶ Értelmezésében a látomásokból eredő képek a kifejezés lehetetlenségét tükrözik; ily módon a dekadens világkép nemcsak az értelemnek, hanem a szó és kép között íródó kapcsolatnak is halálát okozza. Ez a felismerés lényeges alkotóeleme értelmezésemnek. Úgy vélem azonban, hogy itt egy alapvető elmozdulásnak lehetünk tanúi. A képi tematika, képi illeszkedés jelenlétének magyarázatát nem Kornéliának Károlyhoz (a külső valósághoz, a látomásokhoz vagy a szabadsághoz és magányhoz) való kapcsolatában, hanem a halállal folytatott, értelmetlen párbeszédnek a retorikájában kell keresnünk.

A kép ontológiája és teológiája

A narrációt követve arra lehetünk figyelmesek, hogy Kornélia számára a képi téma akkor adódik, amikor a kisfiú (az, hogy az ő fia-e, nem derül ki egyértelműen a szövegből) meghal. *A fotográfia szép történetében* e mozzanattól kezdődően a halál lesz a szervezőelv. A fiú halála ezért a novella szerkezetében olyan központi motívum, mely kimozdítja a narrációt a címben megjelölt értelmezői keretből (a képi világból), és ontológiai jelentéstartással ruházza fel. Ez, mint láttuk, nem a novella címének-fejezetcímeinek névadási technikáiban és nem is a szövegszerkesztő eljárásban, inkább a cselekmény vonalvezetésében tükröződik. Érdekes, hogy a szöveg fejezetcímei látszólag a cím által ígért történeti áttekintés képzetét erősítik. A képi témára összpontosító egyes fejezetcímek azonban többnyire a szereplők tudatára, állapotára vonatkozó fejezetcímekkel váltakoznak. Így már a filmnovella elején az *Időgép*, *Képidő* közé beékelődik a *Hang és mozdulat*, mely a hang mint auditív elem megjelenésével kitágítja a képi aspektusra történő utalást. *A föld képe* és a *Minden felhők felett* című, látványra utaló részek között pedig a *Viharban* című fejezet helyezkedik el. Ez áttételesen mint érzelmi-lelki állapot

³³ Balassa Péter: *Nádas Péter*. Pozsony 1997. 478–479.

³⁴ Nagy Gabriella: „*Vonulnak bizony a felhők*.” Jelenkor (1996). 7–8. sz. 723–727.

³⁵ Vö. Wernitzer Julianna: *Az írói pillantás és a kritika pillanatfelvételei. Nádas Péter könyvei német nyelvterületen*. Jelenkor (2002). 10. sz. 1087.

³⁶ Nagy Gabriella: *i.m.* 724.

is értelmezhető. Az *Egy békés szalon képei, Képváltás* című fejezeteket a *Vonatozás az éjszakába* követi, a *Camera obscurát A lélek félhomálya* stb. A narrációban mindegyre a magyarázó, kifejtő s a szereplők létállapotára utaló címek kerülnek előtérbe és válnak meghatározóvá, így például a *Lábadozásának helyszíne, Tervétől nem hagyja magát eltántorítani, Eltéveldésük szavai, tájai, Rideg valóra ébredünk, A csábító monológja, Némaság, Egymásra találunk* stb.

Nádas számára tehát a fotográfia témája inkább csak olyan eszköz, mely által formába zárhatja az önkifejeződés ontológiai-teológiai elemeit. A kép teológiájának fogalma fontos szempont nála. A *Valamennyi fény*³⁷ című kötetben például alcím. *A fotográfia szép történetében* erre az összefüggésre a szereplők (nem)léthez való viszonyulása mutat rá. A kép a filmnovellában valóban formaszervező elem, ugyanakkor – és most ez a fontosabb – a szöveg jelentéseinek egyesítője, egységesítője is. A novellában a kép és a fényképezés egy lehetőség arra, hogy a szereplők önmagukról, önmaguknak tegyenek vallomást. A széttöredezett nyelvállapot függvényében azonban lehetetlen a megszólalás. A nyelvi kiúttalanság által válik *A fotográfia szép története* rendhagyó irodalmi és filozófiai alkotássá. Ezért a novella interpretációja során alapvetően nem az a kérdés, hogyan viszonyul a kép a szöveghez, hanem az, hogy a képi tematika vajon filozófiailag is releváns módon befolyásolja-e a narratíva irányultságát. A fényképezés Kornélia számára lehetőség arra, hogy a művészet, az önkinyilatkozás teret találjon magának. A kép ugyanakkor a narráción belül is olyan objektum, amely helyettesíti a szereplők beszédében megjelenő kiüresedést. Mivel Kornélia csak a művészet által tud létezni, számára a kép tere a létezés kizárólagos színhelye. A halál mozzanatát követően átrendeződik a szubjektum világhoz való viszonya – ez szervezi tovább a képhez való viszonyt is.

A fotográfia szép története, Sade–Foucault

Az elemzés második részének célkitűzése, amellyel, hogy a fenti párhuzamokat támasztja alá, szintén nem idegen a novella szöveggörnyezetének, illetve megjelenési körülményeinek és idejének a vizsgálatától. Itt a Filmvilág 1993.9-es számára gondolok, amelyben *A fotográfia szép története* először jelent meg. A folyóirat Szirtes András De Sade márkiról készült filmje kapcsán két szöveget közöl: Bikácsy István Sade-ról szóló írását és Antal Istvánnak a film készítőjével, Szirtes Andrással készített riportját. A sade-i vonatkozásra Nádas filmnovellája is reflektál. A novella motívumrendszere azonban nem annyira Sade szövegeivel, mint a Sade-ot olvasó Foucault írásaival folytat párbeszédet.

A novella szöveggörnyezetében olyan képek jelennek meg, mint a *Szatírok – ógörög váza-kép* vagy Barbara Honigman *Peter és én* című képe.³⁸ A képek valamiképpen a lecsupaszított test lehetőségeit és határait közvetítik. De nemcsak ezek, hanem a szöveg is előtérbe helyezi a testet, mely mindig a kegyetlenség adott formájával áll kapcsolatban. Kegyetlen a halál, mely a fiatal fiút elszakítja az élettől, miközben „a doktor gyöngéden fosztja le a fiúcska testére tapadó anyát”.³⁹ Kegyetlen a szereplőkben munkálkodó életöszton, kegyetlenek a test jelzései és szükségai a szabadság megtapasztalásának állapotában: Kornéliának „meg kellett ismernie teste minden szégyenét”,⁴⁰ és kegyetlen a Kornéliát kezelő orvos elvárása és eljárása is Kornéliával

³⁷ Nádas Péter: *Valamennyi fény*. Bp. 1999.

³⁸ Nádas Péter: *A fotográfia szép története*. II. Filmvilág (1993). 9. sz. 13.

³⁹ Nádas Péter: *Vonulás. Két filmnovella*. Pécs 2001. 100.

⁴⁰ Uo. 137.

szemben. Ezt nemcsak a szexualitás, a Kornéliával folytatott szexuális aktusok fejezik ki, hanem az is, amit és ahogyan az orvos *A csábító monológja* című fejezetben mond.⁴¹

„Belenyultam a lelkébe. De ne féljen, vagy akár félhet is, mert most még mélyebbre maroklok”⁴² – közli az orvos Kornéliával. A közlés formája ezúttal monológ; az itt elmondott tényekre Kornélia mit sem felel. Nem védekezik, nem kéri vissza az elkobzott apparátust. Nincs tere a megszólaláshoz, mert a nyelv, miként a tudat: széttöredezett. A szereplők nyelvvel való küzdelme az elmúlással folytatott hiábavaló harcnak a szimbóluma. „Ásít a szörnyűséges úr, az érzékeivel hagytam magára” – mondja az orvos.⁴³ Nagy Gabriella a Filmvilágban közölt Nádas-szöveg képeiről vagy a folyóirat által jelölt kontextusról ugyan nem beszél, de a fájdalmat „az életélvezet... destruktív felhangjai”-t képviselő Sade vagy Lacos munkáival hozza összefüggésbe.⁴⁴ Sade munkásságát mint tudjuk, Foucault a beszéddel és a léttel együtt tárgyalja: „Sade nyelve, szavai a létezésükkel hatottak ránk.”⁴⁵

Mint ahogyan a halál Foucault értelmezésében egyszerre totalizáló és megsemmisítő nyelvi elem, úgy *A fotográfia szép történetében* is a képek csak a halál utáni valóságot mutatják. Mivel minden a halál, a nemlét szempontjából határozódik meg, a kép is a halál narratívájává alakul. André Bazin *A fénykép ontológiája*⁴⁶ című szövegében a kép és a fénykép közötti különbséget éppen abban látja, hogy míg egy festmény átírja az őt körülvevő világ narratíváit, a fénykép inkább újlenyomata a világnak. Értelmezésében a fénykép a megmutatás esztétikája révén kapcsolódik a világhoz. Erre a szempontra Nádas is utal azáltal, hogy a címben a fotográfia szép történetét ígéri, de a cím hívószavai helyett a tudat és tárgy összefüggéseit taglalja. Az intermedialitástól való tényleges eltávolodás ebben a mozzanatban érzékelhető: a novella a kép által közvetített formamechanizmusok helyett a kép és a kép mögött álló szubjektum léthez való viszonyulásának a hátterét fejt ki.

A fotográfia szép története, Foucault–Blanchot

Írni, hogy kijátsszuk a halált – ezzel a mondattal Foucault *Nyelv a végtelenhez*⁴⁷ című tanulmányában Blanchot filozófiájának egy központi téziséét idézi; ezzel utal a temporalitás tárgykörére, valamint az írás és a beszéd mögött vagy az ezekben rejlő ontológiai elemre. Foucault gyakran hangsúlyozza, hogy mivel a halál áthatja létezésünk minden mozzanatát, nemcsak az írás, hanem a beszéd is sajátos koherenciát alkot a térrel és az idővel. Értelmezésében megnyilatkozásaink az elmúlás tudatában szólnak meg, talán hogy (ha egy pillanatra is) felfüggeszék a kimért időt. Az írásnak és a beszédnek tehát lételméleti hozadéka van. A felhívásban rejlő filozófiai törekvés természetesen nemcsak Foucault – és közvetve Blanchot – műveinek a sajátossága; az írás kényszerének, a megszólalás hatalmának, az elmondás retorikájának a szerkezete a modern diskurzus egészét áthatja.

⁴¹ A novella ezen a helyen egyszerre működteti a kegyetlenséget és az etikai-vallási-esztétikai szintet azáltal, hogy megidézi azt a jól ismert hármast, melyet Sören Kierkegaard dolgozott ki a *Vágy-vágy* című műben. A *Vágy-vágy* egyik nagy egységét, *A csábító naplóját* Nádas nemcsak motívikusan, hanem szövegszerűen is megidézi *A csábító monológja* címmel (Nádas Péter: *Vonulás*, Bp. 1995. 147–148.). Kornéliában „ott viczorog a szenvedés”. (Uo. 132)

⁴² Uo. 147.

⁴³ Uo. 148.

⁴⁴ Nagy Gabriella: „Vonulnak bizony a felhők.” Jelenkor (1996). 7–8. sz. 726

⁴⁵ Michel Foucault: *Nyelv a végtelenhez. Tanulmányok, előadások, beszélgetések*. Debrecen 2000. 66.

⁴⁶ André Bazin: *A fénykép ontológiája. Tanulmányok a filmművészetéről*. Bp. 1977. 16–24.

⁴⁷ Michel Foucault: *Nyelv a végtelenhez. Tanulmányok, előadások, beszélgetések*. 331–345.

Ez az irodalomtudományban, a szépirodalmi szövegek (próza)poétikájában szintén lényeges. Az idézett filozófiai teóriák sajátossága ebben a megközelítésben az, hogy új formát és evidenciát adnak a lét fogalmának. A szubjektumot olyan átfogó képen alkotják újjá, amely a nyelv és a lét kiüresedett otthonával, azaz a halállal folytat párbeszédet. Foucault, mikor Blanchot-t idézi, tudja, hogy Blanchot számára éppen az irodalom teszi lehetővé a nyelv irányába való olyan áttörést, ahonnan a szubjektum ki van zárva. Blanchot *Az irodalmi tér*⁴⁸ című művének egyik központi állítása éppen az ilyen értelemben vett kívüliség fogalma köré szerveződik. Az írás Blanchot értelmezésében a magány igenlése: olyan tér, amely egy zárt világnak a színhelye. Olyan hely, ahová a művész visszavonulhat, ugyanakkor közvetítő is, mivel az elvonultságot biztosító tér által létrehozott mű a *lét* kifejezője. Blanchot célja, hogy az irodalom terét, valamint a szerzőt, a szöveget és az olvasót is beszéd közben lássuk. Éppen ezért, mint írja, az irodalmi szövegek értelmezésekor a létnek arra a mozzanatára kell összpontosítanunk, mikor ezek valamelyike megnyilatkozik, kifejezésre juttatva a halállal vívott harcot.

Foucault, amikor tanulmányában Blanchot-ra hivatkozik, alighanem erre a szituációra utal. Szerepválasztásában Homérosszal indít, az antik hagyomány olvasata a nyelv egy nagy ontológiai eseményeként jelenik meg. Odüsszeusz számára az élettörténet mint narratíva a halállal folytatott párbeszéd primer forrása. A nyelv azonban visszatükrözi önmagát, s csak úgy képes megszólalni, ha a halállal szembeszegülve eldalolja identitását, ismertet egy olyan önazonosságot, melynek elbeszélése határt húz a vég és az elbeszélés jelen ideje között. Homérosznál a halál kijátszása olyan eredendőség, amely áthatja és irányítja a nyelvben való lét formáit. A halál tehát Homérosz számára az életet szervező beszéd kiinduló- és végpontja egyszersmind. Foucault szerint napjaink irodalmában ezt az antik formát, vagyis a hős beszédét a nyelv önmagáról szóló és önmagával folytatott beszéde váltja fel: „Amit ma irodalomnak nevezünk, az szigorúan véve éppen ekkor, a 18. század végén jön létre, egy olyan nyelv megjelenésének következtében, melynek villámcsapása minden egyéb nyelvet kiéget, világra hozva egy olyan homályos, mégis uralkodóvá váló alakzatot, amelyben a halál, a tükör, a másolat és a szavak végtelen gomolygásának játéka zajlik.”⁴⁹

Töredékes narráció

E megfigyelések alapján láthatjuk, hogy a szubjektum halálát a lét kérdésének abszurditása mellett a nyelv kiüttalansága is szemlélteti. Az ezt integráló irodalom az írás profán színhelyévé alakul; az irodalmi mű terében az írás eredendője a beszéd. A beszéd a nyelv kiüttalansága révén szétrombolja a lét formáit. Foucault értelmezése új megközelítést ad a beszéd és az írás szerepének. Ez sok szempontból összefüggésbe hozható Nádas Péter írásművészetével. *A fotográfia szép történetében* nem az írás és nem is a nyelv a szervező erő. A szavak, mint láttuk, magára hagyták a főszereplőt; ezt a hiányt helyettesíti a novellában egy-egy kép rövid, villanásszerű leírása. Ilyen az *In floribus, in flagranti* című fejezet, melyben Kornélia Henriette arcát képként látja, a látványra azonban nem eszmélhet, hiszen a kép elillan: „nyílik az ajtó, egy ápolónő kíséretében belép a primárius, s mintha két sápadt, halott arc nézne le rá, valamilyen hihetetlen magasból, miközben Henriette a képből eltűnik”, stb.⁵⁰

⁴⁸ Maurice Blanchot: *Az irodalmi tér*. Bp. 2005.

⁴⁹ Michel Foucault: *Nyelv a végtelenhez. Tanulmányok, előadások, beszélgetések*. 69.

⁵⁰ Nádas Péter: *Vonulás. Két filmnovella*. Pécs 2001. 135.

A filmnovellában a szöveg terét a töredékes felépítés és a töredékes, folytonosan megszakított narráció szervezi. *A fotográfia szép történetében* ez a főszereplő világtapasztalatára épít. Kornélia tudatában a kép a nyelvvel lép kapcsolatba. A kép feltételezi a nyelvtől, a közléstől való eltávolodás mozzanatát, ez az eltávolodás viszont mindig a nyelv függvényében, a nyelvhez való viszonyulás során jöhet létre. *A csábító monológja* című fejezetben e párhuzam igen nyilvánvaló. Az apparátustól elszakított Kornéliának a következőket mondja az orvos: „A gonoszt látja, ha engem néz, kit láthatna mást. A lelkét gyógyítom. Az összes többit majd a szép, fiatal test végzi el. Hallgatással büntet. Némaságát élvezem.”⁵¹ A némaságra hagyatkozó fejezetek tágabb narratívába rendeződnek. A képi elemeket integráló részek a tájak leírásait képezik, amelyet Kornélia felülről szemlél – mivel a táj fényképészi megragadása (amely bazini értelemben a világ újlenyomata lenne) pusztán illuzórikus, azaz a valóságban nem megtörtént eseményre épít. A fénykép ebből a szempontból elveszíti a világra való vonatkozását, s egyszersmind lényegét is. A novellában a táj közelítése, bemutatása a szereplők távolságát eredményezi; az elidegenedés a nyelv, a kimondás hiányában ölt formát. Ilyen például a *Képváltás* című fejezet, melyben a nyelvi eltávolodást a képről alkotott beszéd ellentétezi. A képet tárgyyszerűségében azért nélkülözi a szöveg, mert a környezet vizuális leképezése lehetetlen: „S hogy a képen mit láthatunk, arra, bármily kíváncsiak is lennénk, csupán a szavaikból következtethetünk.”⁵²

Nemcsak e szöveghelyek, hanem a fotográfia történeti narratíváit ígérő cím is tudatlanságban hagyja olvasóit, felszámolja a képolvasási stratégiákra vonatkozó ismereteinket. Ezt mutatja a *Camera obscura* című fejezet bevezető része: „Csupán egyetlen kicsi lukon hatol be a napfény, a spaletta szinte felizzik a luk körül, s a szoba belső falán finoman lebeg a fordított állású kép. Egy hatalmas tölgy, a jegenyék, a park.”⁵³ Egyedül a fejezetcím utal a fényképezésre. A szöveg további része az auditív képességekre épít. Az elájult Kornélia segítségével érkező Henriette „hosszú pillanatokig nem képes kapcsolatot létesíteni a szemé által közvetített látvány, a látványt felfogni kész elméje és a kifejezésre alkalmas hangképző szervek között”.⁵⁴ A novella ezen a szöveghelyen megajándékozta a szereplőt a befogadáshoz szükséges szervekkel, pontosabban feltételezi a jelenlétüket. Hiányuk az űrt szimbolizálta, azoknak az entitásoknak a hiányát, melyekkel Kornélia nem tud közösséget alkotni – a felsorolásban szerepel Isten neve is. Talán ezért van az, hogy a pillanat rögzíthetősége továbbra is megőrökítésre vár, elillan. Kornélia az üres térrel marad. A fényképezés, megőrökítés mozzanatát s így a látványát folyamatosan megtöri valami, mattüveg kerül a mattüveg elé.

A diskurzus hatalma. Epilógus

Foucault, mint láttuk, a hang „szavát” a halál eltávolodásának mozzanataként tartja számon, Blanchot-ra hivatkozva úgy értelmezi, mint ami a halál kijátszására szolgál. A beszéddel, a hanggal keretbe rendezzük történeteinket. Erre utal a novella első egységében szereplő, már idézett férfi monológja. A novellában, *a filmnovellában* azonban a hang és a kép eltávolodik szerepkörétől, nem funkcionál. A szereplők „egymást se látják, szót alig váltanak”.⁵⁵

⁵¹ Uo. 148.

⁵² Uo. 120.

⁵³ Uo. 117.

⁵⁴ Uo. 120.

⁵⁵ Uo. 105.

A hang és kép kettőssége mégis irányítja, hatalmában tartja a befogadói tekintetet. A novella motívumrendszerében megkülönböztetett szereppel ruházódik fel a halál, valamint Isten léte és a hit kérdése köré épített beszéd; az elmúlásra leginkább a megörökíthetőség lehetetlensége reflektál. A novella valódi történetét a hit motívumrendszere és a vele szembehelyezkedő, máskor pedig az azt követő álláspont írja. Ez az írói attitűd nemcsak a fotográfiának, hanem a képileg megjelenített elbeszélés terének a struktúráit is átrendezi.

A beszéd, a kimondás a térrel és idővel sajátosságos koherenciát alkot: „a diskurzusnak, tudjuk jól, megvan a hatalma, hogy megállítsa a már kilótt nyilat az idő ama visszatartásában, amely az ő sajátlagos tere” – vallja Foucault a *Nyelv a végtelenhez*⁵⁶ című szövegében. Az alkotás ontológiája a halál szertefoszlátásának legfőbb eszköze. Nádasnál is jelen van ez a törekvés, és azt mutatja, hogy a kép és szöveg kapcsolata köré a nyelvbe való elvonulás retorikája épül. Ez kísérleti szakaszban van csupán, ha a kettőt funkcionális hasonlóságuk révén elemezzük, s nem vagyunk felkészülve arra az esetre, mikor a kép a lét cinkostársává válik, vagy fordítva.

„Akkor még egy utolsó képnek is lennie kell.”

„Melynek már nem lesz utolsó mondata” – áll *A fotográfia szép története* bevezető részében.⁵⁷

Image and Textual Reading Strategies – in Péter Nádas’s *A Lovely Tale of Photography*

Keywords: Péter Nádas, “*A lovely tale of photography*”, image and textual reading strategies, Foucault, Blanchot

In the prose of Péter Nádas the writings concerning the relationship between the literary text and visual portrayal, seem to represent a separate unit. Regarding the complete published works the reader may come across several creations that depict photographs, pictures, iconographies, occasionally associates with the text, namely with that discursive space, which frames, anticipates, follows or organises this affiliation. The list of the above examples could be enhanced not only by the works evaluating on the theme of the name in an indirect way, but could be enriched by the web of the alluded elements appearing in other works as well. When interpreting the works, the critic’s opinion focuses mainly on the status of the former phenomenon. He ascribes the picture an autonomous state and tries to grade, categorize those elements, which – by the marking system of the picture – lead the literary text astray. This approach looks for the variations of the materiality in the text and recognizes the picture as a kind of tool which mediates between the inner, immanent world and the exterior, material world of the work. Investigating Nádas’ short story entitled *A lovely tale of photography* (1992) one can observe that it’s referential basis, the picture, dislodges the language which is pushed between barriers, whilst the logic of the word processing method suggests that the fragmentation of the language, the absence of utterance is dominant throughout. To prove this the analysis has to be widened to the inspection of the short story’s emerging conditions. With the help of this I will attempt to (re)define the work of Nádas from two quite interconnected points of view. The first angle proceeds from the context of the genesis of the short story. Next to the essay called *Melancholy (Mélabú)*, 1988) an interview with Nádas, reflecting on a film story is also part of the analysis. The aim of the second part of my essay is likewise not alien to the context of the short story. In connection to the characters’ relationship to life/existence and death I invoke the texts of Foucault and Blanchot.

⁵⁶ Michel Foucault: *Nyelv a végtelenhez. Tanulmányok, előadások, beszélgetések*. 61.

⁵⁷ Nádas Péter: *Vonulás. Két filmnovella*. Pécs 2001. 188.

Papp Levente

Tudatosság és cselekvés viszonya a fenomenológiában és az analitikus elmefilozófiában

A cselekedetek és ágencia fenomenológiája

A fenomenológia feladata többek között, hogy beszámoljon arról a tapasztalatról, amely saját magunk cselekedeteire vonatkozik, illetve amely mások viselkedésének általunk való tapasztalatára irányul. E leíró feladata révén sokat segíthet a természettudományoknak is abban, hogy sikeresebben feltérképeződjének e tapasztalatok és a cselekedetek szubperszonális folyamatainak összefüggései. Az ágencia tudatos tapasztalata éppen arra vonatkozik, hogy nemcsak passzívan, tanúként éljük át tudatfolyamunk változó sokszínűségét, hanem aktívan is módosítjuk, alakítjuk, formáljuk saját magunk gondolkodását és tetteit, ezáltal képesek vagyunk önnön tapasztalataink általunk való részleges szabályozására. Szükség van tehát arra, hogy megpróbáljuk megérteni, leírni, illetve magyarázni is saját autonómiánk ilyen értelemben vett mibenlétét.

Nyilvánvaló, hogy az ágencia a tudatosság előfeltételével lehetséges. Az ágencia érzése annak a tudata, hogy én mint személy cselekedeteimnek és gondolataimnak a szerzője, kiváltója és kontrolláló forrása vagyok. A cselekedeteket kísérheti egy minimális, prereflexív öntudat, az ágenciaérezet avagy egy nagyon magas szintű, jól megfontolt és monitorizáló tudatforma.

Sok fenomenológus szerint a létünk alapvető és elsődleges módja pragmatikus és nem teoretikus. Általában a mindennapi életünkben nem teoretikusan szemléljük a környezetünket, hanem pragmatikus célok vezérelnek minket, és a környezetünk percepciójába beleépül az objektumok használati lehetőségeinek tudata. Heidegger szerint például a környezetünk számunkra elsősorban nem objektumok összessége, amelyeket az anyag, kiterjedés, súly stb. jellemez, hanem egy olyan jelentéses összefüggés, amelyben azok inkább eszközökként egymásra utalnak. A teoretikus kogníció csak egy már eleve pragmatikailag feltáruló világtapasztalat következményeként bontakozik ki. A mindennapjainkban nem elméleti objektumokkal, hanem eszközökkel szembesülünk, azokat manipuláljuk, a világunkhoz gondoskodással viszonyulunk.¹

Cselekedeteinket ugyanakkor normák vezérlik, amelyek egy interszubjektív környezetben alakulnak ki. Kitűnő példa erre az eszközökkel való bánásmódunk. Általánosabban szólva: a cselekedetek mindig eleve meghatározott környezetben zajlanak, amely nemcsak fizikai, hanem szociális is. Ezek a tényezők formálják az intencióinkat. A cselekedetek tehát, mivel kontextuálisan komplex folyamatok, nem redukálhatók stimulus-válasz összefüggésekre, hiszen mechanikusan, motorikusan tekintve ugyanazoknak az akcióinknak más-más értelme lehet. A mozdulataink jelentése a céljainktól és a kontextustól, intencióinktól függően váltakozhat.

Papp Levente (1987) – mesterképzős hallgató, BBTE, Kolozsvár, papesz87@yahoo.com

¹ Vö. Shaun Gallagher: *The Phenomenological Mind*. Routledge, New York 2008. 154.

Az intencionalitás azonban nem minden viselkedési mintára jellemző. A célra irányuló, tudatos cselekedetektől különböznek a reflexmozdulatok, a preintencionális vagy a szubintencionális mozdulatok (pl. olvasás közben a szemünk mozgása).² Továbbá nagyon sok komplex cselekedet annyira automatizálódik, hogy kevés figyelmet és koncentrációt igényel (pl. autózézetés), ám ettől eltekintve intencionális. A cselekedetek tehát célra irányultságuk alapján különböznek a pusztá mozdulatoktól.

A tettek okainak feltárása azonban magával kell ragadjon egy egész szociális, kulturális világmegértést, éppen ezért pusztán a cselekedetek neurofiziológiája nem lehet kielégítő magyarázat arra, hogy valaki miért cselekszik éppen úgy, ahogy.

A fenomenológia nagy figyelmet szentel a testnek a kognícióban és a tapasztalatban betöltött szerepének. A cselekedetek szempontjából a test legfontosabb aspektusa a testképtől különböző testséma, amely arra a képességünkre vonatkozik, hogy érzékelünk és mozgunk anélkül, hogy a testünk monitorizálására figyeljünk. A testképben az intencionális tudattárgy maga a test. A testséma képessége akkor működik a legjobban, ha az intencionális tárgy nem a test, hanem valami egyéb. Amikor sétálunk, ezt anélkül tesszük, hogy figyelünk kellene mozdulatainkra, testünk elhelyezkedésére és lépéseinkre stb. Tehát a testkép és testséma különbsége egyrészt a testre való odafigyelés, tárgyiasítás, másrészt a mozgás képessége.³ Ezt a különbségtételt az empirikus tudományok is megalapozzák.

Elkülöníthetjük az ágenciával kapcsolatban a prereflexív tudatosságát annak, hogy cselekszem, másrészt a cselekedetem saját magamra vonatkozó atribúcióját, vagyis annak a tudatát, hogy én vagyok a cselekedetem szerzője és kiváltója. A két tapasztalat értelmét könnyen elkülöníthetjük, ha belátjuk, hogy lehetnek olyan mozdulataink, amelyeket úgy tapasztalunk meg mint sajátunkat, anélkül azonban, hogy éreznénk ezzel együtt azt is, hogy mi váltottuk ki ezeket.

Gondolhatjuk azt, hogy amikor egy mentális epizódról úgy véljük, hogy nemcsak magunkban zajlik, hanem mi is váltottuk ki, ez annak köszönhető, hogy a reflexivitás során belátjuk, hogy ennek az epizódnak a létrejöttét megmagyarázhatjuk intencióink által. Ha ez nem sikerül, akkor nem fogjuk azt gondolni, hogy mi vagyunk a szerzői a gondolatainknak. Ebben a megközelítésben, úgy tűnik, hogy az ágenciaérzet egy másodlagos, reflexív interpretáció függvényében adódik. Egy következtetés, amelyet önmagunk introspektív megfigyeléséből vonunk le. Ezzel szemben én úgy gondolom, hogy ehhez az érzethez nem szükséges egy effajta másodlagos aktus, hanem az ágencia az elsődleges tapasztalat strukturájába automatikusan beleivódik.

Egyesek szerint az ágenciaérzet a test motorikus képességeiből adódik, a motorikus viselkedés neurális agyi működéseiben keresendő – pontosabban az agy impulzusairól van szó, amelyeket az izmokhoz küld, hogy kiváltson bizonyos mozgásokat. Ezek generálják az ágencia fenomenális tapasztalatát. Ebben a beszámolóban a problémák a neurális szinten elvezethetnek az ágenciaérzet megszűnéséhez, például a szkizofrének esetében. A mozgások és gondolatok így idegen forrásként válnak tapasztaltakká. Az ilyen agyképfelvételi kísérletek a fenomenológiával kezdődnek, azzal a megkülönböztetéssel, amely az ágencia és a prereflexív öntudat érzete közé tehető.⁴

A nem akaratlagos mozgások esetében nem beszélhetünk az ágenciaérzetről. Ezek a mozgások az érzéki visszajelzésekből, a kinesztetikus és vizuális információkból származnak, ame-

² Vö. uo. 155.

³ Vö. Shaun Gallagher: *How the body shapes the mind*. Oxford University Press, 2005. 24.

⁴ Vö. Shaun Gallagher: *The Phenomenological Mind* 162.

lyek tudatosítják bennem, hogy mozgok, és nem a motorikus parancsokból, amelyek a mozgást generálják. Ennek következményeként természetesnek tűnik, hogy a normális esetekben az akció önérzete a kinesztetikus és vizuális információkból adódik, az ágenciaérzetért pedig az agy motorikus parancsai, bizonyos impulzusok felelősek, amelyek mozgatják a testem. (*efferent signals*).

Amikor saját cselekedeteimet tapasztalom, akkor ebben a tapasztalatban nemcsak azt élem át, ahogyan helyet változtatok a világban, vagy ahogyan mozgok, hanem azokat az érzeteket is, amelyek a cselekedetemnek a pszichológiai, szociális, morális stb. következményeire is utalnak.

Mások tapasztalata

Mind az analitikus elmefilozófiában, mind a fenomenológiában felmerül az a kérdés, hogy milyen értelemben tapasztaljuk a másikat, hogyan ismerjük meg a másik elméjét, illetve hogyan értünk meg másokat. Ebben a megközelítésben tehát nemcsak arról számolunk be, hogy miként tapasztaljuk saját tetteink folyamatát, hanem arról is, hogy miként tapasztaljuk a másik megnyilvánulásait, viselkedését és ezeken keresztül egyáltalán a másikat mint személyt. Számunkra ez azért fontos, mert a másik tapasztalatának fenomenológiája sok mindent elárulhat arról, hogy miként vélekedünk a tudatosság, szubjektivitás és viselkedés összefüggéseiről.

Az egyik fontos nézet alapján egyfajta teoretikus állásponton keresztül közelítjük meg és értelmezzük a másik viselkedését, pontosabban a népi pszichológia alapján, amely intuitív, természetes magyarázatokkal szolgál arra nézve, hogy az emberek miért viselkednek úgy, ahogy.⁵

Az elmés létezők megértése tehát e nézet alapján teoretikus következtetési folyamatokon alapszik és kvázitudományos. Tegyük hozzá azt is, hogy a másik mentális állapotai ebben az értelemben nem tapasztalt, hanem olyan posztulált entitások, amelyekhez nem férünk hozzá közvetlenül, de általuk magyarázzuk a másik viselkedését.

A szimuláció nézete alapján pedig folyamatosan megpróbálunk a másik szituációjába helyezkedni, törekszünk elképzelni azt, hogy mi magunk miként érezhetnénk vagy mit gondolhatnánk a másik helyzetében. A saját tapasztalataink az elsődlegesek, amelyeket modellként használhatunk arra nézve, hogy a másikat megértsük. Nincs szükségünk népi pszichológiára, és az öntapasztalat kerül előtérbe, amely mintegy alapként szolgálhat a továbbiakban. Az introspekció mint saját elménkhez való közvetlen hozzáférés segít abban, hogy ezt felhasználjuk mások megértése céljából.⁶

Mindkét elmélet nagy problémákkal szembesül. Ha úgy gondoljuk, hogy mások valamilyen megértése csak azután következhet be, miután elsajátítottuk a népi pszichológiának valamilyen formáját, akkor azt kell állítanunk, hogy a gyerekek képtelenek önmegértésre és mások megértésére az első éveikben. Ez az elmélet abban az esetben valóban helyesnek tűnhet, ha a mentális állapotokat szűkösen úgy definiáljuk, mint amelyek kizárólagosan privátak és belsők. A szimulációval való gondok pedig akkor merülnek fel, amikor kiderül, hogy fenomenológiai értelemben csak ritka esetekben szorulunk arra, hogy valóban szimulációkat futtassunk az elménkben, és tudatos szinten nem tapasztaljuk, hogy általában ilyen módon közelítenénk mások megértése irányába. Ugyanakkor felmerül az a kérdés is, hogy a szimulációban vajon nem inkább saját magam különböző helyzetekben való elképzelését célozom meg, semmint a

⁵ Vö. uo. 172.

⁶ Vö. uo. 175.

másik megértését. Persze a szimuláció egyesek szerint nem is tudatos szinten történik, hanem az agyban játszódik le, mégpedig a tükörneuronok működésével magyarázható, amelyek akkor is aktivizálódnak, amikor saját magunk cselekszünk, de akkor is, amikor a másik intencionális viselkedését figyeljük.⁷ Ez a szubperszonális működési minta értelmezhető azonban úgy is, mint amely elsősorban inkább a percepció, semmint a szimuláció funkcionalitásához tartozik.

Fenomenológiai értelemben, amikor a másik cselekedetét vagy gesztusait tapasztalom, akkor közvetlenül jelentésségében élem át azokat. Közvetlenül látom a haragot, örömet vagy intenciót a másik mozdulataiban és arckifejezéseiben, éppen ezért nincs szükségem szimulációkra.

Mások megértésének folyamata a probléma klasszikus változata alapján analógiák sorozatának következtetési folyamatán keresztül történik. Másokról pusztán úgy van tapasztalatom, mint akik így vagy úgy viselkednek, de előlem elzárva maradnak mentális állapotaik. Megfigyelem azonban saját magamban, hogy különböző átélt állapotaim miként függnek össze saját viselkedéssel, és ezeket a relációkat arra használom, hogy mások elrejtett tudatos állapotairól is fogalmat alkothassak. A probléma előfeltétele azonban vitatható, ha az előbbi gondolatra összpontosítunk, amelynek értelmében mi közvetlenül tapasztaljuk mások emocionális, intencionális megnyilvánulásait, és nem rejtélyes fenoménnel van dolgunk, amelyek utólagos következtetéseket igényelnének, hogy eljuthassunk a másik privát világához. Az analógia javaslatát mások megértésének kérdésében azonban óvatosabban kell kritizálnunk, ugyanis nem feledkezhetünk meg arról az episztemológiai aszimmetriáról, amelynek értelmében mi sohasem bújhatunk valójában a másik bőrébe. Ez nem gátol meg azonban abban, hogy ne tapasztaljuk valamilyen szinten a másik pszichéjét, amely szigorúan mégsem választható le a tapasztalatban úgy, mint egy értelmetlen testi-fizikai megnyilvánulást követő interpretációs belevetés. Gondoljunk a nevetés, a dühkitörés, a sírás megnyilvánulásaira, és világossá válik, hogy csak absztrakciók útján különítjük el az érzékelt testi aspektust és a belső állapotokat, amelyek kifejezésre jutnak. Az empátia aktusában tehát nem az történik, hogy a percepciót egy következtetési folyamat követi.⁸

Habár valóban különbség van a viselkedés és a mentális állapotok közt, a viszony sokkal szorosabb. A fenomenológia tagadja azonban az extrém változatokat, amelyeknek értelmében a viselkedés pusztán külsődleges hatása az internális tudatos állapotoknak, amelyek kauzálisan váltják ki azokat, de ugyanúgy tagadja a behaviorizmus álláspontját is. Az utóbbi nézet legszélsőségesebb értelmében a mentális semmivel sem több, mint viselkedés vagy viselkedési diszpozíció.⁹ A fenomenológiában azonban a viselkedés kifejező jellege nem valami belsőnek az utólagos, külső megnyilvánulása, úgy, ahogy másokat sem objektumoknak vagy entitásoknak tapasztalunk, amelyet meg kell magyaráznunk, hanem eleve ágenseknek, akik célra irányuló tevékenységekben vesznek részt egy szociális, pragmatikus környezetben.

A viselkedés és cselekedetek magyarázata az analitikus elmefilozófiában

Az eddigiekben főként a fenomenológiai beállítódásra összpontosítva próbáltam megragadni, hogy hogyan tapasztaljuk saját magunk aktivitásainak és cselekedeteinek folyamatát, illetve hogy miként tárulnak fel mások megnyilvánulásai is számunkra. A fenomenológiai beállítódás

⁷ Vö. uo. 177.

⁸ Vö. uo. 183.

⁹ J. R. Searle: *Mind. A Brief Introduction*. Oxford University Press, 2004. 49.

azonban a deskriptív megközelítésekkel foglalkozik, és kiindulópontja a személyes tapasztalat. Feladata nem a kauzális magyarázat, hanem a transzcendentális leíró módszer, amelyben felfüggesztjük a mindennapi vagy a tudományos hiteinket és a tapasztalati adottra összpontosítunk. Ezzel szemben az analitikus elmefilozófia tipikus módon először előfeltételezi a természettudományos objektivitást, másodsor ennek fényében értelmezi azt, hogy mit is jelent a tudatos tapasztalat, amely mintegy ezáltal az agy termékeként tételeződik.¹⁰

Ilyen értelemben a cselekedetek kérdése a leíró perspektívától eltekintve főként az ok-okozati összefüggésekre kérdez rá, amelynek során azt próbáljuk megmagyarázni, hogy a személy cselekvési folyamata hogyan zajlik le kauzális értelemben. A problémát főként az képezi, hogy a viselkedés okainak feltárása két perspektívából is feltérképezhető. A természettudományok, jelen esetben pedig az agykutatás részletesen beszámol arról, hogy milyen kémiai folyamatok vesznek részt a motorikus viselkedésben, és ezek a belső, idegrendszeri folyamatok a cselekvések okaiként tételeződnek. Másodsor pedig a pszichológiai szint is nélkülözhetetlen a magyarázatban, amelynek során azonban olyan tudatos tapasztalatok tételeződnek saját tetteink okaiként, amelyek már közvetlenül hozzáférhetetlenek a természettudományos perspektívában. Váglyakkal, intenciókkal, hitekkel ugyanis semmi értelme nem volna rendelkezni, ha azok nem volnának ugyanúgy okai viselkedésünknek. Másképp kifejezve, az elme ontológiailag szubjektív tartalmi nem lehetnek kauzálisan izolálva azoktól a szubperszonális folyamatoktól, amelyek a gondolkodáshoz és a cselekvéshez kötődnek. Ez azt is jelenti azonban, hogy absztrakt reprezentációk vagy gondolatok, egyáltalán maga a szemantikai dimenzió ugyanúgy hatékony erő a világban, mint az interszjektíven, empirikusan is lokalizálható testi folyamatok. Ez azonban nagy dilemmához vezetett az elmefilozófiában, ugyanis hagyományosan a mentálisra úgy tekintünk mint a fizikaival szemben álló, attól elkülöníthető szférára, az utóbbira pedig mint egy kauzálisan zárt világra. Ebben az ellentétben azonban lehetlenné vált annak a megértése, hogy a tudatosság miként szervezi, alakítja a viselkedést, hogyan képes hatással lenni az agyi folyamatokra, és akkor annak a magyarázata is rejtélyes marad, hogy miként lehetünk szabad és autonóm ágensek.

Fred Dretske nagyon szemléletes hasonlattal fejezi ki a viselkedés magyarázatának kérdését a *Reasons and Causes* című tanulmányában, amikor arról ír, hogy egy nagyon erős, ám jelentéssel bíró hanghullám betörheti az üveget, de ebben a történetben a jelentésnek nem lehet szerepe. Ha viselkedésünk kimenetelében a gondolataink tartalmainak hasonló jellege volna, akkor teljesen mindegy lenne az, hogy rendelkezünk velük vagy sem.¹¹

John Searle szerint, amíg a hagyományos dualizmusban tudományos szempontból igen problematikussá válik az elme-test interakció, addig a materializmus típusai, ameddig elfogadják a hagyományos szótárt, ugyanúgy zsákutcákba torkollnak, ugyanis vagy sikertelen a próbálkozásuk, hogy redukálják a mentális állapotokat agyi eseményekre, vagy visszaesnek az epifenomenalizmus valamilyen csapdájába (pl. a tulajdonságdualizmus). Mindegyik nézet, habár részben valami igazat szeretne felszínre hozni, végső soron elfogadhatatlan.¹² Éppen ezért szerinte az egyik lehetséges kiút az ontológiai ellentétek egymással szemben álló tagadása, amely mindig is megakadályozza a cselekvések magyarázatát. Másképp fogalmazva, ha úgy definiáljuk

¹⁰ Szigeti Attila: *A tudatosság: rejtély vagy képesség?* Kellék 2004. 25. sz. 32.

¹¹ Vö. F. Dretske: *Reasons and Causes. Philosophical Perspectives.* Philosophy of Mind and Action Theory. Journal of Ridgeview Publishing Company 1989. 3. sz.

¹² Vö. J. R. Searle: *i.m.* 2.

a mentálisat, mint ami nem lehet fizikai, illetve fordítva, akkor az elmefilozófia természetlenné válik. Másodsor pedig az is lehetséges, hogy eleve előítéletesek vagyunk, ha a fizikai fogalmát a jelenlegi természettudományos episztemológia alapján véglegesen akarjuk definiálni.

A mentális kauzalitás esetében Searle a viselkedés kétfajta magyarázatának eltérő értelméről a következőképpen gondolkodik: egyrészt beszélünk a neuronok, másrészt a szubjektív tapasztalatok szintjén történő deskripciókról. Ezek a leírások azonban ugyanannak a jelenségnek a más-más szempontból való megragadásai, amelyekből tévedés lenne arra következtetni, hogy két, különálló okozó erőt kellene elkülönítenünk.¹³

Továbbá megfigyelhető az elmefilozófiában egy olyan tendencia is, amely több szempontból is talán félrevezető, és szűkített képet fest a mentálisról, akkor ha azt kizárólag privát, belső folyamatként definiálja. A fenomenológia, mint láhattuk, jól rávilágít erre az esetleges tévedésre. Az emergenciacsillag és rendszerelmélet pedig, amelynek értelmében a tudatos állapotok magasabb rendű szerveződésai az anyagnak, rámutat arra a másik szűkös beállítódásra, amely során tételezünk agyi aktivitásokat és mentális állapotokat, és megvizsgáljuk, hogyan függenek össze önmagukban tekintve. Ehelyett figyelembe kell vennünk azokat az igen tág fizikai, szociális, történelmi, kulturális stb. bonyolult környezeti feltételeket, amelyekbe beleágyazódva mozgunk, és amelyek befolyással vannak arra, hogy bennünk internálisan éppen mi zajlik. A rendszerelméletben a rendszer részének viselkedése a tágabb körülmények beleágyazottságának, a funkcionális, szerveződési mintáknak is alávetett, nemcsak a lokális interakcióknak és törvényeknek.

Az emergenciacsillag ilyen értelemben a szabad akarat lehetőségének is képes egy teoretikus alapot nyújtani, amennyiben azt állítja, hogy a tudatosság és az agyműködés között egyfajta körkörös, reciprok ok-okozati viszony tételeződik. Ez azt is jelenti, hogy egy lefele történő kauzális viszony is felvázolható, amelynek során tervek, normák, etikai elvek stb. az intelligens okság jelenségére vonatkoznak.¹⁴

A cselekedetek struktúrája és az ágens

Az elmefilozófia, hasonlóan a fenomenológiához, folyamatosan foglalkozik a cselekvés strukturális megragadásával. Ezzel kapcsolatban felvázolható e folyamat általános szerkezete. A cselekedet modelljében elkülöníthető az azt megelőző elhatározás vagy szándék (ez sok esetben egy hirtelen folyamat), a próbálkozás, amely a cselekedet beindítására való intencióra vonatkozik, illetve amelynek az akarati erőfeszítése folyamatosan szükséges a cselekedet fenntartásához. Továbbá John Searle szerint érdekes összefüggéseket figyelhetünk meg a percepció és akció közt. Az érzékelésben a külvilág okozza a tapasztalatunkat, a cselekedet során pedig az elme okoz valamilyen változást a világban. Mindkét folyamatnak ugyanakkor van egy kielégítési feltétele. Cselekedetem akkor lesz kielégítve, ha intencióimnak megfelelően változtatok valamit a világban, míg a percepció esetében akkor, ha a reprezentációim felel meg a valóságnak.¹⁵

A cselekedetek ugyanakkor mindig magához a szubjektumhoz kapcsolódnak, ezért kérdés, hogy mit is jelent az individuum mint ágens. A tevékenységeink kapcsán általában saját mentális

¹³ Vö. uo. 209.

¹⁴ Vö. G. Ellis: *Top-Down Causation and the Human Brain*. = Ed. N. Murphy – G. Ellis – T. O'Connor: *Downward Causation and the Neurobiology of Free Will*. Springer, New York 2009. 73.

¹⁵ Vö. J. R. Searle: *Rationality in action*. Massachusetts Institute of Technology 2001. 42.

állapotainkra tekintünk úgy, mint amelyek kiváltották az adott tetteinket. Motivációk, szándékok, célok miatt cselekszünk, és konkrét tetteinknek általában nagyon jól tudjuk a kiváltó okait. Észre kell vennünk azonban, hogy a motivációk sohasem működhetnek úgy kauzálisan mint meghatározott okok a személytelen események kapcsán felvázolt magyarázati sémákban. Az utóbbi esetben ugyanis az okok elégséges feltételt jelentenek az okozat létrejöttében. A cselekedeteink esetében azonban saját vágyaink és intencióink nem löknek bennünket sem egyetlen meghatározott döntés kényszeréhez, sem egyetlen predeterminált cselekedet kezdeményezéséhez. A szabályozás és kontroll képessége ugyanis a világban való tevékenységeink struktúrájába ivódik, és enélkül pusztán hatásokat elszenvető, determinált egyének lennénk. A döntés és a cselekvés szabadsága tehát feltételezi azt a képességet, hogy részleges hatalmam legyen saját mentális állapotaim felett. Éppen ezért kell kiegészítenünk azt a strukturális vázat, amelyben felsoroljuk mindazokat a mentális epizódokat (gondolatokat, hiteket, vágyakat), amelyek okai a viselkedésnek, azzal a szabályozó képességgel, amely egy kontrolláló alanyra utal, arra a szubjektumra, amely nemcsak saját elmeállapotai önmaguktól való szerveződésének tanúja, hanem azoknak aktív, szabályozó forrása és azáltal saját tetteinek szerzője. Az elme e kontrolláló énje azonban nem valamilyen eltárgyasítható entitás, hasonlóan ahhoz, ahogyan saját nézőpontom a világra sem lehet a tapasztalat tárgya. Ilyen értelemben az én posztulálása nem is igényli, hogy eltárgyasítható legyen. Fenomenológiai értelemben pedig az öntapasztalatunk sem egy behatárolható dologiságra való reflexió, hanem a tudatosság első szám, első személyű, megtestesült, prereflexív tapasztalati dimenziója, egy olyan invariáns szerkezete annak, ami temporális azonosságot biztosít, ugyanis minden tapasztalat sajátos jellege és módja.¹⁶ Ez a tapasztalat azonban, amely egyrészt egyfajta passzív tanúság, az ágencia érzetével is párosul, amelynek során nemcsak átélek eseményeket, hanem aktív szabályozó forrása vagyok gondolkodásomnak és tetteimnek.

Következtetések

A különböző filozófiai hagyományoknak, beállítódásoknak és módszereknek lehetnek azonos témáik, ám mindig kérdéses, hogy a mozaikdarabkákat miként lehet problémamentesen összerakni. Manapság azonban megfigyelhető egy olyan interdiszciplináris tendencia, amely pozitívan áll hozzá a különböző megközelítésmódok találkozásának irányához. Evan Thompson és Shaun Gallagher például úgy vélik, hogy a fenomenológia, a hermeneutika és a kognitív vagy természettudományok között produktív dialógust lehet folytatni, amelyben a különböző szempontok egymáshoz viszonyítva képesek bővíteni, korrigálni, illetve kölcsönösen meghatározni egymást annak érdekében, hogy egy átfogóbb és részletesebb képhez vezessenek meghatározott jelenségek értelmezése kapcsán.¹⁷

Ennek kapcsán azonban megalapozott kételyek is felmerülnek. Ezen a ponton jogos rákérdezni arra, hogy vajon milyen értelemben találkozhat a naturalista és transzcendentális módszer, amikor eleve eltérő alapokról indulnak. A konkrétabb ellentét például a jelen témához kapcsolódva épp a kauzális magyarázatok és a hermeneutikai vagy az intencionális megértés

¹⁶ Vö. D. Zahavi: *Subjectivity and selfhood*. Massachusetts Institute of Technology, 2005. 115.

¹⁷ Vö. Shaun Gallagher: *Hermeneutics and the Cognitive Sciences*. Journal of Consciousness Studies. 2004. Volume 11. 10–11. sz. 3.

különbsége, vagy még pontosabban az a szakadék, amely a viselkedés kapcsán a motivációs és az ok-okozati összefüggések közé helyezhető.

The Relationship between Consciousness and Action in Phenomenology and in Analytical Philosophy of Mind

Keywords: agency, action, behaviour, consciousness, experience, subjectivity

In this short study I would like to deal with some of the philosophical connections related to subjectivity, agency, behaviour and action and meanwhile I wish to compare some important questions which arise in phenomenology and analytical philosophy of mind concerning this topic.

IN MEMORIAM

„És téged, ki e pár lapot olvasod, íme, köszöntlek”
(Szabó György 1920–2011)

Szabó György klasszika-filológus, egyetemi tanár, műfordító, szerkesztő, szakíró, költő türelemmel viselt, csaknem egy évtizednyi súlyos betegség után 2011. május 10-én kolozsvári otthonában hunyt el. Nyugodjék békében!

Az EME alapító tagja, volt, az Egyesület 1990-es újjáalapításakor kezdeményező szerepet vállalt. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület valamennyi tagja nevében búcsúzik tőle az egykori tanítvány.

Dicsőszentmártonban született 1920. április 19-én. Radnóton, majd a marosvásárhelyi református kollégiumban tanult, 1943-ban a kolozsvári egyetemen szerzett latin–görög tanári oklevelet. Régésznek készült, 1942-től gyakornokként dolgozott a kolozsvári Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárában (Roska Márton mellett), 1944-ben régészetből doktorált, 1943-tól a Magyar Numizmatikai Társulatnak és az Országos Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulatnak volt tagja. 1972-ben világirodalomból is doktorált (magyar egyetemen szerzett doktorátusát a román hatóságok nem ismerték el.)

Tanulmányait 1943-ban a Regele Ferdinánd egyetemen kezdte, a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen fejezte be. 1944-ben a Szovjetunióba deportálták (*Kolozsvári deportáltak az Uralban* című könyvében emlékezik erre). 1945-ben tért haza teljesen legyengülve. 1947-ig Marosvásárhelyen maradt (itt a katolikus gimnáziumban tanított), a következő évben a gyulafehérvári Római Katolikus Majláth Főgimnázium tanára lett. Jelentős érdemei vannak abban, hogy az egyházi intézmény állami tulajdonba vétele idején a Főgimnázium levéltára nem pusztult el. (Életút-interjúja figyelemre méltó: *Academia Transsylvanica. Beszélgetések erdélyi tudósokkal*. Szerk. Mirk Szidónia Kata. Csíkszereda, Hargita. 2007. 371–384.)

1948-tól egyetemi oktató a Bolyai Egyetemen, majd az 1959-ben „egyesített” Babeş–Bolyai Tudományegyetemen. Világirodalmat tanított elsősorban. A tanítás mellett szerkesztői, fordítói munkát végzett élete utolsó évtizedéig. Szelidsége, példás önfegyelme, finom humora a politikai zűrzavarban is emberi értékek közvetítőjeként tudta megtartani, mindezt antik versekre tördelt önéletírásában is felfedezhetjük. *Antik formában. Válogatott versek* című kötetét Kolozsvárt adta ki 2002-ben. (Önerőből: 50 példányban... Könyvritkaság.) Ennek sorai képezhetik az életutat értelmező fénysugarakat.

„Megmaradok hát végig e földrésznek a hátán /,csak” európainak, nekem e cím is elég” – írja. Tágabb hazájának Európát vallotta, joggal. A kultúra békeszerző lehetőségeiben bízott, több mint négyszáz közleménye erről a humanizmusról vall az elsőtől – *Egy erdélyi falu: Radnót* (Ifjú Erdély, Kolozsvár 1938/10.) – az utolsóig, az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* 2009-ben megjelent kötetében.

Az európaiság a tudás gyarapítását, az újnak a régivel való diskurzusát jelenti, a szellemi gazdagodást, az eszmények fáradhatatlan keresését, felmutatását. Szabó György tudta, hogy szövegek tanulmányozása nélkül nincsen színvonalas kultúraértelmezés: antik szerzők műveit fordította és tette közzé: *Herakleitos* (Bodor Andrással közös fordítás), Bukarest, 1951;

Epikuros, Lucretius (Bodor Andrással közös fordítás, Bukarest, 1951), *Korai görög materialisták* (Bodor Andrással és Gálffy Zsigmonddal közös fordítás, h.n. [Budapest], 1952), *Aristoteles* (Bodor Andrással közös fordítás, Bukarest, 1952), *Leukippos–Demokritos* (Bodor Andrással közös fordítás, Bukarest, Tudományos Kiadó, 1952). E kiadványai a tiltások korában, szűkös szellemi lehetőségek között alkalmat teremtettek egyetemi hallgatónak, igényes olvasónak a klasszikus szövegek anyanyelven való olvasására.

Verses vallomásai szerint Vergilius volt mestere a hexameter-írásban. Az olvasásban gyönyörűsége telt, Homérosz és Vergilius mint kedvencek mellett a francia szerzők közt Villont (ifjúkora meghatározó szerzőjét), Ronsard-t és a magyar olvasók által akkor még nem ismert Du Bellay-t, aztán Rimbaud-t, Paul Valéryt említi *Napi olvasmányok* című versében. Magyar szerzőink sorában Adyt, Tóth Árpádot, Babitsot, Áprilyt, Jékelyt és Dsidát, de Petőfit és Aranyt is. A halkszavúság és az aforizmatikusság közti térben jelölhetjük ki ideális szellemi szabadságmezjét. Nem restelt napilapba kulturális vagy nyelvi jegyzetet írni, verset ajánlani irodalmi folyóiratnak, hírt adni rangos világirodalmi művek megjelenéséről vagy érdemleges magyar olvasmányokról. Nem vonult tudományos elefántcsonttoronyba, de nem is vett részt politikában, a napi vitákban; „lepergett csendben az élet” – írja *Kolozsvár* című – egyébként a városra áldást adó – versében.

Anekdota- és szólásgyűjtemények gondozásával és kiadásával is foglalkozott. E könyvei igen népszerűek lettek: *Antik anekdoták* (Bukarest 1970), *Sötétben tündöklőbb a fény* (Kolozsvár 1975), *Középkori anekdoták* (Bukarest, 1976), *Apró cseppekből lesz a zápor* (Kolozsvár 1982), *Ne vessünk a régiekkel* (Kolozsvár, 1994), *Minden bajnak orvosa az idő – aforizmák a görög irodalomból* (Kolozsvár 1997). Nem csak a tudomány és a költészet párhuzamos művelése, az antik auktorok és a tusculanum kedvelése rokonítja őt Baróti Szabó Dávidhoz: a Kassa, Komárom, Virt dalnokához (és Villonhoz) hasonlóan himnusz is szerzett Máriához („Új ezer évbe vezesd el a népünk” – *Imádság a Boldogasszonyhoz*).

A világ tematikus észlelése is támpontokat nyújthat Szabó György munkássága megértésében. Ehhez a kultúra rendszerben való látása iránti igénye és a rendszeres önvizsgálata is hozzátartozik, például az emberi dolgok tudomásul vétele, kijelentése, üzenetszerű közlése. 1987-ben a bukaresti Kritérium Könyvkiadónál megjelent egy általa fordított és sajtó alá rendezett könyv: Cicero: *Az öregségről. A barátságról*. A várakozás (fiatal) éveit után arra keres választ, hogyan készülődjünk – bölcs belátással egy másik idődimenzióra („míg a Sors jelzi: letelt az időm”).

„Mint ama régi dalos, római Vergilius...” Rendkívül érdekelte a nyelv az antik feliratoktól a magyar nyelv megragadható változásaiig, a hangzás, a fordíthatóság kérdéseiiig. Faludy György szabad Villon-fordításaival is megismertette. *Villon hangulatában* címmel a „hol van a tavalyi hó” refrénre saját élete leltárját is elkészítette. Nyelvtanulása aritmetikáját pedig ilyen disztichonokba foglalja:

*Nyolc évig tanulám a magyar nyelvet s irodalmat,
nyolc év volt a román is tanulási anyag.
Szintén nyolc év telt el a francia nyelvtudománnyal,
ám a latinra csupán hat rövid év maradt.
Német nyelvre jutott négy év és ennyi elég volt:
klasszikusoknak szép műve előnkbe került.*

*Két év telt el az ógörög nyelvvel, ámde Homérosz
még nem volt tananyag: értheti bárki okát.
Akkoriban még nem sok ember bírta az angolt,
csillaga jóval utóbb jött fel az égre e tájt.
Nékem az angol most is furcsa, bizarr idióma:
az csak enyém mit az ő iskola megtanított.*

1982-ben egyetemi tanárként nyugdíjba vonult, de szakmáját nem hagyta abba: az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* szerkesztője maradt, a Kriterion és más könyvkiadók (a Polis, a Dacia) rendszeres munkatársa, kézikönyvek, klasszikus szövegek sajtó alá rendezője, az ókori és a középkori kultúra népszerűsítője. A tudósok és költők teljesítményét csodálattal emlegette, a béke ajándékainak tekintette.

A „középajtai prédikátor” és történétíró, Benkő József munkásságával hosszasan foglalkozott: magyarra fordította híres *Transylvania Specialisát*, ellátta előszóval, jegyzetekkel, bár maga a könyv jóval később jelenhetett meg (Benkő József: *Transilvania specialis: Erdély földje és népe I–II.* Ford. és szerk. Szabó György. Bukarest–Kolozsvár 1999, mutatók Szilágyi N. Zsuzsa). *Benkő József levelezését* is közreadta (Tarnai Andorral közösen, a Magyar tudósok levelezése sorozatban Budapesten, 1988-ban). Mindkét mű a szaktudományosság kézikönyvévé vált.

Verses levelezést folytatott a marosvásárhelyi Tóth Istvánnal, a latin nyelvű magyarországi irodalom fordítójával, antik formák kedvelésében is társával, őszinte barátság kötötte össze továbbá Kiss Andrással, Salamon (Sombori) Sándorral, Bodor Andrással, Létay Lajossal, Antal Árpáddal. a *Barátok, pályatársak panorámájában* így jelenik meg egyetlen sorpárban az önzetlen tudóstárs alakja:

*Régi családok után nyomoz archívumba Kiss András,
mindenkít kiségit, hordja a jó anyagot.*

Szűkebb hazájának Kolozsvárt tartotta: „Az itteni ember – már aki jó hazafi – büszke, hogy itt született” – írja a kolozsváriságról, ezzel az erdélyiség egy lehetséges metaforáját sugallja. A helyet mint a kultúra megismételhetetlen produktumát időbeliségében is látja, személyességet keres a tudomány hívős terein is. Érdeklí a reformáció kora is, a humanizmus helyi változata, *Abafáji Gyulay Pál (Humanizmus és reformáció)* című könyve (Akadémiai kiadó 1974) egy már-már feledésbe merült korai magyar értelmiségiről szól: Bekes Gáspár antitrinitárius titkáráról.

Milyen nehéz igeidőkbe szorítani egy az időtlenségnek szóló életüzenetet. A múlt vagy a jelen idő használata – nemcsak retorikai próbatétel. Az időszembesítő jelleget érvényesítő antik ihletésű öniróniával zárja Szabó György tágabb és szűkebb hazájáról szóló versét, így:

*Sok-sok évtizedet töltöttem én e világban,
házsongárdi agyag várja a csontjaimat.*

De mi ne a testről, hanem a huncutul hátrahagyott léleküzenetről szóljunk, Gállfy Mária (felesége, 60 éven keresztül társa) mostanában találta meg és 2003-ra datálja a professzor cenzúrával írt hexametereit:

*Nyolcvanon túlléptem már, nem sok időm van e földön,
éltem épp eleget, itt van a búcsú-idő.
Szép volt, drágám, véled az élet, s most köszönök meg
mindent, minthogy a vég feltünedez hamarost.
Őrizd meg emlékeimből mind csak a jót, a vidámat,
és a kellemetést, s hagyd el a bánatosat.
Majd odaát, ha az Isten akarja, találkozunk ismét,
s végtelen századokig egymáséi leszünk.*

Kolozsvár, 2010. július 8-án.

Egyed Emese

SZEMLE

Metafizikai vízió

Michel Houellebecq: *Elemi részecskék*. (Ford: Tótfalusi Ágnes) Magvető, Bp. 2001. 324 oldal

Michel Houellebecq regénye, az *Elemi részecskék* 1998-ban Franciaországban elnyerte az év regénye címet, és bár jelölték a Goncourt-díjra is, azt ebben az évben nem kapta meg, csak idén *La conte et le territoire* [A térkép és felségterület] című regényével (2011 áprilisában jelenik meg a Magvető Kiadó jóvoltából). Nagyon jól mutatja a francia író ellentmondásos megítélését a 2010-es díjkiosztó is. Habár Michel Houellebecq volt a díj nagy esélyese, a díjkiosztásig kérdés volt, vajon a zsüri leteszi-e a garast az irodalmi közvéleményt erősen megosztó szerző mellett. Annál is inkább, mert a zsüri egyik tagja, a szintén író Tahar Ben Jelloun korábban erőteljes támadást indított ellene az olasz La Republicában.

Már első regényével, az *Elemi részecskékkel*, olvasói egy részét megbotránkozattatta, míg mások rajongtak érte. A regény fogadtatása korántsem volt egyöntetűen ujjongó, hatalmas vitákat gerjesztett, amelyek olyan fontos kérdéseket is érintettek, mint hogy milyen a mai irodalom általában és milyennek kellene lennie. Jean-Marie Laclavetine, a Gallimard Kiadó olvasói bizottságának a tagja, a *Première ligne* [Első vonal] (Paris, Gallimard Kiadó 1999) című regény szerzője egy a sok heves támadó közül. A Débat-ban közölt cikkében a mostani korszak elsilányosodását látja abban, hogy ennyi nyilvánosságot kaphatott ez az erősen közepes regény. Szerinte a jólétben megcsömörlött társadalom számára a hullaszagú neonaturalizmus ugyanazt a szerepet tölti be, mint hajdan a kalandregény. Szerinte korunkból kiveszett a kaland, és nem létezik a távoli. Az egzotikum a szennyeskosárba költözött, és ebben látja azt a szerinte perverz izgalmat, ami az olyan regények megjelenését kíséri, mint amilyen a *Viande* [Hús], az *Éloge de viande* [A hús dicsérete] a *L'inceste* [A vérfertőzés], a *Dugj meg* [Baise-moi].

Jean-Marie Laclavetine a „nézd, milyen rondák vagyunk” mazochista siralmát az értékek válságában, a jövő miatti szorongásban látja. Houellebecq első regényéhez hasonló gyanakvással fogadták a következő kettőt is Franciországbán, amelyeket magyar fordításban is olvashattuk: *A csúcson*, *Egy sziget lehetőségei*.

Az *Elemi részecskék* magyarul 2000-ben jelent meg, Tótfalusi Ágnes fordításában. A könyv élénk narancssárga szalaggal hívta fel magára a figyelmet, és azt hirdette, hogy a könyv, amit a kezünkben tartunk az „európai Psycho”. Miért érezte szükségét annak a könyvkiadó, hogy Ellis regényével kapcsolja össze az *Elemi részecskéket*? A válasz nagyon is egyszerű: mivel az *Amerikai Psychót* elég sokan olvasták, a hozzá való hasonlítás hasonló sikerrel kecsegtethetett.

Igaz az, hogy Michel Houellebecq nevét nálunk kevesen ismerték ekkor, pedig Franciaországban elég jól csengett, ugyanis nem ez volt az első könyve. A negyvenhárom éves író versekkel indult, és 1992-ben jelent meg első verseskötete *La poursuite du bonheur* [A boldogság keresése] amelyet a kritika rögtön a Tristan Tzara-díjjal jutalmazott. Ezt követte 1994-ben első regénye, az *Extension du domaine de la lutte* [A küzdelem terének a kiterjesztése], amelyet több nyelvre is lefordítottak. A regényírás azonban Houellebecqet nem távolította el a költészettől. 1996-ban újabb verseskötete jelent meg, a *Le Sens du combat* [A harc értelme], amely a Flore-díjat kapta meg. Az *Elemi részecskék* megjelenésekor neve már ismert Franciaország-szerte. Hamarosan újabb verseskötettel jelentkezik *Renaissance* címmel. Majd hatalmas botrányt kelt újabb regénye.

Sokoldalú íróról van tehát szó, aki verset és prózát egyaránt ír, és olykor vegyíti a kettőt. Az *Elemi*

részecskék című regény esetében mottóként szerepelteti saját verseit. Houellebecq azonban nem riad meg az egymástól eltérő művészeti ágak keverésétől sem: 2000 tavaszán jelent meg egy zenei albuma, verseit Bertran Burgalat zenésítette meg. Izgalmas utakon kalandozik a *Lanzarato* című kötete is, ahol fényképek társulnak az írásaihoz.

Visszatérve az *Elemi részecskék* magyar kiadásához, joggal tehetjük fel a kérdést, hogy valójában milyen kapcsolat áll fenn Ellis és Houellebecq műve között. A magyar fülszöveg a következő információval szolgál: „Ez a könyv az európai *Psycho*»-írta a regény méltatója 1998-ban, amikor Houellebecq műve megjelent Franciaországban.”

De miért éppen az *Amerikai Psycho*val való összehasonlítást találta meg a fülszöveg írója, hisz mind a regény szövege és a róla szóló írások hemzsegnék az irodalmi utalásoktól. A regényben többek között előfordul Heisenberg, Kafka, Huxley, Zola, Proust, Baudelaire, Céline, Compté, Lautrémont neve, míg az irodalmárok Balzacot, Zolát, Foucault emlegetik a regény kapcsán.

Az *Amerikai Psycho*val felvezetett *Elemi részecskék* teljesen másfajta várakozást ébreszt az olvasóban. Bret Easton Ellis 1991-es regénye a horror és a pornó ingoványos területeire invitálta meg az embert. A horrorirodalom nem titkolt célja a rémület- és undorkeltés. Magyarországon is egyre lelkesebb olvasótábora kezd kialakulni az ilyen típusú könyveknek, ezt bizonyítja Stephen King népszerűsége.

Az *Amerikai Psycho* második mottója (összesen négy van) Dosztojevszkij *Feljegyzések az egérlyukból* című művéből való. A mottóbeli idézet azt bizonygatja, hogy bár a *Feljegyzések az egérlyukból* följegyzései a képzelet szülöttei, de hozzáteszi fenyegetésként, hogy az írások szerzői létezhetnek akár a mi társadalmunkban is, „kivált, ha figyelembe vesszük azokat a körülményeket, amelyek között általában kialakult a társadalmunk”. Dosztojevszkij az akkori nemzedék egyik képviselőjét szeretné megrajzolni, saját társadalmát egyik típusát.

A mottó mögött, úgy érzem, egy tiszteletre méltó szándék rejlik, ami nem vált be a regényben, és

amit sokkal inkább megvalósít Houellebecq műve, ezért inkább az *Elemi részecskék* mottója lehetne. Az *Amerikai Psycho* nem kevesebbet ígér, mint egy jellemrajzot, kialakulásának okaival megtoldva. Ellis regénye azonban az okok feltárásával adós marad, illetve csak részben foglalkozik azzal. Ugyanis Pat Bateman „a most utolsó éveit élő nemzedék képviselője”, de arra vonatkozóan, hogy miért vált ez a nemzedék ilyené, Ellis szövege nem sok információval szolgál.

Egyetlen dologban mégis hasonlít a két regény. Ellis regénye, mint minden horror, elképzeli, és láthatóvá teszi a realitás mögött megbúvó lidércnyomást. A képzelet segítségével megalkotja, elpusztítja, majd újrateremt a világot. Jelen esetben a pénz világát, a yuppie társadalmát figurazza ki, Pat Bateman, a szörnyeteg nem más, mint e csillogó-villogó világ szüleménye. Houellebecq regénye szintén a mi nagyon is ismerős világunkat teremti újjá, képzelőerejével ismeretlen területekre vezetve el minket.

Milyen Houellebecq világa? A francia író regénye Epilógussal és Prológussal is rendelkezik. Epilógusa az utópia műfaja felé nyitja meg a regény szövegét, és itt tisztázódik a történet elbeszélésének az ideje is. Így Houellebecq Epilógusa visszamenőleg átértelmezi és időzjelbe teszi a Prológusba lefektetett „játékszabályokat.” Az *Elemi részecskék* elbeszélője bevezetőjében nem kevesebbet ígér, mint Ellis regényének Dosztojevszkij mottója. Bár az első sorok még azt a szándékot fejezik ki, hogy „a könyv egy olyan ember történetét meséli el, aki Nyugat-Európában, javarészt a XX. század második felében élte életét”, de a története több lesz ennél. A Prológus a továbbiakban így pontosít: „Djerzinski csak azért lehet a regény központi figurája, mert a harmadik metafizikai mutációnak az egyik építőmunkása.”

Mit jelent a metafizikai mutáció? Az elbeszélő így definiálja: „egy adott társadalom gazdaságát, politikáját és erkölceit éppen az a vízió határozza meg, amely a társadalom tagjaiban egy adott pillanatban a világról kialakul. Metafizikai mutációra, – vagyis az emberek világképének radikális és globális átalakulására nagyon ritkán kerül sor az emberiség

történetében. Metafizikai mutációnak számított például a kereszténység megjelenése. Amikor létrejön egy metafizikai mutáció, következetesen és tökéletesen kifejlődhet, anélkül hogy ellenállásba ütköznék, és bár nem ez a célja, elsöpri a gazdasági és politikai rendszereket, és esztétikai ítéleteket és a társadalmi hierchiákat is. Nincs olyan emberi erő, amely útját állhatná térhódításának csak egy új metafizikai erő megjelenése.” (7–8.)

A Prológus méltán juttatja eszünkben Balzac és Foucault nevét és a szellemtudományt. A figyelmes olvasónak feltűnhet egy jövő idő is: a harmadik metafizikai mutáció, amely „új korszakot nyit majd a világ történetében”. (8.) Ez a jövő idő teljesen más jelentésmezőkkel bővíti a lehetséges olvasatot, és ezt a jövő időt magyarázza meg a regény Epilógusa. Ugyanis múltunk metafizikai megkonstruálása 2079-ben történik, amikor narrátorunk papírra veti a világról kialakult vízióját.

Balzachoz hasonlóan Houellebecqet is a társadalom érdeklí. Balzac 1842-ben az *Emberi színjátékhoz* írt előszavában kifejti, hogy az ötletet az emberiség és az állatvilág összehasonlítása adta. Ugyanis az emberi társadalom hasonlít a természethez, amennyiben annyiféle emberfajtát formál, ahány állatfajta van, teszi azt aszerint hányféle „környezetben kell kifejtenie tevékenységét”. Szerinte ugyanúgy elkészíthető egy Buffon művére hasonlító kalauz, amelyben a bűnöket és az erényeket egyaránt megtaláljuk csokorba kötve, és az események és okok e roppant halmazában felfedezhetjük az értelmet.

Balzac és Houellebecq társadalomrajza között azonban lényeges különbség van. Míg Balzac pozitívista alaposággal apró tényekből rakja össze az egészet, Houellebecq eszméje a szellemtörténethez közelít. A szellemtörténet ugyanis a társadalmi jelenségek nagy összefüggéseit keresi, és a fejlődés egész korszakának leglényegesebb vonásait a megtalált átfogó összefüggéseiknek rendeli alá.

Talán Houellebecq Foucault-t is olvasgatta, amikor papírra vetette regényét, ugyanis metafizikai mutációja erősen emlékeztet a foucault-i episzteméelméletre. Houellebecq szerint „egy adott társadalom gazdaságát, politikáját és erkölceit

éppen az a vízió határozza meg, amely a társadalom tagjaiban egy adott pillanatban a világról kialakul”. Ezért narrátora történetének megkonstruálását alárendeli ennek a víziónak.

Balzac és Houellebecq egy dologban mégis hasonlít: mindkettő leírhatónak tartja a társadalmat. Balzac a tudományosságigényét is megfogalmazza előszavában. Houellebecq ezt a témát ugyan nem érinti a Prológusban, de elbeszélője előszeretettel fecseg a módszeréről, és itt is, ott is találunk elszórva a metafizikai mutáció leírásának technikájára önreflexiót. Az elbeszélő fontosnak érzi a teljesség bemutatását: „Ez az életforma már réges-rég eltűnt a mi vidékünkéről, és kevés kimerítő elemzés született róla, bár a radikális környezetvédők folyvást érthetetlen nosztalgiával emlegetik. A teljesség kedvéért mégis megpróbálkozom ennek az életformának a bemutatásával.” (25.)

Az elbeszélő megkülönböztet előfutárokat és a társadalom jellemző figuráit: „Az előfutárok egyrészt tökéletesen alkalmazkodnak koruk megszokott életformájához, ugyanakkor nagyon igyekeznek meghaladni ezt az életformát. Új viselkedésformákat népszerűsítene, ezért az ő esetükben egy kicsit hosszabb életra van szükség.” (27.)

A kor tipikus emberének élete „általában egyszerű és boldog, mert magával ragadja őket koruk történelmi fejlődése és maguk is lelkesen járulnak hozzá a fejlődéshez”. (26.). De a tizenkettedik fejezet motója, egy Auguste Comte idézet is a társadalom mozgásának mikéntjére reflektál, és így figyelmeztet: „A társadalom forrongó korszakaiban mindig vannak olyan emberek, akik furcsa göggel maguknak tulajdonítják azt az értelmet, hogy ők ébresztették fel a kortársaikban az anarchista szenvedélyt, ezek nem veszik észre, hogy állítólagos, siralmas győzelmük a korszak társadalmi viszonyai által teremtett spontán helyzet következménye.” (71.)

Houellebecq formailag is a Balzac és Zola által kitaposott úton halad, és bár a szöveg egyik szereplője, Philippe Sollers azt mondja: „Már nem élünk Céline idejében, tudható. Bizonyos témákról az ember már nem írhat le mindent, amit akar...” (199.) Az író ez egy csöppet sem zavarja, és balzaci

precizitással vázolja fel a testvérpár Michel és Bruno útját a változó időben.

A regény négy részre osztható: *Prológus*, *Az elveszített birodalom* (első rész), *Furcsa pillanatok* (második rész), *Érzelmi határtalanság* (harmadik rész), majd *Epilógus*. A balzaci realista regényírásra jellemző időkezelés és térszerkezet leginkább az első részben érhető tetten, amelynek első fejezete ennek a résznek a látszólagos jelennel in medias rest indul: 1998. július elsejét írunk, amikor az egyik főszereplő, Michel Djerzinski búcsúfogadását tartja. Az első szabad estéje egyetlen társának, a kanárijának a halálával indul, majd éjszakai víziójával folytatódik tekerdő paradicsomos raviolival és nemi szervekkel. Már az első három fejezetben felvillannak a fő kérdések és témák: miért hagyja el a sikeres Djerzinski az intézetét, ahol vezető kutató lett, és tizenöten dolgoztak a keze alatt, mi az oka a főhős végtelen magányának?

A jelenből a történet visszakanyarodik az „elveszített birodalomba”. Itt is leginkább a testvérpár életrajzának a kibogozása folyik. Az egyes fejezetek felváltva tárgyalják Bruno és Michel gyermekkorának és tanulóéveinek fontos eseményeit, s éppúgy, mint Balzac történetei, az idő meghatározásával kezdődnek, majd a korszak bemutatása következik, ami átfolyik gyakorító történetmondásba (itératív: a többször megtörtént egyszeri elbeszélésébe). E gondos előkészítés után lopóznak be az egyedüli jelenetek: Michelnek Brigitte-tel való kalandja, Brunó első megaláztatásának a története vagy nagypapja halála.

De mi az, ami meghatározta az elveszített birodalmat?

A háború utáni Franciaország éppúgy elmerült a hedonizmusban, mint Amerika. Ezt a hatvanas évek szellemi és szexuális felszabadulása követi. A hetvenes évekre az erotikus kulturális termékek fogyasztása jellemző. A korszakot botrányok sorozata rázta meg, amelyet olyan filmek robbantottak ki, mint *A Paradicsom fantomja*, a *Mechanikus narancs* vagy a *Tojástánc*, ami „a szexre és az erőszakra épülő kultúra kereskedelmi életképességét mutatta”. A hetvenes években jelenik meg az abortuszt lehetővé tevő Veil-törvény, amelyről az elbeszélő szerint

„teljes bátorsággal kijelenthetjük, hogy a nyugati civilizáció utolsó évtizedeiben nagymértékben hozzájárult a depresszív, sőt mazochista közhangulat kialakulásához”. (73.)

Az első rész a két főhős individuális fejlődését vázolja, fel és a környezet hatásait rekonstruálja. Az elbeszélő szerint a materialista kor embereinek értékrendjében központi helyet foglalt el „a személyes szabadság, az emberi méltóság és a fejlődés fogalma”. (317.) Az individuális fejlődést elsősorban a szülőkhöz, a halálhoz és a szexualitáshoz való viszony határozza meg, a „barbár természet közepén az emberi lények néha (nagyon ritkán) képesek arra, hogy kis meleg fészkeket alakítsanak ki, ahol a szeretet fénye ragyog. Kicsi, zárt, a kiválasztottak számára fenntartott tereket, ahol az interszubjektivitás és a szeretet uralkodik.”

A második részben, a *Furcsa pillanatokban* az egyedüli, egyszer megtörtént események terjedelme megnő, és a narráció is változik az első részhez képest. Ez a fejezet címe ellenére a legnagyobb hányadát teszi ki a regénynek, de nem ölel fel olyan nagy intervallumot, mint az első rész. Brunónak a Változás Helyén eltöltött szextúrája nyolc fejezeten át folytatódik egyetlen megszakítással (4. fejezet), amikor az elbeszélő Michelre koncentrálna. Annak ellenére, hogy Bruno nyaralása alig tart két hetet, sokkal hosszabban tárgyalja a szerző.

A második részben az elbeszélő jobban a hátterbe húzódik, megjegyzései szinte eltűnnek, elsősorban a cselekményre koncentrálna, és a történeteket a szereplők nézőpontjából mutatja be. Ezt az elbeszéléstechnikát az első rész utolsó fejezetei mintegy megelőlegezik. Az első rész tizenkettedik fejezetében jelenik meg először a későbbiekben oly gyakran alkalmazott narrációs megoldás: Bruno történeteit egyes szám első személyben ő maga meséli el. Ilyenkor az elbeszélő hozzáteszi: a pszichiáternek erről így beszélt. A pszichiáterre való hivatkozás nemcsak a történet megkérdőjelezhetetlenségét hivatott tanúsítani, hanem az események személyességét és egyszerűségét is hangsúlyozza. Míg a kollégiumi kínzások leírása tárgyyszerű, és nem a kínzások szenvedő alanyának, Brunónak a szemszögéből

mutatja be az eseményeket, ezekben a részekben Bruno nézőpontjából értesülünk a dolgokról.

Itt válik először Bruno a történet narrátorává. Michel csak a párbeszédekben használ egyes szám első személyt, különben egyszer sem ragadja magához az elbeszélés fonálát. És bár csak a negyedik fejezetben kapcsolódik be újra a történetbe, már a második részben nyilvánvalóvá válik, hogy ez az ő története, ő a hordozója az új metafizikai mutációnak. De nemcsak hordozója, hanem a szagát is érzi, és gyakran látja testvérét az előző mutáció képviselőjének.

„Michel már évek óta tisztán intellektuális életet élt” (120.), és ebbe az intellektuális életbe csöppen bele július tizenötödikén reggel a kapu melletti kukában talált keresztény brosúra, amely történeti magyarázatot adott az európai rosszkedvre. De az „a gondolat, hogy az emberi civilizáció mutáción megy keresztül, közvetett módon már a katalógus első oldalain megjelent, de csak a tizenhetedikén kristályosodott végleges alakjába.” (124.) Innentől kezdve Michel gondolatai a világot meghatározó mutáció körül járnak, azon kutatásoknak szenteli életét, melyek az elbeszélő szerint előkészítették a metafizikai mutációt, azt a világot, amelyben tudós elbeszélőnk él. Innentől a regény Djerzinskiné, a nagy kutatónak a fiktív, de valós, tudományos önéletrajzává, Werner Heisenberg *A rész és az egész* felidéző történeté válik.

Werner Heisenberg műve, *A rész és az egész* a tudós saját tudományos fejlődésének és gondolkodásának a történetét veti papírra. Heisenberg a kvantumelmélet kidolgozója. Híres a határozatlansági elve, amely nagyban hozzájárult a kvantummechanika alapjainak a lefektetéséhez és a kvantumlogika kifejlesztéséhez. De nem csak ezen az egy ponton találkozunk a két mű szövege. Mindkettőben nagyon fontos a párbeszéd. Az *Elemi részecskék* második fejezetében különösen sok dialógus van, sőt a tizedik, a tizenegyedik és a tizenkettedik fejezet kizárólag ezekből áll. A párbeszéd nemcsak a terjedelmük miatt fontosak, hanem azért is, mert összegzések, amelyek metaforikusan visszautalnak a korábban elhangzottakra.

Heisenberg saját művének a fontosságát *A rész és az egész* előszavában így indokolja: „A tudomány az emberek műve, túlságosan gyakran merül feledésbe ez a nyilvánvaló igazság. Abban a reményben idézzük fel, hogy sikerül csökkenteni a két kultúra – a tudomány és művészet közötti távolságot.”

A mű az atomfizika ötven évéről számol be párbeszéd formában. Ugyanis Heisenberg úgy gondolja, hogy „a tudomány kísérleteken alapuló eredményei beszélgetésekben öltnek testet, amikor is a tudósok megvitatják eme kísérletek értelmezését”.

A könyv ilyen beszélgetésekből épül fel, amivel a szerző azt szeretné bizonyítani, hogy a tudomány tényleg beszélgetésekben, vitákban gyökerezik. A beszélgetésekben nemcsak az atomfizika játssza a főszerepet, időről időre emberi-filozófiai kérdések bukkanak fel. Így akarja bizonyítani: a tudomány teljességgel elválaszthatatlan az általános problémáktól.

Houellebecq története több szinten találkozik Heisenbergével. Michel Djerzinski ugyanúgy tudós, biológus, genetikával foglalkozik, a regény olvasható úgy is mint az ő gondolatainak és tudományos működésének a története. Djerzinski Heisenberghez hasonlóan „nagy elmélete kidolgozása mellett *Clifden Notes* címen papírra vetette jegyzeteit, az emlékek, személyes benyomások és elméleti fejtegetések furcsa szintézisét”. (315.) Houellebecq is foglalkozik a modern fizika, azon belül a kvantumelmélet fejlődésével, hiszen a regényének a témája az újabb metafizika, a modern tudomány színre lépése. A párbeszédetek közül mind tartalmilag, mind terjedelemben azok a legjelentősebbek, amelyek a két testvér között zajlanak. Ugyanis Bruno és barátnője, Christine is oldalakon keresztül beszélgetnek, éppúgy mint Michel és Annabelle. Ezek a beszélgetések azonban csak személyes emlékeket elevenítenek fel, mind Brunóét, Christine-ét és Annabelle-ét, és sokkal nagyobb jelentőségük van a történet szintjén, mint a regény egész szövegét tekintve.

A két testvér története párhuzamosan halad végig a regény folyamán. Majdnem egy teljes fejezet töltenek ki a két „természettől elrugaskodott”

(65.) anyától fogant gyerekek a találkozásai és első lépéseik egymás irányába. Gyakran hasonlítják egymást magukhoz, így férközve közelebb önnön személyiségükhöz.

Bár a több fejezetet átölelő beszélgetések a második részben találhatók, az első rész végén is van egy hangsúlyos párbeszéd. Ez a rész egy rövid visszatérő a jelenbe. Az eseményeket ezen a ponton az elbeszélő, Bruno szemszögéből látjuk, ő az, aki elmélkedik az emberi emlékek mibenlétéről és azoknak a fontosságai különbségéről: „Ugyanakkor saját történetének hosszú oldalai merültek végeleges feledésbe. Egész hónapokról. Évekről érezte úgy, hogy egyáltalán át sem élte őket. Egészen más volt a helyzet kamaszkora két utolsó évével, amelyek éppenséggel bővelkedtek emlékekben, formáló tapasztalatokban.” (67.)

Bruno itt, az egyén életútjának a lehetséges megfogalmazásánál utal Michellel való régi beszélgetésükre a konzisztens Griffiths-történet fogalmáról, „amit 1984-ben vezettek be, hogy a való narrációval kössék össze a kvantált értéket”. (68.) A Griffiths-történetről folytatott beszélgetés a korábbi narráció helyénvalóságára reflektál. Arra hívja fel a figyelmet, hogy „Az értékek részhalmozásából kiindulva egy logikailag konzisztens történetet lehet alkotni, amelyekről ugyanakkor mégsem mondhatjuk, hogy igaz, egyszerűen csak fenntartható, mert ellentmondásmentes. Egy adott tapasztalati világ keretein belül a világ lehetséges történetei közül némelyek formulázhatók összehangolt Griffiths-formában, ettől fogva konzisztens Griffiths-történeteknek hívjuk őket, és minden úgy zajlik, mintha a világ egymástól elkülönült lényegi, belső és stabil tulajdonságokból felruházott tárgyakkól állna össze. Ugyanakkor az egy értékso-rozathoz kiindulva felállítható konzisztens Griffiths-történetek sokasága magasabb rendű, mint egy történet. Van egy tudatod az énedről, ez a tudat lehetővé teszi, hogy hipotézist állíts fel: az a történet, amelyet módodban áll rekonstruálni a saját emlékeidből kiindulva, konzisztens történet, amely az egy nézőpontú narráció alapelvei szerint igazolható.” (68–69.)

Ebben fontos kijelentést tesz az egyes szám első személyű elbeszélésre: egyrészt hipotézisként

értelmezi, amely fenntartható, de nem igaz. Ezzel a későbbi, Bruno által elmesélt történetek valóság értékét kérdőjelezi meg, és az elbeszélő mindenhatóságát húzza alá.

A következő nagy beszélgetés Huxley-ről szól. Bruno a *Szép új világot* dicséri, mert az a világ, amit feltár, minden szempontból „a genetikai ellenőrzés, a szexuális szabadság és a szabadidő-kultúra fejlettsége szempontjából pontosan az a világ, amelyet mi – egyelőre sikertelenül – megcéloztunk”. (159.) Bruno ehhez még hozzáteszi: Aldous Huxley értette meg először, hogy napjainkban a fizika után a biológia lesz mindennek a mozgatórugója.

Michel Julien Huxley *Amit gondolni merek* című könyvét és Aldous Huxley *Szigetét* emeli le szívesen a könyvespolcáról. Az előbbiben szerinte felvetődik az összes gondolat a genetikai ellenőrzésről és a fajok tökéletesítéséről, beleértve az emberi fajt is. Aldousban a huszadik század legnagyobb hatású gondolkodóját látja, aki a hippie mozgalom megalapozója és a későbbi New Age mozgalom alapszéméinek kialakulásában is nagy szerepe van. Nem véletlen Michel szerint, hogy *A sziget* című regénye óriási hatással volt a hippikre és rajta keresztül a New Age-re.

Michel azonban Aldous Huxley tévedéséről is beszél. Szerinte Huxley tévedése abban áll, hogy nem jól becsülte fel a modern tudomány két nagy következményének az erőviszonyát. „Huxley nem számolt az individualizmussal” (162.), és az a metafizikai mutáció, amelyet a modern tudományok hoztak létre, maga után vonta az individualizációt, a hívságot, a gyűlöletet és a vágyat.

Michel, mint kitűnik, az előző metafizikai mutáció képviselőjének tekinti Aldoust szemben Juliennel, akit már előfutárnak tart. Ez a beszélgetés nyilvánvalóvá teszi a korábban is nyilvánvaló dolgot, hogy az Aldous Huxley-ért rajongó Bruno a régi metafizikai mutáció híve, míg Michel az újé.

Az utolsó rész, az *Érzelmi határtalanság* Michel és Annabelle tragikus kimenetelű kapcsolatát írja le, és Djerzinski élete végi magányát mutatja be. De ez a rész vezeti be az Epilógus jövő idejét és a következő három sorral zárul: „A föld egész felszínén a megfáradt, kimerült, saját magába és a saját

történetében kételkedő emberiség jól-rosszul felkészült arra, hogy belépjen egy új évezredbe.” (312.)

A regény epilógusa a jövőbe kalauzol minket. A szöveg az „első lény, az ember által” a saját képére és hasonlatosságára „teremtett intelligens faj” első példányának 2029. március 27-én való létrejövését üdvözi. Majd a narrátor hozzát teszi: „napjainkban, körülbelül ötven évvel az alább leírt események után, a valóság jócskán igazolta Hubczejak prófétikus szavait – olyan szinten, amelyről ő maga sem álmodott”. (323.) Ezzel a mondatával a narrátor a történet megírását 2079-re helyezi, és gyökeres változásokról beszél. Az elbeszélő üdvözi a harmadik mutációt, valósággal dicshimnusz zeng az új emberi fajnak, mert szerinte „alapvető mutációra van szükség, ahhoz, hogy a társadalom egyáltalán fennmaradhasson”. (321.)

Houellebecq regénye az újjászületett faj magasztalásával ér véget, és a *Vihar* Mirandolijának a felkiáltásához hasonlatos áhítat cseng ki a záró sorokból: „A történelem létezik, hatással van ránk, uralkodik, a hatalma ellenállhatatlan. Ám a tisztán történeti leírásnál ennél a könyvnek az a legvégső törekvése, hogy köszöntse a szerencsétlen és bátor fajt, amely létrehozott bennünket.” (324.)

A végső az áhítaton túl metafizikai mutációként, történelmi alternatívaként értelmezi a legújabb kort, amely az elkerülhetetlen történelmi fejlődés következménye.

A regény 325. oldalán már egy új regény kezdődhetne, amely az utópiák népes családjába tarthatna, azaz valamely eszményi, csupán a szerző képzeletében élő, a gyakorlatban megvalósíthatatlan társadalmi rendszer, illetve államberendezés leírásának vagyunk a tanúi. Az utópia létrehozatala előtt mindig létezett egy másik világ, amely azért olykor-olykor ott kísért az új állam küszöbén. Houellebecq elbeszélője ezt az ott kísértő múltat mutatja be. Szerinte az emberiség életben maradása érdekében volt szükség az utópia által létrehozott radikális változásra, mert az előző mutáció a pusztulás és a barbarizmus felé haladt. Ezzel a gondolattal szintén az utópiához kötődik a regény, mert minden utópia egy életképtelen társadalmat vált fel szükségképpen.

Mi az, amivel leszámolt ez az új korszak? Elsősorban az individualitással, az elkülönüléssel és a fejlődéssel. Ismerős valahonnan ez a fajta gondolkodás: Közösség, azonosság, állandóság hirdeti éjjel-nappal Huxley *Szép új világának* jelszava, ki zárva ugyanúgy ez a világ azokat a jelenségeket is, amelyek az *Elemi részecskék* régi világát jellemezték. Az európai kultúra két alkotóelemét ismerhetjük fel a régi világban: az individualitást és az eszt. A két fogalom elválaszthatatlan eleme az emberi tudatnak. Azonban ebben az új világban nincs szükség az individuumra, amely a legfőbb forrása minden boldogtalanságnak, csak az ész létezhet. Az ész uralma azonban mindig veszélyes volt, mint ahogy a történelem és az egyéb utópiák is megmutatták.

Mi jellemzi ezt az új fajt? Az új faj minden egyede ugyanazt a genetikai kódot fogja hordozni, tehát az emberi személyiség alapvető eleme el fog tűnni, mindenki egyforma lesz, mert a különbözőség a legfőbb forrása az összes boldogtalanságunknak. És mivel önmagában a vágy – ellentétben az örömmel – szenvedés, gyűlölet és boldogtalanság forrása, az új emberi faj mindegyik egyedéből ki lesz oltva a vágy és a hozzá kötődő szenvedés.

Bruno talán ezt a vágy nélküli tökéletes boldogságot érezte a Változások helyén, amikor két emelet között, a lépcsőn leülhetett és nem akart semmit, nem keresett semmit, nem volt többé sehoh: „szelteme lassan és fokozatosan emelkedett a nemléte birodalma felé, a világban jelen-nem-valóság tiszta eksztázisa felé.” (132.)

Az új fajt a művészet is érdekli, de minthogy nem sarkallja a hiúság, kevésbé veti bele magát „az Igaz és a Szép keresésébe”. Egyvalaki azonban komolyabban foglalkozik ott is irodalommal, olyan valaki lehet, mint Huxley *Szép új világának* a Vadembere, aki Shakespeare-t olvas, vagy az *Elemi részecskék* Brunója, aki Kafkával gyógyítja a lelkét. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy ez a valaki papírra vetette az elmúlt korszak történetét, és ez a történet élénk fantáziáról ad tanúbizonyságot. Tehát van remény: olvasni, hál’isten ott is lehet, mert lesz mit.

Benda Mihály

Idegen? Vagy csak más?

Kinga Erzse-Boitor: Das Bild des Anderen in der rumäniendeutschen Kinder- und Jugendliteratur. Peter Lang GmbH Internationaler Verlag der Wissenschaften, Frankfurt am Main 2009. 187 oldal

Mint azt a mű címe is elárulja, marginalizált tudományág kitesztított hőseiről van szó Erzsé-Boitor Kinga disszertációjában. A gyermek- és ifjúsági irodalom általános helyzete, megítélése az egyes nemzeti irodalmakon belül, a *romániai német* jelző problematikussága és a kötetben vizsgált irodalmi művek különböző etnikumú hősei komplex vizsgálódásnak nyújtanak teret. Ennek ellenére a szerző nem vesztődik el a többértelműség, sokrétűség szövedékében: áttekinthető gondolatmenete jól megszerkesztett, olvasható fejezeteken át világos, laikusok számára is érthető következtetésekhez vezet el az olvasót.

„Előítéleteinket nehezebb szétrombolni, mint egy atomot” (Albert Einstein) – indítja Erzsé-Boitor kötetének bevezetőjét. Hogyan tükröződik a *másság* a romániai német gyermek- és ifjúsági irodalmi alkotásokban? Mennyiben befolyásolják a többnemzetiségű társadalmak fiataljait az e művekben fellelhető sztereotípiák, klisék? Segítséget nyújtanak-e ezek a könyvek az együtt élő mindennapokban? Ezen problémáknak hivatott utánajárni a könyv, s bár a kérdésfeltevés idealistának tűnhet, Erzsé-Boitor tökéletes filológiai pontossággal és precíz dokumentáltsággal elemez, érvel, következtet és összegez.

A kötet deduktív szerkezeti tagoltsága ésszerűen rendszerezi a kutatott témához tartozó sokrétű elméleti információt és az ezeken alapuló műelemzéseket. A fontosabb szakterminusok (gyermek- és ifjúsági irodalom, romániai német gyermek- és ifjúsági irodalom) felvezetése és a *másság* különböző kategóriáinak bemutatása után tudományos igényességgel megírt elméleti összefoglaló következik a romániai gyermek- és ifjúsági irodalom történetéről korszakok szerint: az 1918-tól 1944-ig tartó időszokról, az 1944 és 1989 közötti, valamint az 1989 utáni periódusról. A negyedik fejezet az interkulturális hermeneutikával foglalkozik, mely

az irodalomtudományi leírás, szövegértelmezés és a gyermekirodalmi szerzőkkel készített interjúk mellett a mű fő kutatási módszere.

A következő fejezet a Romániában élő nagyobb nemzeteket mutatja be: nemcsak történelmi múltjukat, gazdasági fejlődésüket, etnikai jellemzőiket, hanem egymáshoz való viszonyukat is felvázolja. A jól dokumentált, adatokban gazdag bemutatás során a szerző dicséretre méltóan megőrzi tárgyilagosságát: „Hogy a magyarok vagy a románok telepedtek le először e vitatott területen [ti. Erdélyben], nem tárgya e dolgozatnak.” (53.)

A könyv központi része esettanulmányokat vonultat fel: a nemzeti kisebbségnek mint *másságnak* a bemutatását vizsgálja több gyermek-, illetve ifjúsági irodalmi műben, indokolva a korpusz összeállítását. *A más(ik) bemutatása 1944-ig. Esettanulmány: a romák (Das Bild des Anderen bis 1944. Fallbeispiel: Die Zigeuner)* című alfejezetben a szerző a következő művekre alapoz: Adolf Schullerus szász nyelvjárásban írt *Csiripik története és más vidám cigánymese (Geschichte vom Tschiripik und änder lastich Zegunemeeren)* című könyvére, ugyanazon szerzőnek a *Romániai mesék és meseváltozatok jegyzékére (Verzeichnis der rumänischen Märchen und Märchenvarianten)* és *Erdélyi mesekönyvére (Siebenbürgisches Märchenbuch)*, Julius Theiß történeteire, Anna Schuller-Schullerus és Stefan Heinz (Hans Kehrer) meséire. További műveket is felsorol, melyek szintén kutatásának tárgyát képezik, mint Misch Orends *Erdélyi tréfák és bohóságok (Schnurren und Späße aus Siebenbürgen)* és Joseph Haltrich *Erdélyi szász német népmesék (Deutsche Volksmärchen aus dem Sachsenlande in Siebenbürgen)* című gyűjteményét. Csak 1918 óta beszélhetünk romániai német gyermek- és ifjúsági irodalomról, Erzsé-Boitor mégis vizsgál

1918 előtt íródott szövegeket is, melyek 1944 után új kiadást értek meg. Indoklása: sok általa vizsgált mese és monda megjelent 1924 és 1934 között az erdélyi Klingsor folyóiratban is. Erzse-Boitor ismerteti a gazdag szövegkorpuszban előforduló cigány hősokeket, hőstípusokat – előzőleg kitérve a „cigány” elnevezés negatív nyelvi sztereotípiaként való megjelenésére ezekben a szövegekben –, majd kitér kiközösítésük okaira, végül az előforduló pozitív vonásokról is szól.

Az 1944–1989-es időszakot tárgyaló alfejezet öt művet tárgyal felhívva a figyelmet arra, hogy eme korszak irodalma a politikai cenzúra hatása alatt született. Franz Storch *Bolondokháza. Egy csibész felfedezi a világot (Im Krawallhaus. Ein Lausbub entdeckt die Welt)* című könyvében Erzse-Boitor a másságképet névrajtvény formájában fedezi fel; Ricarda Terschak ifjúsági regényében, *Az égő fecskében (Brennende Schwalbe)* a másságképet az interetnikai kapcsolatok tükrében elemzi, az *Elmolin* másságképe vizsgálatában fontosnak látja megjegyezni, hogy az író nő kimondottan pozitív másságkép tolmácsolására törekedett. Így válik Erzse-Boitor kutatómunkájának eredménye tárgyilagos, tényfeltáró, de elgondolkodtató és változatos olvasmány: lehetőség szerint mindig látszik az érem másik oldala is. Példái által egyik népcsoport sem válik ki a többi közül.

Claus Stephani *Néma hegedűk völgye (Tal der Stummen Geigen)* és *A Naplovak (Die Sonnenpferde)* című elbeszélésgyűjteményeinek vizsgálatakor a románok, magyarok és cigányok bemutatását tárja elénk Erzse-Boitor, a névadási szokásoktól a jellemző foglalkozáságakon át a kedvenc eledelelig.

Az 1989 utáni másságképet a romániai német gyermek- és ifjúsági irodalomban Karin Gündisch *Cosmin* című regénye, Anselm Roth *Anabel és az eltűnt ikrek (Anabel und die verschwundenen Zwillinge)* krimije, valamint Heinz Weischer *Konrad új barátai. Erdélyi történet (Konrads neue Freunde. Eine Geschichte aus Siebenbürgen)* című ifjúsági regénye alapján tárgyalja.

Amint azt a második fejezet (*A más[ik]*) is felvázolja, a másság fogalma nagyon sokrétű. A *más*, az *idegen* sokszínű palettájának számos példáját vonultatják fel a vizsgált gyermek- és ifjúsági irodalmi alkotások. Klisék és sztereotípiák szövedékében, melyekre Krekovičová szerint az „állhatatosság és hosszú távú lét” – „Beharrlichkeiten und Langfristigkeit” (74.) – jellemző, Erzse-Boitor olvasatában ott a reménység, hogy gyermek- és ifjúsági irodalmi művekkel (is) lehet az előítéletek ellen küzdeni. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint a mellékletben olvasható interjúk végkicsengése, melyeket a szerző jelenkori gyermek- és ifjúsági irodalmi szerzőkkel készített. A roma fiú, akiről Karin Gündisch *Cosmin* mintázta, csak rövid ideig járt iskolába, kishúga azonban iskolás. Gündisch íróasztalán újabb kézirat várakozik; Heinz Weischer is újabb könyvén dolgozik. Anselm Roth maga állítja, hogy a művében előforduló klisék nem személyes tapasztalataiból táplálkoznak; Kalmar-Krauss Lilly, a romániai német bábszínház lelke még reméli, hogy a bábozásnak a germanisztika karon mellékszakként való bevezetésével megmenthető a német nyelvű bábozás Romániában. Anneliese Thudt huszonhárom éve nyugdíjas, de most is kitérő nyelvjáraskutató.

A szebeni Lucian Blaga Tudományegyetem Germanisztika Karán 1996 és 2005 között negyven gyermek- és ifjúsági irodalom tematikájú diplomamunka és mesteri disszertáció látott napvilágot; a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Német Nyelv és Irodalom Tanszékén a 2002–2003-as tanévtől Gyermekirodalmi Kutatóműhely működik, mely szintén számos szemináriumi dolgozat, diplomamunka és mesteri disszertáció megszületésének táptalaja – tanúsítják a mellékletek.

Mindezek tükrében semmiképpen sem idealista Erzse-Boitor következtetése: „Bár a vizsgálat igazolta Albert Einstein szkeptikus megjegyzését, miszerint az előítéleteket nehezebb szétrombolni, mint az atomot, mégis éppen az utóbbi évek irodalma jogosít fel a reménykedésre, hisz ezzel a nehéz feladattal legalább szembenéztünk.” (130.)

Kommer Erika

Narratívákról, élettörténetekről és társadalomtudományról

Imre Pászka: Sociology of Narrative Story Forms (Life Story, Autobiography).

Presă Universitară Clujeană, Kvár 2010. 335 oldal

A narratíva fogalma meglehetősen tágnak látszik, ha arra gondolunk, mennyi és egymástól milyen távol eső tudományterületeken használják napjaink tudományos diskurzusában. Előfordul, hogy használata pusztán instrumentális, valamely elméleti konstrukció segédeszközeként kerül szóba, viszont nemritkán, főleg a filozófiai és azon belül hermeneutikai, fenomenológiai tanulmányokban, esszékben elméletekben központi helyet foglal el, egy strukturális képződmény olyan gyűjtőneveként, amelyet aztán – a köznapibb vonatkozásokat egyre inkább lehántva róla – mind specifikusabb és szűkebb értelemben lehet, kell használni. Az utóbbi években megszapordított irodalom, amely valamilyen módon kapcsolódik ehhez a fogalomhoz, egyre szerteágazóbb, mégis e sokféleség gyökereinél – Pászka Imre könyvét olvasva úgy látszik – a filozófiai gondolkodást találjuk. A könyv angol nyelvű verziója – melynek a recenzálására itt vállalkozunk – tavaly, 2010-ben jelent meg Kolozsváron. Korábban 2007-ben Szegeden már kiadtak a szerzőtől egy hasonló tartalmú, magyar nyelvű könyvet *Narratív történetformák* címmel (Belvedere, Szeged 2007).

A kötet, öt nagyobb fejezetre tagolódva, sorra végigjárja azokat a vonatkozásokat, amelyek a narratíva kérdéskörét mintegy kimerítően lefedik. Az öt nagyobb fejezetet, amelyekből a könyv összeáll, egy-egy kulcsszóval jelölhetjük, amelyek kapcsolatrendszeréből kibontakozik a narratívák szociológiai és filozófiai vonatkozása, ezek tehát: hermeneutika, élettörténet, emlékezet, öntudat és tapasztalat.

Az első fejezetben – amelynek témája a hermeneutikai kerékagy – a szerző kifejti, miben áll annak a jelentősége, amit ő – Kenneth Burke nyomán – *hermeneutikai kerékagynak* (*Wheel-Body*) nevez, vagyis elmagyarázza, milyen szempontok szerint centrális jelentőségű a hermeneutika a

narratív történetformák értelmezésének folyamatában. Az a sokféle perspektíva, amelyet a narratív történetformákkal szemben a szociológiai megközelítések érvényesítenek, zavaróan szerteágazó, így nyilvánvalóan nehézségeket okoz. A hermeneutikai kerékagy fogalma arra szolgálhat, hogy eligazítást nyújtson a megközelítési módok zavarában azzal, hogy ezek közös alapjából, mégpedig a fenomenológiai hermeneutika alapjából bonthassuk ki a narratív történetforma vizsgálatát.

A vizsgálódás kiindulópontjául az a schleiermacheri gondolat szolgál, amely szerint a megértésnél nem a szövegből kell kiindulnunk, hanem vissza kell mennünk a szóbeli közléshez, illetve az abban kifejeződő gondolkodáshoz. Pászka szerint azonban Schleiermacher nem bontakoztatja ki az emberi együttélés hermeneutikáját. Ezt a gondolatot Dilthey-nél találjuk, aki a szöveg és szerző közötti kapcsolatot a kifejezés fogalmával jelöli, lehetővé téve ezzel a hermeneutikai feladat pszichológiai beállítódásának meghaladását (vö. 19.). Ezt a dilthey-i hermeneutikát Gadamer teljesen kiiktatja, azzal érvelve, hogy túlságosan pszichologizáló. Számára a szöveg nem az elmondott, hanem a lejegyzett, s így a hagyományt tároló, abba beágyazott, írott szöveg. Ricoeur próbálkozása, hogy tisztázza, mi a szöveg ilyen összefüggésben, részletes elemzésre kerül, a Pászka könyvére jellemző szisztematikussággal. A szerző sorra elemzi a négy fő komponens: időbeliség, szubjektivitás, a diskurzus világreprezentálása, a diskurzus mint dialogikus kommunikáció.

Ennek a fejezetnek az alapkérdése tulajdonképpen az, hogy a narratív történetformák illethetőek-e a megértő szociológia, illetve nyelvmegértő szociológia terminusokkal. Ennek keresése során vesz számba jó néhány elméletet a jelen munka. Habermasnál

találkozunk egy részletes elemzéssel, viszont sem ezek az elemzések, sem azok a hermeneutikai vizsgálódások, amelyek ennek kapcsán érdekesekek mutatkoznak, nem adnak egyértelmű választ a megfogalmazódott kérdésre, csupán konstatálhatjuk, hogy a narratív történetformák tárgya olyan komplexitású, hogy a perspektívák szerteágazása egyrészt rámutat a kvalitatív eredmények fogalmi szétszóródására, másrészt megerősíti azt a lehetőséget, hogy a hermeneutikai alap kutatása révén tisztázni lehet a megértés szemszögéből fontos elméleti kérdéseket.

A második fejezet (*Narrative Story Forms*) az élettörténet fogalmának módszertanilag – mondhatni – kimerítőnek szánt része. Kiindulópontul természetesen az etimologizálás szolgál, ezzel a felvezetéssel készíti elő a szerző a voltaképpeni elemzést, amely egy a társadalomtudományok specifikus élettörténet fogalmának bemutatásától eljut a fogalom gadameri és ricoeuri elemzésének módszertanáig. Itt megemlíthetjük, hogy az angol „life-story” kifejezés némileg mást jelent, mint a magyar élettörténet-fogalom. Valójában két fogalom „összemosásáról” van szó a „life-story” és „life-history” élettörténetként való fordításánál. Nemcsak magyar nyelvterületi probléma azonban a fogalmi többértelműség, hanem többek között éppen az angolszász filozófiában is többféleképpen értelmezett terminusok vannak forgalomban. A problémára Pászka javaslata úgy fogalmazódik meg, hogy leghasználhatóbb lenne a *life history* lehető legtágabb értelemben való használata (vö. 90.).

A fejezet által feltett egyik fontos kérdés a következőképpen fogalmazható meg: mi az életrajzi módszer konkrét tárgya? („The question is what the concrete subject of biographical method is.” – 109.) A hangsúly a hétköznapi ember élettörténetén van, tehát nem valamely kiemelt, specifikus történeten, hanem annak a szellemében kell ezt elgondolnunk, hogy minden élettörténetnek megvan a maga egyedisége és totalitása. Ebben az esetben tulajdonképpen nincsen különbség az egyén „élete” és az egyént „története” között, és ezt a fogalom használatakor messzemenően szem előtt tarthat azok, akik ebben érintettek.

A következő fejezet az emlékezet kérdését olyan módon tematizálja, hogy a problematizálás középpontjában az egyéni és kollektív emlékezet közötti különbségek aspektusai kerülnek elemzésre. Ezen szempontrendszer szem előtt tartva Pászka sorra veszi azoknak a szerzőknek az idevágó elméleteit, amelyek mind a társadalomtudományok szemszögéből, mint a filozófia szempontjából figyelemre méltóak. Ugyanakkor az emlékezet kérdéskörével kapcsolatban sommásan összefoglalásra kerülnek a különböző időelméletek, főleg filozófiai vonatkozásban, viszont – a könyv jellegének megfelelően – állandóan figyelve a társadalomtudományi, azon belül pedig főleg szociológiai vonatkozásokra. Pászka megállapítása szerint a narratív elv túllépett eredeti, szűkebb értelmezési és alkalmazási lehetőségein, és része lett a pszichológiai, történelemtudományi, antropológiai és szociológiai kutatásnak. Az *én* terminusának elemzése ezekben a szerteágazó vizsgálatokban az említett elv mentén, egy fogalmi triász által határozódik meg: identitás, biográfia, történelem (vö. 200.).

A negyedik fejezet (*Knowledge Resources of Narrative Forms of Story*) tematikája mintegy szükségszerűen előhívja az önkifejezés, illetve a reprezentáció témakörét. Itt egy érdekes problémára hívja fel a figyelmet Pászka R. Barthes kapcsán: az írás és olvasás, ha az élőbeszéd (*live speech*) alapján gondoljuk el, akkor ellentétbe kerülnek, erre viszont megoldásként szolgál az a gondolat, hogy az elbeszélő és elbeszélte személye akkor is különbözik, ha azonosként jelenítődik meg (vö. 271). Jegyezzük meg itt még, hogy a *live speech* terminust talán lehetne ebben az összefüggésben egyszerűen *speaking*ként használni, hiszen ez a köznapi beszédre és nem valamely specifikus beszédmódra vonatkozik. Szükség van tehát a narrátor és elbeszélte személy minden körülmény közötti megkülönböztetésére. Egy másik igen fontos aspektus, amit Pászka kiemel a történet mesélésével kapcsolatban, a múlt és az interpretáció viszonya. Fontos megjegyezni, hogy az interpretációt eszerint az észrevétel szerint csak másik interpretáció igazolhat vagy cáfolhat, hiszen ennek alapja a *viszonyítás*.

E szerint tehát nem a tulajdonképpeni múltat, hanem annak narratív interpretációját mutatják be a narratív történetformák.

Az zárófejezet (*Experiences of Experiences*) tág értelemben a tapasztalat problémáját járja körül. Pászka Imre Th. Schultzera hivatkozva rámutat, hogy az élettapasztalatok belső, önismerteti oldalát nem lehet megfigyelni, ezt kizárólag az élettörténetek segítségével lehet fellelni. Nem elég azonban ezt feltárni, helyesen kell tudni elhelyezni egy kontextusban. Ehhez viszont az szükséges, hogy a narratív történetformák olyan

metanarratívákban kapjanak helyet, amelyek tudatosan felvállalják, hogy az általuk megjelenített jelentések szituációfüggőek, így tehát maga a narratív történet inkább másodlagos a nagyobb kontextushoz képest.

A *life story*-probléma interdiszciplinaritását szem előtt tartva Pászka Imre könyve azt a felismerést támasztja alá, „hogy a könyvben leírt módszertan alapját képezi egy „narratív tudásnak”. („The method of exploring and understanding can be called »narrative knowledge«.” – 11.).

Száva Csanád

Kettős látás, avagy érzéki és kategoriális pillantás Husserl filozófiájában

Husserl és a Logikai vizsgálódások. Ismeretfilozófia és fenomenológiai filozófia.

Szerkesztették Varga Péter András és Zuh Deodáth.

L'Harmattan – Magyar Daseinanalitikai Egyesület, 2009. 318 oldal

Hiánypótló kötet jelent meg Varga Péter András és Zuh Deodáth szerkesztésében a L'Harmattan Kiadó Dasein-könyvek sorozatában, amely a 20. századi filozófiatörténet egyik alpművéből közöl meghatározó fontosságú részleteket, valamint a mű recepciójához közöl kommentárt és értelmezéseket. Edmund Husserl *Logikai vizsgálódások* című műve nemcsak a fenomenológia elindítója, hanem ismeretelméleti és a tudat filozófiájára vonatkozó elemzéseit ma már az analitikus filozófia is kezdi méltányolni.

A kötet három fő részre tagolódik: az első rész szemelvényeket tartalmaz a V. és a VI. logikai vizsgálódásból, és tartalmazza Husserlnek a teljes műre vonatkozó önismertetőjét, valamint a *Formális és transzcendentális logikának* a *Logikai vizsgálódásokat* értelmező részletét. A második rész Dieter Lohmar kulcsfontosságú kommentárját tartalmazza a kategoriális szemlélet husserli fogalmáról, míg a harmadik rész nyolc magyar szerzőtől közöl tanulmányt a *Logikai vizsgálódások* és Husserl filozófiájának értelmezéséhez és hatástörténetének bemutatásához.

Husserlnek a kötetben szereplő önismertetője szerint is a *Logikai vizsgálódások* két fenomenológiai főrésze a kötetben szereplő V. és a VI. logikai vizsgálódás. Ezekben a vizsgálódásokban kerít sort Husserl a tudat intencionalitásának elemzésére és a kategoriális szemlélet deskripciójára, amely a fenomenológia további fejlődése szempontjából nagyon termékenynek bizonyult. Az V. vizsgálódásban kidolgozza az ismerettisztázás számára nélkülözhetetlen, a tudat mint „intencionális élmény” vagy mint „pszichikai aktus” fogalmát. A VI. vizsgálódás tárgya az észlelés és a szemlélet fogalmainak kiterjesztése úgy, hogy ezek nemcsak a külső és belső érzékiség, hanem a kategoriális aktusok szféráját is átfogják. Ez jelenti a tulajdonképpeni tétet a husserli fenomenológia számára, vagyis annak kifejtését, hogyan válhatnak általános tárgyak szemléletivé.

Dieter Lohmar tanulmánya a husserli kategoriális szemlélet fogalmát értelmezi. Mivel az érzékiség egyedül nem elégséges a kategoriális intenciók betöltődéséhez, Husserl kibővíti a szemlélet fogalmát.

Az egyszerű észlelés tárgyait direkt módon ragadjuk meg, s ezeket reális tárgyakként nevezzük, viszont azokat a tárgyakat, amelyeket csak kategoriális szemléletek töltenek be, ideális tárgyakként. A kategoriális szemlélet fundált szemlélet, az egyszerű szemléletet viszont nem fundálják más aktusok. A kategoriális aktus struktúrája hármas szerkezetű: az elsőben a tárgyat egészlegesen észleljük, a másodikban kiemelünk bizonyos mozzanatokot, de még az egész tárgyra irányulunk, majd a harmadik lépésben a látott tárgy különböző mozzanatait prediktív módon elkülönítjük és egybekapcsoljuk.

Bacsó Béla tanulmánya a *Logikai vizsgálódások* hatástörténetének egyik különleges vonatkozását, nyelv és kifejezés természetének vizsgálatára gyakorolt hatását elemzi Derrida Husserlre vonatkozó írásaiban, figyelve Eugen Fink közvetítő szerepére. Fink volt az, aki felhívta a figyelmet arra, hogy Husserl minden látszat ellenére megkísérelte a dolog és a nyelvi kifejezés közti viszony feltárását. Az eredeti önadottság bizonyítja, hogy nincsen egyetlen végső elv sem, csak az önmagát originárisan mutató evidensen adott dolog, amit éppen csak így vagyunk képesek szemlélni és kifejezni.

Schwendtner Tibor – Husserl és Heidegger filozófiájának alapos ismerőjeként – tanulmánya arra keres választ, hogy a kategoriális szemlélet husserli fogalma milyen szerepet játszott Heidegger gondolkodásában. Heidegger több alkalommal is hangsúlyozta, hogy a fenomenológiai módszer mellett Husserl legfontosabb hozzájárulásának a fenomenológiához az intencionalitás, a kategoriális szemlélet és az a priori fogalmainak a kidolgozását tartja. Husserl az érzéki szemlélethez indul ki, és eljut a kategoriális szemlélethez. A kategoriális szemlélet fogalmával Husserl a kategoriálist mint adottat gondolja el. Ezáltal válik lehetővé Heidegger számára, hogy feltegye a lét értelmére vonatkozó kérdést: hiszen a kérdés feltevéséhez a létnek adottnak kell lennie. A kategoriális szemlélet jelentette azt a biztos talajt Heidegger számára, amelyen állva megszülethetett a *Lét és idő* jelenvalólet-analízise.

Vajda Mihály, akinek meghatározó szerepe volt a magyar nyelvű Husserl-recepció elindításában, M.

Scheler és Heidegger Husserlre vonatkozó írásai-ban próbálja újrafogalmazni a kérdést, hogy mi is a fenomenológia. Míg Husserl számára a fenomenológia elsősorban „kritikai módon eljáró tapasztalatanalízis”, addig Scheler számára nem módszer, hanem egyfajta szellemi látásmód, Heidegger számára pedig a vizsgálódó pillantás visszavezetése a naivan megragadott létezőtől a léthez. Ennélfogva a fenomenológus az, aki lát és belát.

Tózsér János a fenomenológia és az analitikus filozófia között próbál meg kapcsolódási pontokat találni Brentano és Husserl intencionalitás fogalmának elemzésével, és kísérletet tesz az intencionalitás analitikus filozófiai értelmezésére.

Ullmann Tamás a husserli és kanti filozófia viszonyáról szóló tanulmányában azt emeli ki, hogy a kanti tiszta értelmi kategóriák transzcendentális dedukciója Husserl szerint lemond a közvetlen szemléleti igazolásról, és kikövetkeztetett szemléleti és gondolati formák segítségével alapozza meg a tapasztalatot.

A husserli recepciótörténethez kapcsolódik Jani Anna tanulmánya, aki a fenomenológiai mozgalom korai szakaszát vizsgálja, kiemelve a *Logikai vizsgálódások* hatását a mozgalom résztvevőire. Zuh Deodáth a formális és transzcendentális logika felől veszi szemügyre a *Logikai vizsgálódásokat* egységes fejlődési ívet látva a korai főmű és a transzcendentális korszak között. Varga Péter András tanulmánya pedig Husserl filozófiai fejlődését elemzi a *Logikai vizsgálódások* két kiadása közötti időszakban.

A két szerkesztő és egyben fordító munkáját dicséri a kötet egységes szerkezete: amelyben nemcsak magyarul eddig nem hozzáférhető alapvető filozófiai mű megjelenését tették lehetővé, hanem olyan tanulmányok, kommentárok egy kötetben való megjelenését is, amelyek megvilágítják Husserl egyik korai, termékenyítően ható munkájának recepcióját, és bemutatják a fejlődés lehetséges irányait is.

A kötet fordítói fiatal fenomenológusok: Deczki Sarolta, Marosán Bence Péter, Ullmann Tamás, Varga Péter András és Zuh Deodáth.

Csergő Antal

Mondókák és mesék – másképp

Végh Balázs Béla: Mezőfényi gyermekmondókák. Hiripi cigány népmesék., Didakt Kft., Hajdúböszörmény 2010. 216 oldal

Az olvasó, aki kézbe veszi Végh Balázs Béla újonnan megjelent kötetét, több irányba mutató útbaigazítással találja szemben magát. Ez a munka egyrészt kapu, amely a gyermekvilágot nyitja meg, másrészt pedagógusok munkáját könnyítő gyűjtemény, illetve nem utolsósorban olyan folklórszöveg-elemzés, amely által az olvasó betekintést nyerhet egy-egy folklórműfajba, felfedezhet rejtett jelentéseket, rácsodálkozhat adott közösségek mentalitására, túlélési stratégiáira. Mindezek mellett a szerző szándéka a bemutatott települések gazdag kulturális hátterének felvillantása.

A kötet, amint azt a cím előrebocsátja, két Szatmár megyei településen történt gyűjtés eredményeként jött létre. A gyűjtők mindkét esetben helybéli pedagógusok, akiknek munkáját és elhivatottságát a szerző nagyra becsüli, ugyanakkor e kiadványban ki is egészíti.

A bevezetőnek szánt első fejezetben a gyűjtés körülményeit, a kötet megszületésének miertjét és hogyanját ismerjük meg. Megtudjuk, hogy a mondókák magyar–sváb, míg a mesék cigány területről származnak. A szerző ugyan tudja, hogy a két település és a két téma jellegében eltérő, de az nem derül ki, hogy miért éppen ezt a kettőt társítja a kötetben. A cél a mondókák esetén rávilágítani Mezőfényi közösségének kultúráváltására, a hiripi mesék esetében pedig a beavatási rítusok vizsgálata. A továbbiakban e két témára összpontosító elemzés többé-kevésbé sikeres kísérletét olvashatjuk. A kultúráváltás kapcsán egyértelmű, hogy a Mezőfényre betelepített svábok új élethelyzetbe kerültek, és az is egyértelmű, hogy ehhez az új helyzethez alkalmazkodniuk kellett, de ez nem *lehetséges* megoldás volt, ahogyan azt Végh Balázs Béla sejteti, hanem az *egyetlen* megoldás. Nem kétséges, hogy a kultúráváltás végbement, de talán erre a gyermekmondókáknak

egy precízebb tipológiája lenne jó példa, vagy esetleg további műfajok körülmjárása. A beavatási rítusok vizsgálata a hiripi cigány népmesékben már szerencsésebb próbálkozás. Kevés szakirodalmi hivatkozás mellett (Propp, Eliade, Guénon stb.) fény derül a cigány népmesék rítusainak alakulására, a magyar és cigány mesei elemek keveredésére.

Ezek után következnek két külön fejezet a mezőfényi gyermekmondókákról és a hiripi cigány népmesékről. Mindkettő településtörténettel kezdődik, melynek részletessége talán nem is annyira indokolt.

A mezőfényi gyermekmondókákról szóló fejezet rövid, szubjektív hangvételű bevezetővel kezdődik, mely a magyar nyelv térhódítására hívja fel újra a figyelmet. A szerző célja egy utólag kiegészített gyűjtés alapján műfajiságot, eredetet, nyelv- és hagyományváltást, nyelvi interferenciákat vizsgálni a helyi társadalomban. A műfajt a minimálvershez hasonlítja, de ezzel szemben értékhordozónak nevezi. A bemutatott mondókákat funkció szerint csoportosítja két nagy kategóriába és ezeken belül alkategóriákba. Az egyik nagy csoport a felnőttek által gyermekeknek mondott mondókák sora, ide tartoznak a dajkarimek, altatók vagy bölcsődalok, kézfátékok, állni és járn tanítók, arcjátékok, rajzoltatók stb. A másik nagy csoport a gyermekek egymásnak mondott mondókái, melyek lehetnek állatokról, madarakról, növényekről szólók, naphívogatók, naptárversek, köszöntők stb. Minden mondókatípust külön bemutat és példáz. A csatolt mondókatár azonban már nemcsak a Mezőfényen gyűjtött szövegeket tartalmazza, hanem más szerzők korábbi gyűjtéseiből származó szemelvényeket is, azért, hogy a kötetet használó óvónők, tanítónők majd kedvükre válogathassanak.

A hiripi cigánymesék fejezete a Boros Olga adatközlő által elmondott tíz mese bemutatása mellett azok műfaji sajátosságait is vizsgálja. A cigány

mesegyűjtés szakirodalmából Vekkerdi Józsefet emeli ki, aki a meséknek négy fő jellemvonását különböztette meg: a mesei igazságszolgáltatás kérdése, a mesemotívumoknak a hagyományos sorrendtől eltérő kombinálása, a hétköznapi valóság jelentéktelen részleteinek és a modern technika fogalmainak bevitelle a tündérmesei csodavilágba, cigány nyelvű sztereotip fordulatok tükörfordítása. Ezeket a vonásokat Végh Balázs Béla sorra tárgyalja Boros Olga meséire vonatkoztatva, melyek nagy részben igazodnak a magyar népmesék témáihoz, erkölcsi és világnézetéhez, de megjelennek benne a cigány mentalitás és magatartás jellegzetes vonásai is, mint például a szomszédok közötti nyilvános veszekedés és békülés, az asszony-szöktetés, a magántulajdon megsértése, illetéktelen behatolás stb. A tíz felgyűjtött mese között a magyar folklórban ismeretes mesei alműfajok majdnem mind

jelen vannak. Azaz találunk köztük varázs- vagy tündérmesét, állatmesét, tréfás mesét, novellamesét és fantasztikus mesét, melyek külön-külön érdembeli elemzéssel szerepelnek e kiadványban. Hasznos lett volna a településen más cigány mesemondókat is megkeresni vagy esetleg utalni arra, hogy élnek-e még ilyenek Boros Olgán kívül. A meseelemzést követően az említett adatközlő élettörténetéről szóló interjú is megjelenik, amely kiemelkedő értéke a kötetnek. Kár, hogy csak melléklet szintjén maradt.

Összességében véve a könyv megírásának lehetséges céljai közül a szerző talán azt érte el leginkább, amely szerint munkája pedagógusoknak szánt segédeszköz, illetve azt is, amely szerint ez a kötet a néprajztudomány szimpatizánsainak érdeklődését és kutatási vágyát igyekszik felkelti.

György V. Imola

A magyar Néprajzi Múzeum céhes tárgyainak katalógusa

Gráfik Imre: Céhemlékek. (Catalogi Musei Ethnographiae 12.)

Néprajzi Múzeum, Budapest 2008. 236 oldal

Gráfik Imre *Céhemlékek* című műve 2008-ban jelent meg a magyar Néprajzi Múzeum jelenleg 17 kötetet számláló tárgykatalógus sorozatának 12. darabjaként. A sorozat legfőbb célja egységes szempontok alapján bemutatni, tudományosan feltárni a Néprajzi Múzeum gyűjteményeit. A céhes emléanyagot feldolgozó kötet érdeklődésre tarthat számot az erdélyi muzeológusok és történészek körében, hiszen ilyen jellegű munkák még ritkák az erdélyi muzeológiában.

Gráfik Imre műve terjedelmét tekintve is jelentős, 263 oldalas munka. A könyv első részében magyarul, majd angolul is közölt tanulmány rendkívül gazdag szakirodalomra alapozva fest általános képet a magyarországi céhekről.

A *Bevezető* igazából kutatástörténeti összefoglalása a magyar néprajzi muzeológia, a kézműipar története és termékei iránti tudományos érdeklődésének (kik, mikor, miért kezdtek el ezekkel a

tárgyakkal foglalkozni), gyűjtésének, az anyag feldolgozásának, a tematika kiállításokon való megjelenítésének. Mivel a kötet célja a Néprajzi Múzeum mesterséggűjteményében található céhemlékek katalógusszerű közzététele, a céhemlékek definiálása, meghatározása elengedhetetlen volt. „A céhemlékek kifejezés olyan gyűjtőfogalom, mely magában foglalja mindazon tényeket, jelenségeket, tárgyakat, melyek a céhes életre vonatkoznak, legyenek ezek írásos feljegyzések, korabeli metszetek, művészi ábrázolások, fénykép-, film- és hangfelvételek, testületi és egyéni/személyes tárgyi dokumentumok.” (15.) Azonban e tágas körből a kötet kimondottan csak a céhjelvényekre koncentrált, mégpedig abban az értelemben, hogy ezek szimbólumok, „egy adott tudattartalom, meghatározható társadalmi kapcsolatrendszer képekben, tárgyakban megfogalmazott, vizualizált kifejezője, s mely egy bizonyos közösség összetartozását hirdeti”.

Dimény Erika (1977) – muzeológus, Kézdivásárhely

A Néprajzi Múzeumban is – mint a legtöbb múzeumban általában – a céhekre vonatkozó anyag, a tematikus elrendezés, illetve a tárgyak anyag szerinti tárolási-raktározási elhelyezése eredményeként több gyűjteményben találhatóak, tanulmányozhatóak, például a behívóablák, cégérek, céhládák, pecsétnyomók a mesterséggyűjteményben; céhkorsók, céhkancsók a kerámiagyűjteményben; céhzászlók, temetkezési kellékek, legénycímerek a szokásgyűjteményben stb.

A tanulmány további részében a Néprajzi Múzeum mesterséggyűjteményének céhjelvényeit mutatja be a szerző, a tárgytipológiát a témában eddig közölt legteljesebb műre, Nagybakay Péter 1995-ben kiadott, *A magyarországi céhes kézművesség jelvényei* című munkájára alapozva. Egy-egy tárgytypus bemutatása során a szakirodalmat felhasználva összegzi a tárggyal kapcsolatos legfontosabb ismereteket, az alakulására, felépítésére stb. vonatkozó adatokat, majd a leltárszámok növekvő sorrendjében mutatja be részletesen a Néprajzi Múzeum gyűjteményében található darabokat.

A cégérek és szállásjelvények, céhládák, behívóablák és egyéb céhemlékek (őnedények, céhpecsétek, levéltartó dobozok, céhzászlók, céhjelvényes bútorok, temetési tárgyak, perselyek, tulajdonjegy-mutatók, céhgyűrűk, legénycímerek, vásáros ládák és mestermunkák, -remekek) megismerése során kirajzolódik a magyarországi céhes élet mindennapjai, szerkezeti felépítése, e tárgyak használatának körülményei, de előfordulnak erdélyi vonatkozású adatok is. A céhemlékeket bemutató szövegrésznél túnt fel egyébként a kötet egyik hiányossága, mégpedig a tartalomjegyzék hiánya, ami jelentősen segítené a kutatók, szakemberek munkáját. Ráadásul a fejezet-címek sem eléggé szembeűnőek, így egy bizonyos tárgytypus szerinti keresés igencsak nehézkes.

A *Befejezés* a katalogizálási, illetve a Néprajzi Múzeum gyűjteményeinek újraleltározása, átrendezése során tapasztaltakat összegzi. Kiderül, hogy a Néprajzi Múzeum céhemlékei főleg a 18–19. századból származnak, hogy e tárgyak esetében a kompozíció és kivitelezés színvonala alul marad a korábbi, európai szintű nívónál, ami „a céhrendszer késői

másodvirágzásának magyarországi sajátossága”, és az elnépiesedéssel, a nagyszámú falusi és mezővárosi céh létrejöttével, működésével magyarázható. A katalógusban bemutatott tárgyak 46 önálló, 3 vegyes és 2 többszakmás céh tárgyi anyagát teszik ki, területi megoszlásuk – a gyűjteménygyarapítás egyenetlenségei, egy-egy település, vidék túlréprezentálása miatt – nem arányos.

A nem magyar anyanyelvű szakembereken, kutatókon, érdeklődőkön kívül a magyarországi és erdélyi múzeumokban dolgozó gyűjteménykezelők, muzeológusok, tárlatvezetők számára is fontos és hasznos a tanulmány angol nyelvű szakszerű fordítása is. Bár itt megjegyezzük, hogy célszerűbb lett volna az angol és magyar nyelvű szöveg egymás mellett való megjelentetése, akkor a képek, fotók alatt vagy mellett is lehetett volna kétnyelvű felirat. Így az angol szövegben csak a képaláírások jelennek meg, a megfelelő képet a könyv első felében kell keresni, ami a fotók nagy száma, a nagy formátum, és a fényes csúszos lapok miatt eléggé nehézkessé teszi a katalógus használatát.

A konkrét katalógusrész színes, kitűnő minőségű tárgyfotókat és részletfotókat tartalmaz. A műtárgyakat – az előlapon is feltüntetett és a szöveges részben tárgyalt tipológiai besorolás által sugallt sorrend helyett – a leltárszámok növekvő sorrendje szerint közli, írja le a szerző, az alábbi szempontok szerint: a tárgy leltári száma, a tárgy muzeológiai megnevezése, a tárgy leltárkönyvi megnevezése, helyi megnevezés, népi név, az anyagok meghatározása, a tárgy rövid leírása, a tárgy méretei, a tárgy készítőhelye, a készítés ideje, a készítő (műhely) neve, a használat helye, a beszerzés helye, a beszerzés ideje, a beszerzés módja, a tárgy készítésére és használatára vonatkozó adatok, a tárgy irodalomban való közlése. Azt is külön jelezték, ha valamelyik rovatot illetően nincs adat.

Ugyan a katalógus végén van egy mesterségmutató, amely csak a katalógusra vonatkozik, de ebben is csak a leltárszámok szerint kereshetők a tárgyak. Szerencsésebb lett volna a katalógusban a tárgyakat akár a tanulmányban tárgyalt tipológia szerint közölni, akár egy-egy mesterséghez, céhhez

tartozó tárgyegyütteseket mutatni be egymás után. A tárgyleírások részletessége, pontossága, igényessége mindenképp figyelemre méltó, inspiráló lehet más műtárgykatalógusok készítésénél.

A kötet végén közölt szakirodalom a kézművességgel, céhekkel foglalkozó magyarországi és erdélyi kutatók műveit foglalja össze.

Összességében Gráfik Imre *Céhemlékek* című tárgykatálógusa részletes, aprólékos, teljességre

törekvő mű. Azon túlmenően, hogy a téma kutatástörténetét nagyszerűen összefoglalja, és ismerteti az egyik leggazdagabb ilyen jellegű gyűjteményt, követendő példát állít az erdélyi muzeológusok elé is. Ugyanakkor erénye a műnek, hogy bár elsősorban a szakmához szól, laikusok számára is közérthető, élvezhető, érdeklődést felkeltő munka.

Dimény Erika

Az írás és az írott alkotások szerepe egy mezősi autodidakta ember mindennapi életében

Kiss Dániel: Minden gyümölcse életemnek... Sajtó alá rendezte és a kísérő tanulmányt írta Bajkó Árpád. (Emberek és kontextusok 5.)

Mentor Kiadó, Marosvásárhely 2010. 302 oldal fényképmellékletekkel

Az utóbbi évtizedek szemléletváltása a társadalomkutatás történetében egyre hangsúlyosabban fordítja a figyelmet a népi írásbeliség, az egyéni írásszokások és annak kontextusai irányába. Az autodidakta író, a környezetének írásigényét kiszolgáló népi specialista egy adott tudományos paradigma „betolakodó íróként” definiálja.

A Mentor Kiadó 2010-ben adta közre a *Minden gyümölcse életemnek...* című kötetet, amely Kiss Dániel írásaiba nyújt betekintést, sajtó alá rendezése pedig Bajkó Árpádnak köszönhető. Jelen kötet 5. forráskiadványként gyarapítja a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológia Tanszéke doktori iskolájának oktatói és hallgatói által 2008-ban indított *Emberek és kontextusok* forrásközlő kötetek sorozatát. A népi életforma különböző aspektusait megvilágító forrásközlések hangot adnak a mindennapokat megélő egyéneknek, ezáltal egy belső szemléletmódra irányítva az olvasóközönség figyelmét.

Az *Emberek és kontextusok* sorozat eddig megjelent kötetei ugyanezt a hipotézist követik. 2008-ban jelent meg Ambrus Judit szerkesztésében a *Kedvemre való, hogy meséljek* című kötet, amely egy magyarvistai parasztasszony szövegeit teszi közzé.

Ugyancsak 2008-ban jelent meg a Vajda András által szerkesztett kötet *Minden poklokon keresztül* címmel, amely egy sáromberki parasztember élettörténetét teszi közzé. 2009-ben Ozsváth Imola szerkesztette a *Néptanítók. Életpályák és élettörténetek* kötetet, amely a néptanítók élettörténetének forráskiadása. 2010-ben Czégyényi Dóra – Keszeg Vilmos szerkesztésében *A beteg ember. Betegségek, betegek és gyógyítók* kiadvány jelent meg, amely a betegségekkel kapcsolatos képzeteket és különböző eljárásokat foglalja össze. Ugyancsak 2010-ben jelent meg Bajkó Árpád szerkesztésében a *Minden gyümölcse életemnek...* című kötet, amely egy autodidakta népi költő kéziratának forráskiadványát jeleníti meg és egy mezőkeszűi autodidakta író életművéből válogatott szövegeket tesz közzé. A Kiss Dániel kézirat füzeteiben található szövegek közreadása mellett a kötet kiegészül azokkal az életútinterjú-részletekkel, amelyek az írás használatával, a halotti búcsúztatók megírásával, a búcsúztatás szokásával kapcsolatos történeteket elevenítenek fel.

A kötet előszavaként *A földi életem utolsó napján* címmel elmondott autobiografikus vallomás szerepel, amely Kiss Dániel rövid életrajzát tartalmazza. Kiss Dániel 1924. augusztus 9-én született Mezőkeszűben.

„Jó tanuló, jeles a számtanban és a versmondásban...” – vallja önmagáról, a vallásos hangulatú ismertetés a szerző erényeit emeli ki, azokat a tulajdonságait taglalja, amelyekre önmaga is büszke.

A kötet első részét a 2007-ben és 2009-ben készült életinterjú-részletek teszik ki, amelyek elsősorban a halotti búcsúztatók megírásával és elhangzásával kapcsolatos történeteket tartalmaznak. Hangsúlyossá válnak azok az események, amelyek a második világháború után elindították Kiss Dánielt a halottbúcsúztatók írásában. A második tömb az egyéni életút történeteit, illetve a különböző műfajú szövegek megírásával kapcsolatos történeteket tartalmazza. Kis Dániel különböző alkalmakra írt verseket, ő maga halottbúcsúztatóként és vőfélyként is vállalt közösségi szerepeket. Számára a versírás nemcsak hivatás, hanem egyfajta kötelesség is, amely kivitelezhetetlen a hozzá való adottság nélkül. Verseivel arra törekszik, hogy „hogyan lehet valahogy szépíteni, hogy lehetne valahogy magasztalni”. Ugyanebben a részben eleveníti fel a gyerekkori nehézségeket, a későbbi kollektív gazdaságban való részt vevés körülményeit is. A két különböző időpontban készült interjúszövegek közé ékelődik az *Aranymondások* fejezet, amely naplószerű bejegyzéseket, autobiografikus adatokat, tanításokat, jó tanácsokat, közmondásokat tartalmaz szövegű átiratban.

A kötet második részét és egyben nagyobb hányadát a Kiss Dániel által írt különböző műfajú szövegek teszik ki. Ezek az írások tematikus tömböként rendeződnek különböző fejezetekbe. A *temetés költészete* fejezet a Kiss Dániel irattárában fellelhető, 1945–2008 között megírt halotti búcsúztatók repertóriumát tartalmazza. Újabb fejezetet képeznek a szerző által *Egyetemes Aranykönyvnek* nevezett genealógiai, családtörténeti adatok, amelyek a Kiss család történetére vonatkoznak, illetve Mezökeszüre vonatkozó helytörténeti adatokkal egészül ki. Az autobiografikus *Vallomások* alfejezet rövid terjedelmű önéletrajzi vonatkozású szövegdarabokból áll, melyek szentenciózusan fogalmazzák meg az erényességet, és áthatja őket a vallásos világkép értékrendje. Ezekben a vallomásokban néhol kivülállóként, máskor az események részeseként ismert

meg a szerző önmagával, hangsúlyozván erényes, példamutató, vallásos magatartását. A vallomásokat a két évig tartó katonaság ideje alatt írt költemények követik (*Mindezeket a verseket írtam én, Kiss Dániel, katonai szolgálatomnak szabad idején...*) Ezek a versek tematikailag a szabadság, katonaság, sajátos imák, emlékek köré csoportosulnak. Ezt követi a *Történelmi események, politika* alcímet viselő, prózában írt szövegek tömbje, amelyek különböző történelmi, politikai eseményeket megőrkítő bejegyzések. A *Lakodalmi költészet* fejezet nemcsak vőfélyverseket, menyasszony-búcsúztatókat, vőlegény-búcsúztatókat és köszöntőket tartalmaz, hanem a helyi lakodalmi hagyomány leírását is. Kiss Dániel különböző ünnepi alkalmakra, illetve megrendelésre is írt költeményeket, amelyek a *Karácsonyi köszöntők, Újévi köszöntők, Húsvéti köszöntő, Anyák napi köszöntők* fejezetekben vannak tömbösítve. A soron következő *Alkalmi versek* fejezetben azok a versek olvashatók, amelyeket a szerző többnyire egyházi vagy világi események, ünnepségek alkalmaira írt. Ilyen eseménynek bizonyult többek között az esperei vizitáció, a presbiteri fogadalomtétel, a farsangi bál, az aradi vértanúk emléknapija is. Az *Imák, fohások* fejezet prózában és versben megfogalmazott imákat tartalmaz, amelyek közösségi templomi ünnepségek alkalmaira készültek. Újabb egységet képeznek a *Lelkipásztori köszöntők*, amelyek konfirmációra, az egyházközösségbe kihelyezett vagy távozó lelkészek prózai vagy verses köszöntésére írt szövegek. Az *Iskolai köszöntők* alfejezet olyan költeményeket tartalmaz, amelyeket a különböző iskolai események alkalmára rendeltek a szülők a szerzőtől. Újabb fejezetet tesz ki az *Orvosok, nővérek köszöntése*. Ezeket a költeményeket Kiss Dániel 2006 februárjától, betegsége klinikai kezelésének időpontjától kezdi írni, áldást kérve az öt gyógyító, vele törődő személyekre. A *Verselés, írás, kutatások* alfejezetben Kiss Dániel prózában megfogalmazott rövid bejegyzései, szubjektív reflexiói olvashatóak a verselés tudományos tevékenységről, az írás körülményeiről és a népi író helyi megítéléséről. Az *Egyéb költemények* fejezetbe tartoznak azok a versek, melyek a tematikus fejezetekből kimaradtak, mivel önéletrajzi ihletésű

költeményeket, rokonokhoz írt verseket, illetve egy elbeszélő költeményt is tartalmaz. A második rész *Levelek Tordáról* című zárófejezetében a Kiss Dániel által 1961 márciusától szeptemberéig írt levelek találhatóak, amelyeket hosszabb távollétében feleségének, Kiss Sárának küldött.

A forrásközléseket Bajkó Árpád összegző tanulmánya zárja, amelyben Kiss Dániel írói tevékenységét, saját értelmezését elhelyezi az íráskutatás tudománytörténeti paradigmájában, bemutatván azt is, hogy Kiss Dániel írásgyakorlata hogyan válik a közösség által igényelt szolgáltatássá, az írás miként válik az életpálya megőrkítésének, az események rögzítésének eszközévé. A Bajkó Árpád által rekonstruált Kiss Dániel-életút bemutatását a forrásszövegekből idézett részletek teszik egésszé. Kiss Dániel verses halotti búcsúztatói különálló helyet foglalnak el az értelmezésben, reflektálván arra a tényre, hogy olyan folyamat eredményét látjuk kibontakozni, amely során a verses búcsúztatók a szerző újító tevékenysége során kerültek be a közösség rituális szövegeinek repertóriumába. A tanulmány nemcsak ismerteti a teljes szövegrepertóriumot, hanem vázolja a szövegek megírásának és fogadtatásának körülményeit, és egyben a szerző közösségi szerepének értelmezését is nyújtja.

A különböző fejezetek olvasásának könnyítését a szerkesztő magyarázatai segítik. A mellékletben a *Szójegyzék*, *Tárgymutató* és *Helynévmutató* fejezetek teszik érthetőbbé és világosabbá a szövegek közötti tájékozódást, eligazodást. A kötetet a fényképmelléletek zárják, ebben Kiss Dánielről és családjáról, Mezőkeszüről készült felvételeket találunk. A korábbi forrásközlő kiadványokhoz hasonlóan jelen kötetet is DVD-melléklet egészíti ki, amely Kiss Dániel digitalizált kéziratos szövegeit tartalmazza PDF-formátumban.

A kötet nagy érdeme az a sajátos szemléletmód, amely egy mezőkeszűi írástudó specialistára irányítja a figyelmet. A szerző egyéni, belső nézőpontjából ismerhetjük meg azokat a folyamatokat és alkalmakat, amelyek során Kiss Dániel írást használó specialistává vált, ugyanakkor költészetének közösségi fogadtatását is elének tárja. A forrásként közölt szövegrepertóriumban szereplő prózai és verses alkotások tematikai változatossága is azt bizonyítja, hogy Kiss Dániel írásai egyházi és világi, ünnepnap és mindennapi alkalmakkor egyaránt helyet kapnak a közösség életében. Az olvasóközönség egy tudományos értékű kötetet tart a kezében, de a forrásközlésekben egy népi költő alkotásaival, életének írott „gyümölcseivel” is megismerkedhet.

Csergő Melinda

Csinálmányok és primézsgyiák, boszkonyálás és hitmotizálás

Komáromi Tünde: Rontás és társadalom Aranyosszéken. BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék – Kriza János Néprajzi Társaság. Kvár 2009. 239 oldal

A Kriza Könyvek sorozatának 34. darabjaként jelent meg 2009-ben Komáromi Tünde első könyve, a *Rontás és társadalom Aranyosszéken*. A szerző többéves kutatói tapasztalat és hasonló témájú közlemények megjelentetése után 2005-ben megvédett, kissé módosított doktori dolgozatát adja közre ebben a kiadványban.

Komáromi Tünde már szakdolgozatában foglalkozott a népi gyógyítók, specialisták praxisával, az igézés, a román gyógyító pap hiedelemkörével,

illetve egyéb hiedelemtémájú tanulmányai jelentek meg már 1994 óta. Tudományos érdeklődése a történeti források feltárására is kiterjed. A *Rontás és társadalom Aranyosszéken* tárgyát tekintve azon társadalmi jelenségek vizsgálatával és értelmezésével foglalkozik, melyeket a magyar néprajzi szakirodalom leginkább a *rontás* kifejezéssel illet. Célja a rontással kapcsolatos képzeteknek, illetve a rontás társadalmi gyakorlatának megismerése és feltárása. Beható terepismeretének,

otthonosságának köszönhetően a szerző alapos, részletgazdag társadalmi hálót tud felrajzolni arról a közegről, melyben kutatásait éveken keresztül végezte.

Amint az írásból kiderül, Komáromi Tünde nemcsak a terepnek, de a téma szakirodalmának is beható ismerője. Külön kiemelendő, hogy nem csupán a rontás és boszorkányság magyar szakirodalmát, hanem a kutatás terepéül választott régióra vonatkozó román szakirodalmat, illetve a téma általánosabb, idegen nyelvű szakirodalmát is alaposan áttekintette és összehasonlításként számos esetben fel is használta. A rontás a szerző megfogalmazásában „a negatív, ártó, fekete mágia használatát/gyakorlását” jelenti, így a Bronislaw Malinowski és E. E. Evans-Pritchard antropológusok neve által fémjelzett általános mágia-, varázslás- és boszorkányságfogalmakig megy vissza az általa vizsgált jelenség kontextualizálása, elméleti elhelyezése során.

Erdélyben és a csángó falvakban a hiedelmek és mágikus cselekvések feltárására évtizedek óta folyik izgalmas és eredményes kutatómunka. A néprajzkutatók vidékenként, falvanként végzett gyűjtései nyomán számos hiedelemlény alakját írták le, és ily módon sikerült az esetleges hasonlóságokra, eltérésekre, névváltozatokra is fényt deríteni. Az Erdélyben és Moldvában ténykedő kutatók közül a teljesség igénye nélkül említsük itt meg Gráfik Imrét, Keszeg Vilmost, Gagyí Józsefet, Salamon Anikót vagy a fiatalabb kutatói generáció képviselői közül Tatár Erzsébet Tímeát, Czégényi Dórát, Salló Szilárdot, Peti Lehelt. A szerzők egy-egy település vagy régió monografikus összefoglalásában foglalkoztak hiedelemjelenségekkel (Salamon Anikó, Pozsony Ferenc, Keszeg Vilmos, Tankó Gyula stb.), konkrét, szűkebb területek vizsgálata során végeztek elemzéseket (például Péntek János és Szabó T. E. Attila a kalotaszegi növényismeret vizsgálata során, Balázs Lajos az emberélet fordulóirol írott műveiben stb.). A Mezőség és Aranyosszék szolgált termékeny terepül Keszeg Vilmosnak, aki több írásában teoretikus összegzését is adja a hiedelemélmények narratív működésének. Ezt a megközelítést több tanítványa is

felhasználta írásaiban, és hasonlóan népszerű lett a hiedelem- (és ezen belül a rontás-) események szociális kontextusban való vizsgálata, amelyet Komáromi Tünde is biztos kézzel alkalmaz. A magyarországi hiedelem- és boszorkányságkutatásokra kitekintve mindenképpen említenünk kell Pócs Éva nevét is, aki a múlt század kilencvenes éveiben foglalta össze elméleti rendszerezésbe a hiedelemkutatás addigi eredményeit, amely rendszer máig is meghatározó. Komáromi Tünde kutatása is kapcsolódik Pócs Éva munkásságához, elsősorban annak csíki tapasztalataira hivatkozva, melyekkel Komáromi az általa „Hagymásnak” nevezett terepen tapasztaltakat rokonnak véli.

A rontás kontextualizálására többféle elméleti keret kínálkozik, ezek alapos ismerete derül ki az írás első fejezeteiből. Az elméleti keretezés során Komáromi Tünde nemcsak a néprajzi és antropológiai teóriák sokféleségét, de a boszorkányságkutatások történeti antropológiai eredményeit is kamatoztatja. Írása szűkebb értelemben a kortárs boszorkányságkutatások sorába tagozódik be, miközben vizsgálatait azért véli fontosnak, mert „Erdélyben volt boszorkányüldözés, bőségek a levéltári források, így a jelenség történeti vizsgálatához, a változások felderítéséhez adtak a lehetőségek”. Kiemelendő a szerző által tanúsított történeti érzékenység a tárgyalt jelenség kapcsán, ezzel együtt viszont nem szabad másodlagosnak rangsorolni kutatásának szinkrón jelentőségét sem: dolgozata éppen abból a szempontból releváns és érdekes, ahogyan a rontás ideológiáját mint egy a mindennapi társadalmi konfliktusokra, egészségügyi és gazdasági problémákra adott választ mutatja be, kortárs és hiteles közegben gyűjtve adatait.

A *Rontás és társadalom Aranyosszéken* szerkezetileg a következőképpen épül fel: a bevezető után a terep ismertetését és a terepen szerzett adatok kezelési módjának leírását találjuk. A terepgyűjtés során, illetve az anyag feldolgozásakor alkalmazott eljárások módszertanilag pontosak és következetesek. Komáromi Tünde részletes és alapos elméleti keretbe helyezi kutatásait, igényesen sorakoztatja fel a téma általánosabb és szűkebb

szakirodalmát, egy gazdag kutatástörténeti részbe foglalva mindezt. A bőséges szakirodalmi ismeretek és hivatkozások okán a könyvet mindenképpen haszonnal forgathatja a témával foglalkozó kezdő és gyakorlottabb kutató is.

A dolgozat legnagyobb súlyú fejezete hat alfejezetben igyekszik összefoglalni és elemezni a rontás jelenségével kapcsolatosan gyűjtött tapasztalatokat. Ebben a hosszú fejezetben tehát sorra kerülnek tárgyalásra a vizsgált terepen forgalmazott, boszorkánysággal és rontással kapcsolatos előítéletek. Ez a rész különösen akkor válik érdekessé, amikor az elemzések során nyilvánvalóvá válik, hogy a konkrét esetek szinte egyáltalán nem igazolják az általános sztereotípiákat. A következő alfejezet a rontásetetek statisztikai elemzése révén igyekszik különböző arányokat, tendenciákat mutatni, olyan mutatók szerint, mint például a rontással megvádoltak neme, falun belüli státusza, az áldozatok neme és státusza, az áldozat és rontó közötti kapcsolat stb. A rontás jelenségének körüljárása közben felmerülnek még rontásvádak, a rontás eszközeivel, módszereivel és végrehajtójával kapcsolatos megállapítások. A rontás okainak és következményeinek vizsgálatában ugyanazon területek érintettek: a gazdasági, társadalmi és egészségi problémák egyaránt okai és következményei egy-egy rontás(vád)nak. Szó esik itt még az igazságszolgáltatás alternatív, „Hagymáson” (is) gyakorolt módjairól (átok, román pappal csináltatás). Az elemző fejezeteket esettanulmányok követik, melyek során egy-egy konkrét személyt és környezetét, konkrét rontástörténeteket ismertünk meg részletekbe menően.

A *Rontás és társadalom Aranyosszéken* vizsgálati eredményei talán leginkább terepközele, konkrét feltárásai miatt jelentősek. Az írás hiteles szakirodalmi hivatkozásokra épül, de erénye az is, hogy a terepen végzett kutatások alkalmával a lehető legnagyobb nyitottsággal fogadja az adatközlők által elmondottakat. Nem erőltet rájuk semmilyen fogalmi keretet, ismeri a helybeli, rontással kapcsolatos kifejezéseket, és azokat megfelelőképpen alkalmazza. A dolgozat olvasása közben szépen körvonalazódik annak a világnak a rajza, amelynek vizsgálatát Komáromi Tünde célul tűzte ki. Az általánosságoktól

eltávolodva, egy konkrét, valós élettérbe vezetnek az elemzések, amelyben mindennapos élmény és világmagyarázat a rontás ideológiája, a megkérdőzettek hiteles, egyéni tapasztalatai így válnak tudományosan is hiteles adatokká. Komáromi Tünde munkája egyrészt azt bizonyítja, hogy a meglévő módszerek és elméletek képesek egy kisebb régió kapcsán konkrétan vizsgált jelenség értelmezésére és magyarázására. Ugyanakkor természetesen vannak olyan módszerek is, amelyek alkalmazása nem túlzottan célravezető, eredményessége inkább csak tájékoztató, megközelítő pontosságú, tehát – de ennek a szerző is tudatában van – fenntartásokkal kezelendő (lásd a szociológiai jellegű méréseken és statisztikákon alapuló eredmények).

Fentebb szó esett arról a következetességről, amellyel a szerző különbséget tud tenni a terepen ismert és alkalmazott fogalomkincs, illetve az elméleti támpontok által diktált fogalomrendszer között. Kiemelendő az, amilyen hűen használja Komáromi Tünde terepén, a „Hagymáson” forgalmazott kifejezéseket. Külön érdekességei így az írásnak nemcsak a speciális tudással kapcsolatos „szak kifejezések”, de a vegyes lakosságú falu hétköznapi regionalizmusai is, köszönhetően a pontosan idézett, hosszú interjúrészleteknek. Az írásból megismerhetők egyrészt a rontás konkrét megnevezései (legáltalánosabb ezek közül a *csináltatás*), továbbá a jelenség obskurus voltára is rámutat az az óvatosság és bizonytalanság, amely a közlésekből, megfogalmazásokból kiderül.

A fogalomhasználat kapcsán hadd térjünk ki a kötet nyelvezetére. A *Rontás és társadalom Aranyosszéken* rendelkezik a szakszerű tudományos szöveg jegyeivel. Értelmező és magyarázó mondatai világosak, a fontos megállapítások megfogalmazásuk révén is kiemelték. A kötet tudományos hitelességét erősítik a pontos interjúközlések, melyek lejegyzése nem kis feladat a gyűjtőnek, ellenben színes nyelvvizeti adalék az olvasónak és a nyelvész kutatóknak.

Komáromi Tünde írását olvasva néhány következtetés is megfogalmazódik. Dicséretes az az alaposág, amivel eljár a gyűjtések és azok közlése és

értelmezése során. Számomra ugyanakkor kissé zavaros és zavaró volt, ahogyan a település és adatközlői esetén álneveket használ, miközben a környező falvakat és városokat olykor nevükön, olykor ...-tal jelöli szövegeiben. Tisztában vagyok ugyanakkor azszal, hogy az efféle „zavara” a tudományos szövegnek a „gyűjtői etika” problémakörébe tartozik, és valóban nem egy könnyen megfogható módszertani kérdés.

Összességében a *Rontás és társadalom Aranyosszéken* jól felépített, a választott témát pontosan

és szakszerűen tárgyaló dolgozat, amely jelentőségét tekintve hasznos olvasmány az erdélyi hiedelmjelenségek kutatóinak és a rontás jelenségek iránt érdeklődő laikus olvasóknak egyaránt. A nem szakmabeli olvasó, ha Komáromi Tünde könyvét kezébe veszi, elmerülhet a „csinálmányok”, „primézszyiak”, „boszkyonyalás” és „hitmotizálás” rejtelmes és izgalmas világában.

Boldizsár Zeyk Zsuzsa

Kötet Marosvásárhely történetéből

Pál-Antal Sándor: Marosvásárhely története I. A kezdetektől 1848-ig.

Mentor Kiadó, Marosvásárhely 2009. 384. oldal

Pál-Antal Sándor történész, nyugalmazott levéltáros, a Magyar Tudományos Akadémia külső tagja legújabb kötetével egy újabb részt próbált pótolni a marosvásárhelyi történetíráshoz. Egy város monográfiáját, történetét megírni elég bonyodalmas, igényes munka. Több kísérlet született már erre, az elmúlt század(ok)ra is visszamenőleg. Ezeket a szerző fel is sorolja a kötet bevezetőjében. A jelen kötet újdonsága és felépítése tulajdonképpen az eddigi kutatások mozaikszerű állásának egyfajta összegzése, amely a szerző eddigi munkásságának számvetési kísérlete. Ezt arra értem, hogy az elmúlt évtized város-történeti jellegű kutatásainak a szerző is kulcsszereplője volt, amely több tanulmánykötetben is kimerült, ezzel egy olyan tendenciát kialakítva, amely egyre több fiatal kutatót vonzott. A legtöbb kötet a marosvásárhelyi Mentor Kiadó gondozásában jelent meg, és történelmileg egy igencsak tág időintervallumot foglal magába. Ide sorolható többek közt: Pál-Antal Sándor–Szabó Miklós szerk.: *Marosvásárhely történetéből*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely 1999; Pál-Antal Sándor–Szabó Miklós szerk.: *A Maros megyei magyarság történetéből. Tanulmányok*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely 1997; Benkő Károly–Pál-Antal Sándor szerk.: *Marosvásárhely szabad királyi város leírása 1862-ben*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely 2001; Pál-Antal Sándor szerk.: *A Maros megyei*

magyarság történetéből. Tanulmányok.2. Mentor Kiadó, Marosvásárhely 2001, valamint Novák Csaba Zoltán–Pál-Antal Sándor szerk.: *Marosvásárhely történetéből* 2. Mentor Kiadó, Marosvásárhely 2007. Ezenkívül még számos kötet és tanulmány jöhetne szóba a felsoroláshoz. A bevezetőből kiderül, hogy nem kevésszer a politikum szólt bele a történeti munkák elkészítésének a sorsába. Ezek megszakításához a világháborútól kezdve az államszervek cenzúráján át, egészen a támogatások hiányáig vezetett végig az út, amely remélhetőleg azóta stabilizálódott, és a hasonló munkák keletkezéséből ítélve egy biztonságos és termékeny időszakot jelent a kutatók számára. A szerző külön odafigyelést biztosít a román történetírás eredményeire is, ahol szintén hasonló folyamatok azonosíthatóak, azzal a különbséggel, hogy itt nem kimondottan történészek, hanem műépítésszek, művészettörténészek alkottak számottevő munkákat. Itt a szerző főleg Ioan Eugen Man munkásságára utal, de a kötet végén található ajánlott bibliográfiában részletes listát közöl a várostörténettel foglalkozó írásokból.

A bevezető végén a szerző megjegyzi, hogy a kötet hiánypótló munka, amelyben az eddigi kutatások és részeredmények vannak felvázolva.

A kötet szerkezetileg négy részre tagolódik: az első a középkori várost mutatja be, a második a fejedelemiség korára összpontosít, a harmadik a hosszú

18. század alatti városfejlődést írja le, illetve az utolsó rész a 18. és 19. század fordulóján és a reformkor idejében mutatja be a város történetét. Elmondható továbbá, hogy mindegyik részben vagy fejezetben ugyanazon tényezők elemzése kerül előtérbe, a könnyebb összehasonlíthatóság miatt: a gazdaság, városrendezés, jogi viszonyok, felekezeti összetétel, valamint a művelődés, kultúra. A két leghosszabb rész egyértelműen a két utolsó fejezet, száz-száz oldalas terjedelemben, történetileg pedig a kötet közvetlenül az 1848-as szabadságharc eseményei előtt zárul, amelyekre nem tér ki a szöveg. A tanulmányt Marosvásárhely történetével foglalkozó fontosabb írások felsorolása követi, amelyben kötetek, tanulmányok és forráskiadványok egyaránt szerepelnek, ezek nagy részét a kötet megírásához is felhasználta a szerző. Végül személy-, helynév- és tárgymutató következik, amely után egy-egy oldalas román és angol nyelvű rezümé is helyet kap. A könyvet a bemutatott időszakra vonatkozó jellegzetes képanyag zárja. Megjegyzendő, hogy a fényképek nagy részét a szerző készítette, ami azért is jelenthet hátrányt, mivel legtöbb felvétel nem kimondottan jó minőségű, ugyanakkor, valószínűleg szerkesztői figyelmetlenség is, hogy egyik fotón egy autó rendszámablaja jól láthatóan beazonosítható.

Az első fejezet előtt másfél oldalnyi általános földrajzi ismertető vezet be az olvasót a város történetébe: ez meghatározza a város pontos földrajzi fekvését, kiterjedését, röviden ismerteti a negyedeit, megadja távolságát a fontosabb nagyvárosoktól. Ezt azonban a szerző talán nem a legszerencsésebb mondattal kezdi: „Marosvásárhely Románia egyik népesebb városa.”

A középkori város ismertetőjét a szerző egyfajta mentegetőzéssel indítja, mondván, hogy az főleg korabeli források hiánya miatt szegényes. A város neve körüli kérdések felvázolásánál a szerző figyelembe veszi a legrégebbi forrásokat, és négy nyelven adja meg: latinul, magyarul, németül és románul, illetve ezek különböző korszakbeli formáját, variációját. A város keletkezésének pontos dátuma körüli viták széles perspektívákat kínálnak: az időintervallum bizonyos források alapján századokat ölel át, és a szerző

sorra veszi mindegyiket. A teljességre való törekvés jegyében a szerző ismerteti a legújabb régészeti kutatásokat is. A leletek alapján (ezek nagyjából rajzok formájában is fellelhetők a kötetben) bizonyos szinten rekonstruálható a város kora középkori helyzete. A gazdasági viszonyok a forrásokhoz igazodva vannak bemutatva, és főleg a kézműipar és a cserekereskedelem körül körvonalazódnak. A fejezetből kiderül, hogy a város a vásártartó jogát Mátyás királytól kapta. Továbbá Marosvásárhely címere és pecsétje is szóba kerül, az utóbbiból a legrégebbi 1540-ből származik. Mindezekből a kiváltságok, illetve a várost érintő kötelezettségek következnek, amelyek nagyrészt már ismertek voltak, ezért ismétlésnek tekinthetők a szövegben.

A könyv második, tekintélyesebb részét a fejedelemség korszakának ismertetése teszi ki. A szerző szintén mentegetőzéssel kezdi: ismerteti nézőpontját, mely szerint nem törekszik a teljességre, mivel ez egy hosszú és bonyodalmas korszak, csupán a lényegesebb, a várost közvetlenül érintő kérdéskörökre koncentrálna. A korabeli események fő forrását az egykori városvezető, Borsos Tamás emlékiratai jelentik. Az ő idejében a város több kiváltsághoz jutott, egyszersmind jelentős területi gyarapodást ért meg. Az egyik legjelentősebb esemény a szabad királyi város cím elnyerése volt, amely Bethlen Gábor fejedelem idejében történt, 1616-ban. Ekkor kapta a város a fejedelemtől a ma is ismert címerét. A város további fejlődését, illetve jogainak kiszélesedését az 1604-ben kiadott városi törvénykönyv bizonyítja, továbbá a várfalak újjáépítése. A város törvénykönyvének borítója a kötetben illusztrációként is megtekinthető. Szó esik továbbá a városban megtartott országgyűlésekről, illetve ezeken a diétákon meghozott határozatokról. A gazdasági élet bemutatása az előző fejezethez képest összehasonlításként jelenik meg, a céhek megjelenésével és a fejlődésre utalva. A céhek pecsétjei további illusztrációkkal bővítik a kötetet. A várost ebben a korszakban többször is feldúlták, Basta hadai, Mihály vajda stb., de a könyv kitér egy igen érdekes példára is: az 1658-as nagy veszedelemre. A közhiedelemben fennmaradt esemény

egy, a város számára hatalmas veszteségeket okozó tatárdúlást takar. A szerző azonban a rendelkezésére álló források és a legújabb kutatások birtokában megcáfolja a „nagy veszedelem” veszteségeinek, a közhiedelem által eddig valónak tartott mértékét: messze nem volt szó nagymértékű pusztításokról, tragédiáról.

A város történetének következő százötven évét két külön, terjedelmes fejezetben írja le a könyv, noha ez a két korszak szorosan összefügg. A város történetének egyik igencsak illusztris mozzanata II. Rákóczi Ferenc Erdély fejedelmévé való választása és beiktatása volt, a városban megtartott országgyűlés keretében. Az ezt követő periódusban, ahogy a szerző ismerteti, a fejedelem és a város kapcsolata igen szorosra fűződött. Ami a két fejezetet mégis talán egy blokkba köthetné, az a furcsa kontinuitás, amely 1704 és 1848 között állt fenn: a város vár nélkül maradt. A császári hadak ugyanis a várba költöztek, ami miatt folyamatos feszültség alakult ki a város lakói és a várban tanyázó katonák közt.

Egy másik újdonság az előző fejezetekhez képest a boszorkányperek tárgyalása. A téma szintén nem újdonság a szerző számára, ugyanis forrásfeltáró munkásságával hozzájárult a Bessenyei József által szerkesztett *A magyarországi boszorkányság forrásai* második kötetének a megjelenéséhez (Balassi Kiadó, Bp. 2000), a sorozat következő részében pedig már szerkesztői minőségben

jelentkezik (Kiss András–Pál-Antal Sándor szerk.: *A magyarországi boszorkányság forrásai. II.* Balassi Kiadó, Bp. 2002).

A további érdekességeket a város történelmi személyiségeinek a bemutatása adja, ilyen volt például Aranka György író vagy Gecse Dániel orvos, kinek a neve főleg a végrendekezése általi jótékony célú alapítványról vált híressé. A korszak komplexitását a minden tematikához járuló szemléltető példák bizonyítják. A város korszakonkénti demográfiai összetételét a felekezeti, nemzetiségi, vagyon szerinti megoszlást mutató statisztikák ugyancsak az igényesség jelei a műben.

A kötet mindenképp hasznos munka, amely elsősorban a marosvásárhelyieknek szól, illetve azon érdeklődők számára készült, akik a város történetével foglalkoznak. Az egyszerű nyelvezet, a magyarázó jelleg, valamint az ok-okozati összefüggések felépítése arra utal, hogy a kötetet bárki kézbe veheti érdekes ismeretterjesztő olvasmány gyanánt. A nem eseményszerű, hanem tematikus ismertetés a kutatók számára is használhatóvá teszi a könyvet. A kötet hátlapján ez áll: „Pál-Antal Sándornak sikerült mindenki számára érdekesen összefoglalnia e helység hétszáz éves történetét.” Ehhez csupán annyit tennék hozzá, hogy nagy érdeklődéssel várjuk a kötet további folytatását, de mindenképp hasznos lehetne angol, illetve román nyelvre való fordítása is.

Fodor János

A Magyar Királyság történetéből

Pálffy Géza: A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században, (História Könyvtár: Monográfiák 27. Szerk. Glatz Ferenc) História-MTA Történettudományi Intézete, Bp. 2010, 564.old.

Pálffy Géza monográfiájában, amint az előző első mondata is jelzi, a Magyar Királyság (amely alatt a három részre szakadt országnak a Habsburg Monarchiához csatlakozott részét és jogutódját érti) 16. századi működésének és kapcsolatrendszérének történetét tekinti át.

A mű 12 fejezetből áll, az első afféle bevezetés, az utolsó pedig összegzés; a többi tíz szól tulajdonképpen a Magyar Királyság történetéről. Minden fejezet végén összegzést olvashatunk, de több alkalommal találunk ilyet az egyes alfejezetek végén is. Erre szükség is van, mert a szerző

óriási forrásmennyiséget és szakirodalmat mozgat, tömértelen adattal, amelyben nem könnyű a tájékozódás. A szerzőt dicséri, akinek imponáló tárgyi tudása nem ismeretlen a korszakok iránt érdeklődő laikusok és történészek előtt, hogy nem veszíti el a fonalat, és közben arról is gondoskodik, hogy a szerényebb tárgyi tudású olvasó se vesszen el a tények sűrű erdejében. Bár egy ismertetésnek arra kell törekednie, hogy a bemutatásra kerülő munkát a fejezetek tagolásának megfelelően egyenlő teret szánva mutassa be, a téma gazdagsága, a felvetett témák nagy száma miatt ettől eltekintek, és a továbbiakban a véleményem szerint kulcsfontosságú fejezeteknek nagyobb, az inkább leíró jellegű részeknek pedig kisebb figyelmet szentelve mutatom be Pálffy Géza monográfiáját.

Az első fejezetben, a bevezetésben arról olvashatunk, hogy bár rengeteg cikk, tanulmány, könyv, illetve forráskiadás született a 16. századról, mégis milyen kevésbé ismerjük; ez lehet az oka annak, hogy sok tévhit, mítosz él makacsul a magyar történeti tudatban erről a fordulatokban rendkívül gazdag korszakról. Az első alfejezet sorra veszi ezeket az előítéleteket, vitatható nézőpontokat. Ezek szinte mindegyike a szerző szerint a nemzetállami szemlélethez köthető, amellyel részletesen is foglalkozik az 1/d. alfejezetben. A romantikus nemzeti történetírás a magyar történelmet kurucoslabancos szembeállításban látta és láttatta, 16–17. századi történelmünk fordulópontjait a Habsburg-ellenes függetlenségi mozgalmakhoz kötötte, miközben – néhány kutatót leszámítva – elfeledkezett a magyar történelemnek egy szélesebb, kelet-, közép-európai történelmi folyamatok összefüggésébe történő beágyazásáról.

Nem volt jobb a helyzet, sőt a romantikus nacionalista történetészleletet illetően máig keveset változott a környező népek, a szlovák, a szlovén, a horvát, a román és a burgenlandi osztrák történetírása. Az utóbbi években talán magyar részről történt a legtöbb kísérlet az említett szemléletmódnak a megváltoztatása érdekében, ami történetírásunk régi adóssága; Pálffy

vállalkozása ezeknek az új hazai és nemzetközi eredményeknek a továbbgondolása és adaptálása sok, eddig kevés vagy semmilyen figyelemre nem méltatott forrás bevonásával, folyamatosan szembebesítve a hazai és nemzetközi szakirodalommal, hangsúlyosan említve a szerző számára mintául szolgáló, a térséggel foglalkozó monografikus feldolgozásokat.

A szerző ugyanakkor hangsúlyozza, hogy az új eredmények és trendek érvényesítése és beépítése a történetírásba egyúttal azt is jelenti, hogy újra kell gondolnunk e két évszázad periodizációját; a hangsúlyt nem a függetlenségi mozgalmakra és felkelésekre, tehát a konfliktusokra, hanem éppen fordítva, az együttműködésre, a kooperációra, és ezek logikus előfeltételeire, a dinasztia és a magyar rendek kompromisszumaira kell helyeznünk. Ennek szellemében eljárva három fordulópontról a különítést javasolja a 16–17. század magyar történelmét illetően; az első az 1526 utáni sorsdöntő évtizedek, a második, kevésbé markáns a bécsi békét (1606) követő negyedszázad, a harmadik pedig egy hosszabb, az 1670-es évektől az 1720-as évekig terjedő időszak. Ezek közül ő az első két fordulópontról elemzésre és a kettő közti időszak tárgyalására vállalkozott; a Bevezetés utolsó alfejezetéből (1/e) azonban az is kiderül, hogy a szerző saját maga elé emelve korlátokat, csupán a hagyományosan királyi Magyarországnak nevezett országrész történetének bemutatására vállalkozott, véleménye szerint ugyanis a másik két országrész, illetve az országrészek kapcsolatrendszerét legalább két további monográfiában kellene tárgyalni.

A második fejezet pillanatfelvétel a Magyar Királyságnak a mohácsi katasztrófát megelőző állapotáról; a szerző hangsúlyozza, hogy az Oszmán Birodalom támadása egy különleges összetett államot ért, amelyen egy közigazgatásilag, nyelvileg, kulturálisan különböző fejlettségű és rangú területekből összeálló, összerakott államkonglomerátumot, „egy kisebb birodalmat” ért. Ez az összetettség nemcsak a magyar királyok titulussában, hanem fő méltóságviselőinek

listájában is megmutatkozott. Ezzel az országgal összehasonlítva az Oszmán Birodalom egy sokkal nagyobb erőforrásokkal és hadipotenciállal rendelkező állam volt, amelynek egyértelmű célja a hódítás volt. A Magyar Királyság megszerzéséért jelentkező másik erő, egy az oszmántól képében teljesen eltérő, de a magyar államéhoz sok tekintetben igen hasonló összetett állam volt, amelyet a szerző következetesen Habsburg Monarchiának hív. A két hatalmas ellenfélnek a Kárpát-medencében történő összezsapása a Magyar Királyságot az európai történelem centrumába emelte és hagyta ott végig a 16. század folyamán.

A harmadik fejezet a 16. századi magyar történelem egyik legizgalmasabb és legnyugtalanabb periódusába kalauzolja el az olvasót. Két király alatt kitört a polgárháború, amelynek következménye az ország három részre szakadása lett. Az oszmán térhódítást Szapolyai „végzetes lépése” is megkönnyítette, amikor a vazallitást vállalva segítséget kért Szülejmántól, aki hódításai „bevett koreográfiája” szerint magyarországi uralmához, amelynek vége Magyarország teljes bekebelezése lett volna, „szálláscsinálót” keresett (62–63. és 66.). A változásoknak a könyv témája szempontjából legmesszemenőbb következménye mindazonáltal a Magyar Királyság frontországgá válása lett. Ennek kifejtésére a 6. fejezetben kerít sort a szerző.

A frontországgá válás egyúttal azt is jelentette, hogy Bécs vált a Magyar Királyság második fővárosává (4. fejezet). A budai udvar megszűnt, illetve betagozódtott a Habsburgok bécsi udvarába, amely egyúttal egy új monarchia központja is lett. Uralkodója, I. Ferdinánd magyar király a nagy kiterjedésű, igen tarka terület megszervezése és megtartása érdekében mélyreható reformokat indított el, amelyekkel megvetette egy közép-európai nagyhatalom alapjait. Ez ugyanakkor a szerző véleménye szerint azt is jelentette, hogy a korábbi történetírásban kialakult véleménnyel ellentétben a Magyar Királyság nem lehetett ütközőállam, mert a Habsburg Monarchia tényleges része lett,

mégpedig igen előkelő helyet elfoglalva a birodalmon belül.

Ezek a változások egy sor fontos következménnyel jártak a magyar vezető elit szempontjából; az 5. fejezetben részben már korábban publikált kutatási eredményeire támaszkodva Pálffy azt mutatja be, hogy a közhiedelemmel ellentétben, amely a nemzeti romantikus történetírás függetlenségparadigmájából következett, a bécsi udvar nem zárkózott el a magyar arisztokráciától. Ezt nem is tehetné, hisz szüksége volt fegyveres erejűkre, tapasztalataikra, hely- és nyelvismeretükre, röviden a lojalitásukra. Az integrációra tehát megvolt a lehetőség, a magyar arisztokrácia azonban alig élt vele; ennek szerteágazó okai voltak, például igen költséges volt egy rezidenciát fenntartani a császárvárosban, azonkívül az állandó török betörések miatt nem maradhattak tartósan távol birtokaiktól. Nem segítették a beilleszkedést az idegen nyelvi környezet, az eltérő udvari szokások sem. Ez lehet az oka annak, hogy számuk az ötvenes években nőtt csak meg. A növekedés oka a patronatusi rendszer felélése volt; Oláh Miklós főkancellár vagy Várday Pál királyi helytartó igen sokat tett azért, hogy megerősödjének a kapcsolatok a bécsi udvar prominens személyiségeivel vagy akár az uralkodóval. A Bécsben, illetve Prágában élő magyar udvari emberek száma mindazonáltal hullámozó volt a következő fél évszázadban, alapvetően csökkenő tendenciát mutatva; ezt a 112. és 117. oldalon található 9. és 10. táblázat érzékletesen mutatja. A végső csapást a Habsburg-udvar Prágába költözése (1583) jelentette II. Rudolf császár alatt, amivel szinte elérhetetlen távolságba került; a főnemesség ekkor taktikát változtatva a Bécsben maradt főhercegek udvarában építette föl újra a kapcsolatrendszerét.

A magyar nemesség számára az egyik felemelkedési lehetőséget a Magyar Királyság védőbástya szerepének felerősödése jelentette. Az állandó háborús helyzet és az a tény, hogy ennek következtében kiépült egy igen hosszú végvári rendszer, sok nemes számára kínálta a katonai karrier lehetőségét. Mindennek azonban ára is volt,

Európa egyik legerősebb katonai szövetségében a legfelsőbb katonai pozíciókat nem magyarok töltötték be, bele kellett tehát nyugodni abba, hogy a legfontosabb királyi végvárok helyőrsége, illetve azok nagy része idegen parancsnokok alatt szolgáló idegen (főleg természetesen német) származású volt. Két táblázat mindazonáltal érzekletesen mutatja be, hogy a katonai szolgálat sok esetben előszobája volt valamely hagyományos magyar udvari főméltóság, illetve a bárói cím elnyerésének (17. és 18. táblázat és a 166. és 169–172. oldalak), tehát a végső mérleg egyáltalán nem olyan negatív, mint ahogy a történetírói hagyomány egy része máig tartja.

A katonai mellett lehetőség nyílt hivatali karrierre is. De míg az előző esetben alapvetően a nemesi származásuk tehették ezt meg, a kiépülő pénzügyi-igazgatási rendszerben a polgári származásuk előtt is megnyílt a tér a társadalmi felemelkedésre. Ez, pontosabban ennek a mértéke új fejlemény volt, még akkor is, hogyha ennek szintén meg kellett fizetni az árát. A Habsburg központosítás pénzügyi téren volt a legsikeresebb, mivel a királyság jövedelmeinek kezelése végső soron a különböző ausztriai kamarák kezében összpontosult, bár a döntéselőkészítésben a magyar kamarák, már csak a technikai nehézségek miatt is, továbbra is megkerülhetetlenek maradtak. A végvárrendszer fenntartásának költsége azonban nemcsak a magyarországi bevételeket haladta meg, hanem a monarchia bevételeit is; a különbözetet birodalmi segélyekből és kölcsönökből finanszírozták. Ezt a tényt a szerző azért tartja fontosnak hangsúlyozni, mert a közhiedelemmel ellentétben a magyar és idegen katonaság fizetlenségének okai nem a magyargyűlölet, hanem a pénzügyi finanszírozás nehézségei voltak.

Míg az előző fejezet arra világított rá, hogy Magyarország a Habsburg Monarchia meghatározó jövedelemforrása volt, a 8. fejezet ennek az összetételére világít rá. Az élelmiszerben gazdag ország nemcsak a monarchia, hanem Közép-Európa éléskamrája is volt, meghatározó szerepet játszott a kontinens gazdasági vérkeringésében.

Ez az oka annak, hogy a szétdarabolódás ellenére a gazdasági kapcsolatok megmaradtak az országrészek között, sőt ezzel magyarázható, hogy a század utolsó harmadára esett a magyarországi tőkés vállalkozások virágkora, amelyre a századvég hosszú háborúja mért súlyos csapást. Az egykori háborúzó felek gazdasági érdeke azonban azt követelte, hogy ezek a kapcsolatok helyreálljanak, ami arra világít rá, hogy Magyarország az európai gazdasági vérkeringésben nélkülözhetetlen szerepet játszott.

A 9. és 10. fejezet a szuverenitás intézményeivel és szimbólumaival foglalkozik. Hogy a szerző számára milyen jelentőséggel bír a téma, jelzi, hogy a monográfia leghosszabb, több mint 70 oldalra rúgó 9. fejezete, amely hosszan foglalkozik Magyarország megváltozott jogi helyzetével, illetve a Habsburg-uralkodók és a magyar rendek közti viszony alakulásával. Ennek kapcsán hangsúlyozza, hogy abszolutizmusról nem beszélhetünk (ezt a kifejezést egyébként, amint arra a szerző is utal, a legújabb nemzetközi szakirodalom is egyre kevésbé használja), mert bár az ország szuverenitása sérült, amennyiben megszűnt a budai királyi udvar, az ország jogilag egy nagyobb birodalmi egység részévé vált, és például a legfontosabb méltóságot, a nádori posztot is sikerült az uralkodóknak évtizedekig betöltetlenül hagyni, a Magyar Tanács, illetve a legfontosabb rendi intézmények, mint például a vármegyék, illetve az országgyűlés zavartalanul működhettek tovább. A szuverenitás legfontosabb szimbóluma, mintegy kifejeződése mindazonáltal a szabad királyválasztó jog volt, amelyet a Habsburgoknak szintén nem sikerült kikapcsolniuk, és kénytelenek voltak, még ha formálisan is, de megtartani. Magyarország tehát választói monarchia (*Wahlmonarchie*) maradt. Mindez arra világít rá a szerző szerint, hogy az uralkodó és a rendek kapcsolata nem írható le maradéktalanul egy duális viszonyrendszerben, amint a hagyományos történetírás véli, mert ez a kapcsolatrendszer, amint az osztrák, német és cseh kutatások is igazolták a Monarchia egyéb területein, ennél sokrétebb volt. Pálffy ezért különböző identitásokról és lojalitásokról beszél, amelyekbe egyszerre fért bele az

uralkodóhoz fűződő lojalitás, ugyanakkor a rendi jogok sokszor erőteljes és erőszakos védelme. Ebbe a viszonyrendszerbe helyezendőnek gondolja Bocskai és Bethlen Gábor mozgalmát, amelyeket szerinte nem tekinthetünk a független Magyarországért folytatott küzdelemnek, mert az tulajdonképpen a királyi Magyarország rendjeinek küzdelme volt a jogaikért.

A következő fejezet ennek a viszonyrendszernek a szimbolikus megnyilvánulásaiával foglalkozik; míg a 9. fejezet összefoglalása a Habsburgok legönalóbb országaként, addig a 10. a monarchia második országaként aposztrofálja a Magyar Királyságot. A titulátúra, a koronázások alkalmával használt címek, címerek, zászlók vagy akár a koronázási lakoma ülésrendje a ceremóniák és gesztusok nyelvén fejezi ki, hogy mennyire fontos tényezője maradt a magyar nemesség és az ország a Habsburg Birodalomnak. Mert bár a legfontosabb cím és tisztség a császári volt, és bár a magyar nemességnek bele kellett nyugodnia, hogy a Habsburg-udvar a Jagellóknál ridegebb és zártabb burgundi-spanyol etikettet követi, ennek következményeként pedig helyett kellett adnia a birodalmi méltóságoknak és az idegen nemességnek is, a koronázási rend, illetve a lakomákon való részvétel mégis jelezte a többi társországhoz képest a magyar korona kiemelt szerepét. A mondanót a szerző szokásához híven itt is szemléletes táblázatok illusztrálják (26, 27, 28, 29. táblázat). Itt kell hangsúlyozni, hogy a fejezet megírásában a szerző olyan forráscsoportot használt fel, amelyre a modern magyar történetírás szinte semmilyen figyelmet nem fordított.

A kötet utolsó előtti fejezete, mint említettem, lazábban kapcsolódik a monográfia témájához. A 11. fejezet, amelyben a Bocskai-felkelés történetéről olvashatunk, több szempontból is lezárja a korszakot; egyrészt sor kerül az első fegyveres mozgalomra a Habsburg Monarchián belül, másrészt lezajlik egy hatalmi átrendeződés, amely egyúttal a Habsburg központosítás (bár az összegzés az eddigi szóhasználat ellentétben abszolutizmust ír) korlátait is megmutatta. Az események részletes elemzése arról győzte meg a szerzőt, hogy helytelen Bocskai-szabadságharcról vagy akár függetlenségi harcról beszélni, közelebb járunk az igazsághoz, ha mozgalmáról (pontosabban

mozgalmakról) vagy felkelésről beszélünk. Ráadásul a szemben álló oldalakon elhelyezkedő magyar világi és egyházi elit, legalábbis a statisztika (30/a–c. táblázat) ezt mutatja, egyáltalán nem állt teljes egészében Bocskai mellé. Ennek alapján tehát négyféle mozgalmat különíthetünk el, amelyeket a különböző hatalmi és társadalmi érdekcsoportok artikuláltak. Jószerével egyetlen közös pontjuk akadt, Bocskai István személye, ezért konklúzióként Pálffy szerint sokkal jogosultabb Bocskai-felkelésről – egyébként a magyar történetírás mérvadó vonulata ezt az álláspontot képviseli most is – vagy Bocskai István mozgalmáról beszélni. Ez azonban nem változtatott azon a tényen, hogy a Habsburg Monarchiára jellemző erős centralizáció, erős rendiség képlete alapján véve érvényben maradt.

Az utolsó, 12. fejezet, ki-ki döntse el, hogy a fejezetek száma véletlenül esik egybe egy nagyobb kronológiai egység, az év hónapjainak számával, tulajdonképpen az összefoglalás(ok) összefoglalása. A szerző újra végigveszi az általa megtárgyalt fejezeteket és fő témákat, ez alkalmat teremt arra, hogy két újabb táblázatban vizualizálva egyrészt megvonja – néha előretekintve egészen a 20. századig – a 16. század mérlegét (31. táblázat), másrészt hogy egy szemléletes ábrában összefoglalja a Magyar Királyság igazgatását és berendezkedését a 16. század utolsó harmadában (4. ábra), amikor tehát kiépült a Habsburg Monarchia rendszere.

A monográfia végén a bőség zavarával küzd az olvasó; a szerző által átnézett levéltári fondok, kiadott források, illetve a szakirodalom majdnem százoldalmi (!) helyet foglal el (426–516.). A könnyebb áttekinthetőség végett külön található a táblázatok, ábrák, térképek és képek jegyzéke, amelyet név- és helynévmutató, illetve a legvégén maguk a színes térképek és képek követnek.

Pálffy Géza munkája hatalmas vállalkozás, amelynek során óriási kiadott és kiadatlan anyagot megmozgatva, szakirodalmat elolvasva márkáns képet rajzol a Magyar Királyság általa elképzelt 16. századáról.

Kruppa Tamás

„Így éltem...”

Nagy Endre: Így éltem és ezt láttam. Dániel Prin Nyomda, Újvidék 2010.

Nagy Endre *Így éltem és ezt láttam* című önéletrajza 2010 karácsonyán indult útnak az olvasók felé, és minden bizonnyal kedvező fogadtatásban részesül. A könyv megírása után 60 évvel Újvidéken (Vajdaság – Szerbia) jelent meg, Nagy Margit és Nagy László magánkiadásában, és az újvidéki Dániel Prin Nyomdában készült.

Az egykori szibériai hadifogoly, Nagy Endre (1883–1969) az erdélyi magyar nyelvű mezőgazdasági szakoktatás vezérégyénisége volt, aki rövid öt év alatt négy téli gazdasági iskolát szervezett meg vagy létrehozásában segítséget nyújtott. Ezt fejezi ki a mű alcíme is (*A szibériai hadifogoly és erdélyi iskolaalapító életútja.*)

A könyv a magyar önéletrajz- és emlékiratirodalom hagyományait követi, amikor is az író a múltjáról beszél, emlékezik. Érdekes dolog az emlékezés, vannak, akik örülnek az emlékeiknek, és vannak, akik szívesen szabadulnának tőlük. Néha örömmel töltenek el, néha gyötörnek, néha fájnak, felvidítanak vagy lehangolnak. Nagy Endre szívesen emlékezik és számol be azokról a történelmi és társadalmi eseményekről, amelyeket személyesen élt át, amelyek fontos szerepet játszottak személyisége formálásában.

Az emlékirat idős emberek műfaja. Nagy Endre 74 éves korában, élete legfontosabb szakaszain túl fogott hozzá műve megírásához, és 1953-ig folyamatosan írta. Betegsége miatt azonban nem tudta befejezni. Az utolsó részt, 1953-tól haláláig unokája, Kovács László írta meg.

Az élettörténetéhez illesztett *Bevezetésben* a szerző, a krónikások szokásos ars poétikájának megfelelően írása céljáról a következőket nyilatkozta:

„Sokáig élő emberrel sok történik, különösen olyan korokban, mint 1883–1957. Két világháború, forradalmak után megváltozik az emberiség

életformája. A tudomány gyökereiből forgatja ki eddigi axiómáink egy részét. Tengerek alatt járnak hajók, repülőgép-darazsak zúgnak a levegőben, 1945 nyarán egyetlen atombomba 230 000 embert öl meg Hirosimában. Semmiségnél is kevesebb e nagy eseményekkel szemben, hogy lélegzett, evett, harcolt és szeretett egy ember 74 évig. Egy ember, aki nem volt sem hadvezér, sem tudós, sem államférfi, csak egy a milliók közül. Életét mégis elhinti papírmézőn betűmaggal. Könyvet nem csinál belőle, dicsőséget, pénzt sem kér érte, csupán egy olyan képet akar örökségül hagyni, ami teljes mértékben hű és igaz legyen ahhoz a korszakhoz, melyet átélt. Iparkodik mindig és mindenben úgy megírni az eseményeket, embereket, gondolatokat, ahogy a valóságban léteztek.” Az olvasó – folytatja a Bevezetésben – „az igazságot találja bennük, elfogultság nélkül, akkor is, ha dicsekvésnek látszik. A komoly életharcot, mely lemondásokkal, szenvedésekkel, elernyedésekkel jár, de sohasem kétségbeeséssel. És talán akad egy-két utód, aki előveszi a megfakult füzeteket, és tanul belőlük valamit. Csak ennyi elismerést keresek, csupán ezért vetek öreg napjaimban fekete betűket fehér papírra.”

Önéletrajzából megtudjuk, milyen belső és külső tényezők formálták lelkületét, későbbi építő, nevelő és tudományos törekvéseit. Higgadtan, indulatok nélkül, őszintén, tárgyilagos szemlélettel ábrázolja magát, cselekedeteit, a közösséghez való viszonyát. Az őszinteséget az önéletrajz központi problémájaként szokták kezelni.

Önéletrajzát gyermekkorával kezdi. A gyermekkorának döntő szerepe van az ember formálásában. Az igazi önéletrajzokból nem hiányozhat a gyermekkor ábrázolása. Ez az alap, amelyre az életpálya további szakaszai épülnek.

Kutyfalván (Maros megye) született 1883. november 25-én, ahol az édesapja, Nagy Domokos

60 esztendőn át a község református lelkipásztora volt. Édesanyja Csernát Katalin. Az elemi iskoláit szülőfalujában, a középiskolát Marosvásárhelyen a Református Kollégiumban végezte. Kedvenc tantárgyai a természetrajz és az irodalom. Érettségi után a Kolozsvári Gazdasági Intézetbe iratkozott be, ahol végig ösztöndíjasként tanult. 1905-ben kitűnő eredménnyel fejezte be tanulmányait, és szerzett okleveles gazdaképesítést. Közben (1904–1905) a kolozsvári egyetemen jogot is hallgatott, de tanulmányait itt csak később folytathatta, majd a háború és hadifogság után már az I. Ferdinánd Egyetemen szerezte meg az államtudományi doktorátust (1923).

1905–1909 között a lévai (Felső-Magyarország) 22 000 holdas Schöller-uradalomban (Szentjánospuszta, Garamlök) volt segédtsízt. Merev, rideg világ uralkodott a birtokon, elismerés vagy dicséret a segédtsíztieknek nem járt, annál inkább kritika és megalázás. Erről olvashatunk az alábbi részletben is, amely ugyanakkor rámutat a szerző hivatása iránti ragaszkodására, szeretetére:

„Végre együtt van mind a takarmány, pont ezer szekérrel.

– Ezer szekér.

Dicséretet vagy legalább szótlán elismerést várok. Megáll. Gondolkozik. Ni, megvan, máris eszébe villant valami

– Hol a gyepparázdák termése?

– Még a lábán. Alig több 3–4 szekérnyinél.

– Igen, azt pusztulni hagyta. Hát érdemel jó szót a mai fiatalság? Ilyen pazarlás, ilyen könnyelműség! Hát mit tudtak dolgozni 4 hétig, hogy még ezt sem végezték el?

Hallgatok. Gazdasors. Ezen a pályán ki van szolgáltatva az ember. Nincs abszolút munka. Mindent lehet másképp is csinálni. Ha így, miért nem úgy? Pedig ősparaszt módra, mégis forrón szeretem ezt a pályát. Vonz és megbabonáz az ezernyi, mindennapos próbatétel, boldogtalan lennék nélküle. Igen, Édesapám, mégis gazda lennék akkor is, ha újra választhatnám a sorsom.”

Közben (1906–1907) Bécsben elvégezte egyéves önkéntesként a tiszti iskolát, megtanult

németül, és kihasználva a nagyváros nyújtotta lehetőségeket, színházba, operába járt, múzeumokat látogatott. A bécsi tisztképző katonáskodásáról sok kedves, humoros történetet olvashatunk a könyvben, de találkozunk tragédiákkal is.

1909-ben egy intézői kinevezésnél történt mellőzése miatt otthagyta a feudális szellemben működő nagybirtokot, és hazajött Erdélybe. Itt a kolozsvári Magvizsgáló Állomáson dolgozott, majd 1910-tól a dési (Szolnok-Doboka vármegye, ma Kolozs megye) Gazdasági Egyletnél helyezkedett el mint segédtitkár, majd titkár. Munkaköre igen sokágú volt. Feladatai között szerepelt a megye gazdasági életének a megszervezése és irányítása. Nagy Endre nagyon tevékeny titkárnak bizonyult, szerette is az egész vármegye.

A Désen megjelenő Egyleti Értesítőben közölte első gazdasági szakcikkeit, a lapnak később szerkesztője lett.

Az első világháború kiszakította megszokott életéből, az orosz harctérre (Galícia), a Halics és Rohatin közötti csatába, majd hadifogságba sodorta. Kijeven, az Urálon és Irkutzkon keresztül Kelet-Szibériába vitték, és ott a Vlagyivosztk melletti Nikolszk-Usszurijszkban élt fogolytársai-val együtt 1920-ig. Saját bőrén tapasztalta meg a háború borzalmaival, és ebben az embertelen világban példamutató, határozott és céltudatos magatartásával támasza tudott maradni sok fogolytársának. Igyekezett mindig elfoglaltságot találni.

A háború végén, 1920-ban marasztalták, gazdasági tanári állást ajánlottak fel, de Nagy Endre nemet mondott, és egy amerikai segélyhajón, a Scharnhorston az életben maradt hadifoglyokkal együtt hazatért Európába, a Romániához csatolt Erdélybe.

A Nikolszk-Usszurijszkba hurcolt kb. 18 000 hadifogoly csak fele jött haza, a másik fele ott pusztult el. Szibéria egyébként ott él nemzetünk tudatában, mint az embertelenség, a bosszú, az elviselhetetlen szenvedések jelképe.

Egy ilyen tragikus, megrázó történetet olvashatunk a hadifoglyok életéről „A tábori élet” című alfejezetben:

„És aztán megtörtént az alábbi, sajnos, hiteles eset. Nikolszkban több ezren maradtak a mi elszállításunk után, sőt vittek még oda foglyokat. Számuk úgy 10–12000 lehetett. A rend felbomlásával ezekről néha hónapokig senki sem gondoskodott. A cseh azt mondotta, az oroszok kötelessége, viszont orosz katonai hatóságot nem tűrt meg maga mellett. Civilmunkák, fagyoskodás, éhezés, rongyoskodás volt e szerencsétlenek osztályrésze, meg a betegségek és a halál. Egy magyar tiszt jött át onnan, hideg ősszel. Hibátlanul beszélt az oroszról és a franciáról. Civil ruhába öltözve, beállított a francia konzulátusra, és valami munkát kért.

- Tud-e franciául?
- Igen.
- Írógéppel dolgozott-e?
- Sokat.
- Üljön a géphez. Diktálok.

Gyors tempóban mondta a szöveget, de a gép győzte. Átnézte.

- Pompás. Oroszul is ilyen jól gépel?
- Igen.

Más levél következett, oroszbetűs írógépen. Ez még jobban sikerült.

– Holnap munkába állhat x rubel fizetéssel. Akar még valamit?

- Kérek valami lakásfélét.
- Látva a tiszt meglepetését, hozzátette:

– Nem lakást. Nem is szobát. Egy sarkot, ahol aludni tudnék, s védene a hidegtől.

- Nem vladivosztoki?
- Hadifogoly vagyok a nikolszk-usszurijszki táborból, ahol tízezer társam éhezve, rongyokban, fűtetlen barakkokban várja a telet.

- Á ... á ... hadifogoly? Elmehet.
- De uram, 40 fokos tél jön. Ne küldjön el!
- Távozzon.
- Maradok fele... nem, harmadrészéért annak,

amit ígért. Becsülettel fogok dolgozni.

Gúnyos nevetés volt a válasz.

– Nem azért küldött ide francia hazánk, hogy a hadifoglyokat az éhhaláltól megmentsük. Távozzon, vagy hívom az őrséget!

Íme, ez is megtörtént. Nem tette ezt velünk egyetlen nemzet hadserege sem a tizenhétféle katonai alakulat közül.”

A Trianon utáni impériumváltás során a kisebbségi sorsba jutott erdélyi magyar értelmiségnek, de Erdély egészének is teljesen új problémákkal kellett szembenéznie. Igyekeztek eligazodni az új közigazgatás buktatói között, és bizonyítani, hogy a mérhetetlen tragédia ellenére is lehet élni és dolgozni.

Nagy Endre már 1921 januárjában jelentkezett korábbi munkahelyén, a dési Gazdasági Egyesületnél, ahol az újjászervezéssel bízták meg. Közben uradalmi tanácsadója a Dés környéki mágnásbirtokoknak, a nyári hónapokban pedig mint alkalmi jégkárbeeslő dolgozott egy biztosítási részvénytársaságnál viszonylag csekély jövedelmének a kiegészítése céljából. Ugyanis 1923-ban családot alapított, és 1925-ben megszületett Eszter nevű leánya. 1934-ben nagy csapás érte Nagy Endrét, elvesztette a feleségét, Mészáros Erzsébetet. Többé nem nősült meg, a munkában kereste a vigasztalást.

Nagy Endre harcolta ki az 1920-as évek végén a magyar nyelvű téli gazdasági iskolák megszervezését. Romániában az új szakoktatási törvény (1929) lehetőséget biztosított felekezeti alapon működő gazdasági iskolák felállításához. 1931-ben elvállalta az unitárius egyház által alapított székelykeresztúri téli gazdasági iskola igazgatói tisztét. Majd 1932-ben segédkezett a radnóti, és a következő évben a kézdívársárhelyi katolikus gazdasági iskolák létrehozásában.

1935-ben pedig az akkori kolozsvári református püspök, Makkai Sándor kezdeményezésére megszervezte a nagyenyedi Bethlen Gábor Kollégium mellett indított csombordi téli gazdasági és szőlészeti iskolát, és annak még az államosításon (1948) és nyugdíjazásán (1952) is túl igazgatója és tanára volt.

A húszas években Erdélyben három politikai napilap jelent meg magyar nyelven: az Ellenzék, a Keleti Újság és a Brassói Lapok. Nagy Endre elsősorban az Ellenzékben írt különféle mezőgazdasági témákról. 1921-től szinte állandó munkatársa lett

az Erdélyi Magyar Gazdasági Egylet közlönyének, az Erdélyi Gazdának.

Az Erdélyi Gazda számára írta és a lapban folytatásokban jelentette meg *A gazdakörök szervezéséről és vezetéséről* c. munkáját (Kolozsvár 1926; 2.-ik bővített kiadás uo. 1929) és *A cukorrépa termesztése* c. könyvét (Kolozsvár 1926).

1930–1933 között szerkesztője volt a Dicsőszentmártonban kiadott Mezőgazdasági Szemlének, amelynek később is munkatársa maradt.

Már a székelykeresztúri iskola megnyitása óta foglalkoztatta Nagy Endrét a tankönyvhiány. Ennek pótlására kezdte írni gazdaságtanát régi munkatársával, Szász Ferencsel. A kézirat végül 1935-ben Csombordon készült el, és Kolozsváron adta ki 1936-ban *Gazdatudomány* címmel 2000 példányban, majd 1937-ben a második kiadást 2500 példányban. A *Gazdatudomány* tankönyv és gyakorlati kézikönyv is egyszerre, amint alcíme is jelzi: *Kézikönyv gazdasági iskolák és haladó gazdák számára*.

A második világháború éveit újabb megpróbáltatásokat jelentettek számára. A bécsi döntés következtében Erdély két részre szakadt. Nagy Endre Dél-Erdélyben maradt.

1940 és 1944 között az itt élő jóformán szóránymagyarország mind egyházi, kulturális és mind gazdasági vonatkozásban nagy gondokkal küzdött. Minden dél-erdélyi magyar szervezetnek a Bethlen Kollégium adott helyet, itt működött az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület, és itt szerkesztette Nagy Endre a Nagyegyeden is megindított Erdélyi Gazdát, amely a dél-erdélyi magyarság egyik legfontosabb – nemcsak gazdasági, hanem művelődési – folyóirata volt. A második világháború éveiben Nagy Endrét mint a dél-erdélyi magyarság jeles értelmiségi személyiségét meghurcolták, többször (hatszor) letartoztatták. 1944. augusztus 23. után internálták.

Lássuk hogyan látta a második világháború kiemelését az egykori szibériai hadifogoly:

„– Wir haben den Krieg verloren (Elvesztettük a háborút) – válaszoltam, amire megvetően végignézett, távozott, de ez a páros jelenetünk néhány nap múlva, ki tudná, hányadszor, megismétlődött.

Budapestről jött haza Szász Pál főgondnokunk. Csak hárman, legbizalmasabb barátai voltunk az irodában.

– Mi hír Magyarországon? – kérdezzük.

– A következő megállapítást hallottam: elvesztjük Erdélyt, ha rosszul üt ki számunkra a háború, és ha győznénk, elvesz egész Magyarországot. Összeborzadunk.”

A háborús évek a csombordi iskolát is nagyon megviselték. Hazatérve szinte mindent előlről kellett kezdeni, el kellett tüntetni a háborús sebeket. Keserves és nehéz munka következett, de végül sikerült újrászerveznie a szakiskolát, amely 1944. január 20-tól már újra működött. 1946-ban a földművelésügyi minisztérium egy újabb feladattal bízta meg, ki-nevezte az erdélyi magyar tannyelvű gazdasági szakiskolák felügyelőjévé. Igazgatói és tanári munkáján kívül ezt is maradéktalanul ellátta két évig.

1954-ben nyugdíjasként átköltözött Székelyudvarhelyre, ahol néhány évig még tanított az ottani mezőgazdasági szaklíceumban. Életének utolsó éveiben hősiiesen viselte betegségét, féloldali bénulását. 1969-ben hunyt el, és a székelyudvarhelyi református temetőben nyugszik.

Nagy Endre önéletírása, *Így éltem és ezt láttam* egy igaz ember vallomása az életről, amit nem a mindennapi harsogással, hanem az alkotó emberre jellemző egyszerű, érthető szavakkal mond el. Az általa bemutatott világ egyáltalán nem idealizált, elfogultság nélkül ismerteti életpályáját, az elmúlt idők eseményeit. És mindezt élményszerűen teszi, úgy, hogy közben szórakoztat is. Nem kendőzi el a hibákat, a kudarckokat, és nem túlozza el az eredményeket. A kudarckok – vallja Nagy Endre – végső soron alázatra tanítanak, az ember és az élet szeretetére. Nála nincs vádaskodás, de van vitatkozás, megdöbbenés és felháborodás. Ugyanakkor meg tud bocsátani, és el tudja fogadni a mások véleményét, ha az őszinte és nem rosszindulatú.

Bizony kellene az ilyen írások, mert sokszor tiszteletre, türelemre és megértésre intenek.

Ha él bennünk a kitartás és az odafigyelés, akkor nem mindennapi élményben lesz részünk Nagy

Endre könyve olvasásakor. Előadásmódja közvetlen, szemléletes, gördülékeny, sokszor derűs, humoros. Hol szomorkodunk a keserű dolgok felett, hol nevetünk a vidám történeten, de mindig tanulva tőle az emberről, a hitről, a tisztességről és a hazaszeretetről.

Szemléletességében és hatásosságában jó néhány története az elbeszéléshez vagy a karcolathoz közelít. Mindez a szerző széppróza iránti fogékonyságát mutatja.

A kötet szerkesztése során a kézirat olvasása és rendezgetése olyan tudástöbblettel ajándékozott

meg, amelyre más forrásból nem tehettem volna szert, és közben szórakoztam is.

Az új generációnak, de mindenkinek jó szívvel merem ajánlani a könyvet, amely egy életpálya bemutatásán túl kortörténeti dokumentum is. Figyelemre méltó olvasmány lehet mindazoknak, akik Erdély és Magyarország 19. század végi és a 20. század első felének történelme és művelődéstörténete iránt érdeklődnek

Bellághné Nagy Rózsa

A szavak bővölete

Szabó T. Attila Erdélyi történeti helynévgyűjtése. 1–11. Szabó T. Attila kéziratossal gyűjtéséből közléseszi Hajdú Mihály és társai, Magyar Nyelvtudományi Társaság, Bp. 2001–2010.

Rendkívüli sorozat látott napvilágot a Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványaként. Hajdú Mihály, az ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai és Dialektológiai Tanszék professzorának felügyelete alatt mintegy tíz-tizenöt éves munka eredményeként sorra jelentek meg Szabó T. Attila erdélyi helynévtörténeti adattárának kötetei. A sorozat első kötete 2001-ben, az utolsó pedig a múlt évben látott napvilágot.

Szabó T. Attila kolozsvári nyelvészprofesszor a szavak bővöletében élt és alkotott. A múlt nyelvvel való „állandó ismerkedés, eszmélkedés, küszködés” (Szabó T. Attila: *Anyanyelvünk életéből*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 1970. 9.) jellemezte egész tudományos munkásságát. *A szó és az ember* – válogatott tanulmányai második kötetének (Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 1971) címe pontosan jelzi az elkötelezett kutató érdeklődésének irányát. A húszas évek közepén, mint teológushallgatót, Tavasz Sándor irányítja a levéltárba, ahol valóságos elbűvöli a rengeteg új, még nem kutatott, kiaknázatlan nyelvi anyag feltárásának lehetősége. 1927 októberében eldöntöttnek látszik a tény, hogy nem lép papi pályára. 1926–1927-ben Szabó

T. Attila a Rockefeller Alapítvány segítségével Skóciában, Edinburgh és St. Andrews egyetemén hallgat előadásokat, tökéletesítve angol nyelvtudását. Hazatérve, teológiai tanulmányait követően a kolozsvári egyetemen szerez magyar–angol szakos tanári oklevelet.

Pályája irodalomtörténeti vonatkozású kutatásokkal indult, így doktori dolgozatát is *Az Erdélyi Múzeum-Egylet XVI–XIX. századi kéziratossal énekeskönyveiről* írta, amely az ETF 20. számaként 1929-ben jelent meg. Ugyanakkor a költészet, a műfordítás is érdekl: szintén 1929-ben, Tordán, Füßy József kiadójánál lát napvilágot *Shakespeare Hamlet-je és Byron, Milton, Shelley, Rabindranath Tagore, Witman, Wilde és Wordsworth VERSEK* Szabó T. Attila fordításában című egyetlen fordításkötete, melyet annyira nem tart fontosnak, hogy minden publikációs listájáról szándékosan kihagyja. 1930-ban Nagyenyeden tanít helyettes tanárként, 1933–1936 között pedig Zilahon a Wesselényi Kollégium rendes tanára. 1940 őszén kinevezik a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem nyilvános rendkívüli tanárává s ugyanakkor a Magyar Nyelvtudományi Intézet igazgatójává.

Szabó T. Attila elsősorban Kelemen Lajos tanítványának vallotta magát, aki bevezette a levéltári kutatásba. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület levéltárában a Kelemen Lajos mellett szerzett élmények, tudás és tapasztalat meghatározóvá válik Szabó T. Attila egész kutatómunkájára.

Ez a munka az 1920-as évek közepétől mondhatni halála napjáig tartott, hiszen alig telt el olyan nap, amikor ne cédulázott volna a levéltárban. Ennek köszönhetően az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* forrásanyagául körülbelül egymillió cédulát gyűjtött össze, a Helynévtörténeti Adattárhoz nagyjából 650 000–700 000-et. Nyelvészeti kutatásai – részben Kelemen hatására, részben a rendre olvasott, fellapozott levéltári anyag hatására (egykori urbáriumok, a birtok- és jobbágyösszeírások) is – a névtudomány felé irányultak. Először célszerűen tehát neveket gyűjtött: előbb hely-, majd személyneveket is. Később, látva, milyen értékes anyag rejlik a levéltárakban a köznapi élet nyelvével illetően, fokozatosan terjesztette ki gyűjtését a köznyelv történeti adataira. Összegyűjtött szavait először a Magyar Oklevélszótár kiegészítésének szánta, csak később formálódott az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* szerkesztésének gondolata.

A harmincas évek vége, a negyvenes évek eleje az az időszak, amikor az érett kutató nagyszabású munkákat tervez és ad közre. Ezek mindig természetesen fonódtak össze életének főbb helyszíneivel. Gyermekkorának éveit Désen tölti, később, első fontosabb munkája is Déshez kapcsolódik (*Dés helynevei*, 1937, *Dés települése és lakossága*, 1943). A helynévgyűjtést, amibe már korábban belekóstol, nagyenyedi, majd zilahi tanárkodása alatt is folytatja. (Vö. *Adatok Nagyenyed XVI–XX. századi helyneveinek ismeretéhez*. EM, XXXVIII, 212–42., *Zilah helynévtörténeti adatai a XIV–XX. században*. ETF 86.). A gyakorlati munkát módszertani összegzések követték. 1933-ban jelentette meg *A helynévgyűjtés jelentősége és módszere* című tanulmányát (MNy. XXX 160–180.), 1937-ben pedig az önkéntes gyűjtők számára is használható népszerű módszertani útmutatóját az Erdélyi Iskolában: *Miért és hogyan gyűjtsük a helyneveket?*

(V. 1–8. sz., különnyomatként is), 1943-ban pedig az *Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyvében* ennek 19. századi előzményeit foglalta össze (*A magyar helynévkutatás a XIX. században*. I. 181–264).

1952–1954 között politikai okokból visszaminősítik, két évig akkordmunkásként dolgozik az Akadémia Nyelvtudományi Intézetében, ahol alkalma adódik a szótárszerkesztéssel való megismerkedésre: cédulákat ír a készülő Román–Magyar Nagyszótárhoz. 1954–1971 között ismét taníthat, előbb a Bolyai, majd megszüntetése után, a Babeş–Bolyai Tudományegyetemen.

Az ötvenes évek közepétől munkásságának újabb korszaka következik. Ekkorra érlelődik meg teljesen két nagy terv, amelyeknek alárendeli egész további életét, hallatlan munkabírását, céltudatos kutatását: az egyik az Erdélyi Helynévtörténeti Adattár kivitelezése, a másik az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* megszerkesztése. Mindkét tervet egy-egy nagy tudós tiszteletére készült emlékkönyvben teszi közzé: *Az erdélyi magyar oklevélszótár műhelykérdései* címmel a későbbi *Erdélyi magyar szótörténeti tár* címmel napvilágot látó nagyszótár terveit vázolja fel (*Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapjára*. Szerk. Bárczi Géza és Benkő Loránd, Akadémiai Kiadó, Bp. 1956. 69–77.).

Az Erdélyi Helynévtörténeti Adattár tervéről először 1958-ban írt románul (*O colecție de nume topice din Transilvania, culese din documente vechi, și unele probeleme de toponimie transilvănene*. In: Omagiu lui Iorgu Iordan, Editura Academiei RPR, 1958. 831–6), majd ezt az írását közli magyarul is (*Az „Erdélyi helynévtörténeti adattár” és az erdélyi helynévkutatás néhány kérdése* MNy. 1958. [LIV] 503–509). Ekkor már jelzi, hogy körülbelül 650 000 adat áll rendelkezésére, hogy 65 dobozban tárolja az anyagot a régi megyei elrendezés szerint, s ezen belül természetesen települések szerint. Őt pontban azt is felvázolja, hogy miként lehetne ezt a hatalmas anyagot feldolgozni, hasznosítani nemcsak a magyar, hanem a román névtani kutatásokban is. Aztán a történelem közbeszólt: míg 1930 és 1946 között évente jelentetett meg egy-egy nagyobb

helynévtörténeti munkát, a kommunizmus éveiben ez a munka egyre jobban ellehetetlenült. Még 1958-ban beszélhetett terveiről, később azonban a közlési lehetőségek egyre jobban beszűkültek. Figyelme, ereje így a Szótörténeti tár szerkesztése felé fordult. 1975-ben, Dénes Györggyel való találkozása során már arról beszél, bízik benne, hogy majd tanítványai gondoskodnak a helynévtörténeti adattár kiadásáról is (Dénes György: *Az omboly > zomboly szavunk etimológiájának kutatása kapcsán levélváltásom Szabó T. Attilával*. In: *Emlékkönyv Szabó T. Attila születésének 100. évfordulójára*. Bp. 2006. 85–89.). Bár politikai okok miatt a helynévtár közlése kilátástalanná vált, Szabó T. Attila korábbi érdeklődése a helynevek és helynévgyűjtés iránt természetesen tovább élt. A húszat is meghaladó nagyobb munkája mellett számtalan kisebb, a helynevekhez kapcsolódó cikket, tanulmányt írt. 1970–1988 között hét kötet jelent meg válogatott tanulmányaiból (*Anyanyelvünk életéből*, 1970, *A szó és az ember*, 1971, *Nyelv és múlt*, 1972, *Nép és nyelv*, 1980, *Nyelv és irodalom*, 1981, *Tallózás a múltban*, 1985, *Nyelv és település*, 1988), mindenikben jelentős részt tesz ki a helynevekkel foglalkozó fejezet, bár nagyobb lélegzetű munkái csak az utolsó kötetben kaphattak helyet, amely Budapesten, az Európa Kiadó gondozásában jelent meg Szabó T. Ádám szerkesztésében. Ezeknek a tanulmányoknak a forrásául természetesen a hatalmas helynévtörténeti adatgyűjtemény szolgált. Köztudott az is, hogy az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* szerkesztésekor a közszói szereppel bíró helyneveket is beemelte a forrásanyagba, így EHA jelzettel a Tár is közöl számtalan helynevet. Szerkesztői utasításként is szerepel az, hogy lehetőleg minden ilyen adatot be kell emelni az egyes szócikkek adatai közé.

A későbbiekben, a diktatúra szigorodásával, a helynévgyűjtemény céduláit is egyre kockázatosabb volt őrizni. Szabó T. Attila hirtelen halála után (1987) özvegye félti a cédulákat az elkobzástól. Ezért Benkő Samu és bátyja, Loránd, aki eljön a temetésre, meggyőzik Vékás Domokos akkori kolozsvári konzult, hogy a temetés estéjén menekítsék át a dobozokat a konzulátusra.

A magyar konzulátus akkoriban Szabó T. Attila lakásához közel volt, így éjnek idején a konzulátus munkatársai a hivatali autón vitték át a hatalmas értékű anyagot a konzulátusra. Onnan szállították Bukarestbe a követségre, ahol a diplomáciai futárszolgálat csomagjaiként vitték Budapestre, előbb a Külügyminisztériumba, majd onnan az ELTE-re. Egy ideig Benkő Loránd szobájában tárolták a cédulákat, mígnem a tanszéken dolgozó fia, Szabó T. Ádám felajánlotta az Országos Széchényi Könyvtárnak megvásárlásra. Ez megtörtént, így jelenleg is az OSZK Kézirattárában őrzik, a kiadás előkészítése is részben itt folyt. (A cédulaanyag Magyarországra való kerülésének néhány mozzanatára Hajdú Mihály is utalt az egyes kötetek előszavában. A nem mindennapi, de tájainkra oly jellemző történetet Benkő Samu mesélte el nekem (szíves közlését ezúton köszönöm), s tudománytörténeti érdekességként fontosnak tartottam pontosan lejegyezni, de Benkő Loránd is megemlékezik róla (lásd *Benkő Loránd Szabó T. Attiláról*. In: *Emlékkönyv Szabó T. Attila születésének 100. évfordulójára*. Bp. 2006. 127–146.). A Kolozsvár helynévanyagát tartalmazó doboznak külön története van. Az elveszettnek hitt adatok Szabó T. Ádám révén Kolozsvárra kerültek Asztalos Lajoshoz, aki a teljes gyűjtemény kiadásának előkészítésekor visszajuttatta azt Budapestre.

Ilyen kalandos előzmények után Szabó T. Attila kézíratos Erdélyi Helynévtörténeti Adattára kiadásának sorsa célegyenesbe fordult. A kilencvenes évek végén, Benkő Loránd biztatására, mint már említettem, az ELTE-n Hajdú Mihály vezetésével elkezdődött a hatalmas adatanyag kiadásra való előkészítése. A cédulák rendszerezését először a kolozsvári szlavista, Janitsek Jenő vállalta magára, aki az első kötet kiadásában is közreműködött. Tíz év alatt sikerült közzétenni a hatalmas anyagot. A kötetek számozása tizenegyig tart, de a bővebben adatolt megyék anyagait több kötetben adták közre (pl. Maros-Torda megye anyaga két 7/A, 7/B, Szolnok-Doboka megye szintén két 9/A, 9/B, valamint Kolozs megye adatai három 10/A, 10/B, 10/C kötetnyire rúgnak).

A közreadás sorrendje a következő: 2001: 1. Alsófehér megye (közvetési Hajdú Mihály és Janitsek Jenő); 2. Háromszék (közvetési Hajdú Mihály és Slíz Mariann); 2002: 3. Szilágy megye (közvetési Hajdú Mihály és Sebestyén Zsolt); 2003: 4. Kisküküllő és Nagyküküllő megye (közvetési Hajdú Mihály és Sebestyén Zsolt); 2004: 5. Torda-Aranyos megye (közvetési Hajdú Mihály, Buboly Magdolna és Sebestyén Zsolt); 2005: 6. Udvarhelyszék (közvetési Hajdú Mihály és Bárh M. János), 7/A. és 7/B. Maros-Torda megye (közvetési Hajdú Mihály és Sófálvi Krisztina); 2006: 8. Csik-, Gyergyó- és Kászonszék (közvetési Hajdú Mihály, Makay Emese és Slíz Mariann); 2007: 9/A. Szolnok-Doboka megye, Maros-Torda megye (közvetési Hajdú Mihály és Makay Emese); 2008: 9/B. Szolnok-Doboka megye, Maros-Torda megye (közvetési Hajdú Mihály és Makay Emese); 2009: 10/A., 10/B., 10/C. Kolozs megye (közvetési Hajdú Mihály, Bárh M. János és N. Fodor János); 2010: 11. Erdély peremvidéke (közvetési Hajdú Mihály Buboly Magdolna és Bárh M. János).

A kötetek felépítése azonos rendet követ: a Bevezetéssel kezdődnek, az egyes települések ábécérendben követik egymást. Az egyes települések helynévi adatai pedig évről-évre következnek egymás után. A kötetek nemcsak magyar helynévi adatokat tartalmaznak, hanem a vegyes lakosú települések esetében különösen román, de néha más nyelvű helyneveket is felsorakoztatnak. Ezeket azonban a szerkesztők nem különítik el a magyar névanyagától, hanem a magyar nevekkal vegyesen sorolják fel őket. Az egyes kötetek végén a rövidítések feloldásának jegyzéke áll. Utolsóként az illető megye térképe szerepel a helységnevek feltüntetésével. A baj csak az, hogy egyes térképek nagyon hiányosak, több település neve egyszerűen lemaradt róluk, így akinek nincs helyismerete, még ezeket sem lokalizálhatja (lásd pl. Háromszék térképét).

Az első kötet bevezetőjében Hajdú Mihály röviden méltatja Szabó T. Attila helynévi, helynévtörténeti munkásságát, bemutatja az adatanyagot és a kiadás előkészítésének munkamódszerét. Végül felsorolja azon közreműködőknek a nevét, akik az

adott kötet kiadásának előkészítésében valamilyen részmunkát vállaltak.

Az első kötet megjelenése után változott a címlap: nagyobb betűkkel szedték a címet (*Szabó T. Attila erdélyi történeti helynévgyűjtése*), illetve a megye neve alá felkerült, hogy: „Szabó T. Attila kéziratos gyűjtéséből közvetési” (majd következik a közzevetők neve). A bevezetők tartalmilag alig változtak, néhol elírás, pontatlanság fedezhető fel pl. az adatanyag mennyiségét illetően (míg előbb 35 doboznyi céduláról beszéltek, később ládaként szerepel – ez megtévesztő lehet. Maga Szabó T. Attila korai közleményeiben 65 dobozról ír (ezek félívnyi nagyságú dobozok voltak, Benkő Samu szerint az özvegye ezekkel együtt adta át a konzulátus munkatársainak a cédulákat). A későbbi csomagolással, többszöri költöztetéssel változott meg az anyag tárolásának módja.

Az utolsó kötet előszava szintén hosszabb a korábbiaknál. Hajdú Mihály professzor itt összegzi a tíz évig tartó munkálat tanulságait, illetve az időközben szerzett értesülések alapján tudománytörténeti jellegű megjegyzéseket tesz az adatanyagot illetően. Magyarázatot kapunk arra is, hogy nyomdatechnikai, illetve pénzügyi okok miatt nem lehetett teljesen egységes a kötetek színe (a világoskék-től a sötétebb kékig, illetve kékeszöld színig terjed a skála), valamint a gerincről is hiányzik legalább a megyék elnevezése. Sajnálattal vesszük tudomásul ezeket a kissé zavaró tényeket, amelyek részben csupán esztétikai szempontból bántóak, de a gerinc feliratozásának hiánya a használatot is megnehezíti.

Itt indokolja meg Hajdú Mihály azt is, hogy miért esett a választás a *Szabó T. Attila erdélyi történeti helynévgyűjtése* címre. Bár Szabó T. Attila korábban az Erdélyi Helynévtörténeti Adatok címet javasolta, melynek rövidítése EHA, s ezt a Szótörténeti tár szerkesztői így is használják, az egybeesést szerette volna elkerülni. Talán mégis szerencsésebb lett volna az EHA-t megtartani, hiszen, mint korábban említettem, sőt Hajdú professzor úr is ír róla, a Tárba az EHA adataiból viszonylag sok bekerült. A két kiadvány talán jobban

illeszkedett volna egymáshoz, ha az eredeti cím marad, ráadásul Szabó T. Attila elképzelése is megvalósulhatott volna.

A sorozat utolsó kötetének Bevezetésében másodikként Bárh M. János fűzött megjegyzéseket a kiadáshoz. Ő maga a 6., 10. és 11. kötetek közzétételében vett részt, valamint az első kötet kivételével a sorozat technikai szerkesztője is volt.

Megválaszolja azt a kérdést, ami már az első kötet fellapozásakor felmerül az olvasóban: hogy tudniillik miért hiányzik teljesen a mutató ezekből a kötetekből? A mutató létrehozását az elektronikus közzétételre bízta, amelyhez a keresőszoftver elkészítése az ELTE Geolingvisztikai Kutatócsoportjának feladata. Ugyanakkor megígérik azt is, hogy a kiadvány az utolsó kötet megjelenését követően azonnal hozzáférhető lesz a Magyar Elektronikus Könyvtárban (MEK) is. Sajnos erre azóta is várni kell. Az is igaz, hogy az egyszerű PDF-formátum nem segíti a kutatókat, tudniillik a letöltéskor a különböző írásjeleket nem ismeri fel a számítógép, így a keresés is nagyon korlátozott a különleges karakterek miatt. Ezért történik az, hogy az *Erdélyi magyar szótörténeti tárat* szakemberek korrektúrázása után teszi közzé az interneten az EME (lásd az Erdélyi Digitális Adattár honlapját), hiszen a MEK-ben lévő PDF-változat ugyanúgy nem tölthető le, kutatásra nem, csupán olvasásra használható. Ennek a kérdésnek az orvoslása tehát igen sürgető a kuthatóság szempontjából.

Ugyanakkor rendkívül hiányzik a kötetek eljéről legalább azoknak a településeknek a felsorolása (lapszámokkal természetesen), amelyekből adatokat közöl a kiadvány. Így a kutatónak a teljes kötetet lapról lapra kell átnéznie, ha egyes helységeket meg akar találni.

Bárh azt állítja bevezető írásában, hogy a közzététel mindenben követte azoknak a kiadványoknak a mintáját, amelyeket még Szabó T. Attila rendezett sajtó alá. Ezt az állítását – sajnos – többszörösen is meg kell cáfolnunk. Véleményünk szerint hasznos lett volna a közlétevéőknek az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* szerkesztőivel is

konzultálni. Az az igazság, hogy pillanatnyilag senki nem ismeri jobban Szabó T. Attila kézírását, valamint a közlési módszerre vonatkozó utasításait. Nem feledkezhetünk meg arról, hogy a Tár öt kötetét készen állt Szabó T. halálakor, de a VI., sőt a VII. kötet szerkesztését is jórészt maga végezte el. Elsődleges forrás és segítség lehetett volna a közlétevéők számára egyrészt a Tár, másrészt a Szabó T. Attila által sajtó alá rendezett helynévi gyűjtemények is. Ezeknek a figyelmen kívül hagyása, illetve nem elég mély ismerete több hiba forrása is lett. Ezeket két nagyobb csoportba sorolnám:

1. Már az adatok közzétévésének módja sem felel meg a Szabó T. Attila által felállított kívánalmaknak. A Szótörténeti tár adatai esetében a sorrend a következő: évszám, a nyelvi adat, forrásjelzet szögletes zárójelben és nem kerekben. A kerek zárójelt a felkiáltó-, illetve kérdőjel beillesztésére használta. Zavaró, hogy az évszám után a forrásjelzet következik és nem az adat, ezzel a logikus sorrend is fejre áll. (Az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* kézirat cédulái, valamint az EHA-ból származóak is a jelzett sorrendet követik.) Egyébként a még Szabó T. Attila által, 1942-ben közzétett *Kalotaszeg helynevei* című kiadvány is így közli a helynévi adatokat. Ezt mindenképpen fel kellett volna lapozni. Az említett kiadvány végén a forrásjelzetek feloldását is közli, ebben is követni kellett volna a gyűjtő elgondolását.

2. Ebből adódik aztán a második súlyos probléma: a forrásjelzetek rövidítése. Az egyes kötetek végén található ugyan rövidítésjegyzék, ez azonban részben hiányos, részben fölösleges ismétléseket tartalmaz. A minimális egységesítés sem történt meg, pl. Lt., Lev., vagy Lv. mind levéltár jelöl. Kv., Kvár. pedig Kolozsvárra vonatkozik. A Szótörténeti tár céduláiról ismerős ez a következtelen rövidítéshasználát, ami magyarázható azzal, hogy gyűjtéseit Szabó T. Attila egész hosszú életén át folytatta, de a kiadványaiban mindig törekedett az egységesítésre. Ennél nagyobb baj azonban az, hogy a rövidítések feloldásába is hiba csúszott be: A DobLev. nem dobozott leveleket, hanem a Dobolyi család leveleit jelenti.

Bár Hajdú Mihály említi, hogy románul is tudó doktorandusok segítették a kiadást, ez nem mentesít a szaklektorálás alól. Ennek hiánya nagyon sokszor érződik. Az elektronikus közzététel előtt mindenképpen jó volna ezt megvalósítani. Előfordul félreolvasott helynév is az adattárban, a román nyelvűek ellenőrzésére pedig különös gondot kellene fordítani. Ide kapcsolódik a korrektúra hiánya is. Számos félreütést, zavaró betűcserét egy jó korrektor elháríthatott volna.

Tudjuk, hogy Szabó T. Attila a helynévtörténeti adattárból is szótárszerű feldolgozást szeretett volna létrehozni. Ezt egyébként Bárh M. János is említi. Igaz, hogy ez akár (több) évtizedes munka is lehet, valójában ez oldaná meg az adattár ügyét.

Szabó T. Attila a *Kalotaszeg helynevei* kiadásában példát mutatott arra, hogyan képzelné el az anyag közlését: minden település jelenkori névanyagát térképre vetíteni és összevetni a történeti adatokkal.

Hiányosságai ellenére melegen üdvözljük a hatalmas gyűjtemény közzétételét. Rendkívül hasznos, már csak azért is, mert így többek által

kézbe vehető, kissé bár nehezen, de kutatható adattárat kaptunk. Máris több tanulmány (pl. Sófalvi Krisztina: *Román helynevek Szabó T. Attila Helynévtörténeti Adattárában*. In: *Emlékkönyv Szabó T. Attila születésének 100. évfordulójára*. Bp. 2006. 66–69; Bölcskei Andrea: *Jelzős szerkezetek háromszéki fávák mikrotoponimáinak körében (Szabó T. Attila Helynévtörténeti Adattára alapján)*. In: uo. 70–74; Slíz Mariann: *Kökös helynevei Szabó T. Attila Erdélyi Helynévtörténeti Adattárában és ma*. In: uo. 75–78.) született ennek alapján, doktori dolgozatok forrásul is szolgál.

Úgy vélem, ezzel a megjelenéssel az ETH ügye tulajdonképpen még csak elkezdődött, a páratlanul gazdag adatanyag feldolgozása, nyelv- és történettudományi értékesítése egész generációnak válhat fontos feladatává. A szótárszerű feldolgozás és a névanyag részletes térképre vetítése akár egyetemes magyar tudománypolitikai célkitűzés is lehetne.

T. Szabó Csilla

Erdélyi magyar történetírásról

(Erdélyi) magyar történetírók. Korunk, harmadik folyam, XXII/5. 2011. május.

Manapság az a fajta színvonalas történetírás amely a széles közönségnek szól, és nagy olvasótáborot mozgat, úgy vélem eltűnőfélben van. A történelmi szakfolyóiratok lapjain olyan tanulmányok és cikkek látnak napvilágot, amelyeket (a tiszteletreméltó kivételektől eltekintve) egyes „szakbarbár” történészekon kívül más nemigen olvas el. Sőt arra is van példa, hogy a megszülető munka a modern kor követelményeinek megfelelően egyenesen idegen nyelven jelenik meg, ily módon szerzője szinte biztos lehet afelől, hogy az iromány közelébe sem mennek a magyar anyanyelvű, köztudottan nem sok idegen nyelvet beszélő olvasók. Nem tudnám megmondani, hogy ez a mai történetírás egyfajta válsága vagy a szakosodás, korszerűsödés velejárója. Abban

azonban bizonyára sokan egyetértenek, hogy a fenti elszakadás egyáltalán nem kívánatos jelenség.

A Korunk legutóbbi számában szereplő történetírók nagy része olyan korokban művelte a történetírás tudományát, amikor nem állt fenn annak veszélye, hogy műveiket nem fogják elolvasni, sőt egyesek (gondolok itt Szádeczkýre vagy I. Tóth Zoltánra) írásai parázs viták keresztüzében álltak, állnak ma is. Az erdélyi magyar történetírókat felvonultató Korunk legfrissebb kötete a fenti szempontok figyelembevételével próbálja közelebb hozni a mai közönséghez az erdélyi történetírást és szélesebb értelemben a történettudományt.

Romsics Ignác összefoglalása, amely sommás bevezetője a kötetnek, a magyar történetírás

történetét elemzi a 15. századtól kezdve szinte napjainkig, kiváló kiindulási alapot nyújtva ezáltal a kötet többi cikkéhez. Ezt követik az erdélyi történetírás nagyjairól született írások, amelyek a történelem szabályai szerint, kronológiai sorrendben mutatják be íróikat és műveiket.

A sor Oborni Teréz Szamosközy Istvánról írott közleményével kezdődik. Utóbbit (a cikk címét parafrázálva) méltán nevezik az erdélyi történetírás atyjának, minthogy ő volt az első erdélyi történetíró, aki a „sine ira et studio” tacitusi elvét követve műveiben a történelmi események elfogulatlan bemutatását tartotta elsődlegesnek, az igazság megtalálását a legfontosabbnak. Noha történeti munkái nemhogy életében, de hosszú ideig halála után sem jelentek meg nyomtatásban, feldolgozásait mégis nagyon sokan használták. Istvánffy Miklós, Somogyi Ambrus, Sepsi Laczkó Máté, Nagy Szabó Ferenc, Bojti Veres Gáspár munkáiról megállapítható, hogy bőven mérítettek Szamosközy műveiből. Ily módon történetírók nemzedékeinek történetnézetét befolyásolta, bár hozzá kell tennünk, hogy az általa képviselt színvonalat az erdélyi történetírás még hosszú ideig nem fogja elérni.

A 16. század történetírását képviselő Szamosközyt kisebb-nagyobb kihagyással Cserei Mihály és a kortárs Bod Péter ismertetése követi Bartha Zoltán, illetve Rác Emese tollából. Cserei történeti műveit alapvetően transzszilvanizmusa, protestantizmusa és köznemesi gondolkodásmódja határozta meg. A protestáns világszemlélet Bod Péter műveiben is meghatározó szerepet játszott. Köztudott, hogy Bethlen Kata udvari papja, a majdani magyarigeni lelkész úttörő munkát végzett az egyháztörténet-írás terén, műveinek nagy része ilyen vonatkozású. Erős református vallásossága párosult a magyar nyelv védelmével és szeretetével, amely a *Magyar Athenas* megírásához vezetett, és amellyel elévülhetlen érdemeket szerzett az (erdélyi) magyar történetírás történetében. A mű 528 írói életrajzot tartalmaz, első magyar írói lexikonként olyan szerzőkről és munkáikról tudósít, amelyeknek ma már csupán itt találjuk nyomát, következképpen ma is haszonnal forgatják irodalmárok és történészek egyaránt. Hermányi

Dienes Józseffel való rivalizálása munkáinak értékéből semmit nem von le, inkább csak árnyalja a személyéről alkotott képet.

Mikó Imre történetírásról alkotott nézeteit életének és művének avatott kutatója, Egyed Ákos mutatja be. Ma is időszerűnek érezzük Mikónak a történetírás fejlettségével és a történetkutatás hiányosságaival kapcsolatos aggályait, miszerint a magyar történelem művelése még mindig nem emelkedett arra a szintre, „hol az más művelt nemzeteknél áll”, továbbá hiányoznak az utóbbi eléréséhez a megfelelő előkészítő munkák és forráskiadványok. Tudományszervező és történetkutatói munkássága mindvégig arra irányult, hogy a fenti akadályokat legyőzze, a hiányokat pótolja. Fő életművének a ma is élő Erdélyi Múzeum-Egyesület megalapítását tartják, amely az erdélyi történetkutatás és, -írás legfőbb intézményévé vált.

Köváry László hosszú életútját és (nem mindig történetkutatói) munkásságát a Ferenczi Szilárd által jegyzett „*Sajnálom, fiam: liberális vagy, semmi-re sem fogsz menni!*” igen történelmietlen cím alatt találjuk meg. A cikk írója Köváry életútját két szálla bontja: egyfelől művelődéstörténeti tanulmányokat felölelő publicisztikáját, másfelől azon tanulmányokat mutatja be, amelyek a majdani *Erdély történelme* megírásához szolgáltak alapul. Utóbbi megírása öt évig tartott, eredménye pedig egy nagyszabású hatrészes mű, amelyben Köváry elsőként ismertette Erdély történetét a kezdetektől 1863-al bezárólag. Ennek köszönhető, hogy a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjai sorába emelte, azonban (a történetírás fejlődését is szemléltetve) *Magyarország történelmének* megírását már nem bízták rá.

A Köváry-kortárs Jakab Elek munkássága mindmáig jelentős, alapos levéltári kutatásainak köszönhetően. Hermann Róbert mindazonáltal nem ezek bemutatására törekedett, hanem egy ismeretlen fél munkája születésének próbált utánajárni. A szóban forgó történelmi munka Hőke Lajos Magyarország 19. századi történetének Jakab Elek általi kibővítése és átdolgozása.

A 19–20 század fordulójának történetírásába vezetni tovább az olvasót Paksa Rudolf Márki

Sándorról írott közleménye. Márki nemcsak a magyar történetírásnak, hanem a történettudományban is kiemelkedő alakja. Rendkívül tevékeny, igen nagy munkabírási egyetemi tanárként számos szakkönyv és tankönyv szerzője volt, és publikált francia, olasz, német és román nyelven is. Érdeklődése főként a társadalmi mozgalmak kérdéskörére terjedt ki, de foglalkoztatta a történelemtanítás és a helytörténetírás is. Mint a kolozsvári egyetem professzora, később (az első világháború alatt) rektora kora eseményeinek tevékeny részese volt, amelyek hatással voltak magánéletére is. Az intézmény ellehetetlenülése után Szegedre költözött, ahol az oda költöző egyetem újjászervezésében vett részt.

Márki sorstársát és kollegáját, Szádeczky Lajost előbbihez hasonlóan nem születése kötötte Erdélyhez, hanem történetírói munkássága: 1891-ben a kolozsvári egyetem tanárává nevezték ki, a világháború után pedig ő is Szegedre kényszerült távozni. Tevékenysége során a székely történelem kérdéseiben vallott népszerűtlen álláspontja miatt sokat támadták, de ő mindvégig kitartott a történelemnek a korszerű forráskritika jegyében történő tanulmányozása mellett. Forrásfeltáró munkássága eredményeképpen születtek meg a mindmáig elsőrangú kézikönyvként használt Székely Oklevéltár V-VII. kötetei, de a Csíki székely krónika szigorú kritikai vizsgálata is a nevéhez köthető.

A 20. század eleji kolozsvári régészeti iskola megteremtését, tudományos munkatársainak tevékenységét Vincze Zoltán írása alapján ismerheti meg az olvasó. Vincze Zoltán, aki már évek óta kutatja az erdélyi archeológia atyjának, Pósta Bélának a munkásságát, a rá jellemző alapossgal mutatja be Pósta és tanítványai (Buday Árpád, Kovács István, Roska Márton) úttörő archeológiai kutatásait és a régészeti oktatás megindulását Kolozsváron.

A 20. és részben a 21. század erdélyi történetírását három igen kiváló történész munkássága képviseli. Mindenki előtt ismeretes, hogy a 20. század második felének történetírása nem volt mentes bizonyos kényszerítő jellegű ideológiai megalapozottságtól. Ebben a helyzetben a mesterség szabályai szerint végzett munka bizonyult a legnehezebb feladatnak, amelynek a

három említett történetszakértő maga módján igyekezett a legmesszemenőbben megfelelni. I. Tóth Zoltánt, akinek pályája tragikus halála következtében 1956-ban tört derékba, születéséből és neveléséből következően elsősorban a román–magyar viszony történeti alakulása foglalkoztatta, legjelentősebb műve *Az erdélyi román nacionalizmus első százada* című, máig sem meghaladott nagyszabású monográfiája. A kötet két utolsó helyen bemutatott történésze Makkai László és Jakó Zsigmond is a fent leírt körülmények között munkálkodott. Makkai azon nagy nemzedék tagja volt, amely a legmodernebb interdiszciplináris módszerek felhasználásával foglalkozott Erdély múltjával, Jakó Zsigmond pedig a kortárs és szemtanú Kiss András szavaival szólva „úttörő és alapozó volt az erdélyi magyar történetkutatásban és -írásban”. Jakó levéltárosi működéséről, egyetemi tanári tevékenységéről, továbbá kutatói és történetírói munkásságáról egyaránt képet kap, aki a róla szóló írást elolvassa.

A bemutatott történészek sora itt véget ér, hozzáténnék, hogy közöttük szerepelhetek volna még az erdélyi történetírás olyan nagyjai, mint Szalárdi János, Bethlen János, Kemény János, és talán Retteggyörgy György a Jakó Zsigmond tanulmánya is helyet kaphatott volna benne. Utóbbi esetben az olvasó ily módon nemcsak Jakó történetírói portréját, hanem a mesterség szabályainak a legmesszemenőbben megfelelő (egyik) tanulmányát is megismerhette volna. A kötet vitathatatlan érdeme azonban, hogy olyan kérdésekre ad választ, amelyekre már régen meg kellett volna felelnie az erdélyi/magyarországi történettudománynak. Nem ismeretes előttem, hogy tanítják-e a mai magyar történészhallgatóknak az erdélyi történetírás történetét, a mi generációnknak a kilencvenes évek végén nem tanították. Ily módon csak találgathattuk tanulmányaink során, hogy ki is lehetett az Aradról írott helytörténeti monográfia tudós szerzője vagy a Székely Oklevéltár című, kötetekre rúgó forráskiadvány közreadója. Lehetséges, hogy az Egyetem ma is oktató tanárai már pótolják ezt a hiányosságot, a bemutatott kötetet mindazonáltal nélkülözhetetlen olvasmányként ajánlanám a mai diákok (és a széles olvasóközönség) figyelmébe.

Gálfi Emőke

Contents

András Kovács: On the History of the Deceased Stephen (7 th) Csáki's House from Gyulafehérvár – Alba Iulia (1649)	1
Vilmos Erős: Hungarian Historiography in the Age of Dualism	12
Miklós Csapody: Elemér Jakabffy and Imre Mikó (1930-1977)	23
András Jakab: Self-generating Sense in Art	37
Enikő Ferencz: Kant's Theory of Peace: a Cosmopolitan Theory in the Enlightenment and its Revelance Today	51
Zsuzsanna Lurcza: From the Topic of Logical Samennes to the Problematic of Ontological Identity	69

Workshop

Tamás Kruppa: Republic or Autocracy? On Farkas Kovacsóczy's <i>Dialog</i>	82
László Pakó: The Corrupt Witch-hunter. On the Advocatorial Career of György Igyártó	93
Zsolt Bogdándi: The Place of Authentication from Várad after the Secularization	104
Anikó Szász: The Finantial Aid Granted from the Proceeds of <i>Tricesima</i> to the Reformed Parish of Cluj in the 17 th Century	117
Gábor Merényi-Metzger: Registry Resources of Miklós Wesselényi's Life	124
Gabriella Fábián: Placatory Prayer Exercises on the Székely Land	131
Zsófia Pál-Lukács: Image and Textual Reading Strategies – in Péter Nadas's <i>A Lovely Tale of Photography</i>	144
Levente Papp: The Relationship between Consciousness and Action in Phenomenology and in Analytical Philosophy of Mind	155

In memoriam

Emese Egyed: In memoriam György Szabó (1920-2011)	163
---	-----

Review

Mihály Benda: Metaphysical vision	167
Erika Kommer: Stranger or different?	174
Csanád Száva: On narratives, life stories and social sciences	176
Antal Csergő: Diplopia in Husserl's philosophy	178
Imola György V.: Short speeches, tales, fables	180
Erika Dimény: The hungarian Ethnographical Museum's catalogues	181
Melinda Csergő: Writing and written work in rustic every day life	183
Zsuzsa Boldizsár Zeyk: Bewitching and society	185
János Fodor: On Marosvásárhely – Targu Mures's history	188
Tamás Kruppa: History of the Hungarian Kingdom	190
Rózsa Bellágh Nagy: Endre Nagy – Memoirs	195
Csilla T. Szabó: Charm of words	199
Emőke Gálfí: On transilvanian hungarian memorialists	204

Cuprins

Kovács András: Despre casa lui Csáki István (VII.) din Alba Iulia (1648)	1
Erős Vilmos: Istoriografia maghiară în epoca dualismului	12
Csapody Miklós: Jakabffy Elemér și Mikó Imre (1930–1973)	23
Jakab András: Constituirea operei de artă	37
Ferencz Enikő: Cosmopolitismul în epoca luminilor și astăzi sau teoria kantiană a păcii după 200 de ani	51
Lurcza Zsuzsanna: De la echivalența logică la problema identității ontologice	69

Atelier

Kruppa Tamás: Republică sau autocrație. Dialogul lui Kovácsóczy Farkas despre forma de guvernare a Transilvaniei în secolul a 16-lea	82
Pakó László: Un persecutor de vrăjitoare corupt. Despre activitatea lui Igyártó György	93
Bogdándi Zsolt: Locul de adevărire de la Oradea în urma secularizării	104
Szász Anikó: Veniturile eclesiei reformate din Cluj provenite din decizimă în sec. 17.	117
Merényi-Metzer Gábor: Sursele matriculare ale vieții lui Wesselényi Miklós	124
Fábián Gabriella: Ore de rugăciuni pentru iertarea păcatelor în comunele de pe Valea Nirajului și Sărățeni	131
Pál-Lukács Zsófia: Strategii de interpretare a textului și a fotografiei în romanul <i>Istoria frumoasă a fotografiei</i> de Nádas Péter	144
Papp Levente: Relația dintre conștiință și acțiune în fenomenologie și filosofia analitică a minții	155

In memoriam

Egyed Emese: Szabó György (1920–2011)	163
---	-----

Recenzii

Benda Mihály: O viziune metafizică	167
Kommer Erika: Străin? Sau e doar un altfel de om?	174
Száva Csanád: Despre narrative, autobiografii și științele sociale	176
Csergő Antal: Vedere dublă sau privirea senzorială și categorială în filosofia lui Husserl	178
György V. Imola: Zicători și basme – altfel.....	180
Dimény Erika: Catalogul obiectelor de breaslă aflate în Muzeul Etnografic al Ungariei	181
Csergő Melinda: Rolul scrisului și al operelor scrise în viața unui autodidact din Câmpia Transilvaniei	183
Boldizsár Zeyk Zsuzsa: Făcături și primejdii, vrăjitorii, „hipnotizări”	185
Fodor János: Despre istoria orașului Târgu Mureș	188
Kruppa Tamás: Despre istoria Regatului Ungariei	190
B. Nagy Rózsa: „Astfel am trăit...”	195
T. Szabó Csilla: Vraja cuvintelor	199
Gálfi Emőke: Istorici maghiari din Transilvania	204

Tartalom

Kovács András: „Egy kőhajításnyira kollégiumunktól és templomunktól...”	
Néhai Csáki (VII.) István gyulafehérvári házaról (1649)	1
Erős Vilmos: A magyar történetírás a dualizmus korában	12
Csapody Miklós: Jakabffy és Mikó (1930–1973)	23
Jakab András: Képződő műalkotás	37
Ferencz Enikő: Kozmopolitizmus a felvilágosodás korában és ma, avagy Kant békeelmélete 200 esztendő távlatából	51
Lurcza Zsuzsanna: A logikai azonosságkérdéstől az ontológiai identitásproblémáig	69

Műhely

Kruppa Tamás: Respublica vagy egyeduralom?	
Viták Erdély kormányzásának módjáról és formájáról	82
Pakó László: A korrupt boszorkányüldöző. Igyártó György prókatori tevékenységéről	93
Bogdándi Zsolt: A váradi hiteleshely a szekularizációt követően	104
Szász Anikó: A kolozsvári református egyházközség harmincadvából származó jövedelme a 17. században	117
Merényi-Metzger Gábor: Wesselényi Miklós életének anyakönyvi forrásai	124
Fábián Gabriella: Engesztelő imaórák a Felső-Nyárad mentén és a Sóvidéken	131
Pál-Lukács Zsófia: Képolvasási és szövegolvasási stratégiák. Nádas Péter: <i>A fotográfia szép története</i>	144
Papp Levente: Tudatosság és cselekvés viszonya a fenomenológiában és az analitikus elmefilozófiában	155

In memoriam

Egyed Emese: „És téged, ki e pár lapot olvasod, íme, köszöntlek” (Szabó György 1920–2011)	163
--	-----

Szemle

Benda Mihály: Metafizikai vízió	167
Kommer Erika: Idegen? Vagy csak más?	174
Száva Csanád: Narratívákról, élettörténetekről és társadalomtudományról	176
Csergő Antal: Kettős látás, avagy érzéki és kategoriális pillantás Husserl filozófiájában	178
György V. Imola: Mondókák és mesék – másképp	180
Dimény Erika: A magyar Néprajzi Múzeum céhes tárgyainak katalógusa	181
Csergő Melinda: Az írás és az írott alkotások szerepe egy mezősegi autodidakta ember mindennapi életében	183
Boldizsár Zeyk Zsuzsa: Csinálmányok és primézsgyiák, boszkonyálás és hitmotizálás	185
Fodor János: Kötet Marosvásárhely történetéből	188
Kruppa Tamás: A Magyar Királyság történetéből	190
Bellághné Nagy Rózsa: „Így éltem...”	195
T. Szabó Csilla: A szavak bűvölete	199
Gálfi Emőke: Erdélyi magyar történetírókról	204

